

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
6 (76) / 2023

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Рекомендовано
до друку вченою радою Національного
університету оборони України
Протокол № 14 від 27 листопада 2023 р.

Засновник – Національний університету
оборони України

Виходить 6 разів на рік

Ідентифікатор медіа – R30-01595 Рішення
Національної ради України з питань
телебачення і радіомовлення № 1214 від
31.10.2023 протокол № 25

Згідно наказу Міністерства освіти і науки
України 02.07.2020 № 886 збірник “Вісник
Національного університету оборони України”
включено до Переліку наукових фахових
видань України категорія «Б» у галузі
психологічні науки, спеціальність – 053

Вид видання – збірник наукових праць
Сфера розповсюдження – загальнодержавна

**Вісник Національного університету
оборони України.** Зб-к наук. праць. – К.:
НУОУ, 2023. – Вип. 6 (76). – 210 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Осьодло В. І. – доктор психологічних наук,
професор;
Воляннюк Н. Ю. – доктор психологічних
наук, професор;
Данилюк І. В. – доктор психологічних
наук, професор;
Ложкін Г. В. – доктор психологічних наук,
професор;
Помиткіна Л. В. – доктор психологічних
наук, професор;
Приходько І. І. – доктор психологічних
наук, професор;
Стасюк В. В. – доктор психологічних наук,
професор;
Гандзілевська Г. Б. – доктор психологічних
наук, доцент;
Максименко К. С. – доктор психологічних
наук, доцент;
Мілорадова Н. Е. – доктор психологічних
наук, доцент;
Траверсе Т. М. – доктор психологічних
наук, професор;
Хміляр О. Ф. – доктор психологічних наук,
професор;
Володарська Н. Д. – кандидат
психологічних наук, старший науковий
співробітник;
Перепелюк Т. Д. – кандидат психологічних
наук, професор;
Фомич М. В. – кандидат психологічних
наук, доцент;
Бочарова О. – професор Республіка
Польща;
Богайчук В. Ж. – кандидат політичних наук,
доцент;

РЕДАКЦІЯ:

Головний редактор – **Осьодло В.**
доктор психологічних наук, професор.
Відповідальний секретар – **Богайчук В.**
кандидат політичних наук, доцент.

ISSN 2617-6858 друк

ISSN 2617-6866 он-лайн

Адреса редакції:

Київ-049, Повітрофлотський проспект, 30
Телефон для довідок: 271-06-23, 271-06-29
web-сайт: <http://visnyk.nuou.org.ua/>
e-mail: vesniknuou @ ukr.net

© Вісник Національного університету оборони України

**MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE
NATIONAL DEFENSE UNIVERSITY OF UKRAINE**

**BULLETIN OF
NATIONAL
DEFENSE UNIVERSITY
OF UKRAINE
6 (76) / 2023**

**THE COLLECTION OF SCIENTIFIC
PAPERS**

Approved by
The Academic Council of the National Defense
University of Ukraine
November 27, 2023 (Minutes № 14)

Founded by the National Defense University of Ukraine
Publication frequency – 6 times per year
Media Identifier – R30-01595 Decision of the National
Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting
No. 1214 dated October 31, 2023 Protocol No. 25
According to the Order of Ministry of Education and
Science of Ukraine 02.07.2020 № 886, the collection is
included in the List of scientific professional
publications of Ukraine category "B" in the field of
psychological sciences, specialty – 053.

Type of Publication – the Collection of Scientific
Papers

Sphere of Distribution – countrywide.

**Bulletin of National Defense University of
Ukraine.** The Coll. of Sc. P. – K.: NDUU,
2023. – Issue 6 (76). – 210 p.

EDITORIAL BOARD:

V. Osyodlo – Doctor of Science (Psychology),
Professor;
N. Volianiuk – Doctor of Science
(Psychology), Professor;
I. Danyiuk – Doctor of Science (Psychology),
Professor;
H. Lozhkin – Doctor of Science (Psychology),
Professor;
L. Pomytkina – Doctor of Science
(Psychology), Professor;
I. Prykhodko – Doctor of Science
(Psychology), Professor;
V. Stasuk – Doctor of Science (Psychology),
Professor;
H. Handzilevska – Doctor of Science
(Psychology), Assistant Professor;
K. Maksymenko – Doctor of Science
(Psychology), Assistant Professor;
N. Miloradova – Doctor of Science
(Psychology), Assistant Professor;
T. Traverse – Doctor of Science (Psychology),
Professor;
O. Khmiliar – Doctor of Science
(Psychology), Professor;
N. Volodarska – Candidates of Science
(Psychology), Senior Research;
T. Perepeliuk – Candidates of Science
(Psychology), Professor;
M. Fomych – Candidates of Science
(Psychology), Assistant Professor;
O. Bocharova – Professor, Rzeczpospolita Polska;
V. Bohaichuk – Candidates of Science (Politics),
Assistant Professor;

EDITORS OFFICE:

Editor – **V. Osyodlo**,
Doctor of Science (Psychology), Professor.
Executive Secretary – **V. Bohaichuk**,
Candidates of Science (Politics), Assistant
Professor.

ISSN 2617-6858 друк
ISSN 2617-6866 он-лайн

The Address of Editorial Office:

Kiev-049, Povitroflotskii Avenue, 28
Contact telephone number: 271-06-23, 271-06-29
website: <http://visnyk.nuou.org.ua/>
e-mail: vesniknuou ukr.net

© Вісник Національного університету оборони України

ЗМІСТ

Питання психології

<i>Абакіна І. Є., Кранівіна Н. В.</i> Сучасний імідж українських військових в умовах війни..	5
<i>Вахоцька І. О.</i> Психологічні чинники конфліктологічної стійкості студентів.....	11
<i>Галян І. М., Нестерук С. Т.</i> Юнацька агресивність в невизначеному сьогодні.....	19
<i>Гуцол К. В.</i> Дискурсивні контексти формування життєвої компетентності української молоді під час війни.....	29
<i>Жукович І. І.</i> Психологічні бар'єри у процесі вивчення англійської мови курсантами ВВНЗ..	37
<i>Іванова Н. Г., Іванов О. Ю.</i> Протидія інформаційно-психологічним впливам рф в умовах війни.....	45
<i>Калашник І. В.</i> Глибинно-психологічні передумови руйнівної поведінки особистості....	53
<i>Козак О. Ю., Микитюк Н. М.</i> Організаційні умови інклюзивного навчання студентів з особливими освітніми потребами у педагогічному виші.....	58
<i>Kostiū S. Y.</i> Problems of self-awareness among young people with addictive behavior (on the example of tobacco smoking).....	64
<i>Краєва О. А., Крилова А. А.</i> Психологічні особливості наративної ідентичності операторів служби підтримки в екстремальних умовах.....	70
<i>Кривда К. К.</i> Вклад українських вчених у дослідження проблем психологічного і професійного здоров'я фахівців.....	81
<i>Кузьменко Ю. В.</i> Особливості образу світу у часовому континіумі у молоді з різним досвідом участі у волонтерській діяльності.....	90
<i>Мордвінов С. Л., Адаменко М. В., Павлушенко С. М.</i> Роль повітрянодесантної підготовки у формуванні психологічної готовності особистості військовослужбовця до виконання бойових завдань.....	99
<i>Науменко Н. П.</i> Вплив індивідуального сприйняття життєвих ситуацій та самоконтролю на розвиток психічних станів особистості.....	112
<i>Нестеренко Н. В.</i> Тренінг розвитку управлінської культури сержантів Сухопутних військ Збройних Сил України.....	121
<i>Осьодло В. І., Будагьянц Л. М.</i> Стратегічні комунікації у постсучасних демократіях.....	134
<i>Паливода О. О.</i> Значущість психологічної компоненти в інформуванні населення деокупованих територій України.....	141
<i>Романишин А. М., Неурова А. Б.</i> Професійно-психологічний відбір та психологічна підготовка як чинники профілактики самогубств серед військовослужбовців призваних за мобілізацією.....	151
<i>Сафін О. Д.</i> Моделі поведінки студентів у ситуаціях когнітивного дисонансу як наслідку негативного впливу медіаперцептивної комунікації.....	161
<i>Смірнова Т. М., Осьодло В. І., Чижевський С. О.</i> Подолання наслідків бойового стресу у військовослужбовців – учасників бойових дій шляхом психосоціального відновлення.....	168
<i>Сорока О. М.</i> Психокорекційна складова авторської психотехнології розвитку стресостійкості корабельного фахівця.....	178
<i>Тютюнник Л. Л.</i> Пропаганда як засіб маніпуляції в умовах війни.....	184
<i>Фомич М. В., Мохнар Л. І.</i> Екстрена психологічна допомога постраждалим внаслідок ракетного удару по ТЦ «Амстор» у місті Кременчуці.....	193
<i>Харитинський А. А.</i> Психологічні чинники суб'єктивного благополуччя військовослужбовців.....	199
ДО ВІДОМА АВТОРІВ.....	207

CONTENTS

Issues of psychology

<i>Abakina I. E., Krapivina N. V.</i> Modern image of the Ukrainian military in the conditions of war.	5
<i>Vahotska I.</i> Psychological factors of student's conflict resilience.....	11
<i>Halian I. M., Nesteruk S. T.</i> Aggressive manifestations in early youth in today's conditions...	18
<i>Hutsol K.</i> Discursive contexts of the formation of life competence of Ukrainian youth during the war.....	29
<i>Zhukovych I.</i> Psychological barriers in the process of learning English by students of VVZ....	37
<i>Ivanova N., Ivanov O.</i> Countering the informational and psychological influences of Russia in the conditions of war.....	45
<i>Kalashnik I. V.</i> Deep-psychological prerequisites of destructive personal behavior.....	53
<i>Kozak O., Mykytiuk N.</i> Organizational conditions for inclusive education of students with special educational needs in a pedagogical university.....	58
<i>Kostiu S. Y.</i> Problems of self-awareness among young people with addictive behavior (on the example of tobacco smoking).....	64
<i>Kraieva O. A., Krylova A. A.</i> Psychological features of the narrative identity of support service operators in extreme conditions.....	70
<i>Kryvda K.</i> The contribution of Ukrainian scientists to the research of problems of psychological and professional health.....	81
<i>Kuzmenko Y.</i> Peculiarities of the image of the world in the time continuum among young people with different experience of participation in volunteering.....	90
<i>Mordvinov S., Adamenko M., Pavlushenko S.</i> The role of airborne training in the formation of psychological readiness of the personality of a soldier to perform combat missions.....	99
<i>Naumenko N.</i> The influence of individual perception of life situations and self-control on the development of personal mental states.....	112
<i>Nesterenko N.</i> Training for the development of management culture of sergeants of the ground forces of the armed forces of Ukraine.....	121
<i>Osodlo V., Budahians L.</i> Strategic communications in post-modern democracies.....	134
<i>Palyvoda O. O.</i> The significance of the psychological component in informing the population of the deoccupied territories of Ukraine.....	141
<i>Romanishin A., Neurova A.</i> Professional and psychological selection and psychological training as factors in the prevention of suicides among military servants called for mobilization.....	151
<i>Safin O.</i> Models of student's behavior in situations of cognitive dissonance as a consequence of the negative impact of media perceptual communication.....	161
<i>Smirnova T. M., Osodlo V. I., Chyzhevskiy S. O.</i> Overcoming the consequences of combat stress in military - participants in combat actions by psychosocial recovery.....	168
<i>Soroka O.</i> Psycho-correctional component of the author's psychotechnology for the development of stress resistance of a ship's specialist.....	178
<i>Tiutiunnyk L.</i> Propaganda as a means of manipulation in the conditions of war.....	184
<i>Fomych M. V., Mokhnar L.</i> Emergency psychological assistance for the injured the aftermath of the rocket strike on Amstor shopping center in the City of Kremenchuk.....	193
<i>Kharytynskiy A. A.</i> Psychological factors of the subjective well-being of military servicemen.	199
INFORMATION FOR AUTHORS	207

Абакіна І. Є. викладач кафедри професійної психології
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії СБУ
<https://orcid.org/0009-0006-4055-734X>

Кранівіна Н. В. старший викладач кафедри професійної
психології Навчально-наукового гуманітарного
інституту Національної академії СБУ
<https://orcid.org/0000-0001-7402-9533>

СУЧАСНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті здійснено аналіз сучасного іміджу українських військових в умовах війни, визначено його вплив на різні аспекти суспільного життя, охарактеризовано основні прийоми та психотехнології іміджування військових в медіапросторі.

Ключові слова: імідж; поведінка; психотехнології; прийоми іміджування; особистісні якості.

Вступ. Війна, що здійснюється на території України ставить завдання щодо формування та підтримки позитивного іміджу українських військовослужбовців. Дослідження впливу іміджу на патріотичні настрої населення, ставлення міжнародного співтовариства до подій що відбуваються в Україні у зв'язку зі збройною агресією РФ. Ефективність проведення військових операцій та підтримка ветеранів є важливим завданням для підвищення ефективності протидії військової агресії з боку РФ, захисту суверенітету та територіальної цілісності України. Урахування динаміки змін іміджу на різних стадіях військового стану дозволить розробити ефективніші комунікаційні стратегії та вплинути на суспільні настрої під час воєнного стану.

Метою статті є аналіз сучасного іміджу українських військових в умовах війни на території України та визначення його впливу на різні аспекти суспільного життя. Стаття спрямована на виявлення позитивних та негативних характеристик іміджу військових в умовах війни, виокремлення та характеристику прийомів та психотехнологій іміджування.

У межах реалізації зазначеної мети у статті буде здійснено аналіз таких ключових аспектів яка: сучасний імідж українських військовослужбовців в медійному просторі в умовах військової агресії з боку РФ; вплив іміджу військовослужбовця на підтримку населенням, забезпечення національної безпеки та територіальної цілісності.

Теоретичне підґрунтя. В складних умовах сьогодення науковці та практики приділяють значну увагу питанням іміджу

військовослужбовців. Так, зокрема, В. Алещенко всебічно вивчає психологічні умови формування майбутнього офіцера Збройних сил України [1], Л. Беліченко – особливості формування іміджу офіцера та відповідний міжнародний досвід [2; 3]. До того ж, Я. Дроздовський та В. Ярош актуалізують в своїх дослідженнях проблеми формування і розвитку бренду України на міжнародній арені [4], а М. Мухін – рейтингу армій світу [7]. Загалом питання сучасного іміджу фахівця, у тому числі й безпекового профілю, розглядаються як в наукових публікаціях, так і в навчальних посібниках [5; 6].

Отже, проблематика сучасного іміджу українських військових в умовах війни потребує всебічного дослідження, результати якого мають бути впроваджені в різноманітні сфери формування та розвитку особистості військовослужбовця.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використовувався комплекс взаємопов'язаних теоретичних методів: аналіз наукової літератури, порівняння, систематизація і класифікація, отриманої у результаті теоретико-емпіричного аналізу інформації.

Результати і обговорення. Проводячи дослідження особливостей формування та впливу іміджу конкретних осіб та соціальних груп на суспільство, ми з'ясували, що імідж особи створюється як суто вольовим свідомим процесом, так і несвідомим через сприйняття зовнішніх проявів, поведінки, комунікаційних зусиль, а також через медійну репрезентацію.

Це концептуальне уявлення відображає важливість іміджу у формуванні враження про будь-яку особу, у тому числі й військових. В умовах сьогодення в медійному просторі імідж військових впливає на формування громадської думки, психічний стан населення та ставлення до військових дій. До того ж, він може містити різнопланові елементи, зокрема такі як:

- позитивні психологічні характеристики військових (толерантність, турботливість, співпереживання, стійкість, витривалість, мотивованість, мужність тощо);

- прояви героїзму та професіоналізму;
- емоційні регулятори (тобто, викликати емоційні реакції, що впливають на підтримку військових дій та патріотичний настрій громадян).

Поняття імідж знаходиться у тісному взаємозв'язку з такими категоріями, як потреби (орієнтація іміджів, що сприймаються аудиторією), мотивація (використання іміджу для більш ефективного соціального впливу і через формування мотивів), стереотип (у формуванні іміджу бере участь безліч стереотипів, зокрема групових ірраціональних), громадська думка/репутація (інформація, що закріпилася у свідомості людей, зумовлена діяльністю з формування іміджу), образ (в іміджі відображається ставлення соціальних груп до актуальних явищ, що становлять суспільний інтерес). Варто зазначити, що поняття «імідж», у тому числі, відображає й сприйняття військових та їх дій, демонстрацію в медійному просторі зазначених феноменів, а також роль цього сприйняття в формуванні ставлення населення та його підтримки військовослужбовців в умовах воєнного стану. Насамперед, позитивний імідж військовослужбовців формує довіру як до окремого військового, так і до Збройних Сил України та держави у цілому.

Щодо ролі медіа в формуванні іміджу українських військовослужбовців, слід зазначити, що вони є досить важливими в сучасних умовах, особливо в умовах воєнного стану, де медіа, фактично виступають як посередник між сектором безпеки і оборони, впливаючи на сприйняття та реакцію їхню професійну діяльність. Імідж військовослужбовця

зазвичай розглядають як збірний образ, який сформувався у свідомості громадськості і зафіксований в медіа. Цей образ має вагомий психологічний компонент та висуває певні вимоги до особистості військовослужбовця, зокрема: психофізіологічні, інтелектуальні, мотиваційні, емоційно-вольові, що реалізуються у відповідних професійних якостях і є основою його професіогенезу.

Медіа мають можливість використовувати різноманітні канали інформації, такі як телебачення, радіо, газети, інтернет-видання, соціальні мережі та інші платформи. Ці медійні засоби розповсюджують інформацію про перебіг військових дій та досягнення збройними силами у сфері відсічі збройної агресії. Вони створюють образ військових, новітніх цінностей, впливаючи на сприйняття населенням цих аспектів.

Аналізуючи інформацію в медіа щодо формуванні іміджу військовослужбовця зазначимо, що медіа створюють та підтримують імідж українських військовослужбовців завдяки таким прийомам як:

- *інформаційний репортаж*, де засоби медіа відображають реальні події та дії військових, надаючи суспільству можливість побачити їхні досягнення та ризики;

- *експертні коментарі*, коли військові експерти та аналітики розглядають військові аспекти протидіяти збройної агресії надаючи контекст та роз'яснення для громадськості;

- *спеціальні програми*, завдяки яким вирішуються питання, що пов'язані з військовим побутом, тренуванням, досвідом та ветеранською інтеграцією;

- *емоційне враження*, в результаті яких медіа можуть викликати емоційні реакції глядачів, залежно від поданої інформації;

- *порівняння з міжнародними стандартами*, де медіа можуть порівнювати українських військових з їхніми колегами з інших країн, впливаючи на сприйняття їхньої професійності та відданості.

Отже, медіа відіграють важливу роль у формуванні іміджу військовослужбовців, презентуючи їхню самовіддану службу. Підтримують віру та надію населення в якнайшвидшу перемогу України у війні з

росією. Це може суттєво впливати на підтримку військовослужбовців, які цілеспрямовані на захист суверенітету територіальну цілісності та відбиття збройної агресії.

Вплив іміджу українських військових на громадську думку та психоемоційний стан населення є важливим комплексним процесом підтримання бойового духу та витривалості. Медійний імідж може здійснювати важливий вплив на сприйняття та реакцію суспільства на військові події.

До того ж, слід враховувати, що імідж може здійснювати як позитивний, так і негативний вплив. Так, позитивний імідж військових, зокрема, сприяє:

- формуванню схвального сприйняття громадянами їхніх дій та внеску у перемогу;
- відображенню героїзму й професіоналізму;
- освідомленню відданості військових своєму народові;
- зміцненню патріотичних настроїв та підтримки громадськості;
- підсиленню довіри та поваги до військовослужбовців;
- активізації волонтерської діяльності на підтримку військових.

В міжнародних медіа імідж військових може впливати на сприйняття конфлікту міжнародною спільнотою. Міжнародне співтовариство формує свою думку про ситуацію в Україні на основі медійних повідомлень. Тому важливо аналізувати, як імідж українських військових впливає на підтримку України в світовому співтоваристві.

Проте, негативний імідж військових, навпаки, може формувати сумніви та певну недовіру, призвести до почуття розчарування, безпорадності та страху, викликати обурення та невдоволення окремими результатами їхніх дій та певним чином впливати на психічний стан громадян. При цьому зауважимо, що психічний стан населення може бути пов'язаний і зі сприйняттям іміджу військових та зміцнювати моральний дух громадськості, викликаючи патріотичні почуття та віру в перемогу.

На формування іміджу, насамперед, впливає медійна репрезентація військових. Час війни вимагає дотримання балансу між роллю героїв, як захисників народу і нації та реальною роллю військових на полі бою.

Середньостатистичному споживачеві медійних повідомлень досить часто складно відрізнити професійну військову діяльність та їхні дії у звичайному житті. Це може вплинути на ставлення громадян до військових та їхню підтримку.

Роль створених образів та символів незламності, самовідданості, мужності військових не може бути недооціненою, так як вони відтворюють певні цінності, аспекти патріотизму у справі забезпечення суверенітету та територіальної цілісності, забезпечення безпеки населення України. Водночас умови війни підсилюють їх значення, роблячи їх символами опору та єдності.

Зазначені символи є досить важливими у формуванні враження про військову службу. Вони можуть викликати такі емоції як співчуття, гордість чи навіть сумнів. При цьому, зазначимо, що умови війни додають емоційного заряду й іншим символам, таким як прапор, військова форма тощо. Медійний імідж також впливає на психічний стан громадян, віру, може підняти моральний дух та формувати впевненість у перемозі, водночас негативні зображення можуть викликати розчарування та втрату надії.

Медійний імідж формується завдяки використанню різноманітних психотехнологій, які впливають на свідомість або підсвідомість людини за допомогою певним чином організованої іміджеформуючої інформації. Інформація про військових може бути безпосередньою (прямою) – такою, що надходить до цільової аудиторії безпосередньо від них, і опосередкованою – такою, що доноситься до громадськості від інших людей у вигляді їхньої думки. До таких технологій відносять:

- позиціонування іміджу через історії, швидке донесення інформації з передової;
- однозначне трактування повідомлень;
- формування відносин на основі довіри;
- демонстрація прикладів героїзму з боку військових та їх звичного до того мирного життя;
- історичні порівняння з героїчним минулим;
- оприлюднення прикладів взаємодопомоги та підтримки цивільного населення тощо.

Питання психології

До того ж, формування іміджу військових на основі довіри засобами психологічних технологій можна здійснювати й в ІТ-сфері шляхом створення «живих історій» про них, рефреймінг змісту/контексту, позиціонування, позитивні новини; а також технології віртуальної реальності інтернету (медіавірусів, веб-хвилі, мемів).

Усвідомлення, у свою чергу, військовими власної місії в умовах війни та професійних цінностей визначає їхні особистісні якості, що можуть бути сприйняті і оцінені цивільним населенням. До таких якостей, зокрема, доцільно віднести: характер – стиль ставлення особистості військовослужбовця до суспільства, служби, людей і звичні манери його поведінки в соціальному середовищі, зумовлені життєвими впливами і вихованням; загальні здібності – система інтелектуальних властивостей особистості, яка забезпечує продуктивність в оволодінні необхідними знаннями; спеціальні здібності – система властивостей особистості, яка забезпечує досягнення високих результатів в спеціальній сфері діяльності; професійний досвід – сукупність умінь, знань військовослужбовця, накопичених при освоєнні професійних завдань і виконанні їх, частина життєвого досвіду особистості; комунікація – система і змісти міжособистісних стосунків.

Проведений нами аналіз сучасного іміджу українських військових в медійному просторі та його динаміки в умовах війни є невід'ємною частиною розуміння впливу медіа на громадян, підтримку військових дій та сприйняття конфлікту як внутрішнього, так і міжнародного.

Висновки. Аналізуючи вплив іміджу українських військовослужбовців в умовах воєнного стану, коли здійснюється агресія з боку РФ, слід зазначити, що сучасний медійний простір виконує ключову роль у формуванні іміджу військових, і це має великий вплив на різні аспекти життєдіяльності українського суспільства.

Важливість взаємодії між іміджем військових та патріотичним настроєм

громадян полягає в тому, що ця спільна динаміка може забезпечувати більшу стійкість та єдність нації у часи війни. Аналіз позитивних та негативних аспектів іміджу військовослужбовців допоможе в розробці рекомендації щодо підвищення рівня підтримки населенням та в свою чергу сприятиме забезпеченню національній безпеки населення України.

До основних прийомів формування іміджу військових в медіапросторі слід віднести: інформаційний репортаж, експертні коментарі, спеціальні програми, емоційне враження, порівняння з міжнародними стандартами тощо.

Формуванню іміджу військових у медіапросторі сприяє використання низки психотехнологій, що здійснюють певний вплив на свідомість та поведінку громадян, які перебувають в умовах війни. До таких технологій відносять: позиціонування іміджу через історії, швидке донесення інформації з передової; однозначне трактування повідомлень; формування відносин на основі довіри; демонстрація прикладів героїзму з боку військових та їх звичного до того мирного життя; історичні порівняння з героїчним минулим; оприлюднення прикладів взаємодопомоги та підтримки цивільного населення; технології віртуальної реальності інтернету тощо.

Успішно сформований імідж військових також може позитивно впливати на підтримку та інтеграцію ветеранів після військової служби. Відчуття гідності та патріотизму, створені медійним іміджем, можуть сприяти легшій соціальній адаптації та доступу до роботи для ветеранів. В той же час, негативне ставлення до військових може ускладнити їхню реінтеграцію та соціальну інтеграцію.

Імідж українських військових в медійному просторі є важливим чинником, що впливає на психологічний стан громадян, підтримку військових дій та соціальну інтеграцію ветеранів. Його вірне відображення та врахування допомагають підтримати національний дух, сприяють патріотизму та зміцнюють єдність нації у складні часи.

Список використаних джерел

1. Алещенко, В. (2016). Психологічні умови формування іміджу майбутнього офіцера Збройних сил України. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки. №1, 5-18. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpparv_pn_2016_1_3.

Питання психології

2. Беліченко, Л. О. (2023). Міжнародний досвід формування іміджу офіцера Вісник Національного університету оборони України. 1 (71).
3. Беліченко, Л. О. (2023). Формування позитивного іміджу фахівця: ознаки, механізми та технології. Вісник Національного університету оборони України. 2 (72). С.12-20.
4. Дроздовский, Я. П., & Ярош, В. В. (2018). Проблеми формування і розвитку бренду України на міжнародній арені. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 22, частина 1. С. 106-109.
5. Иванова, Н. Г., Компанцева, Л. Ф., Кrapивіна, Н. В., Паливода, О. О., Герман, Л. В., & Строгий, В. І. (2021). Імідж сучасного менеджера : навч. посіб. Київ : НА СБУ. 136 с.
6. Митцева, О. С. (2018). Професійний імідж фахівця: суть, функції, структура. Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». Харків. Вип. 59. 191-200.
7. Мухін, М. (2022). Рейтинг армій світу. Яка армія найсильніша та як це визначають? eSSUIR <https://chas.news/current/reiting-armii-svitu-yaka-armiya-naisilnisha-ta-yak-tse-viznachayut>.

References

1. Aleshchenko, V. (2016). Psykholohichni umovy formuvannya imidzhu maibutnoho ofitsera Zbroinykh syl Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriya: Psykholohichni nauky [Psychological conditions of forming the image of a future officer of the Armed Forces of Ukraine. Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: Psychological sciences], №1, 5-18. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnprv_pn_2016_1_3. (in Ukrainian)
2. Belichenko, L. O. (2023). Mizhnarodnyi dosvid formuvannya imidzhu ofitsera Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy [International experience of forming an officer's image. Bulletin of the National University of Defense of Ukraine]. 1 (71). (in Ukrainian)
3. Belichenko, L. O. (2023). Formuvannya pozytyvnoho imidzhu fakhivtsia: oznaky, mekhanizmy ta tekhnolohii. Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy [Formation of a positive image of a specialist: signs, mechanisms and technologies. Bulletin of the National Defense University of Ukraine]. 2 (72). S.12-20. (in Ukrainian)
4. Drozdovskyi, Ya. P., & Yarosh, V. V. (2018). Problemy formuvannya i rozvytku brendu Ukrainy na mizhnarodnii areni. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu [Problems of formation and development of the brand of Ukraine in the international arena. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University]. Vypusk 22, chastyna 1. S. 106-109. (in Ukrainian)
5. Ivanova, N. H., Kompantseva, L. F., Krapivina, N. V., Palyvoda, O. O., Herman, L. V., & Strohyi, V. I. (2021). Imidzh suchasnoho menezhnera : navch. posib. [The image of a modern manager: educat. manual]. Kyiv : NA SBU. 136 s. (in Ukrainian)
6. Myttseva, O. S. (2018). Profesiyni imidzh fakhivtsia: sut, funktsiini, struktura. Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika ta psykholohiia» [Professional image of a specialist: its essence, functions, structure. Collection of scientific works "Pedagogy and psychology"]. Kharkiv. Vyp. 59. 191-200. (in Ukrainian)
7. Mukhin, M. (2022). Reitynh armii svitu. Yaka armiia naisylnisha ta yak tse vyznachaiut? [Ranking of the armies of the world. Which army is the strongest and how is it determined?] eSSUIR <https://chas.news/current/reiting-armii-svitu-yaka-armiya-naisilnisha-ta-yak-tse-viznachayut>. (in Ukrainian)

Summary

Abakina I. E. lecturer of the department of professional psychology of the Educational and Scientific Humanitarian Institute of the National Academy of Security Service of Ukraine
Krapivina N. V. senior lecturer of the Department of Professional Psychology of the Educational and Scientific Humanitarian Institute of the National Academy of Security Service of Ukraine

MODERN IMAGE OF THE UKRAINIAN MILITARY IN THE CONDITIONS OF WAR

Introduction. The war being waged on the territory of Ukraine poses the task of forming and maintaining a positive image of Ukrainian servicemen. Study of the influence of the image on the nation's patriotic sentiments, the attitude of the international community to the events taking place in Ukraine in connection with the armed aggression of the Russian Federation. The effectiveness of conducting military operations and supporting veterans is an important task for increasing the effectiveness of countering military aggression by Russian Federation, protecting the sovereignty and territorial integrity of Ukraine.

The purpose of the article is to analyze the modern image of the Ukrainian military in the conditions of war on the territory of Ukraine and determine its impact on various aspects of public life. The article is aimed at identifying the positive and negative characteristics of the image of the military in the conditions of war, highlighting and characterizing the methods and psychotechnologies of imaging.

Research methods. To achieve the goal, a complex of interrelated theoretical methods was used:

analysis of scientific literature, comparison, systematization and classification obtained as a result of theoretical and empirical analysis of information.

Scientific novelty and practical significance.

Image can have both positive and negative effects. Thus, the positive image of the military, in particular, contributes to: the formation of favorable perception by citizens of their actions and contribution to victory; display of heroism and professionalism; awareness of the military's devotion to its people; strengthening patriotic sentiments and public support; strengthening of trust and respect for military personnel; activation of volunteer activities in support of the military.

The media image is formed thanks to the use of various psychotechnologies: image positioning through stories, quick delivery of information from the frontline; unambiguous interpretation of messages; forming relationships based on trust; demonstration of examples of heroism on the part of the military and their usual peaceful life; historical comparisons with the heroic past; publication of examples of mutual aid and support of the civilian population; virtual reality technologies (content/context reframing, positioning, positive news, media viruses, web waves, memes), etc.

The main methods of forming the image of the military in the media space include:

- - information reporting, where the media reflect real events and actions of the military, giving society the opportunity to see their achievements and risks;
- - expert commentary, when military experts and analysts consider the military aspects of countering armed aggression, providing context and clarification for the public;
- - special programs, thanks to which issues related to military life, training, experience and veteran integration are resolved;
- - emotional impression, as a result of which media can cause emotional reactions of viewers, depending on the information presented;
- - comparison with international standards, where the media can compare the Ukrainian military with their counterparts from other countries, influencing the perception of their professionalism and dedication.

Conclusions and perspectives. Analyzing the impact of the image of Ukrainian military personnel in the conditions of martial law, when aggression is carried out by the Russian Federation, it should be noted that the modern media space plays a key role in shaping the image of the military, and this has a great impact on various aspects of Ukrainian society.

The importance of the interplay between the image of the military and the patriotism of the citizens is that this joint dynamic can provide greater stability and unity of the nation in times of war. The analysis of positive and negative aspects of the image of military personnel will help in the development of recommendations for increasing the level of public support and, in turn, will contribute to ensuring the national security of the population of Ukraine.

The formation of the image of the military in the media space is facilitated by the use of a number of psychotechnologies that exert a certain influence on the consciousness and behavior of citizens who are in war conditions.

A successfully formed image of the military can also positively influence the support and integration of veterans after military service. Feelings of dignity and patriotism created by the media image can facilitate easier social adaptation and access to work for veterans. At the same time, a negative attitude towards the military can make their reintegration and social integration difficult.

The image of the Ukrainian military in the media space is an important factor affecting the psychological state of citizens, support for military operations, and social integration of veterans. Its accurate reflection and consideration help to support the national spirit, promote patriotism and strengthen the unity of the nation in difficult times.

Prospects for further research are the formation of a structural and functional model of impersonation of military personnel in peaceful life.

Key words: image; behavior; psychotechnologies; impersonation techniques; personal qualities.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 07.10.23.

Вахоцька І. О. кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології, Уманський державний
педагогічний університет ім. Павла Тичини
<https://orcid.org/0000-0002-1611-4059>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ

На тлі наслідків самоізоляції та обмежень реального спілкування актуальним є дослідження стійкості до конфліктів як характеристики соціального самовизначення. Вивчення психологічних чинників конфліктостійкості надає можливість створити науково обґрунтовані програми з її формування у студентів. У статті презентовано результати впливу вираженості стресу, агресії, емпатії, асертивності на конфліктостійкість студентів.

Ключові слова: конфліктостійкість; соціальне самовизначення; студенти; стрес; агресія; емпатія; асертивність.

Вступ. Наслідком обмежень соціальної та фізичної активності внаслідок пандемії, а потім повномасштабної російської агресії стало підвищення рівня соціального стресу: підвищений рівень самотності, стресу, тривожності, депресії, страху, симптоми інтерналізації, порушення регуляції емоцій, підвищення конфліктності та випадків насильства. У зв'язку з цим актуальним є зауваження, що у разі серйозних суспільних потрясінь недостатнім є використання лише політичних та економічних заходів. Найкраще рішення полягає у розвитку у багатьох людей соціальних здібностей, щоб у конфліктних ситуаціях вони, наскільки це можливо, були здатні допомогти собі самі.

Конфлікти молодих людей породжуються загостреним почуттям власної гідності, максималізмом, категоричністю критеріїв оцінок фактів, подій, власної поведінки, а загалом, недостатньо високим рівнем Я-концепції. Для зниження конфліктності у соціумі освітньо-наукові програми мають бути спрямовані на розвиток компетенцій, пов'язаних із конфліктостійкістю. У такій ситуації доцільним стає впровадження у систему професійної підготовки програм, спрямованих на формування високого рівня конфліктостійкості, розвиток у студентів здатності знаходити конструктивні способи розв'язання конфліктних ситуацій на конкретних прикладах.

Мета дослідження - презентувати результати емпіричного дослідження впливу емпатії, асертивності, стресостійкості й агресивності на конфліктостійкість студентів, а також оцінювання внеску цих

перемінних як чинників цієї конфліктостійкості.

Теоретичне підґрунтя. Дослідження конфліктостійкості у будь-якій соціальній структурі має враховувати міжрівневі взаємовпливи і зв'язки і тому має розпочинатися з чинників індивідуального рівня [9]. Визнається необхідність досліджень, спрямованих на поглиблення розуміння чинників виникнення та динамічного розвитку конфліктної взаємодії, серед яких важливе значення відіграють негативні емоції, атитюди та особистісні диспозиції, що відповідають за розгортання сценарію конфліктної взаємодії. Згідно з Дж. Гекман, академічні компетенції («hard skills») є необхідними, але недостатніми, щоб забезпечити досягнення життєвих цілей. Особливу роль у досягненні цих цілей відіграють універсальні навички («soft skills»), що використовуються разом із «hard skills» і доповнюють їх. Ці навички надають можливість орієнтуватися у соціумі, співпрацювати з іншими, конструктивно приймати спільні рішення та досягати спільних цілей [10]. Студенти мають набувати універсальних компетенцій, однією з яких є конфліктостійкість.

Конфліктостійкість є важливою якістю сучасного фахівця, яка допомагає ефективно взаємодіяти, будувати стосунки, ухвалювати розумні рішення у непростих ситуаціях. Вона відіграє значну роль в процесі адаптації майбутніх спеціалістів, які мають бути готовими до певних ускладнень конфліктного типу, що виникають у їхній діяльності. Визнається, що управління

конфліктами є однією з найважливіших функцій конкурентоспроможних випускників як майбутніх співробітників і керівників організацій [12]. Роботодавці очікують від майбутнього працівника грамотної поведінки у конфлікті та орієнтацію на співпрацю. Для формування конфліктостійкості пропонується навчати студентів роботи у команді, обговорення чужих точок зору, врахування інтересів сторін, толерантності, розв'язання конфліктів [14]. Ігнорування конфлікту негативно позначається на роботі, оскільки конфлікти, що «тілють», поглинають емоційну енергію та увагу, негативно впливаючи на прогрес проєкту, проте якщо динаміка не виходить з-під контролю та конфлікти розв'язуються усвідомлено, вони сприяють розвитку компетенцій [11]. Дефіцит конфліктостійкості посилюється при скороченні сфери безпосереднього спілкування. Онлайн копінг-стратегія у відповідь на негативний досвід реальної взаємодії нерідко стає найзвичнішим і єдиним способом подолання стресу. Відбувається подолання гніву, страху та інших негативних емоцій, але при цьому не вирішується реальна проблема. Звичка до анонімного спілкування через інтернет призводить до відмирання навичок обговорення віч-на-віч і уникнення розв'язання проблем, що сприяє закріпленню конфліктоунікання [5]. Скорочення сфер безпосереднього спілкування може призводити до деструкції соціального капіталу як структури, в якій зменшується значення потреб у прийнятті, любові, близькості й турботі та наростає відчуженість індивідів, які розглядають інших як соціальну річ. Формування диспозицій конфліктостійкості сприяє соціальному самовизначенню студентів і впливає на культуру розв'язання конфліктів у соціумі.

Конфліктостійка поведінка перебуває у діапазоні між ухилянням від конфлікту та прагненням до конфлікту [7]. Феноменологію форм поведінки у конфлікті та механізми їхнього виникнення докладно викладено у сучасній науковій літературі. Обидві крайнощі поведінки у конфлікті надають конфлікту деструктивного характеру, оскільки суперечності, що є в основі конфлікту, не знаходять конструктивного вирішення. В

організаційній культурі поряд із деструктивними конфліктами присутні страх перед конфліктом, стереотип, що конфлікт містить лише негативні функції і сприяє руйнуванню організації. Конфліктостійкість посідає становище «золотої середини», яка, не замовчуючи проблему і не руйнуючи стосунків, надає можливість конструктивно розв'язувати наявні суперечності. Д.Айзенберг описує стійкість як дії, спрямовані на управління поведінкою в умовах загроз, сенс яких не лише в опорі негативному сценарію, а й у тому, щоб повернутися до оптимального стану [6]. П.Аалл і К.А. Крокер описують три основні способи стійкої поведінки: опір конфлікту; адаптація до конфлікту при збереженні своєї ідентичності; радикальний зсув у структурі поведінки за збереження основної мети діяльності [1].

Г.Нотлаєрс наголошує на відмінності конфліктної поведінки й агресії. Конфлікт може передбачати позитивні наслідки, а агресія відбувається з прямим наміром заподіяти шкоду іншому [13]. Конфліктостійкість спрямована на відстоювання власних інтересів, але вона не переростає в агресивність до опонента. Серед диспозицій, що прогнозують високий рівень конфліктостійкості, виокремлюють емпатію та асертивність. Емпатія як протилежність егоцентризму сприяє продуктивному розв'язанню конфліктів у молодіжному середовищі, і чим вищою у людини є розвинута здатність співчувати, співпереживати, ставити себе на місце партнера з комунікації, тим більше довіри та відгуку в оточуючих це викликає [4]. Дослідження учасників молодіжних клубів показало, що чим вищою є здатність до емпатії, тим рідше юнак чи юнка створюють конфлікти у спілкуванні. Асертивність передбачає впевнене висловлення почуттів і думок; конструктивний зворотний зв'язок; відстоювання власних інтересів без обмеження інтересів оточуючих. Асертивність поряд з оптимізмом, стресостійкістю, емпатією є предиктором високого рівня емоційного інтелекту [2]. Також виявлено позитивний зв'язок асертивності та стресостійкості [8].

Методи дослідження: опитування, тестування, математико-статистичний аналіз.

Результати та обговорення. Якщо психологічна стійкість - це збереження оптимального функціонування психіки в умовах фруструвального та стресогенного впливу важких ситуацій, то конфліктостійкість - це специфічний її прояв, здатність оптимально організувати власну поведінку у важких ситуаціях соціальної взаємодії, безконфліктно розв'язувати проблеми, що виникли, у стосунках з іншими людьми. Конфліктостійкість ґрунтується на психологічній стійкості як здатності впоратися зі стресом. Стресостійкість визначається як здатність долати значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження. Студенти, які мають високу стресостійкість, не схильні до прояву конфліктних намірів, і тому стресостійкість можна розглядати як диспозиційний предиктор конфліктостійкості. Теоретичний аналіз надає можливість висунути припущення, що диспозиційними предикторами конфліктостійкості студентів є емпатія, асертивність, стресостійкість і низький рівень агресивності. На низькому рівні стійкості конфлікт розвивається через невеликі суперечності, а на високому - відбувається опір ескалації конфлікту та конструктивне врегулювання суперечностей. Інтегральну конфліктостійкість у соціальних ситуаціях забезпечують мотиваційний, емоційний, вольовий, психомоторний компоненти. Отже, конфліктостійкість - це поведінка, пов'язана зі збереженням психологічної рівноваги у конфлікті, протидією його ескалації, обговоренням і розв'язанням суперечностей, позитивною зміною стосунків сторін. Конфліктостійкість спирається на емоційні, комунікативні, вольові диспозиції, що визначають конструктивну поведінку на мікро- та макрорівнях. Спільним предиктором конфліктоспрямування та конфліктоуникнення є егоцентризм, який прагне захистити Я суб'єкта: або агресивним шляхом, або шляхом уникнення. Егоцентризм заважає розглянути інші точки зору, а зосередженість на влшасному захисті не надає можливості побачити ресурси для подолання конфлікту [7].

Вибірку склали студенти УДПУ у кількості 200 осіб віком від 17 до 27 років, мода і медіана - 19 років. Студенти 1-5

курсів бакалаврату становили 80% вибірки, а магістратури - 20%. Вибірка дослідження не є рівномірною за співвідношенням жіночої та чоловічої статей таке: 150 (75%) юнок і 50 (25%) юнаків, що могло позначитися на факторизації перемінних: стресу, емпатії, агресивності та асертивності. Збір даних здійснювався за допомогою онлайн google-форми, яка містила: привітання, демографічну анкету, шість блоків запитань з інструкціями, пропозицію отримати зворотний зв'язок, подяку за участь. Анкета демографічного характеру: стать, вік, курс навчання, а також запитання про кількість конфліктів на місяць.

«Опитувальник для діагностики здатності до емпатії» А.Мехрабієна, Н.Епштейна містив 33 твердження, з якими слід погодитися або не погодитися. Оцінювали рівень здатності до емпатії: дуже низький, низький, середній і високий, межі рівнів зсувалися залежно від статі респондента. «Тест асертивності» В.П. Шейнова: пропонувалося оцінити за 4-бальною шкалою зустрічальність у своєму житті 26 ситуацій; визначався характер поведінки: залежний; асертивний; агресивний. «Шкала психологічного стресу PSM-25» в адаптації Н.Є. Водоп'янової: пропонувалося оцінити за 8-бальною шкалою 25 описів стресу; визначалися низький, середній і високий рівні стресу. «Методика діагностики показників і форм агресії» А.Басса, А.Даркі: пропонувалося висловити власну згоду або незгоду за 75 твердженнями. Визначалися оцінки за вісьмома шкалами: фізична агресія; непряма агресія; роздратування; негативізм; образа; підозрілість; вербальна агресія; почуття провини. «Визначення рівня конфліктостійкості» М.П. Фетискіна та ін.: 10 пар полярних суджень щодо поведінки у ситуаціях суперечки оцінювали за 5-бальною шкалою; визначали рівень стійкості до конфліктів: високий, середній, низький (конфліктність) і дуже низький (виражена конфліктність).

Найвищі бали за опитувальником відповідають конфліктоуникненню («ухиливаюся від суперечки», «поступаюся у суперечці»), а найнижчі бали відповідають конфліктосприйняттю («рвуся у суперечку», «легко заводжуся»), і лише середні бали визначають конфліктостійкість. Як групи

було виокремлено респондентів із високим, середнім і низьким рівнями конфліктостійкості за тестом. Дисперсійний аналіз виявив статистичні відмінності трьох груп ($N=200$, $F=38,55$, $p<0,000$), що надало можливість обґрунтувати вірогідність діагностики трьох форм поведінки: уникнення конфлікту, боязнь конфліктів, надання переваги стратегії уникнення та пристосування - 40-50 балів; конфліктостійкість, орієнтація особистості на співробітництво чи компроміс у розв'язанні суперечностей, розуміння, що конфлікт має і конструктивні функції - 30-39 балів; конфліктоспрямованість, орієнтація на суперництво - 20-29 балів.

Розподіл вимірюваних змінних задовольняє перевірку на нормальність за критерієм Колмогорова-Смирнова ($p>0,05$) та іншими, що надало можливість застосувати методи факторного аналізу. Експлораторний факторний аналіз (ЕФА) було застосовано для зниження розмірності вхідних перемінних. Конфірматорний факторний аналіз (КФА) використовувався для побудови уточненої факторної моделі. Моделювання структурними рівняннями надало можливість об'єднати результати факторного та регресійного аналізів і представити підсумкову структурну модель предикторів конфліктостійкості. Для опрацювання даних застосовувалися програми SPSS Statistics і AMOS 22.0.

Кількість конфліктів: 47% студентів мають на місяць 1 і менше конфліктів, 46% - 2-5 конфліктів, 7% - 6 і більше конфліктів, від 33% до 49% конфліктів відбуваються у навчальній групі. Причини конфліктів: непорозуміння між одногрупниками, розбіжності, різні думки, сприйняття ситуації, двозначні фрази, невдалі жарти - 23%; особливості характерів і темпераментів - агресивність, брутальність, егоїзм, боротьба за лідерство, демонстративність, підвищена ініціативність, низький рівень відповідальності, надмірна активність, нахабство, імпульсивність, нав'язливість, гордовитість, недовірливість, неухважність, тривожність - 15%; організація навчального процесу: поведінка викладачів, ставлення до викладача і боротьба за його увагу, температура і провітрювання в аудиторії, розподіл навчальної літератури, спотворення інформації під час передання завдань викладача - 13%; невміння

працювати у групі, розподіл обов'язків, затагуваність обговорень, боротьба за статус і вплив - 11%; полярні думки, нетерпимість до іншої точки зору, зіткнення ціннісних орієнтацій і світоглядів, різна мотивація навчання - 8%; відсутність переговорних компетенцій, відчуття такту, емпатії, особисті зіткнення - 8%.

Показники пережитого стресу, емпатії, почуття провини і конфліктостійкості у юнок є вищими, ніж у юнаків. У юнаків більше, ніж у юнок, виражені показники асертивності, вербальної та фізичної агресії (t -критерій, $0,05>p>0,001$). Дисперсійний аналіз показників груп 17-19 років, 20-22 роки, 23-27 років виявив зниження рівня пережитого стресу, зростання показників асертивності та непрямой агресії ($0,05>p>0,01$). Інших значущих вікових відмінностей виявлено не було. У студентів магістратури порівняно з бакалаврами менше виражений рівень пережитого стресу, вищий показник асертивності, а також показник конфліктостійкості (t -критерій; $0,05>p>0,01$). За іншими показниками статистичних відмінностей не виявлено.

Для факторизації вхідних перемінних було використано метод максимальної правдоподібності із показниками: КМО = 0,751; критерій Бартлетта - χ^2 -квадрат = 687,5 за $p<0,001$ і виокремлено три чинники із повнотою факторизації 54%. У зв'язку із наявністю перемінних у різних факторах було проведено конфірмаційний факторний аналіз (КФА) та отримано факторну модель із критеріями згоди: χ^2 -квадрат=27,837; $df=21$; $p=0,147$; $CMIN/df=1,327$; $GFI=0,973$; $AGFI=0,932$; $CFI=0,98$; $RMSEA=0,04$, що надає можливість дати опис факторам та їхню інтерпретацію.

Фактор 1 об'єднав стрес, роздратування (запальність, брутальність), ворожість як інтеграцію образи та підозрливості (недовіри, обережності щодо людей, побоювання, що вони можуть завдати шкоди), пояснює 23% дисперсії. Цей фактор можна назвати «Паранояльність» - схильність вбачати в оточуючих людей агресивні прояви без достатніх на те підстав, підвищена підозрливості і хвороблива вразливість, які спричиняють психологічну напруженість і дратівливість. Фактор 2 об'єднав роздратування, негативізм (протестність), фізичну, вербальну та непрямі форми агресії, пояснює 22% дисперсії. Цей фактор

можна назвати «Агресія» - схильність до поведінки, що суперечить нормам співіснування людей, спрямованої на заподіяння фізичної та/або моральної шкоди оточуючим. Фактор 3 об'єднав емпатію, провину (аутоагресію) і схильність до залежної поведінки (асертивність з негативним знаком), пояснює 13% дисперсії. Цей фактор можна назвати «Толерантність» - здатність до співпереживання і прагнення зрозуміти причини чужої поведінки, поступливість і жертвування своїми інтересами, внутрішня напруженість у зв'язку з регулярною відмовою від власних інтересів на користь оточуючих.

Структурна модель конфліктостійкості отримана у програмному середовищі AMOS (Analysis of Moment Structures) з критеріями згоди: χ^2 -квадрат=41,686; $df=30$; $p=0,077$; $RMSEA=0,043$, що підтверджує спроможність моделі та можливість її інтерпретації. Перемінні «ворожість», «стресс», «роздратування» утворюють фактор «Паранояльність» із негативним внеском впливу на конфліктостійкість ($\beta=-0,51$). Перемінні «фізична агресія», «вербальна агресія», «непряма агресія», «негативізм» і «роздратування» утворюють фактор «Агресія» із негативним внеском впливу на конфліктостійкість ($\beta=-0,39$). Перемінні «емпатія», «аутоагресія», «залежна поведінка» (-асертивність) утворюють фактор «Толерантність» із позитивним внеском впливу на конфліктостійкість ($\beta=0,52$). Значущість впливу кожного з цих чинників є статистично достовірною, $p<0,001$. Знак регресійних коефіцієнтів показує, що чинники «Паранояльність» та «Агресія» негативно пов'язані із конфліктостійкістю, а чинник «Толерантність» - позитивно. Модель також демонструє взаємний вплив виокремлених чинників. Сильний позитивний зв'язок (0,52) виявлено між чинниками «Паранояльність» та «Агресія», а також між чинниками «Паранояльність» і «Толерантність». Фактор «Паранояльність» значущо корелює із фактором «Агресія», що можна пояснити внеском загальної перемінної «роздратування», а також взаємозв'язками ворожості та негативізму; роздратування та непрямой агресії. Фактор «Паранояльність» також значущо корелює із фактором «Толерантність», що може бути

пояснено негативним взаємозв'язком перемінних «асертивність» і «стресс», а також перемінних «емпатія» і «ворожість». Також присутній невеликий негативний взаємозв'язок чинників «Агресія» і «Герпимість».

Результати дослідження показали, що конфліктостійкість не розвивається сама по собі в процесі дорослішання людини, а скоріше результатом позитивного аналізу конфліктних ситуацій. Цим можна пояснити відсутність впливу чинника віку на конфліктостійкість і водночас відмінність у вираженості конфліктостійкості у студентів бакалаврату та магістратури. Конфліктостійкість - це складний конструкт, який перебуває під впливом трьох груп головних предикторів, що їх можна об'єднати у фактори «Паранояльність», «Агресія» і «Толерантність», які сумарно пояснюють 58% дисперсії, що свідчить про можливість впливу на конфліктостійкість інших характеристик, наприклад ситуаційних та особистісних детермінант, пов'язаних зі сприйняттям міжкультурного контексту ситуації. Диспозиції, об'єднані фактором «Агресія», - вербальна, непряма, фізична форми агресії, а також негативізм; диспозиції, об'єднані фактором «Паранояльність», - рівень пережитого стресу, ворожість, дратівливість спільно сприяють поведінці конфліктосприйняття, що повністю відповідає теоретичним передумовам.

Порівнюючи ці дві групи предикторів, можна зазначити, що диспозиції фактора «Паранояльність» відображають наявність внутрішнього конфлікту як потенціалу конфліктної поведінки, тоді як диспозиції фактора «Агресія» відображають готовність до його прямої реалізації. Вплив диспозицій внутрішнього потенціалу конфлікту (фактор «Паранояльність») виражається коефіцієнтом регресії $\beta=-0,51$, що перевищує вплив диспозицій прямої агресії ($\beta=-0,39$). Можливо, це відображає прагнення респондентів-студентів зміщувати самооцінки власних диспозицій у бік соціальної бажаності. Агресія засуджується як суспільством, так і культурою ЗВО, тоді як у разі переживання стресу і негативних почуттів до колеги зовнішня атрибуція є більш вибачливою і може бути приписана впливу чинників ситуації.

В аспекті профілактики конфліктів відмінності коефіцієнтів регресії дають підстави припустити, що лише у разі перевищення порога стресостійкості у суб'єкта починає реалізовуватися зовнішня агресія, спершу у непрямій і вербальній, а згодом і у фізичній формах. Відповідно, профілактика, спрямована на зниження конфліктності, має насамперед передбачати зниження рівня пережитого стресу. Складнішою є інтерпретація впливу предикторів, об'єднаних у факторі «Толерантність», до якого увійшли емпатія, асертивність і провина. Емпатія є якістю, що сприяє профілактиці та врегулюванню конфлікту. У нашій моделі емпатія негативно пов'язана із ворожістю ($\beta=-0,56$), але також і позитивно, хоча й незначно, із непрямую агресією ($\beta=0,21$). Дослідження студентів показало високий зв'язок конфліктостійкості та прийняття інших. На наш погляд, позитивний зв'язок емпатії із непрямую агресією свідчить про те, що емпатія, як і прийняття інших, надає можливість відрефлексувати, зрозуміти й виразити негативну оцінку іншого в найнеагресивніший спосіб і при цьому не накопичувати агресивних почуттів у собі. Подібну амбівалентність має і асертивність, яка як установка на відкрите вираження почуттів та інтересів негативно пов'язана із рівнем стресу, який переживає суб'єкт ($\beta=-0,36$), що підтверджує її позитивну функцію, пов'язану із відкритим висловленням власних почуттів, як позитивних, так і негативних. Водночас асертивність, хоча і незначно, пов'язана із вербальною агресією ($\beta=0,21$), тобто може використовуватися для захисту власних інтересів у вербальній формі. Тому «Толерантність» як фактор конфліктостійкості містить асертивність з від'ємним знаком ($\beta=-0,64$), тобто «Толерантність» фактично ґрунтується не на асертивній, а на протилежній їй залежній поведінці. До фактора «Толерантність» також із високим впливом входить перемінна «провина» ($\beta=0,69$), яку можна інтерпретувати як аутоагресію, переспрямовану із партнера на себе, що, безумовно, можна розглядати як предиктор конфліктоуникнення, тобто неконструктивної поведінки у конфлікті.

Характер впливу надає можливість стверджувати про нелінійну залежність конфліктостійкості від виокремлених

чинників. Ця нелінійна залежність виражається у тому, що, з одного боку, наростання впливу чинників «Паранояльність» та «Агресія» очікувано призводить до конфліктосприйняття та зниження конфліктостійкості, але, з іншого боку, вплив чинника «Толерантність», що гальмує конфліктосприйняття, з певного рівня приводить до конфліктоуникнення. Таким чином, спільний вплив чинників «Агресія», «Паранояльність» і «Толерантність» на конфліктостійкість можна описати інвертованою V-подібною кривою. Оптимум конфліктостійкої поведінки у конкретній ситуації присутній у разі збалансованого впливу усіх цих трьох чинників. За малих значень чинників «Паранояльність» та «Агресія» і водночас більших значень чинника «Толерантність» спостерігається поведінка уникнення конфлікту. Тоді як за великих значень чинників «Паранояльність» та «Агресія» та одночасно малих значень чинника «Толерантність» спостерігається поведінка конфліктосприйняття.

Висновки. Конфліктостійкість поведінки (conflict resilience) спирається на диспозиції, які у ситуації конфлікту допомагають організувати поведінку у такий спосіб, щоб не допускати ескалації конфлікту та асертивно відстоювати власні інтереси. Диспозиції, що впливають на зміну поведінки від конфліктосприйняття до конфліктостійкості та далі до конфліктоуникнення, можна об'єднати у три чинники: «Паранояльність» (ворожість, стрес, роздратування); «Агресія» (негативізм, фізична, вербальна, непряма форми агресії); «Толерантність» (емпатія, провина, залежна поведінка). Диспозиційні предиктори конфліктосприйняття об'єднані чинником «Паранояльність» (пережитий стрес, ворожість, драгівливість), що демонструє рівень прихованого конфліктного потенціалу, і чинником «Агресія» (негативізм, вербальна, непряма, фізична агресія), що виражає зовнішню форму конфліктної поведінки. Диспозиційні предиктори конфліктоуникнення об'єднані фактором «Толерантність» (емпатія, залежність і провина). Конфліктостійкість поведінки у конкретній ситуації взаємодії визначається врівноважувальним балансом низького рівня чинників «Паранояльність» та «Агресія» та високого рівня чинника

«Толерантність». За збільшення впливу чинників «Паранояльність» та «Агресія» зростає конфліктоспрямованість, а збільшення впливу чинника «Толерантність» сприяє конфліктоуникненню. Конфліктостійкість є універсальною компетенцією, в основі якої є стресостійкість, емпатія, асертивна комунікація, відсутність настанови на агресію як способу відстоювання власних інтересів. Конфліктостійка поведінка сприяє оптимальному соціальному самовизначенню, перешкоджає психологічному вигоранню та підвищує рівень психологічного благополуччя під час виконання навчальної та професійної діяльності. Отримані результати виокремили лише частину диспозицій конфліктостійкості, характерних для взаємодії у студентському середовищі. Збільшення розміру вибірки надасть можливість увести до моделі додаткові перемінні без шкоди для точності моделі.

Таким чином, результати емпіричного дослідження переконують у тому, що конфліктостійка поведінка спирається на низку універсальних диспозицій: емпатії, асертивності, стресостійкості та низької схильності до агресії. Їх може бути використано для подальшого вивчення структури та специфіки конфліктостійкої поведінки у мікро- і макросередовищі, що надасть можливість створення науково обґрунтованих програм формування оптимального рівня конфліктостійкості для різних сфер діяльності. У свою чергу завдання формування конфліктостійкості студентів потребує подальшого розроблення програм для фахівців допоміжних професій або тих, хто працює в умовах підвищеного стресу. У прийомі фахівців із позитивним соціальним самовизначенням, здатних підвищити конфліктостійкість організацій, можуть бути зацікавлені служби по роботі із персоналом.

Список використаних джерел

1. Aall, P., Crocker, C. A. (2019) Building Resilience and Social Cohesion in Conflict. *Global Policy*. Vol. 10(S2). P. 68—75.
2. Afolabi, O. A. (2017) Indigenous emotional intelligence scale: Development and validation. *Psychological Thought*. Vol. 10. № 1. P. 138—154.
3. Chew, Q. H., Wei, K. C., Vasoo, S., Chua, H. C., Sim, K. (2020) Narrative synthesis of psychological and coping responses towards emerging infectious disease outbreaks in the general population: practical considerations for the COVID-19 pandemic. *Singapore Medical Journal*. Vol. 61. № 7. P. 350—356.
4. Courtain, A., Glowacz, F. (2019) Youth's Conflict Resolution Strategies in their Dating Relationships. *Journal of Youth and Adolescence*. Vol. 48. № 2. P. 256—268.
5. Duvenage, M., Correia, H., Uink, B., Barber, B. L., Donovan, C. L., Modecki, K. L. (2020) Technology can sting when reality bites: Adolescents' frequent online coping is ineffective with momentary stress. *Computers in Human Behavior*. Vol. 102. P. 248—259.
6. Eisenberg, D. (2020) Think of Resilience as a Verb, Not a Noun [Електронний ресурс]. *Resilience Engineering Association*. URL: <https://www.resilience-engineering-association.org/blog/2020/04/06/think-of-resilience-as-a-verb-not-a-noun/> (дата обращения: 19.04.2020).
7. Glasl, F. (2015) Selbsthilfe in Konflikten: Konzepte — Übungen — praktische Methoden. Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben — Bern: Haupt Verlag. 214 p.
8. Hamilton, D. (2018) Examining perception of emotional intelligence in online professors. *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*. Vol. 27. №1. P. 63—81.
9. Hartmann, S. et al. (2020) Resilience in the Workplace: A Multilevel Review and Synthesis. *Psychology: An International Review*. Vol. 69. №3. P. 913—959.
10. Heckman, J. J., Corbin C. O. (2016) Capabilities and Skills. *Journal of Human Development and Capabilities*. Vol. 17. № 3. P. 342—359.
11. Konrad, T., Wiek, A., Barth M. (2020) Embracing conflicts for interpersonal competence development in project-based sustainability courses. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. Vol. 21. № 1. P. 76—96.
12. Motornaya, S. E. (2019) Managing conflict situations for contemporary youth: Discourse and choice of strategy. *Espacios*. Vol. 40. № 17. P. 894—910.
13. Notelaers, G., Van der Heijden, B., Guenter, H., Nielsen, M. B., Einarsen, S. V. (2018) Do Interpersonal Conflict, Aggression and Bullying at the Workplace Overlap? A Latent Class Modeling Approach. *Frontiers in Psychology*. Vol. 9. P. 1743.

14. Pender, E. R., Elgoibar, P., Munduate, L., Garcia, A. B., Euwema, M. C. (2018) Improving social dialogue: What employers expect from employee representatives. *Economic and Labour Relations Review*. Vol. 29. №2. P. 169—189.

Summary

Vahotska I. Candidate of Psychological Sciences,
Docent, Associate Professor of Psychology Department,
Uman State Pedagogical University named after Pavla Tychyny

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF STUDENT'S CONFLICT RESILIENCE

Introduction. The consequence of the restrictions on social and physical activity due to the pandemic and then the full-scale Russian aggression was an increase in social stress: increased levels of loneliness, stress, anxiety, depression, fear, symptoms of internalisation, emotion regulation disorders, increased conflict and violence. Conflicts among young people are caused by an exacerbated sense of self-esteem, maximalism, categorical criteria for assessing facts, events, and their own behaviour, and, in general, a low level of self-concept. To reduce conflict in society, educational and scientific programmes should be aimed at developing competences related to conflict resistance. In such a situation, it is advisable to introduce programmes into the system of professional training aimed at forming a high level of conflict resistance, developing students' ability to find constructive ways to resolve conflict situations using specific examples.

Purpose - to present the results of an empirical study of the influence of empathy, assertiveness, stress resistance and aggressiveness on students' conflict resistance, as well as to assess the contribution of these variables as factors of this conflict resistance.

Methods - surveys, testing, mathematical and statistical analysis.

Originality. Conflict-resilient behaviour is based on dispositions that help to organise behaviour in a conflict situation in such a way as to prevent the escalation of the conflict and to assertively defend one's own interests. The dispositions that influence the change in behaviour from conflict perception to conflict resistance and then to conflict avoidance can be grouped into three factors: "Paranoia" (hostility, stress, irritation); "Aggression" (negativism, physical, verbal, indirect forms of aggression); "Tolerance" (empathy, guilt, dependent behaviour). The dispositional predictors of conflict perception are united by the factor "Paranoia" (experienced stress, hostility, irritability), which demonstrates the level of latent conflict potential, and the factor "Aggression" (negativism, verbal, indirect, physical aggression), which expresses the external form of conflict behaviour. Dispositional predictors of conflict avoidance are united by the factor "Tolerance" (empathy, dependence and guilt). Conflict-resistant behaviour in a particular interaction situation is determined by the balancing balance of low levels of the factors "Paranoia" and "Aggression" and high levels of the factor "Tolerance". An increase in the influence of the "Paranoia" and "Aggression" factors leads to an increase in conflict tendency, while an increase in the influence of the "Tolerance" factor contributes to conflict avoidance. Conflict resilience is a universal competence based on stress tolerance, empathy, assertive communication, and the absence of an attitude of aggression as a way to defend one's own interests. Conflict-resistant behaviour contributes to optimal social self-determination, prevents psychological burnout and increases the level of psychological well-being during educational and professional activities. The results obtained highlighted only a part of the conflict-resilience dispositions characteristic of interaction in the student environment. Increasing the sample size will provide an opportunity to introduce additional variables into the model without compromising the accuracy of the model.

Conclusion. The results of the empirical study show that conflict-resistant behaviour is based on a number of universal dispositions: empathy, assertiveness, stress resistance and low tendency to aggression. They can be used to further study the structure and specifics of conflict-resistant behaviour in the micro- and macro-environment, which will make it possible to create scientifically based programmes for the formation of an optimal level of conflict resistance for various fields of activity. In turn, the task of forming students' conflict resilience requires further development of programmes for specialists in auxiliary professions or those who work in conditions of high stress.

Keywords: conflict tolerance; social self-determination; students; stress; aggression; empathy; assertiveness.

Received/Поступила: 22.08.23.

Галян І. М. доктор психологічних наук, професор,
Національний університет «Львівська політехніка»
<http://orcid.org/0000-0002-7257-6477>

Нестерук С. Т. магістрант спеціальності 053 «Психологія»,
Національний університет «Львівська політехніка»

ЮНАЦЬКА АГРЕСИВНІСТЬ В НЕВИЗНАЧЕНОМУ СЬОГОДЕННІ

У статті представлені результати дослідження агресивних проявів у ранній юності. Не виявлено суттєвих відмінностей між хлопцями та дівчатами у формах прояву агресії, що є наслідком зміщення соціальних ролей. Діагностовано додатну кореляцію ситуаційної тривожності з «підозрілістю», спричиненою загостреним у ранній юності почуттям справедливості, та особистісної тривожності з негативізмом – формою психозахисту на шляху до самоствердження. Вказано на необхідності дослідження агресивності як механізму психологічного захисту в ранній юності.

Ключові слова: агресія; тривожність; рання юність; психологічний захист; особистісна тривожність; ситуаційна тривожність; негативізм.

Вступ. Проблема агресивності дітей, підлітків та юнаків нині є актуальною як для суспільства загалом, так і для психологічної науки (дитячої психології) зокрема. Турбує педагогів і батьків зростання агресивних тенденцій серед молоді, наявність насильства та жорстокості в дитячому середовищі. Особливо непокоїть культивування насильства через мережі Інтернет та інші засоби масової інформації. Не менш небезпечним є захопленість сучасних дітей та підлітків агресивними комп'ютерними іграми. Залишила свій слід у душах дітей і підлітків війна, яку розв'язала росія проти України.

Аналізування наукової літератури засвідчує, що попри різноманітність вивченості проблеми загалом існує інтерес до дослідження агресивності як особистісної риси. Зокрема, викликає зацікавленість зв'язок агресивності з базовими особистісними утвореннями (мотивами, цінностями, смислотвірними орієнтаціями тощо), які можуть детермінувати прояв агресії. Не менш актуальним було б дослідження агресивності як сталого особистісного утворення. А всебічне розуміння механізмів її виникнення і розвитку в онтогенезі сприяло б успішній профілактиці та корекції агресивності в ранній юності. Адже не є дивиною, що неналежне попередження та подолання агресивності в дитинстві ускладнює виховну роботу в підлітковому віці та ранній юності.

Метою публікації є емпіричний аналіз агресивних проявів у ранній юності.

Теоретичне підґрунтя. Феномен агресивності вивчається науковцями різних галузей знання. У психологічній науці агресивність досліджують у межах різних психологічних напрямів та шкіл, де предметом вивчення постають біологічні [7] та соціальні детермінанти агресії [28], механізми її функціонування, а також умови, що сприяють прояву агресії.

У сучасних теоретичних рефлексіях та емпіричних дослідженнях чинників агресії беруться до уваги особистісні якості та властивості темпераменту. Агресивність особистості як самостійну рису дослідники розглядають у річищі різних напрямів: психології особистості [10], поведінкової психології [11], психології ставлень особистості та інтегральних поглядів на людину (В. Мерлін). Обґрунтовано питання про 1) субриси агресивності особистості (проблема визначення), 2) їх взаємного відокремлення (проблема диференціації), 3) їх взаємозв'язку (проблема структури) [11; 12; 25].

Агресивність особистості – не лише самостійний конструкт, але й один із вимірів у структурі особистості. Свідченням цьому є тривимірна модель особистості Г. Айзенка [16] та міжособистісна кругова модель (J. Wiggins [27]). Крім цього, особистісні риси можуть бути предикторами та фасилітаторами агресивної поведінки. З-поміж таких: емоційна чутливість (G. Caprara [14]), А-тип особистості (M. Friedman), імпульсивність (A. Buss [13]; M. Zuckerman [29], ціннісна спрямованість). Звернено увагу на дослідження, що

висвітлюють питання співвідношення агресивної поведінки та ціннісних орієнтацій особистості [6], діалогічності та імперативності в структурі діяльності особистості [3; 2].

Цікавими для нас стали дослідження особливостей розвитку агресії у дитячому [28], підлітковому та юнацькому [22; 4] віці та особливостей прояву агресивної поведінки в осіб різної статі [9], можливих способів запобігання агресії [21], її профілактики [5]. У контексті нашого дослідження не зайвими стали дослідження агресивної поведінки, спричиненої порушеннями дитячо-батьківських ставлень [26] та системи виховних впливів.

З огляду на досить широкий спектр наявних досліджень, теоретичний конструкт нашого дослідження сформувавши концептуальні положення різноманітних теорій агресивності та ворожості (А. Бандура [8], К. Лоренц [20], Е. Фромм [17], К. Юнг [19], Д. Долард [15]). Ми поділяємо думку А. Бандури, що «навчання агресії» є не лише внутрішнім бажанням суб'єкта, але й засвоєна в процесі спостереження за іншими модель поведінки. А тому її варто розглядати в термінах безперервної взаємодії між факторами поведінковими, когнітивними та середовищними [8]. Отже, ми розглядаємо агресивність як соціально-психологічну рису особистості, спрямовану на здійснення агресивних дій.

Методи дослідження. Зasadничою для організації дослідження стала констатувальна стратегія. Використано методи теоретичного аналізування наукових літературних джерел та емпіричного аналізу даних. Емпіричний матеріал зібрано за допомогою особистісних питальників, що згідно з класифікацією Л. Бурлачука, реалізують суб'єктивний діагностичний підхід [цит. за: 1, с.29]. Зокрема, для діагностики форм прояву агресії використано «Опитувальник ворожості Басса-Даркі» (Buss-Durkee Hostility Inventory, BDHI) [13], діагностованим конструктом якого є вісім шкал, що виявляють різні форми агресії: фізична агресія, непряма агресія, дратівливість, негативізм, образа, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини. Рівень тривожності оцінено за шкалою Спілбергера (State-Trait Anxiety Inventory, STAI) [23; 24]. Адаптована версія містить дві підшкали, що

уможливорює виокремити рівні особистісної та ситуаційної тривожності.

Для математико-статистичної обробки емпіричних результатів використано: методи первинної описової статистики, критерії для визначення статистичної значущості відмінностей між ознаками (критерій t-Стюдента та однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA), кореляційний аналіз (лінійна кореляція Пірсона). Статистики розраховані в програмі SPSS 23.0 for Windows.

Емпіричне дослідження проводилося в закладах загальної середньої освіти м. Львова. Вибірка становила 90 осіб ($n=90$), що належать до вікової групи «рання юність». Вибірка гетерогенна: дівчат – 42 особи (46,67%); хлопців – 48 осіб (53,33%).

Результати і обговорення. З огляду на теоретичне аналізування наукової літератури з проблеми агресивності та ворожості, агресивність є соціально-психологічною якістю особистості. У ранній юності агресивність може бути наслідком засвоєння агресії як своєрідного поведінкового ідеалу або бути захисною реакцією, що закріпилася в умовах хронічного незадоволення потреб. Агресивність взаємодіє з різними особистісними рисами, утворюючи особистісний конструкт та виражається в різних формах. Саме виявлення форм агресивної поведінки, властивої молодим людям, які перебувають на етапі ранньої юності (цьому критерію відповідають старшокласники, віком від 15 до 17 років) стало предметом емпіричного дослідження.

Однорідність дисперсії ($F=0,670$, $p=0,146$) (приймається за умови, якщо $p \geq 0,05$ для значення F за критерієм Левеня), для досліджуваних ознак уможливорює проведення порівняльного аналізу, а нормальність розподілу (критерій Колмогорова-Смірнова, $p \geq 0,2$) – застосування критерію Стюдента.

У досліджуваних нами старшокласників діагностовано різні форми прояву агресії, проте домінуючою є «вербальна» (рис. 1). Це може виражатися через окрик, вживання лайливих нецензурних слів, висловлювання на кшталт заклинань, погроз тощо. Така форма прояву агресії спричинена роздратуванням, що виникає за найменшого збудження. Причиною цього може бути як сам стресор, так і вікові особливості старшокласників.

Питання психології

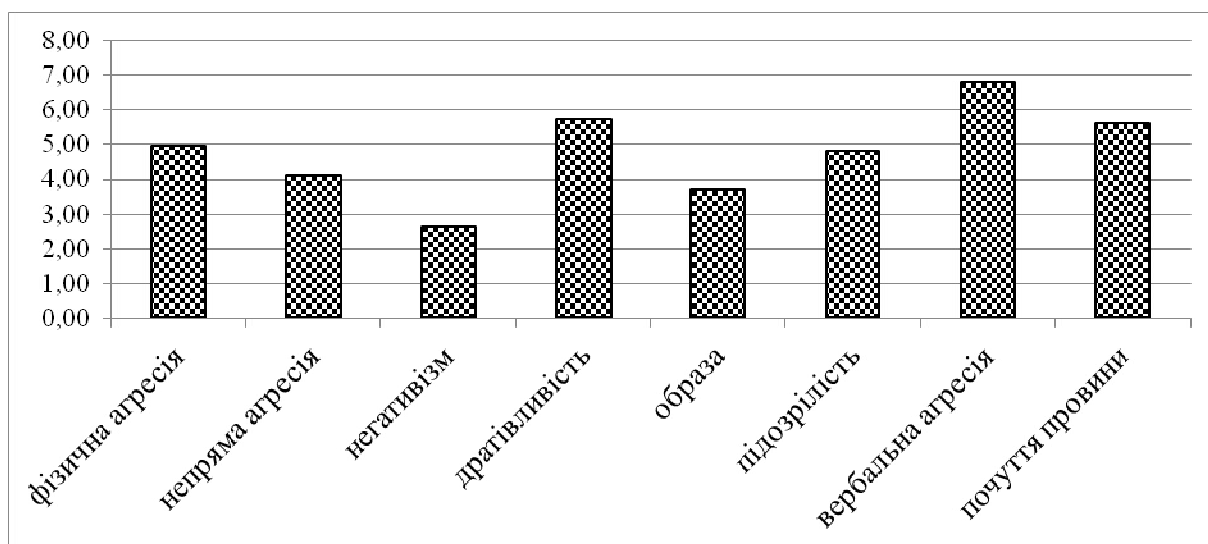

Рис. 1. Показники прояву різних форм агресії («Опитувальник ворожості Басса-Даркі») Показано, що хлопці частіше в з'ясуванні стосунків вдаються до «фізичної агресії» ($M=5,68\pm 0,19$), а ніж дівчата ($M=3,73\pm 0,24$) (табл. 1). Ця різниця є статистично значущою на рівні $p\leq 0,01$ ($t=-6,122$, $p=0,000$).

Таблиця 1

Описові статистики для показників форм агресії у дівчат та хлопців за методикою «Опитувальник ворожості Басса-Даркі»

Форми агресії	Стать	M	SD	SE	t	p
Фізична агресія	дівчата	3,73	1,162	0,248	-6,122	0,000
	хлопці	5,68	1,210	0,196		
Непряма агресія	дівчата	4,18	1,006	0,215	0,307	0,760
	хлопці	4,05	1,815	0,294		
Негативізм	дівчата	2,59	1,221	0,260	-0,290	0,773
	хлопці	2,68	1,188	0,193		
Дратівливість	дівчата	6,77	1,744	0,372	2,673	0,010
	хлопці	5,16	2,499	0,405		
Образа	дівчата	4,45	2,365	0,504	2,311	0,024
	хлопці	3,26	1,622	0,263		
Підозрілість	дівчата	4,82	1,893	0,404	-0,046	0,964
	хлопці	4,84	1,980	0,321		
Вербальна агресія	дівчата	6,86	1,670	0,356	0,190	0,850
	хлопці	6,76	2,124	0,345		
Почуття провини	дівчата	6,09	2,136	0,455	1,244	0,218
	хлопці	5,39	2,060	0,334		

Примітка: n – кількість досліджуваних; M – середнє арифметичне; SD – середнє квадратичне (стандартне) відхилення; SE – помилка середнього арифметичного; t – критерій Стьюдента; p – значущість критерію.

Проте дівчата ($M=6,77\pm 0,37$) виявилися більш «дратівливими» порівняно з хлопцями ($M=5,16\pm 0,40$) ($t=2,673$, $p=0,010$). Дівчата швидше проявляють негативні почуття (запальність, грубість) за найменшою причиною. Статистично значущою виявилася різниця ($t=-2,311$, $p=0,024$) між хлопцями ($M=3,26\pm 0,26$) і дівчатами ($M=4,45\pm 0,50$) за критерієм «образа». Заздрість нерідко переходить у ненависть до оточення, причиною чого можуть бути як реальні, так і надумані події.

Отже, усі форми прояву агресії в досліджуваних, що за віковою категорією належать до ранньої юності перебувають в межах середнього показника. Проте, в одних – це нижня межа, а в інших – верхня, наближена до високого. Найнижче значення має «негативізм» як форма прояву агресії. «Вербальна агресія», «дратівливість», «почуття провини» та «фізична агресія» є тими формами прояву агресивної поведінки, які отримали найвищі значення. Виявлено відмінність між проявами агресії у хлопців

Питання психології

та дівчат. Статистично значущу відмінність простежено за такими формами агресії, як «фізична агресія», «дратівливість» та «образ». Інші форми за методикою Басса-Даркі виявляються однаково, або відмінність є незначущою.

Ще одним показником агресивності є *індекс агресивності* та *індекс ворожості*. Проведений порівняльний аналіз не виявив статистично значущих відмінностей у показниках цих індексів між дівчатами та хлопцями (табл. 2).

Таблиця 2

Показники статистичного аналізу відмінностей індексу ворожості та індексу агресивності в дівчат і хлопців

Індекси	Критерій Левіня		t-критерій для рівності середніх					
	F	p	t	p	Mp	mp	CI 95%	
							Нижня	Верхня
Індекс ворожості	2,563	0,115	1,267	0,210	1,167	0,921	-,677	3,012
Індекс агресивності	4,310	0,042	0,085	0,932	0,115	1,350	-2,587	2,817

Примітка: F – критерій Фішера; p – значущість критерію; t – критерій Стьюдента; mp – середньоквадратична помилка різниці; Mp – середня різниця; CI – довірчий інтервал для різниці.

Показники описової статистики, що представлені в таблиці 3, засвідчують подібність середніх значень. Для інтерпретації ми скористалися нормами агресивності та ворожості, запропонованими Є. Роговим. Так, норма

агресивності дослідником представлена величиною її індексу $M = 21 \pm 4$, а ворожості – $M = 6,5 - 7 \pm 3$. Водночас акцентовано на можливості досягнення певної величини, що засвідчує ступінь прояву агресивності.

Таблиця 3

Описові статистики для показників індексу ворожості та агресивності у дівчат та хлопців за методикою «Опитувальник ворожості Басса-Даркі»

Індекси	Стать	M	SD	SE	t	p
Індекс ворожості	дівчата	9,27	4,049	0,863	1,267	0,210
	хлопці	8,11	3,038	0,493		
Індекс агресивності	дівчата	21,77	3,422	0,730	0,085	0,932
	хлопці	21,66	5,758	0,934		

Аналіз показників індексу ворожості та індексу агресивності за вибіркою показав,

що отримані значення не виходять за межі нормативних (табл. 4).

Таблиця 4

Описові статистики для показників індексу ворожості та агресивності за вибіркою загалом («Опитувальник ворожості Басса-Даркі»)

Статистики	Індекс ворожості	Індекс агресивності
	Статистика	Статистика
Середнє	8,53	21,70
Стандартна помилка	0,446	0,645
Середнє за вибіркою зменшене на 5%	8,54	21,93
Медіана	8,00	22,00
Дисперсія	11,948	24,959
Середньоквадратичне відхилення	3,457	4,996
Мінімум	1	9
Максимум	16	32
Діапазон	15	23
Міжквартильний діапазон	5	6

Варто зазначити, що у 30% досліджуваних виявлено високий рівень індексу агресивності, а ще у 25% – високий

рівень ворожості. Зазвичай це одні й ті ж досліджувані. Тому для подальшого аналізу ми користалися показником індексу

Питання психології

агресивності, що відповідає меті нашого дослідження.

Наступним кроком став аналіз форм прояву агресії в ранній юності за виявленими *рівнями* агресивності. Оскільки дисперсії вибірки мають тенденцію до

нормальності, то для рівневого аналізу застосовано однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA. Діагностовано однорідність дисперсії, тому аналіз за рівнями індексу агресивності вважаємо доречним (табл. 5).

Таблиця 5

Показники однорідності дисперсій та значущості рівнів прояву за показником індексу ворожості та агресивності

	Форми агресій							
	Фізична агресія	Непряма	Негативізм	Дратівливість	Образа	Підозрілість	Вербальна	Почуття провини
Однорідність дисперсії								
Критерій Левіня	1,083	0,493	0,495	0,290	02,838	2,341	0,429	1,574
Значущість (P)	0,346	0,613	0,612	0,749	0,067	0,105	0,654	0,216
ANOVA								
Критерій Фішера (F)	7,091	28,328	3,365	31,094	5,223	7,018	19,656	1,990
Значущість (P)	0,002	0,000	0,042	0,000	0,008	0,002	0,000	0,146

Завдяки однофакторному дисперсійному аналізу ANOVA у 7 з 8 форм прояву агресії згідно з рівнями індексу агресивності діагностовано статистично значущі відмінності (табл. 5). Відмінності між усіма рівнями індексу агресивності виявлено за шкалою «непряма агресія» та «дратівливість». Так, за шкалою «непряма агресія» високий рівень статистично значущо відрізняється від середнього ($p=0,044$) та низького ($p=0,000$). Середній від низького ($p=0,000$). Низький статистично достовірно відрізняється від високого та середнього. «Дратівливість» має різний прояв у досліджуваних із високим, низьким та середнім рівнями. Усі відмінності статистично значущі на рівні $p=0,000$.

У респондентів із високим рівнем індексу агресивності спостерігається статистично значуща відмінність за критерієм «фізична агресія» з респондентами, що мають середній ($p=0,017$) та низький ($p=0,003$) рівні агресивності. Натомість не спостерігається статистично значущих відмінностей між респондентами з середнім та низьким рівнями агресивності ($p=0,512$).

За шкалою «негативізм» статистично значущі відмінності діагностовано в досліджуваних із середнім та низьким ($p=0,040$) рівнями індексу агресивності. Статистично достовірна відмінність зареєстрована між високим та середнім рівнями ($p=0,009$) за шкалою «образа». За шкалою «підозрілість» діагностовано значущі відмінності високого рівня із середнім ($p=0,008$) та низьким ($p=0,006$). Прояви підозрілості між середнім та низьким рівнями не виявлено.

Відмінностей у «почутті провини» як формі самоагресії у старшокласників з різними рівнями агресивності не виявлено.

Статистичний аналіз середніх значень засвідчив, що в досліджуваних із високим рівнем індексу агресивності високими є також середні значення за всіма формами прояву агресії. Відповідно досліджувані з низьким рівнем індексу агресивності демонструють низькі середні значення за тими ж формами прояву агресивності. Зведені результати статистики для різних форм агресії за рівнями індексу агресивності представлено в таблиці 6.

Статистики для різних форм агресії за рівнями індексу агресивності

Форми прояву агресії	Рівні індексу агресивності	M	SD	SE	CI - 95%		min	max
					Нижня межа	Верхня межа		
Фізична агресія	Високий	5,85	1,424	0,319	5,18	6,52	3	8
	Середній	4,70	1,442	0,263	4,16	5,24	2	7
	Низький	4,00	1,054	0,333	3,25	4,75	2	5
	Всього	4,97	1,518	0,196	4,57	5,36	2	8
Непряма агресія	Високий	5,05	1,146	0,256	4,51	5,59	3	8
	Середній	4,23	1,006	0,184	3,86	4,61	3	7
	Низький	1,80	1,398	0,442	0,80	2,80	0	4
	Всього	4,10	1,559	0,201	3,70	4,50	0	8
Негативізм	Високий	2,75	1,209	0,270	2,18	3,32	1	5
	Середній	2,87	1,106	0,202	2,45	3,28	1	5
	Низький	1,80	1,135	0,359	0,99	2,61	0	4
	Всього	2,65	1,191	0,154	2,34	2,96	0	5
Дратівливість	Високий	7,65	1,694	0,379	6,86	8,44	4	11
	Середній	5,53	1,717	0,313	4,89	6,17	2	9
	Низький	2,60	1,430	0,452	1,58	3,62	1	5
	Всього	5,75	2,369	0,306	5,14	6,36	1	11
Образа	Високий	4,80	1,936	0,433	3,89	5,71	1	8
	Середній	3,13	2,013	0,367	2,38	3,88	0	7
	Низький	3,20	1,033	0,327	2,46	3,94	1	5
	Всього	3,70	1,994	0,257	3,18	4,22	0	8
Підозрілість	Високий	6,00	1,487	0,332	5,30	6,70	4	9
	Середній	4,40	2,061	0,376	3,63	5,17	1	9
	Низький	3,80	1,135	0,359	2,99	4,61	2	5
	Всього	4,83	1,932	0,249	4,33	5,33	1	9
Вербальна агресія	Високий	8,25	1,410	0,315	7,59	8,91	5	10
	Середній	6,57	1,633	0,298	5,96	7,18	3	10
	Низький	4,60	1,430	0,452	3,58	5,62	2	6
	Всього	6,80	1,955	0,252	6,29	7,31	2	10
Почуття провини	Високий	6,40	2,234	0,499	5,35	7,45	2	9
	Середній	5,30	2,037	0,372	4,54	6,06	2	9
	Низький	5,20	1,751	0,554	3,95	6,45	3	9
	Всього	5,65	2,098	0,271	5,11	6,19	2	9

Прим.: SD – стандартне відхилення; SE – помилка середнього; CI – довірчий інтервал для середнього значення; min – мінімальне значення; max – максимальне значення.

Вважаємо, що агресія в ранній юності часто є наслідком неадекватних форм підліткового самоствердження. Так, у віковій психології зазначається, що до 13-14 років спостерігається зростання прояву фізичної та вербальної агресії. Водночас непряма агресія в дівчат зростає, а у хлопців знижується. Менш вираженою у підлітків обох статей є така форма прояву агресії, як негативізм. Таку поведінку підлітків можна пояснити їхніми статевовіковими особливостями. Зокрема, у підлітків-дівчат до 15 років порівняно із хлопцями цього ж віку зростає фізична та вербальна агресія.

Окрім цього в дівчат іноді спостерігається «огрубіння» особистості. Це явище може бути наслідком зміщення соціальних ролей, через що їм досить важко створити цілісне уявлення про образ жінки та, як наслідок, їхня статева ідентифікація може бути мінливою.

У досліджуваних нами старшокласників (15-17 років) домінує вербальна агресія, тоді як використання фізичної – дещо знижується, хоча вона і надалі залишається дієвою, особливо у хлопців. Рідко використовується у ранній юності непряма агресія та негативізм (табл. 1).

Питання психології

Діагностовано кореляцію між показниками ситуаційної й особистісної тривожності та деякими формами прояву агресії (методика Басса-Даркі) (див. табл. 7).
Таблиця 7.

Показники кореляції між формами прояву агресії та видами тривожності

	Фізична агресія	Непряма агресія	Негативізм	Драгівливість	Образа	Підозрілість	Вербальна агресія	Почуття провини	Ситуаційна тривожність	Особистісна тривожність
Ситуаційна тривожність	0,146	-0,172	-0,198	0,055	0,173	0,305**	-0,046	0,192	1,000	0,269*
Особистісна тривожність	0,196	0,162	0,259*	0,203	0,182	0,200	0,175	0,201	0,264*	1,000

Примітка: * – кореляція 0,05; ** – кореляція 0,01;

Зокрема, ситуаційна тривожність додатно корелює з «підозрілістю» ($r = 0,305$, $p \leq 0,01$). Остання може мати різну природу. Насамперед рання юність дуже чутлива до справедливості, а тому прояви несправедливості щодо «чутливих» питань (у побуті, школі, стосунках із друзями) породжують різні інсинуації та викликають підозру. В іншому випадку, ситуаційна тривожність є наслідком особистісної ($r = 0,269$, $p \leq 0,05$), що апріорі робить людину залежною від стресорів.

Особистісна тривожність додатно корелює з негативізмом ($r = 0,259$, $p \leq 0,05$) та ситуаційною тривожністю ($r = 0,264$, $p \leq 0,01$). Негативізм, як невмотивована поведінка, супроводжується діями, що суперечать очікуванням чи вимогам індивідів або груп. Зазвичай це супроводжується неприязним ставленням до оточення, жорсткістю поведінки, впертістю та скептицизмом. Нерідко спостерігаються і відкриті форми агресії, хоча в наших досліджуваних статистичного зв'язку із цією формою агресивної поведінки не виявлено. Негативізм у старшокласників спільно з особистісною тривожністю ми схильні трактувати як психозахист задля самоствердження, що властивий перехідному віковому періоду (гормональний вплив) сукупно із конфронтаційним сьогоденням. Прагнення до самостійних дій та відсутність власного соціального досвіду ускладнюють соціалізацію в ранній юності. Часто неможливість розв'язувати ці складні проблеми породжує нові, складніші

проблеми, що спричиняє низьку самооцінку самоневдоволення тощо. Негативізм у такій ситуації стає способом самоствердження.

Висновки. Агресивність є соціально-психологічною рисою особистості, спрямованою на здійснення агресивних дій. Агресія як форма поведінки та активності, може (хоча й не завжди) супроводжуватися певними емоціями та негативними установками. Засадничими для цього діяння є наявність наміру та мотивації.

Не виявлено суттєвих відмінностей між хлопцями та дівчатами в прояві форм агресії. Відсутність суттєвих відмінностей пояснюємо зміщенням соціальних ролей. Зміст та форма прояву агресії визначається віковими особливостями та соціальним контекстом. Діагностовано додатну кореляцію ситуаційної тривожності з «підозрілістю», що, з одного боку, є наслідком загостреного в ранній юності почуття справедливості, а з іншого – особистісної тривожності, яка узалежнює людину від стресорів. Також додатною є кореляція між особистісною тривожністю та негативізмом. Через відсутність власного соціального досвіду ускладнюється соціалізація в ранній юності, що часто супроводжується самоневдоволенням. Негативізм як форма психозахисту, що властива перехідному віковому періоду, є радше формою самоствердження, що за її незадоволення викликає відчуття тривоги.

Перспективним видається дослідження агресивності як механізму психологічного захисту в ранній юності.

Список використаних джерел

1. Галян, І. (2011). *Психодіагностика*. Київ: Академвидав.
2. Галян, О. (1999). *Співвідношення імперативності та діалогічності у стильовій характеристиці діяльності вчителя*. (Дис. канд. психол. наук). Інститут психології імені Г.С.Костюка АПН України. Київ.
3. Галян, О., & Галян, І. (2000). Агресивність як особистісний чинник діяльності вчителя. *Психологія*, 9(2), 222-227.
4. Дроздов, О. (2003). *Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді*. (Дис. канд. психол. наук). Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка. Чернігів.
5. Сергеева, К. (2015). Український досвід впровадження програм профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 8(52), 403-410.
6. Спринська, З. (2009). *Співвідношення агресивної поведінки та ціннісних орієнтацій особистості*. (Дис. канд. психол. наук). Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського. Одеса.
7. Ablner, B., Walter, H., & Erk, S. (2005). Neural correlates of frustration. *Neuroreport*, 16(7), 669-672. DOI: 10.1097/00001756-200505120-00003.
8. Bandura, A. (2016). *Moral disengagement: how people do harm and live with themselves*. New York: Macmillan.
9. Barker, E.D., Tremblay, R.E., Nagin, D.S., Vitaro, F., & Lacourse, E. (2006). Development of male proactive and reactive physical aggression during adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(8), 783-790. DOI: 10.1111/j.1469-7610.2005.01585.x
10. Berkowitz, L. (1993). *Aggression: its causes, consequences, and control*. New York, McGraw-Hill.
11. Buss, A.H. (1961). *The psychology of aggression*. New York, London: John Wiley.
12. Buss, A.H., & Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal of Consulting Psychology*, 21, 343-349.
13. Buss, A.H., & Durkee, M. (1957). *The buss-durkee hostility inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press. URL: <https://scales.arabpsychology.com/s/buss-durkee-hostility-inventory-bdhi/>
14. Caprara, G.V., Gargaro, T., Pastorelli, C., Prezza, M., Renzi, P., & Zelli, A. (1987). Individual differences and measures of aggression in laboratory studies. *Personality and Individual Differences*, 8, 885-893.
15. Dollard, J.L., Miller, D.G. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University.
16. Eysenck, H.J. (1970). *The structure of human speciality (Renaissance of psychology)*. Routledge. London.
17. Fromm, E. (2015). *Anatomie der menschlichen destruktivität / Aus dem englischen von L. Mickel und E. Mickel*. Hamburg: Rowohlt-Verlag.
18. Halian, I., Kurova, A., Skliaruk, A., Halian, O., & Khokhlov, A. (2022). Estabilidad emocional como factor del bienestar psicológico de futuros especialistas. *Amazonia Investiga*, 11(51), 183-196. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.17>
19. Jung, C.G. (2002). *Psychology of the unconscious*. Edinburg: Dover Publications (originally 1916).
20. Lorenz, K. (1963). *Das sogenannte böse: zur naturgeschichte der aggression*. Wien: Viene Methuen.
21. McCarthy-Tucker, S., Gold, A., & Garcia, E. (1999). Effects of anger management training on aggressive behavior in adolescent boys. *Journal of Offender Rehabilitation*, 29(3-4), 129-141. DOI: 10.1300/J076v29n03_07
22. Scott, B.G., Lapré, G.E., Marsee, M.A., & Weems, C.F. (2014). Aggressive Behavior and Its Associations With Posttraumatic Stress and Academic Achievement Following a Natural Disaster. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 43(1), 43-50. DOI: 10.1080/15374416.2013.807733
23. Spielberger, C.D. (1989). *State-trait anxiety inventory: bibliography* (2nd ed.). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
24. Spielberger, C.D., Gorsuch, R.L., Lushene, R., Vagg, P.R., & Jacobs, G.A. (1983). *Manual for the state-trait anxiety inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
25. Tangney, J.P., Wagner, P., Fletcher, C., & Gramzow, R. (1992). Shamed into anger? The relation of shame and guilt to anger and self-reported aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(4), 669-675.
26. Werner, N.E. (2012). Do hostile attribution biases in children and parents predict relationally aggressive behavior? *The Journal of Genetic Psychology*, 173(3), 221-245.

27. Wiggins, J.S., & Trapnell, P. (1996). A dyadic-interactional perspective on the Five-Factor model. In: J.S. Wiggins (Ed.). *The Five-Factor model of personality* (pp.88-162). New York: Guilford.
28. Zhang, Y., Shi, P., Gao, M. & Chang, H. (2022). Factors influencing aggressive adolescent behavior: an analysis using the Decision Tree method. *The Journal of Genetic Psychology*, 183(6), 537-548. DOI: [10.1080/00221325.2022.2094213](https://doi.org/10.1080/00221325.2022.2094213)
29. Zuckerman, M., Kuhlman, D.M., Joireman, J.A., Teta, P., & Kraft, M. (1993). A comparison of Three Structural Models for Personality: The Big Three, the Big Five, and the Alternative Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 757-768.

References

1. Halian, I. (2011). *Psykhodiahnostyka* [Psychodiagnosis]. Kyiv: Akademvydav. (in Ukrainian)
2. Halian, O. (1999). *Spivvidnoshennya imperativnosti ta dialohichnosti u styl'oviy kharakterystytsi diyal'nosti vchytelya* [Correlation of imperativeness and dialogicity in the stylistic characteristics of the teacher's activity]. (Dys. kand. psykhol. nauk). Instytut psykholohiyi imeni H.S.Kostyuka APN Ukrainy. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Halian, O., & Halian, I. (2000). Ahresyvnist' yak osobystisnyy chynnyk diyal'nosti vchytelya [Aggressiveness as a personal factor in the teacher's activity]. *Psykhologhiya*, 9(2), 222-227. (in Ukrainian)
4. Drozdov, O. (2003). *Sotsial'no-psykholohichni faktory dynamiky ahresyvnoyi povedinky molodi* [Socio-psychological factors of dynamics of aggressive behavior of young people]. (Dys. kand. psykhol. nauk). Chernihivs'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni T.H.Shevchenka. Chernihiv. (in Ukrainian)
5. Serheyeva, K. (2015). Ukrayins'kyy dosvid vprovadzhennya proham profilaktyky ahresyvnoyi povedinky pidlitkiv u tsestrakh sotsial'no-psykholohichnoyi reabilitatsiyi [Ukrainian experience of implementation of programs for the prevention of aggressive behavior of adolescents in social and psychological rehabilitation centers]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyi tekhnolohiyi*, 8(52), V, 403-410. (in Ukrainian)
6. Spryns'ka, Z. (2009). *Spivvidnoshennya ahresyvnoyi povedinky ta tsinnisnykh oriyentatsiy osobystosti* [Correlation of aggressive behavior and value orientations of the individual]. (Dys. kand. psykhol. nauk). Pivdenoukrayins'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni K.D.Ushyns'koho. Odesa. (in Ukrainian)
7. Abler, B., Walter, H., & Erk, S. (2005). Neural correlates of frustration. *Neuroreport*, 16(7), 669-672. DOI: [10.1097/00001756-200505120-00003](https://doi.org/10.1097/00001756-200505120-00003).
8. Bandura, A. (2016). *Moral disengagement: how people do harm and live with themselves*. New York: Macmillan.
9. Barker, E.D., Tremblay, R.E., Nagin, D.S., Vitaro, F., & Lacourse, E. (2006). Development of male proactive and reactive physical aggression during adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(8), 783-790. DOI: [10.1111/j.1469-7610.2005.01585.x](https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2005.01585.x)
10. Berkowitz, L. (1993). *Aggression: its causes, consequences, and control*. New York, McGraw-Hill.
11. Buss, A.H. (1961). *The psychology of aggression*. New York, London: John Wiley.
12. Buss, A.H., & Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal of Consulting Psychology*, 21, 343-349.
13. Buss, A.H., & Durkee, M. (1957). *The buss-durkee hostility inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press. URL: <https://scales.arabpsychology.com/s/buss-durkee-hostility-inventory-bdhi/>
14. Caprara, G.V., Gargaro, T., Pastorelli, C., Prezza, M., Renzi, P., & Zelli, A. (1987). Individual differences and measures of aggression in laboratory studies. *Personality and Individual Differences*, 8, 885-893.
15. Dollard, J.L., Miller, D.G. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University.
16. Eysenck, H.J. (1970). *The structure of human speciality (Renaissance of psychology)*. Routledge. London.
17. Fromm, E. (2015). *Anatomie der menschlichen destruktivität / Aus dem englischen von L. Mickel und E. Mickel*. Hamburg: Rowohlt-Verlag.
18. Halian, I., Kurova, A., Skliaruk, A., Halian, O., & Khokhlov, A. (2022). Estabilidad emocional como factor del bienestar psicológico de futuros especialistas. *Amazonia Investiga*, 11(51), 183-196. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.17>
19. Jung, C.G. (2002). *Psychology of the unconscious*. Edinburg: Dover Publications (originally 1916).
20. Lorenc, K. (1963). *Das sogenannte bose: zur naturgeschichte der aggression*. Wienn: Viene Methuen.
21. McCarthy-Tucker, S., Gold, A., & Garcia, E. (1999). Effects of anger management training on aggressive behavior in adolescent boys. *Journal of Offender Rehabilitation*, 29(3-4), 129-141. DOI: [10.1300/J076v29n03_07](https://doi.org/10.1300/J076v29n03_07)

22. Scott, B.G., Lapré, G.E., Marsee, M.A., & Weems, C.F. (2014). Aggressive Behavior and Its Associations With Posttraumatic Stress and Academic Achievement Following a Natural Disaster. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 43(1), 43-50. DOI: 10.1080/15374416.2013.807733
23. Spielberger, C.D. (1989). *State-trait anxiety inventory: bibliography* (2nd ed.). Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
24. Spielberger, C.D., Gorsuch, R.L., Lushene, R., Vagg, P.R., & Jacobs, G.A. (1983). *Manual for the state-trait anxiety inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
25. Tangney, J.P., Wagner, P., Fletcher, C., & Gramzow, R. (1992). Shamed into anger? The relation of shame and guilt to anger and self-reported aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(4), 669-675.
26. Werner, N.E. (2012). Do hostile attribution biases in children and parents predict relationally aggressive behavior? *The Journal of Genetic Psychology*, 173(3), 221-245.
27. Wiggins, J.S., & Trapnell, P. (1996). A dyadic-interactional perspective on the Five-Factor model. In: J.S. Wiggins (Ed.). *The Five-Factor model of personality* (pp.88-162). New York: Guilford.
28. Zhang, Y., Shi, P., Gao, M. & Chang, H. (2022). Factors influencing aggressive adolescent behavior: an analysis using the Decision Tree method. *The Journal of Genetic Psychology*, 183(6), 537-548. DOI: 10.1080/00221325.2022.2094213
29. Zuckerman, M., Kuhlman, D.M., Joireman, J.A., Teta, P., & Kraft, M. (1993). A comparison of Three Structural Models for Personality: The Big Three, the Big Five, and the Alternative Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 757-768.

Summary

Halian I. M. Doctor of Psychological Sciences,
Professor Lviv Polytechnic National University

Nesteruk S. T. master's student, specialty
053 "Psychology" Lviv Polytechnic National University

AGGRESSIVE MANIFESTATIONS IN EARLY YOUTH IN TODAY'S CONDITIONS

Abstract. The article presents the results of the study of aggressive manifestations in early youth. No significant differences were found between boys and girls in the forms of aggression, which is a consequence of the shift in social roles. A positive correlation of situational anxiety with «suspicion» caused by a heightened sense of justice in early youth, and personal anxiety with negativism – a form of psychological defense on the way to self-affirmation – was diagnosed.

Purpose of the article. The purpose of the publication is an empirical analysis of aggressive manifestations in early youth.

Methods. The study is organized according to the principle of theoretical analysis and empirical study of aggressive manifestations in early youth. Personal questionnaires were used, namely: to diagnose forms of aggression – «Buss-Durkee Hostility Inventory, BDHI», the diagnosed construct of which is eight scales that reveal different forms of aggression; the level of anxiety was assessed according to the Spielberger scale (State-Trait Anxiety Inventory, STAI), which diagnoses the manifestation of personal and situational anxiety.

Results. The manifestation of various forms of aggression in early youth was studied. Among the high school students (15-17 years old) studied by us, verbal aggression dominates, while the use of physical aggression decreases somewhat. A positive correlation of situational anxiety with «suspicion» was diagnosed, which, on the one hand, is a consequence of a heightened sense of justice in early youth, and on the other, personal anxiety, which makes a person dependent on stressors. A positive correlation of personal anxiety with negativism was established.

Scientific novelty. It has been confirmed that the forms of aggression in early youth are determined by age characteristics, the context of the social environment, and the shift in social roles.

Practical meaning. The obtained results will be useful for psychologists working with adolescents and high school students.

Conclusions and prospects for further scientific research. Emphasis is placed on aggressiveness as a socio-psychological trait of the individual, which is aimed at aggressive actions. Intent and motivation are essential for this action. No significant differences were found between boys and girls in the manifestation of forms of aggression. Negativism characteristic of the transition period is, on the one hand, a form of psychological defense, and on the other, self-affirmation. For his dissatisfaction, a feeling of anxiety arises. The study of aggressiveness as a mechanism of psychological protection in early youth seems promising.

Key words: aggression; anxiety; early youth; psychological defense; personal anxiety; situational anxiety; negativism.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 02.09.23.

*Гуцол К. В. PhD з психології, старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
<https://orcid.org/0000-0002-2820-2590>*

ДИСКУРСИВНІ КОНТЕКСТИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Статтю присвячено дослідженню особливостей впливу соціокультурних дискурсів на розвиток життєвої компетентності української молоді під час війни. Виокремлено провідні і допоміжні дискурсивні контексти як передумови постановки та розв'язання особистістю власних життєвих задач в кризових умовах, пов'язаних з російським воєнним вторгненням в Україну.

Ключові слова: *особистість; молодь; дискурс; життєва компетентність; формування; розвиток; інституціональний дискурс; особистісно-орієнтований дискурс.*

Вступ. Сучасна соціокультурна ситуація, спричинена російським воєнним вторгненням в Україну, зумовлює необхідність розвитку життєвої компетентності української молоді як здатності самостійно ставити та ефективно розв'язувати нагальні життєві задачі в кризових умовах: збагачувати власний особистий та життєвий досвід; трансформувати життєві проблеми в задачі, довізначати їх; розширювати репертуар стратегій для їх розв'язання; ставити реалістичні цілі відповідно до вимог суспільства та власних усвідомлюваних переконань, настановлень, цінностей та смислів; передбачувати розвиток життєвих подій і розглядати їх як такі, що хронологічно організовані та інтегровані в життєвий шлях особистості.

Загальноцивілізаційні тенденції останнього десятиліття такі, як глобалізація, перехід до інформаційним технологій, зростання ймовірності самознищення людства вимагають зміни цілей, завдань, змістовного та смислового наповнення процесу життєздійснення особистості. Останнім часом дослідницька увага зосереджується на осмисленні соціокультурних модусів як чинників формування і розвитку життєвої компетентності особистості [8]. Так, до першої групи таких чинників належать конкретні характеристики політичної та суспільно-економічної ситуації в світі. До другої – соціальні запити на формування певних особистісних компетентностей сучасної людини, здатної продуктивно

адаптуватися до динамічних вимог мінливого сьогодення.

Відповідно до принципів постнекласичної раціональності, соціальна реальність тлумачиться як реальність дискурсивна, а її визначальні комунікації розглядаються не як атрибути чи функції суспільних відносин, а як дискурсивні (нарративні) практики. У руслі цього наукового напрямку соціокультурний простір постає як система значень, що відтворюється культурою та за допомогою певних нарративних фреймів інтерпретуються особистістю в процесі формування і розвитку її життєвої компетентності [8].

Саме означування соціальної реальності – заміщення її певними культурно заданими кодами, схемами, моделями й дозволяє не лише переживати, усвідомлювати та інтерпретувати життєвий та особистий досвід, але й інтегрувати та систематизувати його, виділяючи складні життєві ситуації, виокремлюючи та осмислюючи проблеми, здійснюючи самостійну постановку життєвих задач, акумулюючи необхідні для їх розв'язання ресурси. Отже, одним із провідних шляхів розвитку особистості, зокрема формування в неї життєвої компетентності є її занурення в дискурсивний культурний простір [9; 10].

Саме тексти культури продукують семіотичні та комунікативні ресурси, що, транслуються особистості, а їхня асиміляція, у свою чергу, уможливує осмислення власного життєвого досвіду через призму засвоєних культурних зразків, норм, традицій тощо. Таким чином, у

процесі осмислення соціокультурного досвіду, що знаходить своє відображення в текстах культури, людина породжує власні автонаративи, що містять специфічні культурні фрейми як ресурсні контексти розвитку життєвої компетентності особистості [1; 2; 3].

Мета статті: схарактеризувати особливості впливу дискурсивних контекстів на розвиток життєвої компетентності української молоді під час війни.

Теоретичне підґрунтя. Наукове дослідження здійснюється на основі постнекласичного методологічного підходу, що містить такі напрями досліджень, як психологічна герменевтика (М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, К. Герген, В. Дільтей, П. Рікер, М.Л. Смульсон, Н.В. Чепелєва, С.Ю. Рудницька), дискурсивна психологія (М. Бемберг, М. Білліг, Д. Едвардс, Ф. Магаддам, Дж. Поттер, М. Уезерелл, А. де Фін, Р. Гарре, Дж. Шоттер тощо), соціальний конструкціонізм (П. Бергер, К. Герген, Т. Лукман тощо), наративна психологія (В. Барр, Р. Барт, Й. Брокмейєр, Дж. Брунер, К. Герен, М. Готдінер, Ф. Джеймісон, М.Л. Крослі, Я. Лазло, Д. МакАдамс, С. Томкінс, Т.Р. Сарбін, М. Уайт, Дж. Уард, Р. Гарре, Дж. Шоттер) і наративна практика (К. Жорняк, К. Калмикова, К. Людвіг, Е. Мергенталер, Дж. Фрідман), компетентнісний підхід (І.М. Бевзюк, Р. Боятцис, М.С. Головань, І.О. Зимня, Л.А. Лепіхова, О.М. Лозова, О.В. Савченко, тощо).

Методи дослідження: аналіз і синтез змісту психологічних джерел для визначення дискурсивних контекстів розвитку життєвої компетентності особистості; порівняння, систематизація, узагальнення й інтерпретація концептуальних положень та отриманих емпіричних даних; авторська анкета для виявлення значення соціокультурних дискурсів в контексті постановки і розв'язання життєвих задач особистості до та під час воєнного стану в Україні; методи математичної статистики.

Результати і обговорення. У руслі психолого-герменевтичного підходу, що становить методологічну основу нашого дослідження, розвиток особистості передбачає формування в неї здатності до

самоосмислення та осмислення соціальної реальності шляхом асиміляції ключових культурних дискурсів і конструювання на цій основі власного життєвого досвіду, перетворюючи його на впорядковані дискурсивні (наративні) моделі; а також здатності переосмислювати набутий досвід залежно від актуальних суспільних запитів та динаміки соціальних умов, формуючи та розвиваючи на цій основі власну життєву компетентність [9; 10].

Так, згідно поглядів С.Ю. Рудницької, розвиток життєвої компетентності особистості відбувається в процесі інтеграції окремих різнорідних «дискурсивних реальностей» індивіда в зв'язну цілісність шляхом мовленнєвих практик у процесі особистісного смислотворення. У цьому контексті надзвичайної актуальності набуває проблема дослідження соціокультурних дискурсів як передумов формування і розвитку життєвої компетентності особистості [8].

До основних дискурсивних контекстів у сучасному соціокультурному просторі можна віднести: сім'ю, СМК, вікові, професійні і інші соціальні групи, політичну, спортивну, медичну сфери, освіту, моду, релігію, фольклор, літературу, мистецтво тощо. Проте формування і розвиток життєвої компетентності в різних дискурсах має виражену специфіку, для аналізу якої ми вважаємо за доцільне об'єднати вищезазначені дискурсивні контексти в дві групи: інституціональні та особистісно-орієнтовані дискурси [10; 11; 13; 14].

Так, у першому випадку, суб'єктом дискурсу більшою мірою виступає представник певного соціального інституту, а в другому – особистість в усьому багатстві її внутрішнього світу. Насправді ми досить нечасто стикаємося з абсолютно безособовою комунікацією. У той же час для кожного виду інституціонального дискурсу характерною є певна міра співвідношення між статусною та особовою складовими. Вочевидь, що й сам адресат інституціонального дискурсу в його крайніх точках проявляється в різних дискурсивних іпостасях: як рефлексуючий, шукаючий та банально споживаючий інформації [5; 10; 15].

Серед конституційних ознак інституціонального дискурсу доцільно

виділити статусну кваліфікованість його учасників, локалізований хронотоп, конвенціональну зумовленість його мети в контексті цього соціального інституту, ритуально зафіксовані цінності, інтенціонально «закріплені» стратегії (як послідовності мовленнєвих дій у типових життєвих ситуаціях), обмежену номенклатуру жанрів і жорстко обмежений арсенал прецедентних феноменів (імен, висловлювань(послідовності мовленнєвих дій у типових ситуаціях), обмежена номенклатура жанрів і жорстко лімітований перелік прецедентних феноменів (імен, висловлювань, наративів і ситуацій) [6; 7; 14; 15].

Надзвичайно важливу роль у цьому процесі відіграють особистісно-орієнтовані дискурси, що постають у своєму становленні як процесуальності тексти перед уявним поглядом інтерпретатора. У результаті такої інтерпретації та/або реінтерпретації людина продукує особистісні тексти, що мають як ретроспективну, так і проспективну спрямованість [4; 10; 12].

У контексті вищесказаного ми вважаємо перспективним звернутися до культурних текстів, що оточують, створюють і трансформують життєвий досвід людини, постають акумуляторами і трансляторами різноманітних соціокультурних та особистісних практик; апелювати до ресурсів літератури і мистецтва як «золотого фонду» втілень особистісних проєктів [4].

Ця класифікація, вочевидь, носить умовний характер, і такі дискурси, як фольклор, література, музика, кінематограф та інші види візуального мистецтва, що належать до особистісно-орієнтованих, безперечно містять риси інституціональності. А, у свою чергу, інституціональні дискурси (сімейний, освітній, психотерапевтичний тощо), які втілюють певні системи індивідуальних і колективних цінностей в різних соціальних інституціях, мають виражену особистісно-орієнтовану спрямованість. Отже, зазначене протиставлення виокремлених видів дискурсу постає як суто дослідницький прийом.

З метою виокремлення провідних і допоміжних дискурсів як передумов формування і розвитку життєвої

компетентності особистості, а також визначення специфіки впливу цих дискурсів на постановку та розв'язання особистістю власних життєвих задач в кризових умовах, пов'язаних з російським воєнним вторгненням в Україну, нами було проведено емпіричне дослідження, у якому взяли участь 180 осіб (30 осіб склали пілотажну групу та 150 осіб – основну групу опитувальних) віком від 18 до 35 років. Вибір вікової категорії зумовлено нагальною необхідністю української молоді розв'язувати нагальні проблеми в складних життєвих обставинах та ситуаціях невизначеності.

На етапі пілотажного дослідження задля виділення актуальних дискурсивних контекстів формування життєвої компетентності особистості респондентам було запропоновано надати відповідь на запитання:

«Якщо перед Вами постає життєва задача, способів розв'язання якої немає у Вашому досвіді, Ви віддасте перевагу пошуку цих способів:

- у спілкуванні з друзями, колегами, сусідами, знайомими тощо;
- в творах літератури і мистецтва;
- у релігійних організаціях та/або спільнотах;
- у родинному спілкуванні;
- в освітньому дискурсі (середня освіта, вища освіта, курси, гуртки, вебінари тощо);
- шляхом звернення до фахівця за специфікою проблеми (звернення до лікарів, психологів, юристів, соціальних працівників тощо);
- в Інтернеті (форуми, чати, Ютуб, Інстаграм тощо);
- надайте Ваш варіант відповіді».

За результатами аналізу відповідей учасників пілотажної групи нами було виокремлено тринадцять дискурсивних контекстів (Інтернет; професійні співтовариства; освіта; міжособистісні комунікації; література і мистецтво; суспільні та волонтерські організації; сім'я; професійний дискурс за специфікою вирішення життєвої проблеми особистості; спорт; релігійні організації та/або спільноти; азартні ігри; мода; комп'ютерні ігри), до яких найчастіше зверталися респонденти з метою пошуку способів постановки та розв'язання актуальних життєвих задач.

Питання психології

Так, на підставі результатів пілотажного дослідження з метою визначення провідних і допоміжних дискурсів формування і розвитку життєвої компетентності української молоді під час війни нами було розроблено авторську анкету. Учасникам основної групи (150 осіб віком від 18 до 35 років) було запропоновано прийняти участь в опитуванні.

Інструкція для респондентів

«Шановний респонденте! Запрошуємо Вас узяти участь у дослідженні проблеми впливу соціокультурних контекстів на формування і розвиток життєвої компетентності української молоді під час війни. Ми будемо вдячні за Вашу згоду ознайомитися з питаннями анкети та надати власні відповіді на них. Дослідження носить анонімний характер, а Ваші відповіді

будуть використовуватися лише в узагальненому вигляді».

Анкета

Шановний респонденте, вкажіть, будь ласка, дані про себе:

- вік;
- стать;
- освіта (середня, професійно-технічна, вища);
- сфера навчання та/або діяльності;
- рівень матеріального доходу (низький, середній, високий).

За десятибальною шкалою (від 1 до 10 за зростанням) оцініть значення кожного з наведених нижче дискурсів у допомозі Вам самостійно ставити і розв'язувати Ваші життєві задачі, вирішувати нагальні життєвих проблеми (до та під час воєнного стану в Україні). Обведіть обрані Вами числа в рядках.

Щиро дякуємо за співпрацю!

№ п/п	Дискурси	Оцінка ролі дискурсу в формуванні життєвої компетентності	
		до 24.02.2022	після 24.02.2022
1	Інтернет	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
2	Професійні співтовариства	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
3	Освіта	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
4	Міжособистісні комунікації	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
5	Література і мистецтво	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
6	Суспільні та волонтерські організації	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
7	Сім'я	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
8	Професійний дискурс за специфікою вирішення Вашої життєвої проблеми (звернення до лікарів, психологів, юристів, соціальних працівників тощо)	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
9	Спорт	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
10	Релігійні організації та/або спільноти	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
11	Азартні ігри	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
12	Мода	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
13	Комп'ютерні ігри	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10

При обробці результатів анкетування, з метою визначення провідних дискурсивних контекстів формування життєвої компетентності особистості, нами враховувалися лише ті відповіді респондентів, які містили достатньо високу оцінку значимості запропонованих дискурсів (від 6 до 10 балів).

Аналіз результатів опитування показав певну специфіку впливу виокремлених дискурсів на постановку та розв'язання особистістю життєвих задач в умовах воєнного стану в Україні у порівнянні з довоєнним періодом. Так, до провідних дискурсивних контекстів формування і розвитку життєвої компетентності

Питання психології

особистості до російського воєнного вторгнення можна віднести: Інтернет (83,33%), професійні співтовариства (81,33%), освіта (78%), міжособистісні комунікації (73,33%), комп'ютерні ігри (54,67%). Як допоміжні визначено такі дискурси, як література і мистецтво (33,33%), суспільні та волонтерські організації (33,33%), спорт (40%), професійний дискурс за специфікою вирішення життєвої проблеми особистості (лікарі, психологи, юристи, соціальні працівники тощо) (12%), релігійні організації та/або спільноти (6,67%), сім'я (40%), мода (20%) та азартні ігри (5,33%).

Проте в умовах війни провідними контекстами постають: Інтернет (86,7%), професійні співтовариства (83,33%), суспільні та волонтерські організації (80%), література і мистецтво (50%), комп'ютерні ігри (79,33%), міжособистісні комунікації (80%), освіта (50%), сім'я (72%). У свою чергу, серед допоміжних можна виділити релігійні організації та/або спільноти (5,33%), професійний дискурс за специфікою вирішення життєвої проблеми особистості (20%), спорт (33,33%), мода (45,33%), азартні ігри (12%).

Вищенаведені результати узагальнено за допомогою гістограми (рис. 1).

1. Інтернет; 2. професійні співтовариства; 3. освіта; 4. міжособистісні комунікації; 5. література і мистецтво; 6. суспільні та волонтерські організації; 7. сім'я; 8. професійний дискурс за специфікою вирішення життєвої проблеми особистості (лікарі, психологи, юристи, соціальні працівники тощо); 9. спорт; 10. релігійні організації та/або спільноти; 11. азартні ігри; 12. мода; 13. комп'ютерні ігри.

Рис. 1. Розподіл дискурсивних контекстів за ступенем значимості у формуванні життєвої компетентності української молоді до та під час війни.

Також аналіз результатів анкетування дав підстави висунути припущення про певні відмінності у відповідях респондентів у залежності від їх статі, освіти, сфери навчання та/або діяльності, рівня їх матеріального доходу. Знайдемо статистичне підтвердження попередньо передбачуваним відмінностям. Для цього визначимо вплив значимості дискурсивних контекстів (незалежна змінна) окремо на кожну із вищезазначених характеристик (залежна змінна) за допомогою дисперсійного аналізу за методом Фішера. Проте результати ANOVA вказали на відсутність впливів дискурсів на зазначені

залежні змінні. Отже, наше припущення не підтвердилось.

Висновки. Формування життєвої компетентності як здатності особистості ініціювати постановку і розв'язання власних життєвих задач здійснюється завдяки інтеграції асимільованих нею соціокультурних дискурсів у процесі особистісного смислотворення.

Результати емпіричного дослідження особливостей впливу дискурсивних контекстів на розвиток життєвої компетентності української молоді в складних життєвих обставинах та ситуаціях невизначеності під час війни свідчать про тенденції:

Питання психології

- зростання кількості провідних для особистості соціокультурних дискурсів в порівнянні з довоєнним часом;
- домінування таких дискурсивних контекстів, як Інтернет, професійні співтовариства, міжособистісні комунікації, суспільні та волонтерські організації, сім'я та комп'ютерні ігри в процесі розвитку життєвої компетентності молоді під час воєнного стану в Україні;
- підвищення загального впливу Інтернету, професійних співтовариств, міжособистісної комунікації, літератури і мистецтва, суспільних та волонтерських організацій, сім'ї, моди, азартних і комп'ютерних ігор, професійного дискурсу за специфікою вирішення актуальних проблем особистості на формування нею способів розв'язання складних життєвих задач у порівнянні з довоєнним часом;
- принципове збільшення значимості сімейних стосунків, суспільних і

- волонтерських організацій, ігрового комп'ютерного дискурсу як ресурсних контекстів пошуку стратегій і способів вирішення проблем, самостійної постановки та розв'язання життєвих задач українців вікової категорії від 18 до 35 років;
- зниження ролі освіти, спорту, релігійних організацій та спільнот в процесі формування життєвої компетентності української молоді під час війни;
- відсутності значимих відмінностей щодо домінування певних дискурсів у контексті пошуку ресурсів для розв'язання життєвих завдань залежно від статі, освіти, матеріального доходу та професійної приналежності респондентів;
- превалювання інституціональних дискурсів над особистісно-орієнтованими, що, безумовно, потребує додаткового вивчення, в чому ми і вбачаємо перспективи нашого подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Бацевич, Ф. С. (2008). Дискурсивна прагматика: проблемне поле, дослідницька одиниця. *Studia-linguistica*, 1, 4-10.
2. Гуцол, К. В. (2019). Діагностика сформованості рівнів нарративної компетентності особистості. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 листопада 2019 р.). Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 77-81.
3. Гуцол, К. В. (2017). Теоретико-методологічні основи дослідження нарративної компетентності особистості. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. II: Психологічна герменевтика*, 10, 167-185.
4. Гуцол, С. Ю. (2014). «Сюжет переходу» как мифологическая форма воплощения личностного проекта студенческой молодежи. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. II: Психологічна герменевтика*, 8, 73-82.
5. Гуцол, С. Ю. (2008). Феномен моди в зеркале семиотического похода. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр.* 3 (24), 125-130.
6. Заграй, Л. (2012). Молодіжна субкультура як дискурсивний простір конструювання інтерпретативних схем особистості. *Центр соціальних комунікацій*, 4, 60-69.
7. Рудницька, С. Ю. (2021). Проблема дискурсивного конструювання досвіду особистості в освітньому просторі. *Актуальні проблеми освітнього процесу в контексті європейського вибору України: матеріали IV Всеукраїнського круглого столу з міжнародною участю (17 листопада 2021 року)*, 260-265.
8. Рудницька, С. Ю. (2023). Процесуально-сміслова модель розвитку життєвої компетентності особистості. *Технології розвитку інтелекту. Т. 7, 1 (33)*. URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/616/188
9. Чепелева, Н. В., Рудницкая, С. Ю. (2019). Дискурсивные технологии самопроектирующейся личности. *Psycholinguistics*, 25(1), 363-383.
10. Чепелева, Н. В., Смутьсон, М. Л., Зазимко, О. В., Гуцол, С. Ю. (2016). *Самопроектування особистості у дискурсивному просторі: монографія*. Київ: Педагогічна думка. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/704560>.
11. Danes, Fr. (1987). Cognition and Emotion in the Discourse Interaction: A Preliminary Survey of the Field. *Berlin: XIV International Congress of Linguists Organized under Auspices of CIPL*.
12. Dyer, J., Keller-Cohen, D. (2000). The discursive construction of professional self through narratives of personal experience. *Discourse Studies*, 2(3), 283-304.

13. Hare-Mustin, R. (1994). Discourses in the mirrored room: a postmodern analysis of therapy. *Family Process*, 33, 19-35.
14. Potter, J. (1997). *Representing reality: discourse, rhetoric and social construction*. London: Sage.
15. Schiffrin, D. (2001). *The Handbook of Discourse Analysis Blackwell publisher*.

References

1. Batsevych, F. S. (2008). Dyskursyvna prahmatyka: problemne pole, doslidnytska odynytisia [Discursive pragmatics: problem field, research unit]. *Studia-linguistica*, 1, 4-10. (in Ukrainian).
2. Hutsol, K. V. (2019). Diahnostyka sformovanosti rivniv naratyvnoi kompetentnosti osobystosti [Diagnostics of the formation of levels of narrative competence of an individual]. *Osobystisni ta situatyvni determinanty zdorovia : materialy IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (22 lystopada 2019 r.)*. – *Personal and situational determinants of health: materials of the IV All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (November 22, 2019)*. Vinnytsia : Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa, 77-81. (in Ukrainian).
3. Hutsol, K. V. (2017). Teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia naratyvnoi kompetentnosti osobystosti [Theoretical and methodological foundations of the research of the narrative competence of the individual]. *Aktualni problemy psykholohii : zb. nauk. pr. In-tu psykholohii imeni H. S. Kostiuks NAPN Ukrainy. T. II : Psykholohichna hermenevtyka. – Actual problems of psychology: coll. of science Ave. H. S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Sciences of Ukraine. Vol. II: Psychological hermeneutics*, 10, 167-185. (in Ukrainian).
4. Hutsol, S. Yu. (2014). "Syuzhet perekhoda" kak mifologicheskaya forma voploshcheniya lichnostnogo proyekta studencheskoy molodezhi ["The plot of the transition" as a mythological form of the embodiment of the personal project of student youth]. *Aktualni problemy psykholohii : zb. nauk. pr. In-tu psykholohii imeni H. S. Kostiuks NAPN Ukrainy. T. II: Psykholohichna hermenevtyka. – Actual problems of psychology: coll. of science Ave. H. S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Sciences of Ukraine. Volume II: Psychological hermeneutics*. 8, 73-82. (in russian).
5. Hutsol, S. Yu. (2008). Fenomen mody v zerkale semioticheskogo podhoda [The fashion phenomenon in the mirror of the semiotic campaign]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut". Filosofiia. Psykholohiia. Pedagogika : zb. nauk. pr. – Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". Philosophy. Psychology. Pedagogy*, 3 (24), 125-130. (in russian).
6. Zahrai, L. (2012). Molodizhna subkultura yak dyskursyvnyi prostir konstruiuvannia interpretatyvnykh skhem osobystosti [Youth subculture as a discursive space for the construction of interpretative schemes of the individual]. *Tsentr sotsialnykh komunikatsii – Center of social communications*, 4, 60-69. (in Ukrainian).
7. Rudnytska, S. Yu. (2021). Problema dyskursyvnoho konstruiuvannia dosvidu osobystosti v osvithnomu prostori [The problem of discursive construction of personal experience in the educational space]. *Aktualni problemy osvithnoho protsesu v konteksti yevropeiskoho vyboru Ukrainy: materialy IV Vseukrainskoho kruhloho stolu z mizhnarodnoiu uchastiu (17 lystopada 2021 roku)*. – *Actual problems of the educational process in the context of Ukraine's European choice: materials of the 4th All-Ukrainian Round Table with International Participation (November 17, 2021)*, 260-265. (in Ukrainian).
8. Rudnytska, S. Yu. (2023). Protsesualno-smyslova model rozvytku zhyttievoi kompetentnosti osobystosti [A procedural and semantic model of the development of life competence of an individual]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu. – Intelligence development technologies. T. 7, 1 (33)*. URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/616/188 (in Ukrainian).
9. Chepeleva, N. V., Rudnitskaya, S. YU. (2019). Diskursivnyye tekhnologii samoproektiruyushcheyasya lichnosti [Discursive technologies of self-projecting personality]. *Psycholinguistics*, 25(1), 363-383. (in russian).
10. Chepelieva, N. V., Smulson, M. L., Zazymko, O. V., Hutsol, S. Yu. (2016). *Samoproektivannia osobystosti u dyskursyvnomu prostori: monohrafiia [Self-projection of the personality in the discursive space: monograph]*. Kyiv: Pedagogichna dumka. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/704560>. (in Ukrainian).
11. Danes, Fr. (1987). Cognition and Emotion in the Discourse Interaction: A Preliminary Survey of the Field. *Berlin: XIV International Congress of Linguists Organized under Auspices of CIPL*.
12. Dyer, J., Keller-Cohen, D. (2000). The discursive construction of professional self through narratives of personal experience. *Discourse Studies*, 2(3), 283-304.
13. Hare-Mustin, R. (1994). Discourses in the mirrored room: a postmodern analysis of therapy. *Family Process*, 33, 19-35.
14. Potter, J. (1997). *Representing reality: discourse, rhetoric and social construction*. London: Sage.
15. Schiffrin, D. (2001). *The Handbook of Discourse Analysis Blackwell publisher*.

Summary

Hutsol K. PhD in Psychology, Senior Research Officer of Laboratory of Cognitive Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

DISCURSIVE CONTEXTS OF THE FORMATION OF LIFE COMPETENCE OF UKRAINIAN YOUTH DURING THE WAR

Purpose: to characterize specifics of the impact of discursive contexts on the development of life competence of Ukrainian youth during the war.

Methods: analysis and synthesis of the content of psychological sources to determine the discursive contexts of the development of personality's life competence; comparison, systematization, generalization and interpretation of conceptual provisions and received empirical data; author's questionnaire to identify the importance of sociocultural discourses in the context of setting and solving of personality's life problems before and during the martial law in Ukraine; methods of mathematical statistics.

Research results of specifics of the impact of discursive contexts on the development of life competence of Ukrainian youth in difficult life circumstances and situations of uncertainty during the war indicate the following trends:

- increase in the number of leading for personality socio-cultural discourses in comparison with the pre-war period;
- dominance of such discursive contexts as the Internet, professional communities, interpersonal communications, social and volunteer organizations, family, computer games in the process of developing the life competence of young people during the martial law in Ukraine;
- increase of the general influence of the Internet, professional communities, interpersonal communication, literature and art, social and volunteer organizations, family, fashion, gambling and computer games, professional discourse according to specifics of solving actual problems of personality on the formation of his ways of solving complex life tasks in comparison with pre-war period;
- fundamental increase in the significance of family relationships, social and volunteer organizations, computer gaming discourse as resource contexts for searching for strategies and ways to solve problems, independent setting and solving life tasks of Ukrainians aged 18 to 35;
- reduction of the role of education, sports, religious organizations and communities in the process of forming the life competence of Ukrainian youth during the war;
- absence of significant differences regarding the dominance of certain discourses in the context of searching for resources for solving life tasks depending on respondents' gender, education, income and profession;
- predominance of institutional discourses over personal-oriented discourses.

Originality of the article's results is that leading and auxiliary discourses are for the first time singled out as prerequisites for the formation and development of the life competence of Ukrainian youth, as well as determination of the specifics of the influence of these discourses on setting and solving of personal life tasks in crisis conditions associated with the Russian war invasion of Ukraine.

Practical significance of research results lies in the expediency of their use for solving practically-oriented tasks in various fields of social practice; in expanding the possibilities of effective social interaction of Ukrainian youth in the changing realities of today due to the development of life competence as one of the prerequisites for productivity of personality's life achievements during the war.

Conclusion. Formation of the life competence as a personality's ability to initiate the setting and solving of his own life tasks is carried out by means of integration of leading and auxiliary discourses assimilated by him in process of personal meaning-making, which in turn reveals broad prospects for the study of human potential as a basis for the reproduction of socio-cultural capital of the nation and the strengthening of defense capabilities of Ukraine during the Russian aggression. The singled out tendency of the dominance of institutional discourses over personal-oriented discourses in the war conditions requires additional study, which we consider the prospects for our further research.

Keywords: personality; youth; discourse; life competence; formation; development; institutional discourse; personal-oriented discourse.

Received/Поступила: 10.10.23.

Жукович І. І. кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри іноземних мов
Військовий інститут телекомунікацій та
інформатизації імені Героїв Крут
<https://orcid.org/0000-0002-5026-259X>

ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ КУРСАНТАМИ ВВНЗ

Статтю присвячено вивченню психологічних бар'єрів у процесі вивчення англійської мови курсантами ВВНЗ. У статті аналізуються підходи до розуміння понять «психологічний бар'єр».

Проаналізовані показники респондентів дали змогу визначити дві категорії психологічних бар'єрів з якими найчастіше зіштовхуються курсанти в Україні. Це – психологічні (психолого-емоційне виснаження курсанта, психологічний тиск, розсіяна концентрація уваги, страх, проблеми адаптації, зневіра, різний рівень мотивації (залежно від курсу), невдалий попередній досвід вивчення мови на курсах чи з репетитором); лінгвістичний (низький лексичний запас, необізнаність в граматичній структурі іноземної мови, складність аудіювання).

Встановлено було також, що психологічними бар'єрами виступають такі чинники, як: низький рівень самопідготовки, більша кількість стресових ситуацій для всіх учасників освітнього процесу, вищий рівень зацікавленості у спеціальних військових предметах, неможливість відвідувати додаткові мовні курси через їх високу вартість або розпорядок дня. Подальші наші дослідження вбачаємо у вивченні психологічних бар'єрів на кожному курсі нарізно й глибше, розробленні алгоритму дій викладача у разі виникнення повторних чи нових бар'єрів, опрацюванні спеціальних заходів, які зосереджені на підвищенні мотиваційної складової навчання курсантів

Ключові слова: курсант; психологічні бар'єри; іноземна мова; дослідження.

Вступ. Зміни, що відбуваються в житті нашої країни через війну з боку Росії зумовили розширення військово-політичного партнерства заради глобальних безпекових питань, нові зовнішньополітичні та економічні зв'язки, стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, і як результат – вихід України на новий щабель як держави. Усе це значною мірою залежить від інтелекту, кваліфікації і професіоналізму військового, що, у свою чергу, зумовило гостру необхідність у професійній підготовці військових фахівців, які не лише здатні вступати в комунікацію англійською мовою, щоб співпрацювати із закордонними партнерами, але й для роботи з різноманітним озброєнням, яке надається західними союзниками України для подальшого його успішного експлуатування і для модернізації вітчизняного. Крім цього, англійська мова є критерієм освіченості й грамотності військового. Проте, як показує практика, курсанти доволі часто зустрічаються з різними бар'єрами у процесі вивчення іноземної мови.

Аналіз значної кількості наявних наукових праць, глибина, багатоаспектність і масштаб яких не викликають сумнівів, дозволяє зробити висновок про те, що в

педагогічній літературі ще не достатньо розкрито психологічні бар'єри під час вивчення англійської мови курсантами ВВНЗ та шляхи їх подолання. Саме це зумовило мету нашої наукової публікації.

Дослідження передбачає вирішення наступних завдань:

– окреслити поняття психологічних бар'єрів;

– конкретизувати основні види психологічних бар'єрів під час вивчення англійської мови курсантами ВВНЗ;

– подати власне бачення вирішення цієї проблеми курсантами ВВНЗ.

Теоретичне підґрунтя (огляд літератури і попередніх досліджень з цієї чи суміжної проблематики). Теоретичні аспекти дослідження психологічних бар'єрів у процесів вивчення іноземної мови завжди викликали неабиякий дослідницький інтерес до різних аспектів їх проявів. Складно навіть охопити весь спектр піднятих проблем науковцями, як зарубіжними, так і вітчизняними. Увага дослідників фокусується на проблемах сутності психологічних бар'єрів та їх природи: І. Булах, Н. Вовк, Г. Щілінська, Н. Марченко; різновидах психологічних бар'єрів: О. Іваніга, К. Тулюлюк,

О. Камінська, Р. Слухенська, способи подолання психологічних бар'єрів: М. Варій, М. Козирев, К. Роджерс, В. Столін, М. Таллон, Г. Шепард, М. Форверг, С. Крашен.

Процес вивчення будь-якої іноземної мови ґрунтується на засадах комунікації (процесу передачі інформації від однієї людини до іншої через слово). Завдяки комунікації людина не лише передає інформацію різного характеру, але й формує себе як особистість, вчиться бути в соціумі, контролювати свої емоції та бажання, співвідносити свої вчинки зі словами. Спілкування – це також діяльність, яка вимагає ресурсів: знання, уміння його донести, розуміння, аналіз, і як наслідок – дію.

Особистість, яка не володіє спілкуванням належним чином, зіштовхується з цілим спектром проблем, особливо коли мова йде про іншомовну комунікацію. Різні науковці подають власне бачення такої ситуації. Зокрема Н. Марченко вважає, що причиною є зовнішні та внутрішні бар'єри. На його думку, зовнішні бар'єри – об'єктивні, що виникають перед людиною незалежно від її бажання. Наприклад, коли вона ніяк не може підібрати для себе методику навчання, що відповідає її цілям, або знайти відповідного викладача. Внутрішні бар'єри – суб'єктивні, породжуються всередині самої людини, і коріння їх можуть сидіти дуже глибоко у підсвідомості. Але також можуть бути пов'язані з певними фізичними проблемами (наприклад, зниженим слухом), або з віком, або із загальною нетренованістю пам'яті. У першу чергу, психолінгвістика має справу з суб'єктивними, внутрішніми бар'єрами. Говорячи про суб'єктивні бар'єри, необхідно, перш за все, розрізнити лінгвістичний і власне психологічний бар'єр. [8].

Дослідниця С. Приходько, апелюючи до досліджень Н. Беклеян, М. Касада, Дж. Коппе, І. Горвітц, М. Таллон мовний бар'єр розглядає як ситуаційно-специфічні перешкоди, пов'язані з тим, що вивчення іноземної мови, особливо репродукції мовлення, є постійною стресовою ситуацією, тому що ймовірність здійснення помилок є значно вищою через необхідність створення мовлення мовою, що є недостатньо засвоєною [10, 110]. Науковець Г. Щілінська, Н. Сопілко розглядають

психологічний бар'єр як наслідок негативного минулого досвіду тих, хто навчається [12, 53].

Ми у своєму дослідженні поділяємо думку психологині О. Висоцької. Вона стверджує, що психологічні бар'єри, які перешкоджають спілкуванню іноземною мовою, отримали назву “мовного бар'єра”. Мовний бар'єр проявляється як індивідуальна, суб'єктивна неможливість використання наявних знань. Це своєрідний психологічний бар'єр мовлення, що проявляє себе в неможливості висловити свої думки, а також донести власну точку зору. Такий бар'єр наявний і в рідній мові, проте часто простежується саме під час вивчення іноземних мов. На сьогодні в більшості досліджень і наукових підходів психологічний бар'єр трактується як психічний стан, що виявляється як неадекватна пасивність та перешкоджає виконанню тих чи інших дій; внутрішня перешкода психологічної природи: небажання, страх, невпевненість; стійка установка, психологічний настрій особистості, процеси, властивості, стани людини, котрі консервують прихований емоційно-інтелектуальний потенціал її активності [3, 286].

Важливим для нашого дослідження є напрацювання А. Масовнова. Науковець зазначає, що психологічний бар'єр це – психічний стан. У цьому випадку внутрішні перешкоди сталого характеру (брак знань, умінь, навичок, негативні риси характеру та ін.) не є бар'єрами. Вони виступають як обмеження, такі собі недоліки особистості, які у відповідних умовах сприяють переживанню психологічних бар'єрів. Таким чином, внутрішніми умовами, що ускладнюють діяльність особистості виступають: а/ психологічні бар'єри особистості, які є за своєю природою психічними станами; б) індивідуально-психологічні властивості, які у відповідних умовах діяльності виступають як обмеження і недоліки особистості [7, 42].

Науковці К. Тулюлюк, О. Камінська, Р. Слухенська зазначають, що психологічний бар'єр – це перший бар'єр, з яким зіштовхуються студенти під час навчання. Він виникає непомітно та суб'єктивно. Часто він не відчувається самою людиною, але сприймається оточуючими. Причини цьому можуть бути різні. Це можуть бути соціальні,

політичні, релігійні та професійні відмінності, які призводять до неоднозначної інтерпретації тих чи інших понять у процесі комунікації. Виділимо такі види психологічних бар'єрів, як: бар'єр «побоювання» контакту з людиною, бар'єр «розуміння», міжкультурний бар'єр та «бар'єр говоріння». Найпоширеніший – це бар'єр «страху» контакту з людиною. Зазвичай такий бар'єр властивий студентам, які мають низький рівень комунікабельності загалом. Бар'єр «розуміння» – виникає, коли студент починає боятися, що не зможе правильно зрозуміти викладача, який говорить іноземною мовою. Найбільше лякає необхідність перепитувати чи просити говорити повільніше. Цей вид бар'єру часто гальмує процес комунікації та призводить до того, що студенти не хочуть зрозуміти співрозмовника і як наслідок – взагалі перестають слухати того, хто говорить [11, 426].

Вітчизняний дослідник психології та педагогіки М. Нечепоренко ще апелює до поняття «Міжкультурний бар'єр». Це такий вид психологічного бар'єру, коли студент не хоче враховувати культурні традиції країни-носія мови, що вивчається. Так, у різних культурах не однаково розуміється сенс таких цінностей як «краса», «пристойність» тощо. Кожне соціальне середовище створює свою міні-мову спілкування (сленг), свої улюблені цитати та жарти, які не завжди зрозумілі представникам іншої культури. Ще один поширений вид бар'єру – це «бар'єр говоріння», який виявляється в тому, що студент розуміє, що йому кажуть, але не відповідає співрозмовнику, тому що вважає, що його словниковий запас недостатній для вираження думки або боїться сказати щось не так, зробити помилку і стати об'єктом для глузування оточуючих [9, 156]. Як правило, через цей бар'єр студенту дуже важко досягти успіхів у вивченні іноземної мови. Тому викладачі іноземної мови обов'язково мають враховувати психологію студентів.

Методи дослідження. Курсантам від першого до четвертого курсу були запропоновані контрольні питання на тему «Фактори, що заважають мені опанувати іноземну мову». У дослідженні узяло участь 106 респондентів, їхній вік: 18-28 років. Статевий склад групи складав 93, 3% хлопці та 6, 7 % дівчата. Опитування було анонімним та добровільним й проводилося у

другому семестрі (березень) 2023 н.р. Проте курсантам пояснили зміст поняття «психологічний бар'єр». Метою нашого експерименту було дізнатися від респондентів ВВНЗ про проблеми, які стоять на заваді опануванню іноземної мови власне курсантами, визначити їх рівень обізнаності своїх труднощів, знайти шляхи покращення ситуації.

Опитування проводилося вибірково серед курсантів чотирьох курсів різних факультетів та різних груп. Опитано 89 % від загальної кількості курсантів, з них по курсах:

1 курс — 95 % (30 курсантів)

2 курс 96 % (27 курсантів)

3 курс 100 % (25 курсантів)

4 курс - 100% (24 курсант)

Умовно ми поділили їх на молодших (А група) та старших (Б група), оскільки відповіді між 1 і 2 курсами, 3 і 4 курсами мали малий відсоток розбіжностей. Запропоноване дослідження мало лише відкриті питання, а обробка результатів здійснена була шляхом ранжування в залежності від їх вираженості. Аналізували ці відповіді 5 викладачів кафедри. Їх вибір ґрунтувався на критеріях. 1) *Педагогічний стаж з викладання дисципліни «Англійська мова» курсантам на кафедрі мав налічувати щонайменше 7-10 років.* 2) *Наявність вченого звання.* 3) *Проходження курсів підвищення кваліфікації за останні 3 роки.*

Результати і обговорення.

Чи є ви зацікавленими у вивченні англійської мови? Чому?

Власну зацікавленість у вивченні іноземної мови виявили 43 % курсантів молодших курсів. З них 25% вказали на усвідомленні необхідності знань з метою зробити успішну кар'єру, а 18% одержати хорошу оцінку та диплом з відзнакою. Решті було складно визначитися з відповіддю. Представники Б групи мали нижчі показники. Англійська мова є важливою лише для 25% респондентів, а для решти, це лише обов'язковий предмет для їх випуску.

Чи буває вам некомфортно на заняттях з іноземної мови? Якщо так, то чому?

Представники А групи (49%,) вказали на різний рівень знання англійської мови курсантів у групі. Складність полягає на їх переконання, у тому, що під час роботи в

Питання психології

парах не завжди сильний курсант має змогу працювати з партнером, який володіє таким самим рівнем мови (мова йде про високий рівень). 40% вказали на страх говорити англійською мовою, бути викликаним до дошки, висміяним одногрупниками та через малий лексичний запас слів. 10% вказали на власний дефект мови (заїкання, шепелявість).

Курсанти Б групи (75%) можуть відчувати дискомфорт через фізичну виснаженість у зв'язку з чергуванням. 15% – коли не розуміють нових видів діяльності або аудіофайлів. 10% напруженість у стосунках з викладачем.

Які види діяльності на заняттях з іноземної мови Вам подобаються найбільше? Чому?

Курсанти А групи (65%) вказали, що вони надають перевагу індивідуальним видам роботи на практичному занятті, таким як: творчі завдання, презентації, переклад. 20% продемонстрували зацікавленість у роботі в малих групах або дискусіях. 10% складно було визначити свої уподобання. 5% вказали на неприйняття будь-якого виду діяльності. Цьому може бути цілком логічне пояснення. У курсантів різний рівень підготовки володіння іноземною мовою. Заняття в одній групі можуть бути занадто складними для одних, та доволі простими для інших. Особливо це стосується малочисельних груп. Для подолання цієї перешкоди сильним курсантам необхідно давати обов'язково додаткові завдання, щоб вони не втратили мотивацію й постійно тримали свій рівень англійської на високому рівні.

Чи хотіли б Ви змінити викладача англійської мови? Чому?

Представники А групи (75%) не висловили бажання змінювати викладача англійської мови. 25% вказали, що можливо хотіли б змінити. Проте аналіз Б групи засвідчив не бажання змінити викладача у 45 % респондентів, апелюючи звичкою до попереднього педагога, його методів подачі матеріалу, критеріїв оцінювання, стилю роботи на занятті. 35% респондентів вказали на байдужість, хто буде їхнім викладачем.

Які емоції Ви відчуваєте, якщо на занятті не отримали бажаних балів?

70% респондентів А групи вказали, що відчувають пригніченість, роздратування, відчай, занепокоєння, почуття

невпевненості. 20 % вказали, що першочерговим для них є знання, а не бал. 10% було складно назвати свої емоції. Для курсантів Б групи (85%) нижчий бал, ніж зазвичай не викликав негативних емоцій. Курсанти це пояснювали тим, що в умовах війни (у третини був бойовий досвід) високий бал з іноземної мови не є для них пріоритетом чи об'єктом додаткових хвилювань, на відміну від А групи.

Чи відвідували ви колись додаткові курси англійської мови чи репетитора. Чи були Ви задоволені своїм результатом. Чому?

Курсанти А групи (70%) зазначили, що відвідували репетитора чи додаткові мовні курси за час навчання у школі. Проте їх мета була різна. Для більшості опитаних це була потреба в додаткових знаннях іноземної мови. 30 % зазначили, що відвідували репетитора з метою розібратися в граматиці англійської мови, її вимові. 30 % респондентів ніколи не відвідували додаткові заняття з англійської мови. Стосовно другого питання: «*Чи були Ви задоволені результатом?*» Майже 70% не мали очікуваних результатів. Причини були вказані різні: не систематичність відвідування додаткових занять, змушування з боку батьків тощо.

Курсанти Б групи відповіли, що під час навчання у школі додаткове навчання з англійської мови мало місце (50%), але воно було не постійним у зв'язку з карантинном, що зумовило перебування у віддалених районах, де не завжди був доступ до Інтернету для он-лайн занять чи наявність будь-яких мовних курсів. 25 % вказали, що їм було достатньо знань, що давали вчителі на заняттях й тому не потребували додаткового інтенсиву. 25% не дали конкретної відповіді.

Чи маєте Ви можливість та бажання знову відвідувати мовні курси?

Значний відсоток (90%) курсантів молодшої групи не виявили бажання відвідувати додаткові мовні курси, апелюючи до їх високої вартості (як он-лайн, так і офлайн) та через власну завантаженість. Курсанти старших курсів (40 %) , навпаки, виявили бажання відвідувати додаткові мовні курси чи індивідуальні заняття, щоб покращити свої оцінки й ліквідувати прогалини у знаннях.

Як часто Ви бажаєте відповідати на занятті?

Курсанти А групи (55%) вказали, що у більшості випадків вони прагнуть відповідати на практичному занятті. 25% респондентів зазначили, що беруть участь в активній роботі залежно від теми та соціально-емоційної налаштованості. 20% не виявляють бажання працювати на занятті.

Курсанти Б групи, навпаки, прагнуть бути менш активними на практичному занятті. Про це повідомило 45% респондентів, а 25% мають на меті бути активним учасником навчального процесу, решта 40% проігнорували це питання.

Чи завжди Ви належним чином готуєтеся до заняття? Якщо ні, то чому?

Представники А групи зазначили, що у 80% намагаються виконати домашнє завдання, а представники Б групи, навпаки, лише 40% намагається виконувати завдання вчасно.

Чи достатньо для Вас практичних занять з іноземної мови?

25 % курсантів А групи вказали на недостатню кількість навчальних годин. Курсанти Б групи 75% задоволені існуючим станом речей.

Таким чином, після проведеного аналізу результатів ми прийшли до наступних пояснень та **висновків** стосовно психологічних бар'єрів, як для молодших, так і для старших курсантів.

Серед психологічних бар'єрів, як серед старших, так і молодших курсів, перше місце посіла низька мотивація. Відповідно 75% та 85%. З одного боку, більшість курсантів не бачать практичного застосування англійської мови у своїй військовій кар'єрі, тому вони можуть бачити потреби вивчати її. Проте з іншого боку, курсанти старших курсів пояснюють це тим, що приділяють більше уваги фаховим дисциплінам, й тому на вивчення англійської мови не лишається багато часу. З метою уникнення такої ситуації, викладачу на перших курсах важливо постійно наголошувати на значенні та ролі іноземної мови в становленні курсантів як військовослужбовця, можливість брати участь у миротворчих місіях, обміні досвідом із закордонними колегами.

На основі даних вибірки ми припускаємо, що курсанти 1 та 2 курсів

мають більше психологічних бар'єрів, ніж курсанти 3 та 4. Ми вважаємо, що це пов'язано з тим, що курсанти, учорашні школярі та ліцеїсти, які вступили до ВВНЗ мають різні адаптивні можливості, характер, темперамент, мотивацію. Основний контингент курсантів першого курсу із початком навчання у ВВНЗ починає своє навчання не лише у нових суворо регламентованих часових векторах, але й без батьківської опіки. Тобто, саме в цей час на курсантів покладається подвійне навантаження, самостійність та дисциплінованість, що вимагає більше часу для адаптації порівняно з цивільними студентами. Визначено, що 18% курсантів 1 та 2 курсів більше є інтровертами, уникають прямого контакту з викладачем, виконують мінімум роботи на занятті з іноземної мови. Найскладнішим у такій ситуації є те, що ці курсанти бояться змінитися, виправити ситуацію. Як свідчить досвід, тут вирішальним чинником може бути ще й соціально-психологічна, емоційна єдність групи та її згуртованість, що проявляється у ставленні курсантів один до одного, взаємоповазі, взаємозалежності, почутті дружби та довіри.

На нашу думку, виправити таку ситуацію можливо лише допомігши їм соціалізуватися, а поправити становище шляхом пошуків авторитетів у новому освітньому середовищі.

Наступним важливим чинником психологічних бар'єрів у курсантів виступає страх і тиск. Проте він має варіативний характер. Зокрема для курсантів 1 та 2 курсу (45%) страх виникає через тривогу невчасно виконати завдання, уміння висловлювати свої думки. Для старших курсів (30%) страх охоплює через можливість не скласти успішно іспит СМР. Проте спільним для усіх курсантів є почуття тривожності. На думку М. Варія, тривожність може далі призводити до послаблення «внутрішнього контуру» контролю комунікативної активності. «Не знаходячи себе в собі», тривожний намагається «знайти себе зовні», зокрема в оцінках і думках навколишніх про нього. При цьому спілкування такої людини може виявитися насиченим, суперечливим, вираженим формами і характеристиками її активності, загалом таким, що «транслює тривожність на співрозмовника», «розмитим» зовнішніми виявами поведінки

Питання психології

тривожного, а в кінцевому підсумку перешкоджає спілкуванню не лише іноземною мовою, але й рідною [3, с. 244].

Страх зробити помилку, можливо, розвивається через неправильне навчання або неправильно створені його умови з англійської мови. Найчастіше це вина тих викладачів, з якими студент колись займався: можливо, викладачі постійно виправляли помилки студента, не даючи йому висловити свою думку, що не є правильно. Говорячи про виправлення помилок та про зняття страху у студентів перед помилками, доречно максимально враховувати психологічні особливості кожного студента. Відповідно, якісь помилки можуть виправлятися під час мовлення, діалогів, деякі ж помилки можуть виправлятися тільки після того, як людина закінчила висловлювання.

Для 35 % курсантів 3 та 4 курсів психологічним бар'єром виступає байдужість. Визначено, що у них нижчий рівень мотивації, порівняно з 1 та 2 курсом. Проте варто відзначити, що певний відсоток курсантів (13 %) свідомо не вчать іноземної мови й взагалі не приділяють їй уваги. Під

час розрахунків анкетування ми дізналися, що ці курсанти майже завжди на заняттях з англійської мови ведуть себе відсторонено й не бажають працювати у групових видах роботи чи індивідуально. Коли ж вони не розуміють, що від них вимагає викладач, то починають вести себе роздратовано, впадають у відчай. Тривожність більш характерна для 1 та 2 курсу, що зумовлено нерішучістю курсантів під час висловлення власних думок (60% для молодших курсів та 85% для старших курсів). Проте сприятлива атмосфера в колективі допоможе подолати побідні прояви.

Курсанти цих курсів (5%) також вказали на психологічну односторонню несумісність. Найчастіше причиною було неправильне оцінювання з точки зору того, хто навчається – занижені оцінки, прискіпливе виправлення помилок тощо.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у більш детальному вивченні психологічних бар'єрів у процесі вивчення іноземної мови на кожному курсі окремо, що може стати теоретичним підґрунтям для скорішого подолання різного типу психологічних бар'єрів.

Список використаних джерел

1. Березнева, І. М. (2019). Засоби організації проблемно-орієнтованого навчання на заняттях англійської мови у вищих військових навчальних закладах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 72(5). С. 62-66. <http://enquir.npu.edu.ua/handle/123456789/29903>
2. Варій, М. Й. (2016). Психологія. Центр учбової літератури.
3. Висоцька, О. Л. (2015). Психологічні бар'єри при вивченні іноземних мов: передумови формування та організація подолання. *Іноземна філологія*. 128. С. 285–291. http://nbuv.gov.ua/UJRN/infil_2015_128_40
4. Вовк, Н. П. (2014). Детермінанти бар'єрів професійного саморозвитку курсантів – майбутніх працівників ДСНС України в умовах ВНЗ. *Вісник Національного університету оборони України*. 2 (39). С. 31–36. https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=62UBVyMAAAAJ&citation_for_view=62UBVyMAAAAJ:Zph67rFs4hoC.
5. Іваніга, О. В. (2018). Психологічні бар'єри студентів немовних спеціальностей під час вивчення англійської мови та шляхи їх подолання. Класичний приватний університет: зб. наук. праць "Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах". №61. С. 60–63. <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/22382>
6. Козирев, М. П. (2014). Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Вип. 1. С. 201–211. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_24
7. Массанов, А. В. (2011). Діагностика психологічних бар'єрів у творчій діяльності особистості. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал*. №10. С. 41–44. dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/12050
8. Марченко, Н. В. (2017). Психологічні бар'єри при вивченні іноземних мов: зб. наук. праць. у друці. <http://hero.sau.sumy.ua/handle/123456789/4854>
9. Нечепоренко, М.В. (2011). Емоційно-вольова культура студента. Харків.
10. Приходько С. (2020). Мовні бар'єри та можливості їх подолання в процесі вивчення іноземної мови студентами технічних ЗВО. *Інноваційна педагогіка*. 30(1). С. 109–112.

11. Тулюлюк, К., Камінська, О., Слукхенська, Р. (2023). Психологічні бар'єри при вивченні іноземної мови студентами у немовному ВНЗ. *Grail of Science*. 6. С. 425-429. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.14.04.2023.075>
12. Щілінська, Г. В. (2015). Комунікативні бар'єри у процесі міжкультурної взаємодії студентів та шляхи їх вирішення. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. Вип. 18. С. 50–58. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2015_18_8.
13. Krashen, S. (1981). *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Oxford; New York : Pergamon Press, 1981. 161 p.

References

1. Berezneva, I. M. (2019). Zasoby orhanizatsii problemno-orientovanoho navchannia na zaniattiakh anhliiskoi movy u vyshchikh viiskovykh navchalnykh zakladakh. [Means of organization of problem-oriented learning in English language classes in higher military educational institutions]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. 72(5). S. 62-66. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/29903> (in Ukrainian)
2. Varii, M. Y. (2016). Psykholohiia. [Psychology]. Tsentri uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
3. Vysotska, O. L. (2015). Psykholohichni bariery pry vyvchenni inozemnykh mov: peredumovy formuvannia ta orhanizatsiia podolannia. [Psychological barriers in learning foreign languages: prerequisites for formation and organization of overcoming]. *Inozemna filolohiia*. 128. S. 285–291. http://nbuv.gov.ua/UJRN/infil_2015_128_40 (in Ukrainian)
4. Vovk, N. P. (2014). Determinanty barieryv profesiinoho samorozvytku kursantiv – maibutnikh pratsivnykiv DSNS Ukrainy v umovakh VNZ. [Determinants of barriers to professional self-development of cadets - future employees of the State Emergency Service of Ukraine in higher education institutions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. 2 (39). S. 31–36. https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=62UBVyMAAAAJ&citation_for_view=62UBVyMAAAAJ:Zph67rFs4hoC.
5. Ivaniha, O. V. (2018). Psykholohichni bariery studentiv nemovnykh spetsialnostei pid chas vyvchennia anhliiskoi movy ta shliakhy yikh podolannia. [Psychological barriers of students of non-linguistic majors when learning English and ways to overcome them]. *Klasychnyi pryvatnyi universytet: zb. nauk. prats "Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh"*. №61. S. 60–63. <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/22382>. (in Ukrainian)
6. Kozryiev, M. P. (2014). Komunikatyvni bariery spilkuvannia ta shliakhy yikh podolannia. [Communicative communication barriers and ways to overcome them]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Vyp. 1. S. 201–211. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_24. (in Ukrainian)
7. Massanov, A. V. (2011). Diahnostyka psykholohichnykh barieryv u tvorchii diialnosti osobystosti. [Diagnostics of psychological barriers in the creative activity of an individual]. *Nauka i osvita: nauk.-prakt. zhurnal*. 10. S. 41–44. <dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/12050>. (in Ukrainian)
8. Marchenko, N. V. (2017). Psykholohichni bariery pry vyvchenni inozemnykh mov [Psychological barriers in learning foreign languages]: zb. nauk. prats. u drutsi. <http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/4854>. (in Ukrainian)
9. Necheporenko, M.V. (2011). Emotsiino-volova kultura studenta. [Emotional and volitional culture of the student]. Kharkiv. (in Ukrainian)
10. Prykhodko S. (2020). Movni bariery ta mozhlyvosti yikh podolannia v protsesi vyvchennia inozemnoi movy studentamy tekhnichnykh ZVO. [Language barriers and opportunities to overcome them in the process of learning a foreign language by students of technical higher education institutions]. *Innovatsiina pedahohika*. 30(1). S. 109–112. (in Ukrainian)
11. Tuliuliuk, K., Kaminska, O., Slukhenska, R. (2023). Psykholohichni bariery pry vyvchenni inozemnoi movy studentamy u nemovnomu VNZ. [Psychological barriers to foreign language learning by students at a non-linguistic university]. *Grail of Science*. 6. С. 425-429. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.14.04.2023.075>. (in Ukrainian)
12. Shchilinska, H. V. (2015). Komunikatyvni bariery u protsesi mizhkulturnoi vzaiemodii studentiv ta shliakhy yikh vyrishennia. [Communicative barriers in the process of intercultural interaction of students and ways to solve them]. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment*. Vyp. 18. S. 50–58. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2015_18_8. (in Ukrainian)
13. Krashen, S. (1981). *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Oxford; New York : Pergamon Press, 1981. 161 p.

Summary

Zhukovych I. Ph.D. in Philology, Associate Professor
of the Department of Foreign Languages,
Heroes of Kruty Military Institute of Telecommunication
and Information Technologies

**PSYCHOLOGICAL BARRIERS IN THE PROCESS OF LEARNING
ENGLISH BY STUDENTS OF VVZ**

Introduction. The article is devoted to the study of psychological barriers in the process of learning English by cadets of VVNIZ.

The purpose of the article is to characterize the concept of psychological barriers; to specify the main types of psychological barriers during the study of English by cadets of VVNIZ.

Methods. To identify psychological barriers, a voluntary anonymous survey was conducted among cadets of the 1st-4th year, where 106 respondents aged 18-28 took part. Conventionally, they were divided into two groups. A group (1-2 year) and B group (3-4 year). The results of the survey were analyzed by ranking experts. (Experts were determined by having a scientific degree, academic title, teaching experience (7-10 years), internship.

Originality. The scientific novelty of the research lies in the fact that, for the first time, it revealed psychological barriers in the process of learning English by cadets on the example of VVNIZ. The analyzed indicators of the respondents made it possible to identify two categories of psychological barriers that cadets in Ukraine most often face. These are psychological (psychological and emotional exhaustion of the cadet, psychological pressure, distracted concentration of attention, fear, adaptation problems, despair, different levels of motivation (depending on the course), unsuccessful previous experience of language learning on courses or with a tutor); linguistic (low vocabulary, ignorance of the grammatical structure of a foreign language, difficulty in listening.

Conclusion. Among the psychological barriers, both among senior and junior courses, low motivation took the first place. Accordingly, 75% and 85%. On the one hand, most cadets do not see a practical use of English in their military career, so they may see a need to learn it. However, on the other hand, senior cadets explain this by the fact that they pay more attention to professional disciplines, and therefore there is not much time left for studying English. In order to avoid such a situation, it is important for the teacher in the first courses to constantly emphasize the importance and role of a foreign language in the formation of cadets as a military serviceman, the opportunity to participate in peacekeeping missions, and the exchange of experience with foreign colleagues.

Based on the sample data, we assume that cadets of the 1st and 2nd years have more psychological barriers than cadets 3 and 4. We believe that this is due to the fact that the cadets, yesterday's schoolchildren and lyceum students who entered VVNIZ have different adaptive capabilities, character, temperament, motivation. The main contingent of first-year cadets starting their studies at VVNIZ begins their studies not only in new strictly regulated time vectors, but also without parental care. That is, it is at this time that the cadets have a double load, independence and discipline, which requires more time for adaptation compared to civilian students. The next important factor of psychological barriers among cadets is fear and pressure. However, it has a variable character. In particular, for cadets of the 1st and 2nd year (45%), the fear arises due to the anxiety of not completing the task on time, the ability to express one's thoughts. For seniors (30%), fear grips the possibility of not passing the CMR exam. Indifference is a psychological barrier for 35% of 3rd and 4th year cadets. It was determined that they have a lower level of motivation compared to the 1st and 2nd courses. However, it is worth noting that a certain percentage of cadets (13%) deliberately do not learn a foreign language and do not pay attention to it at all.

Key words: cadet; psychological barriers; Foreign Language; research.

Received/Поступила: 11.10.23.

Іванова Н. Г. доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри професійної психології

Навчально-наукового гуманітарного інституту

Національної академії СБУ

<https://orcid.org/0000-0002-6108-4725>

Іванов О. Ю. кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Навчально-наукового гуманітарного інституту

Національної академії СБУ

<https://orcid.org/0000-0002-5890-5369>

ПРОТИДІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИМ ВПЛИВАМ РФ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті виокремлено, обґрунтовано й охарактеризовано пріоритетні психологічні аспекти формування системи протидії інформаційно-психологічним впливам рф в умовах повномасштабної збройної агресії проти України.

Ключові слова: інформаційно-психологічні впливи; інформаційно-психологічні технології; емоції; мотиви; почуття; поведінка; психоемоційні стани; медіаграмотність.

Вступ. Від початку повномасштабного воєнного вторгнення російського агресора Україна протидіє не тільки його загарбницьким зазіханням, спрямованим на привласнення українських територій шляхом їх окупації, а й протистоїть інформаційно-психологічній війні, яку веде рф у сучасному соціумі. Використання ворогом різноманітних інформаційно-психологічних технологій зорієнтоване на активне маніпулювання свідомістю шляхом нав'язування вигідних йому переконань, уявлень та необхідних мотивів, що деморалізують звичайні мирні життєві цінності та пріоритети людей. Загалом, це зорієнтовано на всіляке придушення здатності (когнітивної, емоційної, поведінкової) критично оцінювати наявні ситуації та чинити необхідний опір.

Тож, нагальні потреби інформаційного протиборства з рф детермінують необхідність ретельного аналізу інформаційних технологій ворога в контексті з'ясування особливостей, важливих для врахування при напрацюванні дієвої системи заходів з їх нейтралізації, включаючи посилення спроможностей українців, зокрема мешканців тимчасово окупованих територій, в інформаційно-психологічному протиборстві з підступним російським агресором. Виявлення та аналіз інформаційно-психологічних аспектів організації та реалізації російської пропаганди також сприятимуть

розробленню дієвих технологій її нейтралізації, зорієнтованих на протидію інформаційно-психологічним впливам. Отже, актуальності набуває питання формування ефективної системи протидії негативним інформаційно-психологічним впливам російської пропаганди на різні категорії населення.

Відповідно, метою представленої статті є розгляд пріоритетних психологічних аспектів формування системи протидії інформаційно-психологічним впливам рф в умовах повномасштабної збройної агресії проти України.

Теоретичне підґрунтя. Теоретико-емпіричний аналіз сучасних напрацювань з питань протидії інформаційно-психологічним дає змогу переконатися в зацікавленості науковців щодо анонсованої проблематики.

Так, зокрема І. Юзова та П. Пацек торкалися питання підвищення рівня протидії інформаційно-психологічним впливам противника [1]. Про протидію сучасним інформаційно-психологічним впливам зазначала О. Євдокімова, розглядаючи вказану протидію як елемент системи забезпечення інформаційно-психологічної безпеки – певного стану захищеності психіки від дії різноманітних впливів [2].

В. Осьодло та Л. Будагьянц приділили значну увагу соціально-політичному контексту війни на сході України та

осмиленню основних напрямів протидії гібридній агресії [3].

О. Хмільяром виокремлено умови, що підвищують рівень впливу когнітивних упереджень, що сприяє сприйняттю фейкового повідомлення [4].

Актуалізація зазначених проблемних питань протидії ворожим інформаційно-психологічним впливам спонукає науковців й практиків до відповідних різнопланових досліджень, що сприятимуть забезпеченню функціонування дієвої системи протидії інформаційно-психологічним впливам.

Методи дослідження. Для реалізації виокремленої у статті мети комплексно застосовано такі загальнонаукові методи дослідження, зокрема: науковий аналіз, порівняння, систематизація, спостереження, узагальнення теоретико-емпіричних матеріалів та їх інтерпретація.

Результати і обговорення. Інтенсивність застосування ворогом інформаційно-психологічних впливів на населення України, особливо на тимчасово окупованих територіях, достатньо висока, оскільки такі впливи є наріжним каменем інформаційної війни, яка розгортається паралельно з безпосередніми бойовими діями в ході повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Слід наголосити, що інформаційно-психологічні впливи здійснюються агресором перманентно, що потребує такої самої постійної уваги й відповідного реагування.

Під інформаційно-психологічними впливами розуміють реалізацію психологічних технологій в інформаційних ресурсах задля розповсюдження інформації, зорієнтованої на зміну емоцій, почуттів, мотивів та поведінки людей. Головним об'єктом такого впливу є певні соціальні групи (масова свідомість) або окрема людина (її свідомість).

Інформаційно-психологічні впливи реалізуються, головним чином, через медіа, соціальні мережі, а також безпосередню комунікацію з цільовою аудиторією [5, с. 22]. Наростання в інформаційному просторі інформаційно-психологічних впливів на населення певних територій може демаскувати ті чи інші наміри ворога.

В умовах повномасштабної війни про поширення інформаційно-психологічних впливів свідчать такі маркери:

- циркуляція дезінформації,

- активізація ворожої пропаганди,
- поширення чуток (фейків),
- зміна на певній території психоемоційного стану населення [6, с. 12].

У разі високої уразливості людей та недостатньої дієвості контрзаходів можуть проявлятися і окремі з потенційних негативних наслідків: паніка, прояви агресивності, деструктивність поведінки тощо.

Відтак, усвідомлення небезпечності означених наслідків спонукає до пошуку шляхів протидії таким негативним інформаційно-психологічним впливам у послідовному системному вимірі, що становить сутність інформаційно-психологічного протиборства з ворогом.

Протидія негативним інформаційно-психологічним впливам – це своєрідний комплекс інформаційних, психологічних та організаційних заходів, зорієнтованих на запобігання, виявлення та нейтралізацію ворожих впливів.

Дієва система протидії деструктивним інформаційно-психологічним впливам дозволить мінімізувати можливість настання негативних наслідків, а відтак підвищить ефективність комунікації із населенням, посилить спроможності протистояти ворогу. Така система протидії має включати наведені нижче заходи:

- *запобігання негативним інформаційно-психологічним впливам* (в межах якого здійснюється постійна комунікація та своєчасне інформування щодо особливостей впливу інформації на об'єкт впливу; моніторинг інформаційного простору щодо прогнозування ймовірних «мішеней» інформаційно-психологічних впливів (найбільш уразливих категорій населення); заходи із розвитку стійкості до інформаційно-психологічних впливів);

- *виявлення негативних інформаційно-психологічних впливів* (зокрема: установлення маркерів поширення інформаційно-психологічних впливів; прогнозування їх потенційних наслідків; оцінювання інформації – визначення мети, цільової аудиторії, джерел, каналів поширення; перевірка достовірності інформації);

- *нейтралізація негативних інформаційно-психологічних впливів* (це, передусім: оперативна комунікація з людьми; роз'яснення справжніх цілей та

наслідків інформаційно-психологічних впливів; роз'яснення ступеня загрози інформаційно-психологічних впливів для життя та функціонування громади й окремих людей; мотивування до ретельної перевірки та нерозповсюдження деструктивної інформації).

Варто враховувати, що система протидії інформаційно-психологічним впливам ворога не вичерпує всіх можливостей у межах інформаційно-психологічного протистояння, маючи на меті, насамперед:

- прогнозування,
- виявлення та нейтралізацію деструктивних впливів,
- здійснення відповідної профілактики (у тому числі, завдяки психоедукації).

Ця система базується на закономірностях функціонування людської психіки та комунікативних процесів у соціумі. Вона представлена безперервним процесом моніторингу, аналізу, оцінювання, прогнозування, інформування та комунікації. А її дієвість зумовлюється застосуванням системного підходу в реалізації комплексу заходів, які:

- з одного боку, нейтралізують цілеспрямований деструктивний зовнішній вплив на особистість (той, що саме і є тригером негативних змін);

- з іншого – формують базис для спроможності «чинити опір», тобто виступають складовими ресурсності людини / громади, що визначають резилієнтність населення до дій ворога.

Ефективність інформаційно-психологічного протистояння із ворогом на тимчасово окупованих територіях України значною мірою залежить від спроможності охопити всі структурні елементи «психологічної війни» відповідно до визначеного вище алгоритму дій, основних устремлень рф та найбільших уразливостей українського населення. Системності реалізації такого протистояння сприятиме виокремлення конкретних його напрямів, що можуть зазнавати змін залежно від динаміки соціальних процесів та дій ворога. Ефективність зазначених напрямів перебуває у прямій залежності від тісної співпраці та координації зусиль держави і громадськості, стратегічного бачення всіма учасниками своєї ролі у спільній діяльності

в інтересах протидії поширенню рашистської ідеології.

З урахуванням зазначеного, основними напрямами інформаційно-психологічного протистояння з ворогом можемо визначити наступні:

- блокування каналів розповсюдження російської пропаганди;
- створення мережі каналів поширення об'єктивної інформації;
- підвищення медіаграмотності населення;
- формування та поширення власних позитивних наративів на протигагу російським фейкам;
- використання факторів слабкості російської ідеології.

Охарактеризуємо стисло кожен із вище вказаних напрямів.

Передусім, щодо **блокування каналів розповсюдження російської пропаганди**. Зважаючи на тактику кремля «очолити й повести за собою», замість здійснення репресій у мережі, а також бажання людей «отримати інсайди, пранки, непідтверджені чутки та компромат на політиків і громадських діячів», зростання аудиторії інформаційних каналів, особливо в Telegram, останніми роками в Україні відбувалось у геометричній прогресії. Певний час Telegram-канали не чіпали, побоюючись звинувачень в наступі на свободу слова [7].

Проте в період війни така «розкіш» стала для України неприйнятною. Тож протидія може відбуватися через ідентифікацію та поширення інформації про справжню природу каналів та їх контенту (така робота активно наразі реалізується спільними зусиллями державних органів та представників громадянського суспільства), а також безпосередньо через блокування та закриття у встановленому порядку.

Наступний напрям – **створення мережі каналів поширення об'єктивної інформації**. Від початку повномасштабного вторгнення соціальні мережі стали одним із основних ресурсів, звідки українці отримують інформацію. На користь використання мережевих каналів свідчить і невпинне зростання їх кількості. Канали є або суто новинними (інформація в них представлена виключно короткими новинами), або містять також і певні аналітичні викладки, експертні поради

тощо. Частина таких каналів вузько спеціалізовані на певних темах (наприклад, психологічна допомога дітям під час війни / підтримай дитину / психологічна підтримка, здоров'я та медицина, Ми – Українська Волонтерська Служба тощо).

Підвищення медіаграмотності населення передбачає організацію допомоги людям на тимчасово окупованих та вже деокупованих територіях у розвитку навичок правильного користування соціальними мережами й месенджерами (оскільки саме вони стали основним джерелом отримання інформації). Так, наприклад, за даними дослідження [8] майже 63% користувачів українського сегменту в соціальній мережі Facebook у червні–вересні 2022 року несвідомо поширювали на своїх сторінках фейки та маніпуляції.

Медіаграмотність населення, особливо на деокупованих територіях, дозволить максимально нейтралізувати зусилля пугінських пропагандистів у просуванні власних ідей, а то й узагалі звести їх нанівець. Вона передбачає:

- уміння розпізнавати прийоми маніпулятивного впливу та не довіряти нібито позитивним намірам окупантів, оскільки вони діють тільки у власних інтересах;
- спроможність бути максимально об'єктивним, контролювати власні емоції та слідкувати за достовірністю аргументації;
- актуалізацію мисленневих операцій в аспекті об'єктивного аналізу певної ситуації та інформації;
- дотримання твердого правила початково нейтрально ставитися до отриманої інформації, уважно аналізувати її та намагатися з'ясувати джерела походження;
- концентрацію на фактах та встановленні мети появи в ЗМІ певних повідомлень і прихованих мотивів їх авторів;
- перевірку всіма доступними способами достовірності інформації та стримування власних емоційних реакцій щодо неї.

Формування та поширення власних позитивних наративів на протипагу російським фейкам, зважаючи на результати аналізу основних інформаційних тем, що просуваються рф серед населення

тимчасово окупованих територій, має спрямовуватись на:

- *спростування міфів про те, що «Україна вже відмовилась від окупованих територій»*, «усі жителі після окупації будуть вважатись зрадниками або колаборантами» тощо – потрібно вести цілеспрямовану інформаційну політику щодо утвердження та постійної підтримки проукраїнської громадської думки (тимчасово окуповані території є невід'ємною частиною України, а люди, які там мешкають, – наші громадяни, про яких держава турбується), транслювати наміри влади України щодо якнайшвидшого звільнення усіх окупованих територій;

- *розвінчання образу росії як осередку моралі, духовності, релігійності / православ'я тощо* – ті цінності, які декларуються у росії, насправді там не цінуються, їх фактично немає. Необхідним є донесення реальної інформації про жалюгідні й занедбані депресивні міста і містечка рф.

Відтак, фейковим наративам пропонується протиставляти альтернативні правдиві меседжі (вони можуть поширюватися в соціальних мережах, через відеоролики, листівки, плакати тощо), а саме:

- воєнні злочини, у тому числі й поєднані із сексуальним насильством, є маркерами «русского мира»;
- сексуальне насильство в ході війни – свідомо застосовувана росією технологія, призначена для сприяння досягненню військових і політичних цілей держави-агресора;
- масова примусова депортація жінок і дітей з України, фільтраційні табори, переселення українців до депресивних регіонів рф – демонстрація справжнього обличчя «русского мира»;
- українські діти – свідки російського знущання над їхніми батьками;
- росія як країна-агресор, злочинний пугінський режим та все російське суспільство, яке підтримує свого «вождя», несуть солідарну відповідальність за напад на Україну й усі скоєні при цьому воєнні злочини;
- є всі підстави кваліфікувати дії російської армії та військово-політичного керівництва рф як геноцид Українського народу;

- рф розповсюджує фейки, щоб увести в оману світову спільноту й уникнути відповідальності за агресію проти України;

- прямі історичні аналогії: путін – гітлер, сучасна росія – нацистська Німеччина часів Другої Світової війни;

- історикоцентричні контрпропагандистські повідомлення, засновані на аргументованому спростуванні надуманих російських трактувань стосовно тих чи інших історичних подій, особистостей чи закономірностей історичного процесу;

- постійні обґрунтовані заклики до міжнародної спільноти щодо посилення санкційного тиску на росію, притягнення особисто путіна та всіх російських воєнних злочинців до відповідальності.

За напрямом **використання факторів слабкості російської ідеології** особливий акцент слід зробити на тому, що оскільки є певні аспекти, які дозволяють «жити» російській ідеології серед мас протягом достатньо тривалого часу, то можна виокремити й її слабкості, розуміння яких дозволить реалізовувати інформаційно-психологічне протиборство за «принципом айкідо». До таких факторів слабкості можна віднести:

- високий рівень прогнозованості російської політики з огляду на тотальну архаїзацію її ідеологічної основи та інструментарію;

- спотворена сутність московської державно-владної системи і права в порівнянні з традиційними цивілізаційними зразками;

- відсутність сталої підтримки російського уряду на міжнародному рівні через його агресивну сутність і нестабільну спрямованість політики;

- екстенсивність в економічному розвитку (у тому числі, щодо так званих «нових територій»);

- необхідність для російського державно-владного механізму постійно спрямовувати значні зусилля на стримування сецесійних рухів усередині рф;

- дисбаланс між рівнем планування і реалізації заходів зовнішньої та внутрішньої політики;

- відображення ідей протиставлення росії іншим країнам світу в усіх сферах – від політики до науки;

- зрив ідеологічного супроводження російської експансії фактично означатиме її провал і, відповідно, крах удаваної «величі» росії.

Попередні прецеденти відкритого вторгнення росіян до країн, що становлять для них експансіоністський інтерес, переконливо засвідчують потребу на сучасному етапі в якнайширшій поінформованості світової спільноти про фактичні обставини російської агресії проти України, зокрема для того, аби спонукати всі країни до належного реагування на кричущі порушення росією міжнародного права та її спроби нахабно руйнувати гуманістичні підвалини наявного цивілізаційного світоустрою.

Також протидія інформаційно-психологічним впливам рф має полягати в реалізації представлених нижче пріоритетних напрямів:

- блокування інформаційних атак рф, заснованих на перенесенні уваги світової спільноти на інші проблеми;

- спонукання провідних світових медіа до регулярного розміщення публікацій про факти російської агресії на перших шпальтах як термінових;

- використання можливостей державно-приватного партнерства у здобуванні та поширенні інформації викривального характеру про дійсні агресивно-експансіоністські наміри рф щодо тих чи інших територій;

- тлумачення промов російських можновладців в аспекті висвітлення невідповідності їх змісту фактам реальної дійсності, а також вчасного розпізнання мовленнєвих конструкцій, котрі можуть завуальовано презентувати наміри щодо подальших дій агресора;

- перманентне посилення режиму санкцій стосовно російських посадовців та пропагандистів, причетних до окупації чи приховування й перекручування інформації про неї;

- посилення використання спроможностей міжнародних організацій щодо моніторингу дій окупантів і фіксації вчинюваних ними злочинів, широке висвітлення засобами масової інформації перебігу цієї діяльності, а також фактів перешкоджання їй з боку рф;

- активне використання можливостей сучасних інформаційних технологій як для

ідентифікації конкретних виконавців злочинної волі путіна в агресивній війні проти України, так і задля завчасного виявлення фактів розроблення російською правлячою верхівкою потенційних сценаріїв агресії щодо країн, які становлять для рф експансіоністський інтерес.

Наведені вище напрями вкрай важливі й у сенсі безпосереднього стримування росії як держави-агресора. При цьому, ефективність відповідних заходів буде значно вищою, якщо при їх конструюванні й застосуванні спиратися на історичний матеріал, використання якого є незамінним, зокрема, для:

- проведення історичних аналогій при оцінюванні безпекової ситуації і прогнозуванні її подальшого розвитку;
- з'ясування сутності державно-владної системи рф з метою впливу на її окремі компоненти;
- здійснення контрпропагандистської діяльності серед населення для зниження рівня сприйнятливості до російських міфологем;
- сприяння сецесійним рухам російських національних груп шляхом донесення до них історичних наративів щодо російської експансії;
- формування стратегій з деокупації українських територій;
- усебічного закріплення у світі образу росії як держави-агресора.

Висновки. Таким чином, із вищевикладеного слідує наступні висновки:

– інформаційно-психологічні впливи – це розповсюдження інформації, яке зорієнтоване на зміну емоційно-вольової,

мотиваційної та інтелектуальної сфер особистості, а також її поведінки;

– під протидією негативним інформаційно-психологічним впливам слід розуміти своєрідний комплекс інформаційних, психологічних та організаційних заходів, що зорієнтовані на запобігання, виявлення та нейтралізацію ворожих впливів;

– сформована система протидії деструктивним інформаційно-психологічним впливам сприятиме мінімізації можливості настання негативних наслідків, що можуть виникати в результаті зазначених впливів, та посилить спроможності протистояти ворогу;

– вказана система базується на закономірностях функціонування людської психіки та комунікативних процесів у соціумі; представлена безперервним процесом моніторингу, аналізу, оцінювання, прогнозування, інформування та комунікації; містить комплекс певних заходів, а саме: запобігання негативним інформаційно-психологічним впливам, виявлення негативних інформаційно-психологічних впливів, нейтралізація негативних інформаційно-психологічних впливів;

– основними напрямками інформаційно-психологічного протистояння з ворогом визначено такі: блокування каналів розповсюдження російської пропаганди; створення мережі каналів поширення об'єктивної інформації; підвищення медіаграмотності населення; формування та поширення власних позитивних наративів на протипагу російським фейкам;

– використання факторів слабкості російської ідеології.

Список використаних джерел

1. Гребенюк, В. М., Іванова, Н. Г., Мась, Н. М., Мамедов, Р. Ч., Розов, В. І., Паливода, О. О. & Іванов, О. Ю., (2023). Порадник офіцера з морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України : практ. поради. Київ : НА СБУ. 160 с.
2. Євдокімова, О. О. (2016). Протидія сучасним інформаційно-психологічним впливам : Бочаровські читання. Харків. С. 299-302.
3. Іванова, Н. Г., Паливода, О. О., Строгий, В. І. & Коваль, В. О. (2018). Інформаційно-психологічні впливи у діяльності фахівців сектору безпеки : навч. посіб. К. : Нац. акад. СБУ. 148 с.
4. Осьодло, В. І. & Будагьянц, Л. М. (2021) Соціально-політичний контекст війни на сході України та основні напрями протидії гібридній агресії. Вісник Національного університету оборони України. №3 (61) /2021 С.82-91.
5. Хміляр, О. Ф. (2021). Фейк – інформаційний маркер та регулятор поведінкової активності особистості військовослужбовців. Вісник Національного університету оборони України 3 (61). С.123-133.

6. Юзова, І. Ю. & Пацек, П. (2020). Інформаційно-психологічний вплив противника та протидія йому в умовах ведення гібридної війни. Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. № 3(4). С.61-68 <https://doi.org/10/30748/nitps.2020.40.07>.

7. Якийсь ви резидент нелегітимний. Що відомо про телеграм-канали зі «списку СБУ» і що з ними буде. URL : <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/26562/2021-02-05-yakyys-vy-rezydent-nelegitymny-shcho-vidomo-pro-telegram-kanaly-zi-spysku-sbu-i-shcho-z-nymy-bude/>

8. Пастки росіян у мережі Facebook, в які потрапляють українці під час війни. [Traps of Russians on the Facebook network, into which Ukrainians fall during the war.] URL : <https://kick.net.ua/2023/01/10/pastky-rosiian-u-merezhi-facebook-v-iaki-potrapliaiut-ukraintsi-pid-chas-vijny/>.

References

1. Hrebeniuk V. M., Ivanova N. H., Mas N. M., Mamedov R. Ch., Rozov V. I., Palyvoda O. O. & Ivanov O. Yu. (2023). Poradnyk ofitsera z moralno-psykholohichnoho zabezpechennia Zbroinykh Syl Ukrainy : prakt. poradnyk [Advisor to the officer on moral and psychological support of the Armed Forces of Ukraine: pract. adviser]. Kyiv : NA SBU. 160 s.

2. Yevdokimova, O. O. (2016). Protydiia suchasnym informatsiino-psykholohichnym vplyvam : Bocharovski chytannia [Antidote to modern informational and psychological influences: Bocharov's readings]. Kharkiv. P. 299-302. (in Ukrainian)

3. Ivanova, N. H., Palyvoda, O. O., Strohyu, V. I. & Koval', V. O. (2018). Informatsiino-psykholohichni vplyvy u diyal'nosti fakhivtsiv sektoru bezpeky : navch. posib. [Informational and psychological influences in the activities of security sector specialists: educ. manual]. K. : Natsional'na akademiya SBU. (in Ukrainian)

4. Osodlo V. I. & Budahiants L. M. (2021) Sotsialno-politychnyi kontekst viiny na skhodi Ukrainy ta osnovni napriamy protyidii hibrydnoi ahresii. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy 3 (61) /2021 S.82-91. (in Ukrainian)

5. Khmiliar O. F. (2021). Feik – informatsiyni marker ta rehuliator povedinkovoi aktyvnosti osobystosti viiskovosluzhbovtziv. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy [The socio-political context of the war in the east of Ukraine and the main directions of countering hybrid aggression. Bulletin of the National Defense University of Ukraine]. № 3 (61). S.123-133. (in Ukrainian)

6. Yuzova, I. Yu. & Patsek, P. (2020). Informatsiino-psykholohichni vplyv protyvnyka ta protydiia yomu v umovakh vedennia hibrydnoi viiny. Nauka i tekhnika Povitrianykh syl Zbroinykh Syl Ukrainy [The informational and psychological impact of the enemy and its countermeasures in the conditions of hybrid warfare. Science and technology of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine]. № 3(4). S.61-68 <https://doi.org/10/30748/nitps.2020.40.07>. (in Ukrainian)

7. Yakyis vy rezident nelehitymnyi. Shcho vidomo pro telehram-kanaly zi «spysku SBU» i shcho z nymy bude. [You are an illegitimate resident. What is known about Telegram channels from the "SBU list" and what will happen to them.] URL : <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/26562/2021-02-05-yakyys-vy-rezydent-nelegitymny-shcho-vidomo-pro-telegram-kanaly-zi-spysku-sbu-i-shcho-z-nymy-bude/> (in Ukrainian)

8. Pastky rosiian u merezhi Facebook, v yaki potrapliaiut ukraintsi pid chas viiny. URL : <https://kick.net.ua/2023/01/10/pastky-rosiian-u-merezhi-facebook-v-iaki-potrapliaiut-ukraintsi-pid-chas-vijny/>. (in Ukrainian)

Summary

Ivanova N. doctor of psychological sciences, professor, head of the department of professional psychology of the Educational and Scientific Humanitarian Institute of the National Academy of Security Service of Ukraine

Ivanov O. candidate of legal sciences, Associate Professor of the Department of Theory and History of the State and Law of the Educational and Scientific Humanitarian Institute of the National Academy of Security Service of Ukraine

COUNTERING THE INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL INFLUENCES OF RUSSIA IN THE CONDITIONS OF WAR

Problem. The urgent needs of informational confrontation with the Russian Federation determine the need for a thorough analysis of the enemy's information technologies in the context of clarifying important features to take into account when developing an effective system of measures for their neutralization, including strengthening the capabilities of Ukrainians, in particular residents of temporarily occupied territories, in informational and psychological confrontation with the insidious of the Russian aggressor. Identification and analysis of informational and psychological aspects of the organization and implementation of Russian propaganda will also contribute to the development of effective technologies for its neutralization, aimed at counteracting informational and psychological influences. Therefore, the issue of forming an

effective system of counteracting the negative informational and psychological effects of Russian propaganda on various categories of the population is gaining relevance.

Accordingly, **the purpose** of the presented article is to consider the priority psychological aspects of the system of countering informational and psychological influences of the Russian Federation formation in the conditions of full-scale armed aggression against Ukraine.

Research methods. To realize the goal identified in the article, the following general scientific research methods are comprehensively applied, in particular: scientific analysis, comparison, systematization, observation, generalization of theoretical and empirical materials and their interpretation.

Scientific novelty.

Markers of the spread of informational and psychological influences are singled out:

- circulation of disinformation,
- activation of enemy propaganda,
- spread of rumors (fakes),
- a change in the psycho-emotional state of the population in a certain area.

The concept of counteracting negative informational and psychological influences was formed as a kind of complex of informational, psychological and organizational measures aimed to preventing, identifying and neutralizing hostile influences.

The main measures of the system of combating destructive informational and psychological influences are defined and characterized, namely:

- prevention of negative informational and psychological influences (within the scope of which constant communication and timely informing about the specifics of the influence of information on the object of influence is carried out; monitoring of the information space regarding the prediction of probable "targets" of informational and psychological influences (the most vulnerable categories of the population); development measures resistance to informational and psychological influences);

- identification of negative informational and psychological influences (in particular: establishing markers of the spread of informational and psychological influences; forecasting their potential consequences; evaluating information – determining the purpose, target audience, sources, channels of distribution; checking the reliability of information);

- neutralization of negative informational and psychological influences (this is, first of all: operational communication with people; clarification of the true goals and consequences of informational and psychological influences; clarification of the degree of threat of informational and psychological influences for the life and functioning of the community and individuals; motivation for careful verification and non-distribution of destructive information).

The main directions of informational and psychological confrontation with the enemy were formed and analyzed:

- blocking of Russian propaganda distribution channels;
- creation of a network of channels for the distribution of objective information;
- increasing media literacy of the population;
- formation and dissemination of own positive narratives as opposed to Russian fakes;
- the use of factors of weakness of Russian ideology.

Conclusions. Thus, the following conclusions follow from the above:

– the formed system of countering destructive informational and psychological influences will contribute to minimizing the possibility of negative consequences that may arise as a result of the specified influences, and will strengthen the ability to resist the enemy;

– the specified system is based on the regularities of the functioning of the human psyche and communicative processes in society; represented by a continuous process of monitoring, analysis, evaluation, forecasting, informing and communication; contains a complex of certain measures, namely: prevention of negative informational and psychological influences, detection of negative informational and psychological influences, neutralization of negative informational and psychological influences;

- the following are defined as the main directions of informational and psychological confrontation with the enemy: blocking the channels of distribution of Russian propaganda; creation of a network of channels for the distribution of objective information; increasing media literacy of the population; formation and dissemination of own positive narratives in contrast to Russian fakes; use of factors of weakness of Russian ideology.

Prospects for further research should be focused on defining the psychological mechanism and technologies for countering destructive informational and psychological influences of the enemy.

Keywords: informational and psychological influences; information and psychological technologies; emotions; motives; feeling; behavior; psychoemotional states; media literacy.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 07.10.23.

Калашиник І. В. кандидат психологічних наук,
доцент, Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
<https://orcid.org/0000-0002-3797-2378>

ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РУЙНІВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена огляду наукових концепцій щодо проблеми впливу деструктивних тенденцій психіки на поведінку суб'єкта. Увага акцентується на деструктивних тенденціях психіки які знаходять свій вияв у агресивності, аутоагресивності, різних форм самоушкодження тощо. Розкрито суть феномена психологічної смерті і його глибинно-психологічних витоків які пов'язані з травмічним досвідом дитинства. Доведено, що на формування деструктивних (руйнівних) тенденцій має вплив базальна тривога, яка актуалізує мортідні тенденції. Встановлено взаємозв'язок руйнівних тенденцій з об'єктивними відношеннями, що виявляється у негативізмі щодо оточуючого світу та самого себе.

Ключові слова: психологічна смерть; психологічна імпотенція; несвідоме; глибинні механізми психіки; об'єктні відношення; дезадаптація; метод активного соціально-психологічного навчання; психокорекція; процесуальна діагностика.

Вступ. Сучасний військовий етап який переживає українське суспільство характеризується соціально-політичними та економічними змінами підвищеним рівнем емоційної напруги, що призводить до актуалізації руйнівних тенденцій психіки. Такі тенденції знаходять своє вираження у: агресивності, соціальному відчуженні, депресивності, суїцидальних виявах, асоціальної та залежній поведінці суб'єкта тощо. Ця проблема є недостатньо вивченою в контексті глибинної психології, оскільки значна увага приділяється соціальним, а не глибинним детермінантам даних проблем. Дослідження глибинно-психологічних передумов деструктивної поведінки суб'єкта наражається на поверхневе розуміння її мотивів, чому і присвячено багато наукової літератури.

Метою статті є дослідження вияву деструктивних тенденцій психіки на поведінку суб'єкта.

Теоретичне підґрунтя. Істотний внесок у розробку питання деструктивної (руйнівної) поведінки особи здійснено такими дослідниками як: Р. Мертон, А. Коен, К.С. Льюїс, Л.А.Ланцова, С.Р.Петросян, Т.С. Яценко та багатьма іншими дослідниками. Заявлена тема статті потребує чіткого визначення поняття «тенденція». У словниках цей термін окреслюється як «психічний стан людини, який визначає спрямованість і вибірковість її мислення», «напрямок розвитку явища або процесу; форма вияву законів, які не мають іншої реальності, окрім як у наближенні, в тенденції» [3, с. 242]. Стверджується, що в одному і тому самому явищі можуть міститися різні і навіть протилежно спрямовані тенденції.

Питання динаміки енергії розкрито у роботах академіка АПН України Т.С. Яценко. Розроблена дослідницею в межах психодинамічної теорії «Модель внутрішньої динаміки психіки» (рис. 1) доповнює структуру

психіки за вертикаллю (за З. Фрейдом) лінійними взаємозалежностями, що дозволяє розкрити її функціонування в єдності суперечливих тенденцій та дослідити виникнення деструктивних тенденцій. «Модель» (див. рис. 1) ілюструє внутрішню суперечність психіки, яка зумовлена тяжінням до минулого досвіду (в дитинство) і до соціальних успіхів (у майбутнє) та поєднання цих суперечливих тенденцій в їх співіснуванні, без взаємного нівелювання.

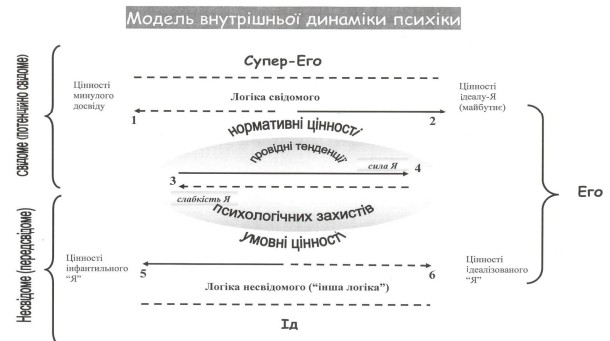

Рис. 1. Модель внутрішньої динаміки психіки, розроблена Т. С. Яценко

Внутрішня суперечність психіки знаходить вияв у наступних тенденціях: «до сили» та водночас «до слабкості»; прагнення до людей та одночасному відстороненні від них (від людей); до життя і водночас до смерті. Тенденція «до сили» є просоціально зорієнтованою. Водночас захисти через відступи від реальності продукують тенденцію «до слабкості», яка пов'язана з «незавершеними справами дитинства», що суперечать просоціальним цілям суб'єкта та ослаблюють його активність (психологічно імпотують). Тенденція «до людей» зумовлює потребу в контактах з оточенням, але поряд із нею існує тенденція «від людей» (до психологічної імпотенції), що передбачає несвідоме прагнення до руйнування стосунків через дискредитацію оточуючих

людей, агресію, задрощі, ревності тощо. Тенденція до психологічної смерті та тенденція до життя пов'язані з глобальними, базовими суперечностями. Т. С. Яценко зауважує, що може відбуватися загострення внутрішньої суперечності між тенденціями до психологічної смерті та до життя [6, с. 112]. Така суперечність може призвести до порушення психологічного балансу та домінування деструктивних тенденцій до психологічної смерті, психологічної імпотенції.

Результати і обговорення. У контексті дослідження деструктивних тенденцій психіки та їх вияву в поведінці особи окреслимо поняття деструкція. У словнику практичного психолога [4, с. 115], поняття «деструкція» окреслюється як руйнування, порушення нормальної структури будь чого, знищення; руйнування системи та її функцій. Деструкція виступає як руйнування вже існуючої структури, системи, явищ, процесів, що обумовлює дисфункцію процесу функціонування організму як системи. Як стверджується у філософському словнику, система характеризується єдністю та цілісністю взаємозв'язків між існуючими в ній елементами. Системі властива рівновага, яка підтримується між її складовими та дозволяє взаємодіяти з іншими системами. Для структури системи є характерним боротьба та взаємодія різноспрямованих елементів, а «рухлива рівновага» є невід'ємною частиною функціонування системи, та виступає передумовою пристосування до оточуючого середовища. Повна стабілізація процесів, означає зупинку, що передбачає руйнацію цілісності системи [4; 6].

Критичним моментом для системи є статичність, чи повна дестабілізація (хаос) з неможливістю подальшої стабілізації та накопиченні при цьому енергії в середині неї. Система "прагне" до досконалості, вона перш за все «намагається» уникнути руйнації шляхом відсторонення. Як стверджував Ж. Бодріяр вона (система) намагається уникнути розпаду за допомогою «симулярків» штучних, неістених утворень які повинні заслонити принцип «анулювання», що для системи є смертю. Так деструкція обумовлює порушення цілісності системи її рівноваги та взаємозв'язків між її елементами. Боротьба та взаємодія різноспрямованих частин системи може порушуватись, що породжує її деструктування, а з тим і руйнацію [1; 4]. Уникнення такого руйнування може відбуватися ілюзорним способом відсторонення, втечі, маскуванню, що знижує напругу у середині системи.

У філософії, поняттям "деструкція" характеризують розуміння буття суб'єктом, що передбачає не тільки руйнування розуміння світу, а й усієї філософської традиції [1]. Деструкція, визначається як спосіб відношення людини до світу, що впливає на сприйняття нею реальності, а саме: у вигляді абстрагування від

унікальності речей та людей; втрати цілісності сприйняття світу; витіснення духовності тілесністю; відсутність здатності до творчості; прагнення до знищення того, що неможливо підкорити [1]. На універсальності деструкції (такої що охоплює світ в цілому) було наголошено філософом Г. Маркузе, який стверджує, що світ з самого початку має в собі руйнівний початок «страждання, насилля та руйнація є суттю категорії як природної так і людської діяльності, безжального та безсердечного світу» [4, с. 497]. «сама цивілізація яка має в собі зародок руйнування перетворює добро у зло та навпаки» [4, с. 109]. Г. Маркузе стверджує, що енергія є нейтральною сама по собі та має здатність до поєднання з силами відродження та руйнації адже природа інстинктів життя та смерті передбачають володіння позитивними та негативними якостями водночас. Філософ пише – «некерований Ерос, також може бути згубним як і його двійник інстинкт смерті» [4, с. 16]. Таким чином явище деструкції безпосередньо пов'язано із потягом до смерті. Деструктивність знаходить вияв у сприйнятті суб'єктом оточуючого світу та у відношенні до самого себе, що характеризується дезадаптованістю.

Феномен деструктивності у психоаналізі окреслено поняттям «деструд», який означає руйнування статичної структури будь-чого (ця категорія є тотожною енергії Танатосу та аналогічною лібідо, але протилежною йому за напрямом та функцією) [2, с.207]. У психоаналітичній літературі проблема деструкції була досліджена С. Шпильрейн, З. Фрейдом, Э. Фроммом, К Менінгером. З.Фрейд твердить, що елемент деструктивності властивий кожній живій істоті. Він спрямований на приведення її до попереднього «неорганічного стану» та знаходить вираження в агресії, ненависті та руйнівній поведінці. Такі деструктивні дії обумовлені енергією мортідо, яка базується на інстинкті смерті. Тенденція повернення до стану не існування пов'язана з "вимушеним повторенням" вродженим прагненням повернення до стану не існування" [2, с. 103]. З. Фрейд стверджував, що в основі психічної життєдіяльності суб'єкта лежать потяги до смерті (Танатос), який підштовхує організм до знищення та руйнування, та до життя (Ерос), що слугує збереженню життя. Дію цих потягів дослідник окреслює так: "Ерос діє із самого початку життя як "інстинкт життя" на противагу «інстинкту смерті», що виник в результаті оживлення неорганічного" [2, с. 115]. Існує співвідношення між цими інстинктивними силами та наявністю у фізіологічних процесах організму двох протилежних тенденцій – анаболізму та катаболізму, які пов'язані з двома типами клітин людського організму, що є потенційно вічними та водночас приреченими на смерть.

З. Фрейд зазначає: "Інстинкт смерті підкорюється принципу ентропії (закону термодинаміки, згідно з яким кожна динамічна система прагне до рівноваги), тому «метою» кожного життя є смерть» [2, с. 86-87]. Цієї ж позиції дотримується С. Фанті, що окреслює потяг до смерті як тенденцію до повернення в порожнечу: «Ключовими елементами (відношення між Еросом та Танатосом) є те, що потяг до смерті базується на принципі постійності пустоти... це схильність повернення в порожнечу» [2, с. 103]. Таким чином для деструктивних тенденцій є характерною інертність статичність, порушення цілісності системи, що призводить до її руйнації. Деструкція окреслюється як така, що є базовою у психіці суб'єкта, вона породжена інстинктом смерті та пов'язана із механізмом вимушеного повторення.

Внесок у дослідження витоків деструктивності психіки суб'єкта здійснено С. Шпильрейн [1]. Дослідниця стверджує, що у глибинах психіки суб'єкта є те, що спрямовує його до сомоушкодження та саруйнування адже «Я» може реагувати на біль як на задоволення. Такий парадокс вона пояснює тим, що лібідний потяг має дві сторони руйнацію та задоволення. Несвідоме живе водночас у теперішньому, минулому і майбутньому часі, для нього усе злите в одному місці зародження. У несвідомому існують протилежності які є одним цілим, воно прагне до недиференційованого стану – первинного. С. Шпильрейн зазначає: «Все, що нами рухає (несвідоме) прагне бути єдине, зрозуміле, та відредаговане і таке вираження воно знаходить у символічних формах» [1, с. 210]. Деструктивні тенденції психіки можуть знаходити вияв у таких формах поведінки як аскетизм, алкоголізм, членоушкодження, що й призводить до дезадаптації суб'єкта.

Е. Шнейдман наголошує на існуванні мотивів саморуйнівної поведінки, що є прихованими від суб'єкта. Мова йде про алкоголізм, наркоманію, садизм та антисоціальну поведінку, потяг до екстремальних видів спорту [4]. де суб'єкт на несвідомому рівні спрямовує свій організм до смерті. Близької позиції дотримується К Менінгер, він окреслює різні форми саморуйнівної поведінки, що є виявом деструктивних тенденцій психіки. До таких форм дослідник відносить самогубство та хронічне самогубство (аскетизм, мучення, неврастенія, алкоголізм, антисоціальна поведінка, психози), локальне самогубство (членоушкодження, симуляція, поліхерургія, передбачувані нещасні випадки, імпотенція та фігідність) органічне самогубство (соматичні захворювання). К Менінгер вказує на глибинні мотиви суїцидальної поведінки зазначаючи, що обтяжений такими тенденціями поведінки, суб'єкт продукує деструктивні імпульси, активізовані мортідною енергією, яка

спрямовується на самого суб'єкта. Водночас із почуттям ненависті, образи, бажанням вбити, покарати «кривдника», існує почуття провини, ненависті до самого себе. Останнє знаходить вираження на поведінковому рівні, зокрема в: аскетизмі, мучення, алкогольній залежності, антисоціальній поведінці, членоушкодженні, навмисних нещасних випадках та ін [1]. Такі прояви є символічним формами вираження внутрішнього самовідчуття суб'єкта: відчуття депресивності, покинутості, безперспективності, фатуму життя. Для перелічених станів характерне відчуття внутрішньої розщепленості, що знаходить відображення у прагненні покарати себе та оточення, алкогольній залежності, асоціальній поведінці та ін.

Э. Фромм стверджує що деструктивність виникає тоді коли людина «...нездатна творити, ... вона постійно відчуває свою ізольованість та нікчемність саме тоді особистість прагне до самоствердження за будь яку ціну навіть ціною варварського руйнування» [3, с. 325]. Дослідник стверджує, що історія людства, дає картину неймовірної деструкції, що кожного разу є все глибшою. Е. Фромм наголошував що «Деструкція та жорстокість – це не інстинктивні потяги, а пристрасті, які корінням сягають в цілісну структуру людського буття. Вони відносяться до того що дає сенс життю; їх немає і не може бути у тварини, так як вони за соєю природою є сутністю людини [3]. Дослідником виділено типи деструкцій (доброякісні і злроякісні) та зазначено, що «основою найзлроякіснішої деструкції і не людяності» (є жорстокість, садизм та некрофілія), а «найбільш важким патологічним станом» є «синдром розпаду» [3, с. 322]. В основі найбільш небезпечної форми деструкції лежить синдром розпаду, що включає в себе любов до усього омертвілого, нарцисизм та симбіозно-інцестну фіксацію, все це є основою потягу суб'єкта до руйнування та ненависті. Дослідник пише: «Садиському характеру властиве підкорення усього живого, воно повинно бути під контролем... Людина стає садистом через те, що відчуває себе імпотентом, нездатним до життя та компенсує цей недолік владою» [3, с. 369]. Подібний до садиського характеру є некрофілічний: «Для некрофілічного характеру характерне: тяжіння до всього мертвого, хворого, того, що розкладається; пристрасне бажання перетворення всього живого в неорганічне, як пристрасть до руйнації заради, руйнування, як цікавість до всього механічного» [3, с. 417]). Е. Фромм виділяє наступні риси некрофілії: безживність при спілкуванні, холодність, малорухливий вираз обличчя, обожнювання техніки, часте вживання слів, пов'язаних з руйнуванням або з екскрементами, перевага темних тонів в одязі і тому подібне [3]. Так Е. Фромом яскраво окреслено вияв деструкцій у світосприйнятті суб'єкта та відношенні до себе. Таке відношення знаходить

вияв у садизмі, агресивності, патологічній залежності від оточуючих, алкогольної, наркотичної залежності, а також ненависті до всього живого, прагненні знищити життя.

В основі деструктивної поведінки особи лежить базальна тривога зазначає К. Хорні. Дослідниця стверджує, що базальна тривога виявляється у «всепроникаючому відчутті самотності, безпорадності та ізольованості у ворожому світі» [7, с. 264]). Дослідниця твердить, що базальна тривога виникає на початку життя суб'єкта в разі відсутності відчуття безпеки в міжособистісних стосунках дитини з батьками, вона перебує інстинктивним потягам.

Згідно з К. Хорні, базальна тривога формує сприйняття суб'єктом оточуючого світу як холодного, ворожого, здатного завдати шкоду. Таке сприйняття породжується соціалізацією індивіда, адже з дитинства він стикається з оточенням, яке реалізує власні нереалізовані дитячі потреби через залякування, гіперопіку, агресивність по відношенню до дітей, тим самим породжуючи в них відчуття меншовартості, ревнощів тощо. У такому середовищі в дитини не розвивається адекватне почуття приналежності до групи, а навпаки, з'являється гостре відчуття незахищеності, самотності, непотрібності, що й формує базальну тривогу [7], актуалізує деструктивні тенденції. За К. Хорні, якщо дитина не відчуває з боку батьків любові, бажаності, безпеки, в неї виникає ворожість, яка трансформується в базальну тривогу, що в подальшому житті спрямовується на оточення у вигляді недовіри, ненависті, агресії тощо. Отже, сприйняття індивідом реальності формується на основі попереднього інфантильного досвіду. Тому здатність дитини пристосовуватися до вимог оточуючого середовища через омертвіння власних потреб у любові, розумінні, співчутті є похідною від досвіду, отриманого в дитинстві (де доводилося блокувати лібідні почуття). Результатом останнього є емоційна омертвілість, нездатність переживати емоції радості, щастя [1]. Загострюються відчуття самотності, безперспективності, неповноцінності, безмістовності життя. В основі таких переживань лежить тривожність, яка актуалізується нереалізованою лібідною енергією.

Г. Мюрей наголошує на схильності суб'єкта омертвляти життя, що є виявом деструктивності. Дослідник твердить: «Ми можемо бачити увядання перших ростків життя індивіда, ніби він став порожнім чи повним у самому серці поза буттям. Прослідковуються короткочасна, поверхнева соціальна взаємодія, вихід та вхід знаходиться на мінімумі. Людина являє собою ізолятор. Для неї людський рід стає повністю непривабливим, ненависним, монотонним колообертом непотрібних подій... Емпатія в ній померла, вона інертна як камінь, якого не зачіпають події та конфронтації» [8, с. 340]. Дослідник також стверджує, що така

форма омертвіння є специфічною формою життя адже суб'єкт рухається до смерті заради нового життя. Таке прагнення може приймати як деструктивне, так і конструктивне спрямування. Близької позиції дотримується. Суб'єкт може знаходитися в ілюзії творчості (світлого початку), тим самим від нього залишається прихованим мортідний бік власної діяльності. Тому нерідко негативні вчинки, видаються за позитив, добро. Останнє підтверджує життя А. Гітлера, який намагався впровадити єдину світову ідеологію – нацизм (превалювання арійської нації над іншими).

Висновки. Деструкція характеризується як руйнування статичної структури, що обумовлена стабілізацією, руйнуванням цілісності системи. Будь яка жива система схильна до уникнення руйнування шляхом відчуження, втечі, маскуванню, що знижує напругу у середині неї та дозволяє адаптуватися (хоч і ілюзорним шляхом). Деструктивне спрямування виявляється у людей із слабкою здібністю до адаптації, у тих, хто бореться за перевагу за допомогою егоїстичної поведінки і стурбований досягненням особистої слави за рахунок інших, що призводить до руйнування контактів з оточенням.

Вираження деструкцій психіки знаходить відображення у сприйнятті суб'єктом оточуючого світу та у відношенні до самого себе. Для тенденції до психологічної смерті є характерним: почуття безнадії, безвиході, розчарованості життям, психологічної самотності, покинутості, відчаю, безмістовності існування, «глухого кута життя», втрати інтересу до зовнішнього світу та життя, смерті душі, внутрішнього розколу, відчуття відрази від життя, сприйняття життя "через скло", як фатуму, відрізаності від життя, соціальне відчуження, мазохізм, садизм, прагнення руйнування, омертвіння життя, знищення оточення та самогубство.

Тенденція до психологічної імпотенції виявляється у: неможливості виявляти чуттєвість, радіти життю, відчутті непотрібності, небажаності, неповноцінності, образи, ревнощів, заздрощів, відсутність власної думки, недовірі оточенню, залежність від думки оточення, несамостійність, відчуття знедоленості, меншовартості, невпевненості у собі, нездатності до близьких та щирих стосунків, емоційній черствості, «холодності», недовірі до любові з боку партнера, розчаруванні, остраху зради, бездіяльності, страху стосунків з оточуючими людьми, відчуття ворожості до оточення, знеособленні партнера по спілкуванню, прагненні до підкорення, маніпулювання оточенням.

Перспективи наукових досліджень полягають у дослідженні вияву деструктивних тенденцій психіки в образно-символічних формах презентації змісту несвідомого.

Список використаних джерел

1. Степанов О.М. (2006). Психологічна енциклопедія. Від А до Я. Київ. Академвидав. 423 с.
2. Фройд З. (2021). Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Київ. Богдан. 472 с
3. Фромм Еріх (2019). Втеча від свободи . Харків: Книжковий Клуб. 288 с.
4. Шапар В.Б. (2007). Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор. 640 с.
5. Яценко Т.С. (2019). Архаїчний спадок психіки: психоаналіз феноменології проблеми. Дніпро : Інновація. 283 с.
6. Яценко Т. С., Глузман О. В., Калашник І. В. (2008). Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті. Навчальний посібник . Ялта: РВВ КГУ. 204с.
7. Drury, J. (2012). Collective resilience in mass emergencies and disasters: A social identity model. In J. Jetten, C. Haslam. & S. Haslam (Ed.), The social cure: Identity, health, and well-being. Alexander, Hove, Psychology Press, pp. 195–215.
8. Palmer S., Whybrow A. (2006). The coaching psychology movement and its development within the British Psychological Society. International Coaching Psychology Review. Vol. 1. № 1. Pp. 5-1

References

1. Stepanov O.M. (2006). Psykhologhichna encyklopedija. Vid A do Ja. [Psychological encyclopedia. From A to Z]. Kyiv. Akademvvdav. 423 s (in Ukrainian).
2. Frojd Z. (2021). Vstup do psykhoanalizu. Novi vysnovky. [Introduction to psychoanalysis. New findings]. Kyiv. Boghdan. 472 s (in Ukrainian).
3. Fromm Erikh (2019). Vtecha vid svobody . [Escape from freedom]. Kharkiv: Knvzhkovyj Klub. 288 s
4. Shapar V.B. (2007). Suchasnyi tлумachnyi psykhologhichnyi slovnyk. [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor. 640 s.
5. Jacenko T.S. (2019). Arkhaiichni spadok psykhiky: psykhoanaliz fenomenologhiji problemy. [The archaic legacy of the psyche: a psychoanalysis of the phenomenology of the problem]. Dnipro : Innovacija. 283 s (in Ukrainian).
6. Jacenko T. S., Ghluzman O. V., Kalashnyk I. V. (2008). Ghlybynna psykhologhija: diaghnostyka ta korekcija tendenciji do psykhologhichnoji smerti. [Depth psychology: diagnosis and correction of the tendency to psychological death]. Navchalyni posibnyk . Jalta 204s (in Ukrainian).
7. Drury, J. (2012). Collective resilience in mass emergencies and disasters: A social identity model. In J. Jetten, C. Haslam. & S. Haslam (Ed.), The social cure: Identity, health, and well-being. Alexander, Hove, Psychology Press, pp. 195–215. https://www.academia.edu/1190252/Collective_resilience_in_mass_emergencies_and_disasters_A_social_identity_model
8. Palmer S., Whybrow A. (2006). The coaching psychology movement and its development within the British Psychological Society. International Coaching Psychology Review. Vol. 1. № 1. Pp. 5-1

Summary

Kalashnik I. V. PhD in Psychology, associate professor, Cherkasy National University of Bohdan Khmelnytsky

DEEP-PSYCHOLOGICAL PREREQUISITES OF DESTRUCTIVE PERSONAL BEHAVIOR

Introduction. The article is devoted the review of scientific conceptions in relation to the problem of influencing of destructive tendencies of psyche on the conduct of individual. Attention is accented on the destructive tendencies of psyche which find the expression in an aggressiveness, depressed, feeling of loneliness of alcoholic, narcotic dependence.

Purpose. Essence of the phenomenon of psychological death is exposed, to psychological impotence and he is exposed glubynno-psikhologicheskije sources which are related to traumatic experience of childhood. It was found that forming of tendency towards psychological death results from the basal anxiety, which actualizes mortido tendency.

Originality. Elucidated was correlation between the tendency towards psychological death and object relationship that manifests itself as a negativism regarding the world. Destructive forms of behavior are manifested in the destruction of the world perception of the subject. Such a relationship is manifested in sadism, aggressiveness, pathological dependence on others, hatred of all living things, and the desire to destroy life. It is established that destructive orientation is found in people with a weak ability to adapt, in those who fight for superiority with the help of selfish behavior and are concerned about achieving personal glory at the expense of others, which leads to the destruction of contacts with the environment

Conclusions. Destruction is characterized as the destruction of a static structure due to stabilization, the destruction of the integrity of the system. Any living system tends to avoid destruction through alienation, escape, masking, which reduces the tension within it and allows adaptation (albeit in an illusory way). The expression of destruction of the psyche is reflected in the subject's perception of the surrounding world and in the relationship to himself.

Key words: psychological death; psychological impotence; unconscious; deep psychic mechanisms; object relationships; deadaptation; active socio-psychological training method; psycho-correction.

Received/Поступила: 28.07.23.

Козак О. Ю. викладач кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
<https://orcid.org/0000-0002-8164-0733>

Микитюк Н. М. магістрантка кафедри суспільних
наук, Національний університет оборони України
<https://orcid.org/0009-0004-0409-2704>

ОРГАНІЗАЦІЙНІ УМОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИЩІ

У статті представлено організаційні умови навчання студентів з особливими освітніми потребами у педагогічних ЗВО. Зазначається, що у педагогічних ЗВО формується цілісна система організаційних умов, які забезпечують доступність вищої освіти для осіб з особливими освітніми потребами, що містить створення центрів/відділів або наділення наявних спеціалістів додатковим функціоналом із супроводу процесу навчання цієї категорії осіб. Наявність організаційних умов у педагогічних ЗВО забезпечує можливості для реалізації інклюзивної освіти на практиці, що підтверджується позитивною тенденцією збільшення чисельності абітурієнтів з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: організаційні умови; студенти; особливі освітні потреби; вища освіта; інклюзивна освіта.

Вступ. Соціальна модель інклюзії спрямована на усунення наявних бар'єрів, що перешкоджають повноцінній участі та включеності людини з особливими освітніми потребами у суспільну взаємодію. Як відомо, значну роль у подоланні цих бар'єрів відіграє освіта і, насамперед, інклюзивна освіта. Чинне українське законодавство гарантує можливість реалізації конституційного права на вищу освіту кожного громадянина і передбачає обов'язкове створення спеціальних умов для навчання студентів з особливими освітніми потребами, здійснюючи при цьому комплексний психолого-педагогічний та соціокультурний супровід на етапі їхнього вступу, навчання та працевлаштування. Зміст інклюзивної освіти полягає у забезпеченні рівного доступу до освіти для усіх тих, хто навчається, з врахуванням розмаїття особливих освітніх потреб і на усіх її рівнях.

Мета дослідження – обґрунтування організаційних умов навчання студентів з особливими освітніми потребами у педагогічних ЗВО.

Теоретичне підґрунтя. Аналіз наукової літератури засвідчує, що створення необхідних умов для забезпечення доступності та здобуття якісної вищої освіти студентів з особливими освітніми потребами з'явилося на порядку денному

дослідників відносно недавно. S. Corlett, D. Cooper (1992), P. Curran, A. M. McGee, G. M. Reynolds (1994), A. Closs, S. Lannen, G. Reid (1996), M. Leicester, Lovell (1997); T. J. Holl, T. Tinklin (2004), J. Lesko (2008), R. Zigler (2016) визначено методологічні засади побудови інклюзивної освіти у ЗВО, методичне обґрунтування процесу навчання, наведено результати емпіричних досліджень, проведених у формі інтерв'ю та анкетування серед студентів з особливими освітніми потребами, які здобувають вищу освіту, класифіковано моделі організації інклюзивного освітнього середовища в умовах ЗВО.

Основна ідея інклюзивної освіти - самореалізація особистості та інтеграція у суспільство суб'єктів професійної діяльності - дістала відображення у працях українських авторів. Так, модернізація як природний і закономірний процес інклюзивної вищої освіти описується у роботах Ю. Л. Бистової, В. В. Засенко, А. А. Колупаєвої, М. А. Порошенко, О. М. Таранченко, В. В. Тарасун, С. М. Єфімової та ін. Велика увага у сучасній літературі приділяється питанням аналізу та опису нормативно-правового супроводу, організації, управління, адаптації та модифікації освітнього процесу. Слід зазначити, що більша частина праць, які висвітлюють проблеми інклюзивної вищої освіти, підготовлена представниками

ресурсних навчально-методичних центрів з навчання осіб з особливими освітніми потребами.

Реалізація інклюзивної вищої освіти передбачає додаткову підтримку, консалтингову допомогу та ресурсне забезпечення для забезпечення рівного доступу до освітнього процесу будь-якого студента із вадами зору, слуху, опорно-рухового апарату, специфічними труднощами у навчанні або будь-якими медичними чи психологічними порушеннями, що знайшло відображення у роботах зарубіжних дослідників P. Curran, A.M. McGee та G.M. Reynolds [3]. Цілком правомірним є твердження зарубіжних авторів, що до завдань ЗВО належить спроможність поєднати визнання індивідуальності студентів з інвалідністю та їхніх потреб із політикою на рівні ЗВО та програмою реальних дій [1].

Методи дослідження – аналіз, порівняння, систематизація.

Результати і обговорення. На сучасному етапі інклюзивної вищої освіти в Україні відбувається формування методологічних і наукових підходів до інклюзії у вищій школі, у т. ч. з описом міжнародного досвіду становлення інклюзивних практик при навчанні студентів з особливими освітніми потребами. При цьому інклюзія розглядається як реформування вищої школи, перепланування навчальних приміщень, створення доступного середовища у такий спосіб, щоб вони відповідали потребам і потребам усіх без винятку тих, хто навчається, включення людей із порушеннями розвитку як експертів системи вищої освіти [6].

Розвиток інклюзивної освіти в умовах педагогічних ЗВО перебуває у перехідній стадії. Триває трансформація моделі інтеграції, яка передбачає приведення у відповідність потреб студентів з особливими освітніми потребами з тими умовами, що створено у вищій освіті, перехід до моделі інклюзії, для якої характерним є конструювання системи вищої школи у такий спосіб, аби потреби студентської молоді з особливими освітніми потребами, що приходять навчатися до ЗВО, були

реалізовані повною мірою. Для цього необхідні організаційні умови, зокрема:

забезпечення безбар'єрного середовища для студентів з особливими освітніми потребами у ЗВО;

створення на базі ЗВО центру/відділу або виокремлення фахівця, який координує цю роботу, формування команди спеціалістів, що забезпечують комплексний супровід процесу навчання студентів з особливими освітніми потребами у ЗВО;

підготовка викладачів і співробітників ЗВО до умов роботи у гетерогенному освітньому середовищі;

формування інклюзивної культури в усіх учасників освітніх відносин.

Спираючись на визначення понять «умови» та «організація», можна сформулювати поняття організаційні умови стосовно процесу інклюзивної освіти студентів з особливими освітніми потребами. Під організаційними умовами пропонується розуміти комплекс об'єктів (речей, їхніх станів, взаємодій), що впливають на впорядкованість і спрямованість формування середовища, необхідного для навчання студентів з особливими освітніми потребами у ЗВО.

Метою дослідження є вивчення стану наявних організаційних умов, що забезпечують доступність вищої освіти у педагогічних ЗВО для людей з особливими освітніми потребами та визначення можливих точок зростання, які сприятимуть розвитку інклюзивної вищої освіти. Завданнями дослідження є: здійснення аналізу наявних організаційних умов, що забезпечують навчання студентів з особливими освітніми потребами у педагогічних ЗВО; на основі інтерпретації даних, отриманих у результаті проведення моніторингу, виявлення проблем галузевих ЗВО, що перешкоджають розвитку інклюзивної вищої освіти.

Згідно з аналізом отриманих даних, можна стверджувати, що ЗВО орієнтовані на створення спеціальних умов для вступу осіб з особливими освітніми потребами, для навчання та сприяння працевлаштуванню цієї категорії студентів. Багато педагогічних ЗВО вже сьогодні мають унікальні приклади створення необхідних освітніх умов для студентів з особливими освітніми

потребами особливими освітніми потребами, напрацьовано цікаві практики, які об'єднують зусилля структурних підрозділів університетів та зовнішніх соціальних партнерів. Після опрацювання отриманих результатів моніторингу з питань вступу, навчання та працевлаштування осіб з особливими освітніми потребами було здійснено їхній аналіз з використанням критерію згоди χ^2 Пірсона.

Щодо включеності педагогічних ЗВО у розвиток інклюзивної вищої освіти тренди інклюзивної вищої освіти є такими, що із кожним роком кількість абітурієнтів з особливими освітніми потребами, які бажають здобути вищу освіту, збільшується. Збільшується чисельність осіб з особливими освітніми потребами, прийнятих на навчання до ЗВО за рівнями: бакалаврат, магістратура. Більшість абітурієнтів з особливими освітніми потребами вступають на освітні програми бакалаврату, хоча спостерігається зростання чисельності прийнятих на навчання за освітніми програмами магістратури. Пріоритет вибору бакалаврату серед вступників з особливими освітніми потребами визначається наявною вже багато років загальною державною політикою переходу вищої фахової школи на багаторівневу систему підготовки кадрів, скороченням кількості програм підготовки спеціалістів у ЗВО. Бакалаврат сьогодні є масовим сегментом вибору здобуття вищої освіти у розглядуваної категорії тих, хто навчається. Вибір наступного освітнього треку - рівня магістратури - значно програє, і бажання продовжити вищу освіту у випускників з особливими освітніми потребами виникає рідше. Така певна непопулярність програм магістратури пов'язана насамперед зі слабкою профорієнтаційною роботою з випускниками з особливими освітніми потребами рівня бакалаврату, з одного боку, та невисокою зацікавленістю керівництва освітніх програм рівня магістратури у прийомі на навчання осіб з особливими освітніми потребами, з іншого. Адже навчання студента з особливими освітніми потребами потребує додаткової організації - створення спеціальних умов та здійснення супроводу. Також важливим стримувальним чинником є відсутність права для вступу

осіб з особливими освітніми потребами на програми магістратури у межах особливої квоти. Також у самих випускників з особливими освітніми потребами спостерігається недостатня поінформованість щодо варіативності освітньої траєкторії, можливостей поглиблення фахових знань або ведення науково-дослідницької роботи під час вибору магістерських програм.

Щодо стану доступності педагогічних ЗВО для осіб з особливими освітніми потребами слід констатувати, що за аналізований період, згідно з офіційною статистикою, динаміка загальної чисельності осіб з особливими освітніми потребами у віковій групі від 18 до 30 років має тенденцію до зниження. Статистичні показники свідчать про скорочення чисельності вікової групи на 9,5%. Аналіз наявних даних дозволяє зробити висновки, що чисельність студентів з особливими освітніми потребами у системі вищої педагогічної освіти за 2019-2022 рр. зросла на тлі скорочення загальної чисельності осіб з особливими освітніми потребами вікової групи від 18 до 30 років. Цей факт свідчить про позитивну динаміку доступності педагогічних ЗВО для потенційних абітурієнтів з особливими освітніми потребами, які бажають здобути вищу педагогічну освіту.

Щодо створення структурних підрозділів у педагогічних ЗВО як умови розвитку інклюзивної вищої педагогічної освіти слід зазначити, що важливим спостережуваним і фіксованим в офіційних документах показником, що характеризує процеси інклюзивної вищої освіти у педагогічних ЗВО, є наявність у ЗВО структурного підрозділу (відділу, центру), який опікується питаннями вступу, навчання та сприяння працевлаштуванню випускників з особливими освітніми потребами.

ЗВО рекомендовано створення структурного підрозділу, відповідального за навчання особливими освітніми потребами. Таким підрозділом може бути центр (відділ, відділення, служба тощо) інклюзивної освіти. Основна мета діяльності структурного підрозділу, відповідального за навчання осіб з особливими освітніми

потребами, - це створення умов щодо забезпечення інклюзивного навчання для осіб з особливими освітніми потребами, які вступили до ЗВО для здобуття вищої педагогічної освіти.

Діяльність центрів (відділів) інклюзивної освіти у ЗВО може бути замінена роботою співробітника, відповідального за навчання осіб з особливими освітніми потребами (створення умов для інклюзивного навчання осіб з особливими освітніми потребами згідно з програмами вищої педагогічної освіти), якщо чисельність студентів з особливими освітніми потребами є недостатньо високою або адміністрація ЗВО йде шляхом розподілу функціоналу з навчання та супроводу студентів з особливими освітніми потребами між наявними структурами університету.

Педагогічні ЗВО йдуть шляхом реформування та оптимізації своїх внутрішніх структурних підрозділів, у функціоналі яких - супровід навчання студентів з особливими освітніми потребами. Таким чином, у системі вищої педагогічної освіти створено інститут уповноважених співробітників із супроводу осіб, які навчаються, з особливими освітніми потребами у педагогічних ЗВО.

Кількість відповідальних за організацію навчання та супроводу осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються, у педагогічних ЗВО практично не змінилася. Але чисельність фахівців у штаті ЗВО, які забезпечують супровід осіб з особливими освітніми потребами, що навчаються, знизилася. Певне занепокоєння викликає зниження кількості фахівців, які займаються обслуговуванням спеціальних технічних і програмних засобів. Це занепокоєння пов'язане з тим, що скорочення спеціалістів, наприклад, тих, які займаються обслуговуванням спеціальних технічних і програмних засобів, сприятиме простою (незатребуваності) закупленого педагогічними ЗВО дорогого обладнання, призначеного до використання в освітньому процесі студентів з особливими освітніми потребами. З-поміж фахівців, які супроводжують освітній процес студентів з особливими освітніми потребами, зросла лише чисельність тьюторів.

Тенденція скорочення кадрів може бути пов'язана зі зміною загальної кількості тих, хто навчається у педагогічних ЗВО, що неминуче тягне за собою зменшення кількості ставок фахівців у штатному розписі цих ЗВО. Насамперед скорочується навчально-допоміжний персонал, до якого належать фахівці, що здійснюють підтримку і супровід осіб з особливими освітніми потребами. При цьому спостерігається збільшення у ЗВО кількості студентів з особливими освітніми потребами.

Одним із можливих механізмів компенсації наявних дефіцитів під час реалізації інклюзивної вищої освіти, зокрема кадрових, можуть бути договори про мережеву співпрацю із зовнішніми організаціями, в яких такі ресурси є. Педагогічні ЗВО укладають договори зі сторонніми організаціями та за потреби залучають фахівців, які здійснюють супровід осіб з особливими освітніми потребами. Наявність договорів із зовнішніми організаціями пом'якшує дефіцит професійних кадрів. Соціальне партнерство ЗВО із громадськими організаціями та службами дає можливість глибшого розуміння освітніх потреб студентів з інвалідністю та, відповідно, ефективнішого супроводу навчального процесу цієї категорії студентів.

Аналіз отриманих даних свідчить, що частка студентів з особливими освітніми потребами, які вступили до першого курсу, збільшилася на 6%, що свідчить про наявність інтересу і затребуваності вищої педагогічної освіти у людей з особливими освітніми потребами. Збільшення кількості вступників з особливими освітніми потребами до ЗВО є генеральною лінією усієї освітньої політики, а також одним із вагомих показників, що визначають ефективність діяльності ресурсних навчально-методичних центрів із навчання осіб з особливими освітніми потребами у взаємодії із ЗВО з партнерами.

Зростає кількість студентів, які мають інвалідність за загальним захворюванням. Серед них висока чисельність осіб, які страждають на онкологічні захворювання, діабет, порушення імунітету. Через часте загострення захворювань, а також необхідність приймання ліків і здійснення

Питання психології

медичних маніпуляцій ця категорія студентів також потребує створення спеціальних умов, допомоги та підтримки під час здобуття вищої освіти. Дані моніторингу демонструють зростання кількості студентів педагогічних ЗВО, які мають психічні порушення. Дистанційний формат роботи приймальних комісій ЗВО та прийом документів на навчання у потенційних абітурієнтів не завжди дозволяє виявити таких абітурієнтів, оскільки вони мають право не повідомляти приймальній комісії про наявність таких порушень.

Слід відзначити позитивний факт зниження показника «діагноз не вказано». Зазначена обставина свідчить про якість роботи співробітників приймальних комісій ЗВО з абітурієнтами з особливими освітніми потребами, які в процесі індивідуального консультування самих абітурієнтів або їхніх батьків, законних представників отримують необхідну інформацію про діагноз вступника, що надалі може використовуватись не лише під час супроводження вступних випробувань, а й у навчальному процесі під час створення необхідних спеціальних умов. Аналіз даних розподілу за нозологічними групами прийнятих на навчання студентів з особливими освітніми потребами дозволяє констатувати, що частка студентів з порушеннями опорно-рухового апарату збільшилася, при цьому зберігається неоднорідність абітурієнтів з особливими освітніми потребами особливими освітніми потребами за різними нозологічними групами порушень.

Висновки. У педагогічних ЗВО формується цілісна система організаційних умов, які забезпечують доступність вищої педагогічної освіти для осіб з особливими освітніми потребами, що містить створення центрів/відділів або наділення наявних

фахівців додатковим функціоналом із супроводу процесу навчання цієї категорії студентів. Наявність організаційних умов у педагогічних ЗВО забезпечує можливості для реалізації інклюзивної освіти на практиці, що підтверджується позитивною тенденцією збільшення чисельності вступників з особливими освітніми потребами, які вступають до ЗВО, що здійснюють підготовку спеціалістів і педагогів для освітніх установ усю країну.

Для подальшого розвитку інклюзивної вищої педагогічної освіти потрібне: удосконалення безбар'єрного архітектурного середовища, розробка адаптованих навчально-методичних матеріалів, що враховують потреби студентів з особливими освітніми потребами, розв'язання питань, які забезпечують комплексний супровід, сприяння успішному працевлаштуванню випускника з особливими освітніми потребами, компенсації дефіциту фахових компетенцій викладачів та працівників у сфері організації інклюзивного навчального процесу і підготовки адаптованих навчальних матеріалів, а також у сфері підготовки адаптованих навчальних посібників. Необхідність подальшого опрацювання як методологічних засад розбудови цих процесів у вищій школі, так і детальнішого аналізу їхнього змісту, наприклад: профорієнтаційна робота з потенційними абітурієнтами з особливими освітніми потребами, навчання й супровід студентів з особливими освітніми потребами під час здобуття вищої педагогічної освіти, а також пошук ефективних механізмів успішного працевлаштування випускників з особливими освітніми потребами, які завершили навчання у педагогічних ЗВО.

Список використаних джерел

1. Hall J., Tinklin T. (1998) Students first: disabled students in higher education // Spotlights, The Scottish Council for Research in Education. Research Report. 74 p.
2. Corlett S., Cooper D. (1992) Students with Disabilities in Higher Education. London: Skill: National Bureau for Students with Disabilities.
3. Curran P., McGee A.M., Reynolds G.M. (1994) SHEFC Disability Initiative: Final Report on Access for Students with Disabilities to Higher Education in Scotland. Edinburgh: SHEFC.
4. Closs A., Lannen S., Reid G. (1996) Dyslexia in Further and Higher Education A Framework for Practice // Dimensions of Dyslexia / Reid G. (Ed.). Vol. 1. Assessment, Teaching and the Curriculum. Edinburgh: Moray House Publications.
5. Leicester M., Lovell T. (1997) Disability Voice: educational experience and disability // Disability & Society. Vol. 12(1). P. 111–118. doi:10.1080/09687599727506
6. Leicester M. (2008). Creating an inclusive school. Bloomsbury Publishing. 90 p.

Summary

Kozak O. Lecturer at the Department of Psychology,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Mykytiuk N. Master's student of the Department of
Social Sciences, National Defense University of Ukraine

ORGANIZATIONAL CONDITIONS FOR INCLUSIVE EDUCATION OF STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN A PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Introduction. *The social model of inclusion is aimed at removing existing barriers that prevent the full participation and inclusion of a person with special educational needs in social interaction. It is well known that education, and inclusive education in particular, plays a significant role in overcoming these barriers. The current Ukrainian legislation guarantees the possibility of exercising the constitutional right to higher education for every citizen and provides for the mandatory creation of special conditions for the education of students with special educational needs, while providing comprehensive psychological, pedagogical and socio-cultural support at the stage of their admission, training and employment. The essence of inclusive education is to ensure equal access to education for all students, taking into account the diversity of special educational needs and at all levels.*

Purpose is substantiation of organisational conditions for teaching students with special educational needs in pedagogical higher education institutions.

Methods - analysis, comparison, systematisation.

Originality. *As for the involvement of higher education institutions in the development of inclusive higher education, the trends in inclusive higher education are such that the number of applicants with special educational needs who wish to obtain higher education is increasing every year. The number of persons with special educational needs admitted to higher education institutions at the bachelor's and master's levels is increasing. Most applicants with special educational needs enrol in bachelor's degree programmes, although there is an increase in the number of applicants enrolled in master's degree programmes. The priority of choosing a bachelor's degree among applicants with special educational needs is determined by the general state policy of transition of higher education to a multi-level system of training, which has been in place for many years, and the reduction in the number of specialist training programmes in higher education institutions.*

Conclusion. *In pedagogical higher education institutions, an integral system of organisational conditions is being formed to ensure access to higher pedagogical education for people with special educational needs, including the creation of centres/departments or the provision of existing specialists with additional functionality to support the learning process of this category of students. The existence of organisational conditions in higher education institutions provides opportunities for the implementation of inclusive education in practice, which is confirmed by the positive trend of increasing the number of applicants with special educational needs entering higher education institutions that train specialists and teachers for educational institutions throughout the country.*

Keywords: organisational conditions; students; special educational needs; higher education; inclusive education.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 15.09.23.

PROBLEMS OF SELF-AWARENESS AMONG YOUNG PEOPLE WITH ADDICTIVE BEHAVIOR (ON THE EXAMPLE OF TOBACCO SMOKING)

In recent years, there has been an increased interest in the addictions of minors, which can be traced in the works of C. Korolenko, V. Mendelevykh, O. Bezpalko, A. Kapska, N. Zaveriko, O. Karpenko, M. Okarinsky, P. Husak, N. Burmaka, O. Savchuk, T. Martyniuk, I. Shyshova, O. Murashkevich. All of these researchers studied the problem of addictions and devoted many of their works to the development of this problem.

Addictive behavior of young men is considered as one of the forms of deviant behavior, which is expressed in the desire to escape from reality by changing their mental state through the use of psychoactive substances. The self-awareness of young people with addictive behavior has its own characteristics, and our study is aimed at identifying these features.

Key words: *self-awareness; development; addictive behavior; mental development; youth; personality.*

Introduction. WHO experts consider tobacco use to be a "pediatric" disease, and while doctors pay much attention to the prevention of viral infectious diseases, few people talk about the deadly risk of this epidemic. The epidemic is spreading through advertising and propaganda, for which tobacco companies spend huge amounts of money. Therefore, an important aspect of our study was the study of psychological characteristics, especially the self-awareness of young people with addictive behavior, which manifests itself in tobacco smoking.

Purpose. The addictive behavior of young men is considered as one of the forms of deviant behavior, which is expressed in the desire to escape from reality by changing their mental state through the use of psychoactive substances. The self-awareness of young people with addictive behavior has its own characteristics, and our study is aimed at identifying these features.

The lack of special knowledge and skills of a healthy lifestyle, as well as timely socially adaptive behavioral strategies among the adult population - parents and teachers - does not allow them to provide effective educational, psychological and social support. The rapid increase in the number of students with addictive behavior and the high social significance of the problem characterizes the study of this issue as one of the central ones in the modern psychological and pedagogical literature, which led to the choice of the research topic.

Analyzing the structure of self-consciousness, L. Oliynyk identifies six components: self-esteem, self-knowledge, self-esteem, self-criticism, self-control, and self-regulation.

M. Boryshevsky understands the self-consciousness of an individual as a complex

formation, the structure of which consists of such interdependent units as self-esteem, aspirations, socio-psychological expectations and the image of "I". In addition, he notes that the image of "I" is a kind of framework that serves as a basis for the individual to choose a certain line of behavior, while acting as a generalized global mechanism of self-regulation of behavior at the personal level, which provides a sense of identity, self-identity of a person [3].

Psychological research on the problems of self-awareness has a long history. In domestic psychology, they were developed in the works of I.D. Bekh, S.D. Maksimenko, S.P. Tyshchenko, P.R. Chamata, I.I. Chesnokova and others. Issues related to consciousness, self-consciousness and unconsciousness have been widely studied in foreign science, especially in psychoanalytic, analytical and related schools [1; 2].

It is worth mentioning the works of A. Adler, E. Erikson, A. Maslow, S. Freud, E. Fromm, and C. Jung. An analysis of the modern Ukrainian psychological literature on the problems of the formation of personality's self-consciousness allows us to speak about a significant number of publications and a wide range of issues raised in them. Particularly noteworthy are the studies of P. Chamata. Analyzing the structure and content of self-consciousness, P. Chamata revealed the mechanisms of formation, showed the peculiarity of the position of the child himself, who simultaneously acts as an object and subject of self-knowledge; characterized the role of such factors as the child's own activity, communication, "transfer" (its essence is that the child transfers the properties noticed in other people to himself); revealed the role of various types of activity in the formation of self-consciousness. P. Chamata's research is also devoted to various formations in the structure of self-awareness and their functions: self-esteem,

aspirations, "self-image", self-control, self-control, self-regulation, self-education, etc.

P. Chamata considered self-consciousness as a holistic system that is crucial in the structure of personality. P. Chamata's scientific work led to a number of modern studies on the development of child's self-consciousness: his ideas were perceived and developed by his students M. Boryshevsky, O. Kulchytska, L. Sapozhnikova, etc. Each of them, in turn, trained a galaxy of scholars who substantiated their vision of the problem of consciousness and self-awareness.

Methods. In the study, which aimed to investigate the peculiarities of psychological characteristics of young men with addictive behavior (on the example of tobacco smoking), 60 students of the 11th grade of the Uzhhorod Lyceum were tested. The research procedure was aimed at empirically studying the psychological characteristics of the structural components of young men's self-awareness. The sample consisted of two groups of subjects: Group 1 - 11th grade

students who do not smoke, Group 2 - students who have been smoking for more than one year.

The following methods were used in the study: theoretical analysis, diagnostic methods, methods of mathematical and statistical analysis.

To solve our tasks, we used the following methods:

1. Methods of studying personality self-esteem and determining the index of self-satisfaction (simplified version of Q - W. Stephenson's sorting).

2. Author's test questionnaire (Self-attitude).

3. Methodology for assessing the level of situational and personal anxiety (C. Spielberg).

Originality. The first methodology that we used to study the self-awareness of young men is the methodology for studying self-esteem and determining the index of self-satisfaction (a simplified version of the Q - W. Stephenson's sorting).

The results of this methodology are presented in Table 1.

Table 1

The level of self-esteem by groups of subjects (according to the Q-sorting method by W. Stephenson) in %

Level of self-esteem	Inadequately understated	Understated	Overstated	Inadequately overstated
1 group		33	60	7
2 group	20	17	50	13

Analyzing the group of subjects who smoke, we see that 50% of the subjects have overestimated self-esteem, which is 10% less than in the first group. Indicators of low self-esteem are observed in 17% of the subjects, and 20% have inadequately low self-esteem. Inadequately understated self-esteem indicates a discrepancy in the studied personalities between the "real me" and the "ideal me". The respondents may have increased anxiety, suspicion, low self-esteem, an inferiority complex, and low

personality activity. If the subjects want to improve their relationships and well-being, they should be advised to consult a psychologist, because a very low level of self-esteem prevents them from fully developing, engaging in various activities, achieving personal success and forming a positive self-concept.

We also presented the results of the study in the form of a diagram (Fig. 1).

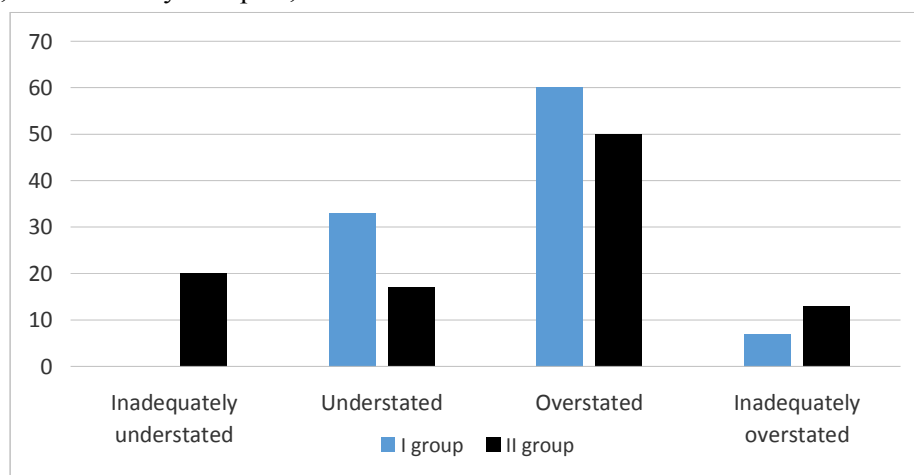

Fig. 1 Levels of self-esteem of the respondents

Using the diagram, we can see that 60% of the total number of respondents (18 people) who do not smoke have overestimated self-esteem. And a slightly lower figure is observed in the respondents who smoke - 50% (15 people). This indicator indicates that these people have a stable positive

relationship between the "real me" and the "ideal me". High self-esteem indicates an individual's internal mental health. This means that there is self-compliance with a personalized ideal, psychological adaptation of a person to his or her inner world, i.e., acceptance and demanding love for oneself.

Thus, according to the results of the study, according to the methodology for studying personality self-esteem and determining the index of self-satisfaction (simplified version of Q - W. Stephenson's sorting), it was found that

- the majority of non-smokers have adequately high self-esteem. This indicates the normal development of their "self-concept" and the formation of an adequate self-perception and a positive level of satisfaction with themselves and the environment;

- the total percentage of deviations from the norm (realistic level of self-esteem) in the group of subjects who smoke prevails;

- unlike their peers, smokers are characterized by low self-esteem, which indicates either true or "protective" self-doubt, which helps to evade responsibility and justifies the unwillingness to make efforts.

Studying the self-attitudes of smoking subjects is an urgent problem for both psychology and society as a whole, due to the growing number of tobacco addicts. The development of nicotine addiction is directly related to the formation of a person as a personality in general, and ideas about oneself.

The results obtained from the Self-Attitude Questionnaire show that both the first and second groups of subjects are characterized by a positive attitude towards themselves at the level of global self-attitude, but with a predominance of indicators in the group of non-smokers, in particular, 83% of non-smokers and 75% of smokers. These results indicate an overall positive self-attitude of students: a value-based attitude to their own self was revealed, which characterizes the respondents as having a high level of self-esteem.

Summarizing the results of the study of young men's self-attitudes, we can draw the following conclusions:

- the subjects of both groups have a generally positive self-attitude, a value-based attitude towards their own self, with the prevalence of these indicators in the group of non-smokers, in particular, 83% of non-smokers and 75% of smokers.

- It should be noted that both groups of respondents include people with inadequate critical self-attitude. They are characterized by an insufficient level of reflection development, their self-awareness is not fully formed, the content of ideas about their own "I" is brief and limited. There is a tendency to a negative assessment of themselves, their individual characteristics, especially in the group of tobacco addicts.

- students who smoke have a more negative self-image, which is confirmed by higher scores on the scales of "attitude of others" (78%) and "self-blame" (56%). Students are characterized by conformity, a pronounced motivation for social approval, and a selective attitude toward themselves to the detriment of internal honesty and openness in relation to their own personality. Under normal circumstances, they have a positive background of self-attitude, but in the event of unexpected difficulties, they may underestimate their own successes, capabilities, and increase their demands on themselves.

- students who smoke have lower scores on the self-confidence scale (36%), which indicates that their confidence is situational, i.e., in familiar situations they feel confident and are focused on success, but when difficulties arise unexpectedly, their confidence decreases and feelings of anxiety and concern increase.

- low scores on the self-understanding (42%) and self-management (34%) scales indicate that smokers tend to recognize some of their qualities and their uniqueness, while underestimating other qualities, which negatively affects their ability to accept rational criticism.

The next methodology we used in the study is the methodology for assessing the level of situational and personal anxiety. Measuring anxiety as a personality trait is especially important, as this trait largely determines the behavior of a subject.

As a result of the study, all students were divided into groups based on this methodology:

- the first group includes students with low levels of situational anxiety (SA) and personal anxiety (PA);

- the second group - students with an average level of SA and PA;

- the third group - students with a high level of SA and PA.

The results of the study are presented in the table (see Table 2).

Table 2
Levels of situational anxiety severity of the subjects (in %)

Levels of SA severity	1 group	2 group
high	33%	60%
average	50%	30%
low	17%	10%

The results obtained show that the subjects of Group 1 have the most pronounced medium level of anxiety - 50%, high level indicators are 33%, low level is observed in 17% of the subjects. That is, most of the subjects have moderate and high levels of anxiety, which is a rather poor indicator. The data on the distribution of situational anxiety severity levels in the groups of subjects are presented in the figure (see Fig. 2).

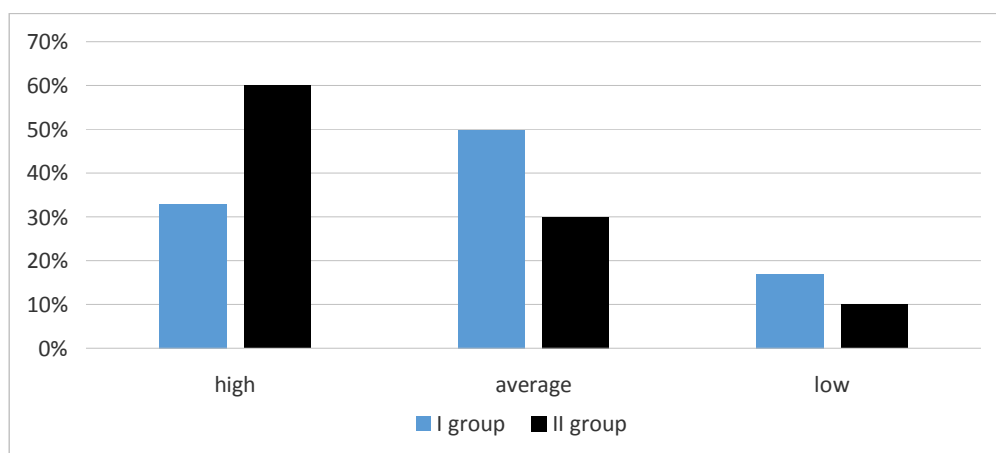

Fig. 2 Levels of severity of situational anxiety of the subjects

When analyzing the group of smokers, we observe pronounced indicators of high (60%) and medium (30%) levels. The low-level indicators are only 10%. That is, we see increased situational anxiety of the subjects. This situation is characterized by subjectively experienced emotions: tension, anxiety, preoccupation, nervousness. This condition occurs as an emotional reaction to a stressful situation.

The obtained results of the severity of personal anxiety (see Table 3) indicate that among the subjects of the first group, the indicators of medium (50%) and high (40%) levels are expressed. The low-level indicators are 10%. As we can see, the indicators of personality anxiety are much higher. This can be interpreted as a difficult adaptation

period to different stages of educational and professional activity. Table 3

Levels of personal anxiety severity of the subjects

Levels of PA severity	1 group	2 group
high	40%	65%
average	50%	35%
low	10%	0%

The data on the distribution of levels of personal anxiety in the group are shown in the figure (see Fig.3)

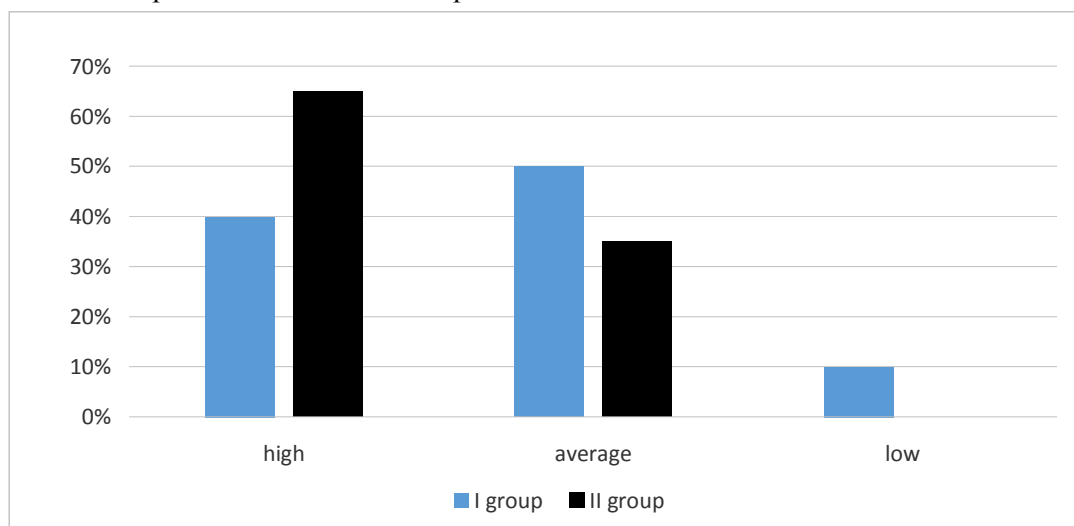

Fig. 3 Levels of severity of personal anxiety of the subjects

In the study of young men who smoke, we observe increased rates of high level (65%) and medium level (35%). There are no low-level indicators. These are rather poor indicators, which suggest that the subjects have a state of anxiety in various situations, and especially when they are assessing their personal qualities. All of this makes it difficult to relate to others.

Thus, from the results of our study, we can state the following: the indicators of personal anxiety of students of both groups of subjects are much higher than the indicators of situational anxiety. In particular,

high levels of personal anxiety are observed in students who smoke (65%). The indicators of situational anxiety are also quite high, in particular, the high level of anxiety of students who smoke is 60%. This is a negative phenomenon that can affect the future professional activities of young men and the establishment of relationships with others.

Thus, analyzing the results of an empirical study of the psychological characteristics of young men with addictive behavior (on the example of smoking), it should be noted that the overall percentage of deviations from the norm (realistic level of self-esteem)

in the group of subjects who smoke prevails. This group of subjects, unlike their peers, is characterized by an underestimation of self-esteem, which indicates either a real or "protective" lack of self-confidence that helps to evade responsibility and justifies the unwillingness to make efforts.

Subjects who smoke are characterized by a more negative self-attitude, which is confirmed by higher scores on the scales of "attitude of others" and "self-blame". They are characterized by conformity, a pronounced motivation for social approval, and a selective attitude toward themselves to the detriment of internal honesty and openness in relation to their own personality. Under normal circumstances, they have a positive background of self-attitude, but in the event of unexpected difficulties, they may underestimate their own successes, capabilities, and increase their demands on themselves. Subjects who smoke have lower scores on the self-confidence scale, which indicates that their confidence is situational, i.e., in familiar situations they feel confident and are focused on success, but when unexpected difficulties arise, their confidence decreases, and feelings of anxiety and concern increase.

Conclusions. Thus, analyzing the results of an empirical study of the psychological characteristics of young people with addictive behavior (on the example of tobacco use), it should be noted that the overall percentage of deviations from the norm (realistic level of self-esteem) in the group of subjects who smoke prevails. In contrast to their peers, smokers are characterized by low self-esteem, which indicates either true or "protective" self-doubt, which helps to evade responsibility and justifies the unwillingness to make efforts.

Young men who smoke are characterized by a more negative self-attitude, which is confirmed by higher scores on the scales of "attitudes of others" and

"self-blame". They are characterized by conformity, a pronounced motivation for social approval, and a selective attitude toward themselves to the detriment of internal honesty and openness in relation to their own personality. Under normal circumstances, they have a positive background of self-attitude, but in the event of unexpected difficulties, they may underestimate their own successes, capabilities, and increase their demands on themselves. The subjects have lower scores on the self-confidence scale, which indicates that their confidence is situational, i.e., in familiar situations they feel confident and are focused on success, but when difficulties arise unexpectedly, their confidence decreases, and feelings of anxiety and concern increase.

Young men who smoke tend to recognize some of their qualities and their uniqueness, while underestimating other qualities, which negatively affects their ability to perceive rational criticism. The subjects have high levels of personal and situational anxiety. Such indicators have a negative impact on the life of high school students, their ability to establish relationships, make decisions independently, and also affect the choice of any situation, which is accompanied by intrapersonal conflicts and leads to conflicts with others.

Therefore, through the implementation of measures to diagnose and prevent addictive behavior in an educational institution, it is necessary to form a tendency to reduce the number of students who smoke. It is necessary to create special conditions to eliminate the factors of addictive behavior; explain the nature and content of the impact of tobacco on the human body; develop skills to refuse tobacco offers.

Prospects for further research are the development of a program of socio-pedagogical prevention of addictive behavior of young people.

References

1. Davidenko O. (2008). Self-concept as a factor of personal self-determination in early adolescence. *Visnyk Mizhnarodnoho doslidnoho tsentru "Liudyna: mova, kul'tura"*, 17, 16-22. (in Ukrainian)
2. Brannigan, M., & Mermelstein, R. (2009). Self-concept and smoking initiation among adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 45(3), 234-240.
3. Kuijpers, M., van der Linden, D., & Meeus, W. (2006). Self-esteem and smoking in adolescence: A longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(6), 1008-1022.

Анотація

Костю С. Й. кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри психології
Мукачівського державного університету

ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ САМОСВІДОМОСТІ ЮНАЦТВА З АДИКТИВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Експерти ВООЗ вважають тютюнопаління «педіатричним» захворюванням, і, якщо лікарі багато уваги приділяють профілактиці вірусних інфекційних захворювань, то про смертельний ризик цієї епідемії мало хто говорить. Епідемія поширюється шляхом реклами і пропаганди, на які тютюнові компанії витрачають величезні кошти. Тому важливим аспектом нашого дослідження стало вивчення психологічних характеристик, особливо

Питання психології

самосвідомості юнацтва з адиктивною поведінкою, яка проявляється саме в тютюнопалінні.

Адиктивна поведінка юнаків розглядається як одна з форм девіантної поведінки, що виражається в прагненні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану за допомогою прийому психоактивних речовин. Самосвідомість юнацтва з адиктивною поведінкою має свої особливості і саме на виявлення цих особливостей спрямоване наше дослідження.

Відсутність спеціальних знань і навичок здорового способу життя, а також своєчасних соціально адаптивних стратегій поведінки в дорослій частини населення - батьків, педагогів, - не дозволяє їм надавати результативну виховну дію, психологічну та соціальну підтримку. Стрімке зростання кількості учнівської молоді з адиктивних поведінкою і висока соціальна значущість проблеми характеризує вивчення даного питання як одного з центральних у сучасній психолого-педагогічній літературі, що й зумовило вибір теми дипломного дослідження

У дослідженні, метою якого було дослідити особливості психологічних характеристик юнаків з адиктивною поведінкою (на прикладі тютюнопаління), протестовано учнів ІІ класів Ужгородського ліцею у кількості 60 осіб. Процедура дослідження була спрямована на емпіричне вивчення саме психологічних характеристик структурних компонентів самосвідомості юнаків. Вибірку склали дві групи досліджуваних: 1 група – учні ІІ-х класів, які не палять, 2 група – учні, які палять більше одного року.

У ході дослідження був використаний наступний психометричний інструментарій:

- методика дослідження самооцінки особистості та визначення індексу задоволення собою (спрощена версія Q – сортування В. Стефенсона).¹

- авторський тест-опитувальник (Самовідношення).

- методика оцінки рівня ситуативної та особистісної тривожності (Ч.Д. Спілберга).

Отже, з отриманих нами результатів дослідження можна констатувати наступне: показники особистісної тривожності учнів обох груп досліджуваних набагато вищі від показників ситуативної тривожності. Зокрема, в учнів, які палять, спостерігаємо підвищені показники високого рівня (65%). Показники ситуативної тривожності теж достатньо високі, зокрема, високий рівень тривожності учнів, які палять - 60%. Це є негативне явище, яке може позначитися на майбутній професійній діяльності юнаків та у встановленні взаємовідносин з оточуючими.

Аналізуючи результати емпіричного дослідження психологічних характеристик юнаків з адиктивною поведінкою (на прикладі тютюнопаління) слід зазначити, що загальний відсоток відхилень від норми (реалістичного рівня самооцінки) в групі досліджуваних, які палять переважає. Для даної групи досліджуваних, на відміну від однолітків характерним є заниження самооцінки, що говорить або ж про справжню або про «захисну» невпевненість у собі, яка допомагає відхилитися від відповідальності, та виправдовує небажання докладати зусиль.

Юнаки, які палять схильні визнавати деякі свої якості, їх унікальність, в той же час відбувається недооцінка інших якостей, що негативно впливає на здатність сприймати раціональну критику у свою адресу. У досліджуваних спостерігаємо підвищені показники високого рівня особистісної та ситуативної тривожності. Такі показники погано впливають на життєдіяльність старшокласників, на їх здатність встановлювати стосунки, самостійно приймати рішення, а також впливає на вибір будь-якої ситуації, що супроводжується внутрішньоособистісними конфліктами та призводить до конфліктів з оточуючими.

Отже, за допомогою проведення заходів діагностики та профілактики адиктивної поведінки у навчальному закладі, необхідно формувати тенденцію до зменшення кількості учнів, які палять. Необхідно створити спеціальні умови для усунення факторів адиктивної поведінки; роз'яснити сутність і зміст впливу на організм людини тютюну; сформувати навички відмови від пропозицій тютюнопаління.

Перспективами подальших досліджень є розробка програми соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки юнацтва.

Ключові слова: самосвідомість; розвиток; адиктивна поведінка; психічний розвиток; молодь; особистість.

Recelved/Поступила: 04.10.23.

Краєва О. А. кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії
методології і теорії психології Інституту
психології імені Г.С. Костюка НАПН України
<https://orcid.org/0000-0001-9681-9966>

Крилова А. А. менеджер з персоналу
компанії WeSoftYou, Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРАТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОПЕРАТОРІВ СЛУЖБИ ПІДТРИМКИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Статтю присвячено дослідженню психологічних змін у наративній ідентичності операторів служби підтримки під впливом екстремальних умов. Поряд із представленим теоретичним аналізом складових наративної ідентичності, репрезентовано результати емпіричного дослідження, вибірка якого включала 41 респондента. Висвітлено аспекти потенційних змін наративної ідентичності операторів служби підтримки в екстремальних умовах крізь констатацію показників особистого самонаративу. Дослідження здійснено в онлайн форматі, за допомогою гугл-форм. Зафіксовано прямий кореляційний зв'язок між підвищенням рівня тривожності респондентів та схильністю ізолювання певного досвіду під час перебігу екстремальних умов; зворотній кореляційний зв'язок між високим рівнем особистісної тривожності та здатністю до саморозуміння. Константовано персональні наративи операторів служби підтримки, які транслюють відсутність достатньої чуттєвої та логічної наповненості, що засвідчує наявність травмивного досвіду, пов'язаного з певними переживаннями в екстремальних умовах.

Ключові слова: екстремальні умови; наратив; наративна ідентичність; оператор служби підтримки; особистий наратив.

Вступ. Емпіричне дослідження психологічних особливостей наративної ідентичності операторів служби підтримки в екстремальних умовах, актуалізує сферу нагальних завдань науки, оскільки зазначена група професіоналів у силу своїх функційних обов'язків (технічна онлайн-підтримка, системна та регулярна комунікація з користувачами), відчуває на собі тиск та вплив через екстремальні умови. Враховуючи посадові обов'язки зазначених фахівців є ризик підвищеного психологічного тиску з огляду на те, що головним завданням їх є постійна взаємодія з людьми, як на рівні представлення компанії, так і в ході виконання посадових обов'язків. Загалом, аспект вивчення психологічних особливостей наративної ідентичності саме працівників служби підтримки в зазначених умовах додає роботі актуальності, адже на подібну тематику відсутні ретельно опрацьовані дослідження.

Враховуючи вищезазначене, метою нашої статті є представлення емпіричних результатів дослідження психологічних особливостей наративної ідентичності операторів служби підтримки в екстремальних умовах.

Теоретичне підґрунтя. На сьогодні наукою констатовано безліч видів ідентичності, однією з яких є наративна

ідентичність, яка виявляється особливим предметом дослідження в межах наративної психології, виникнення якої пов'язують із Т.Р. Сарбіном та його книгою «Наративна психологія: Історія поведінки людини» (Sarbin, 1986), де він запропонував зосередитися на вивченні особистості людини за допомогою якісних методів, зокрема аналізуючи поведінку людини крізь її розповідь про себе.

Дослідженням наративної ідентичності насамперед займався Д. МакАдамс, який у 1985 р. запропонував першу теоретичну модель наративної ідентичності та вивчення явища ідентичності через автобіографічну оповідь. Зокрема, ним висвітлено зв'язки між ідентичністю та оповіддю про себе, а також сучасні напрями розкриття наративної ідентичності (McAdams & McLean, 2013), (McAdams, Josselson, & Lieblich, 2006). Згідно МакАдамса поняття наративної ідентичності формується з об'єднання минулого та уявного майбутнього, аби у результаті висвітлювати певну мету або ж ціль її існування (McAdams, 2013, p. 233).

Існують й інші праці дослідників з теми особливостей розвитку ідентичності крізь наратив, до прикладу: (Singer, 2004), (McLean, 2017), (van Doeselaar, McLean, Meeus et al, 2020), (Vlaicu, & Voicu, 2013). В

науці представлено також праці вужчого напрямку вивчення: дослідження особливостей нарративної ідентичності ЛГБТ молоді (Bates A, Hobman T, Bell BT, 2020); опису дітьми та дорослими своїх емоцій за допомогою нарративу (Pasupathi, Wainryb, Oldroyd, & Bourne, 2019), (Poelker, Gibbons, Hughes & Powlishta, 2016).

Логічно вважати, що для формування нарративної ідентичності мають існувати певні когнітивні обумовлення, а саме здатність особи до перетворення свого життєвого досвіду в наратив. Станом на сьогодні це пов'язують із існуванням автобіографічної пам'яті, що допомагає розуміти особистість та того факту, як вона формує зі свого досвіду конкретний сенс (Singer, 2004, p. 440).

Чисельні наукові дослідження пропонують дещо варіативні системи компонентів нарративної ідентичності. До прикладу, робота 2020-року (Bates, Hoban, & Bell, 2020), з метою вивчення нарративної ідентичності молоді ЛГБТ-спільноти, пропонує розглядати такі її інтегруючі компоненти, як: залучення до нарративу (narrative engagement), структура ідентичності (identity configuration) та вироблення сенсу з нарративу (narrative sense-making). Перший компонент представлено як визначення особою власної ролі у самонаративі, що має інтегрувати сприйняття себе. Другий компонент можна інтерпретувати як залучення форм ідентичності, що безпосередньо розкриває та у підсумку становить суцільний «Образ-Я». Останній – це вироблення особистістю висновків на основі певних подій життя та власна інтерпретація впливу на неї.

Згідно з О. Джужою, нарративна ідентичність виконує такі функції: забезпечення тотожності психічної та оповідної реальностей, взаємопов'язаність із життєвим процесом, представлення найважливіших форм ідентичності, включення культурних та етнічних концептів. Серед компонентів нарративної ідентичності можна визначити наступні: включення особистості у наратив, використання структури ідентичності, послідовність (історичність) оповіді та вироблення власного сенсу з нарративу. Саме кризь нарративну ідентичність особистість може відтворити зв'язок між собою у минулому та теперішньому, що допомагає проаналізувати її розвиток упродовж життя.

Для нашого дослідження, слід також розуміти суть нарративу, за допомогою якого

розкривається нарративна ідентичність. Надалі ми долучаємося до думки (Mogoz, 2009), що самонаратив є самоаналізом, відображенням власного досвіду особистості, що дозволяє розуміти яким чином окремих індивід усвідомлює себе.

За П. Рікером, кожна історія, що поміщається у рамки тексту, обумовлюється часом, у межах якого вона була описана, а сам час залежить від наданої оповіді. В умовах узагальнення та надання нарративу єдності історії, поняття «минулого, теперішнього та майбутнього» поступово розвиваються (Ricoeur, 1984, p. 61). Виходячи з цього, нарративна ідентичність включає в себе дві взаємовиключні сторони: незмінність – як форму сталості, самоідентифікації; здатність до змін – як можливість якісних новоутворень у розумінні себе, що досить метафорично представлено в однойменному заголовку наукової статті (McLean, Pasupathi, & Pals, 2007) «особистості створюють історії, що змінюють їх самих» («Selves Creating Stories Creating Selves», McLean, Pasupathi, & Pals, 2007).

На нарративну ідентичність, як і на ідентичність загалом впливають безліч факторів. По-перше, ідентичність обумовлюється різними соціокультурними факторами, такими як: стать, клас, раса, етнічність, релігія, сексуальна орієнтація тощо (Singer, 2004, p. 444). Так, Ф. Гаммак та Е. Туліс, згадуючи у своїй роботі Колера та Виготського, наголошують на прямому зв'язку розвитку самонаративу з тими соціальними конструктами та визначеннями, які існують у суспільстві (Hammack & Toolis, 2014, p. 46). По-друге, на ідентичність впливають і соціально-економічні фактори, що зачіпають психоемоційне благополуччя індивіда та сприйняття себе. Станом натеper, одним із соціальних факторів впливу на людську психіку є екстремальні умови, які сприяють функціональним розладам, стигматизації, занепокоєнню, фобіям, фрустрації, злісті (Pedrosa & et al, 2020). Ці та інші аспекти можуть бути пов'язаними з розладами сну, критичними станами (де має місце тривожність), а також депресією та суїцидальною поведінкою (Sher, 2020).

Згідно нашого припущення, одними з тих, хто знаходиться у зоні потенціального впливу наслідків екстремальних умов, є оператори служби підтримки. Враховуючи посадові обов'язки зазначених фахівців існує ризик підвищеного психологічного

тиску з огляду на те, що головним завданням є постійна взаємодія з людьми, як на рівні представлення компанії, так і в ході виконання функційних обов'язків. Річ у тім, що працюючи з клієнтами, на тлі перебігу екстремальних умов у суспільстві, зазначені фахівці стикаються зі складними, часто стресовими факторами, на відміну від інших членів команди.

Задля успішного досягнення мети нашого дослідження, розроблено модель нарративної ідентичності оператора служби підтримки, при розробці якої враховано систему складових, що разом можуть представляти нарративну ідентичність, тож було використано декілька структурних компонентів. Основні чотири складові моделі це: *самоідентифікація*, «*Я-концепція*», *автобіографічний досвід та темпоральність*.

Самоідентифікація позначена поряд із логічною та чуттєвою наповненістю нарративу, оскільки розповідаючи про себе особа водночас виступає суб'єктом («діячем»), відносно якого відбуваються навколишні дії. Ці фактори створюють власне бачення та ставлення до подій, а також дозволяють бачити своє місце в певних ситуаціях. За умов нелогічного представлення подій, або ж відсутності чуттєвої наповненості нарративу можна говорити про наявність травмивного досвіду (Freedman, Boker, Nadar & Shaley, 2004).

«*Я-концепція*» перш за все визначає самооцінку особи та бачення власної ролі у самонаративі. Включений у нарративну ідентичність «*Образ-Я*» зазвичай проявляється у найбільш значимих формах ідентичності, що обов'язково мають між собою важливий взаємозв'язок (Mogoz, 2009). Тут зазначено три головні види ідентичності, що потенційно мають розкриватися в самонаративі. Особистісна ідентичність включає в себе персональні цінності, вольові якості та мотивацію, в той час як соціальна ідентичність містить риси, за рахунок яких індивід має усвідомити приналежність до певної групи (Mogoz, 2009). Цей вид ідентичності також містить у собі мотиваційний компонент, керується оціночною та емоційною (афективною) складовими, які присутні і в професійній ідентичності, з огляду на те, що вона є різновидом соціальної ідентичності (Zlyvko, & Lukoms'ka, 2013). До емоційного компоненту в цьому випадку додаються як ціннісна, так і когнітивна складові, що дозволяє фахівцю усвідомлювати професійну

приналежність та місце в колективі (Zlyvko, & Lukoms'ka, 2013, p. 147).

Наступний структурний елемент – *автобіографічний досвід* – представлений водночас як стала форма, і як об'єкт, до якого вносяться зміни. Він формується за рахунок пам'яті про певні життєві події, що є найбільш значимими. У той же час, новий досвід дозволяє створювати власні нарративи, що потенційно можуть трансформувати ідентичність та вбудовуватися в її автобіографію у вигляді нових значень та сенсів (McLean, Pasupathi & Pals, 2007). Як наслідок, відбувається ототожнення суб'єктивної реальності індивіда та реальності його самооповіді – тобто, між ними вимальовується повна відповідність.

Останній компонент – *темпоральність (історичність)* має на увазі послідовність подій, адже в кожній історії обов'язково має бути початок, розвиток та фінал (Samchuck, 2014). Так і у випадку з самонаративом – особистість встановлює для себе логічний зв'язок між ситуаціями зі свого досвіду та заздалегідь розуміє їх наступність. Усе це разом дозволяє сприймати нарратив під певним кутом та формувати з нього власні висновки (Kraieva, & Krylova, 2021).

За нашою думкою, слід логічно заключити, що нарративна ідентичність представляє собою систему значимих подій, що разом поєднуються в цілісний самонаратив, який може змінюватися протягом часу, залежно від зміни важливості подій, або ж додавання нових значимих подій у його контекст.

Методи дослідження. Для емпіричного дослідження обрано такі методи та методики: метод нарративу, метод контент-аналізу; *опитувальник нарративної ідентичності* (NIQ, Narrating Identity Questionnaire, S.T. Douglas, 2019; в адаптації В.Л. Зливкова та О.В. Котух), *методика “Q-сортування”* (В. Стефансон), *шкала тривоги Спілбергера-Ханіна* (STAI); статистичні методи: коефіцієнт кореляції Пірсона, F-критерій Фішера, t-критерій Стьюдента.

Опитувальник нарративної ідентичності (NIQ) створено С.Т. Дугласом (S.T. Douglas) з метою вивчення певних «реакцій» (відповідей) на читання тексту. В нашому дослідженні використано адаптацію опитувальника у виконанні В.Л. Зливкова та О.В. Котух (Zlyvko, & Kotuh, 2020), оскільки вченими було показано актуальність та ефективність її

використання при дослідженні рефлексивності пам'яті осіб на кризові події. Методика включає три шкали, де кожна зі шкал описується як «трансформація спогадів», «румінативна сепарація та ізоляція», «саморозуміння та самоприйняття» (Zlyvkov, & Kotuh, 2020).

Наступний опитувальник «Q-сортування» В. Стефансон (Stefanson) – використано для дослідження уявлень респондентів про себе. Як ми вже зазначали, нарративну ідентичність неможливо вивчати поза межами соціального контексту, саме тому необхідно звернути увагу на міжособистісні стосунки притаманні досліджуванним. Аналіз 60 тверджень опитувальника відбувається на основі 6 тенденцій поведінки індивіда в колективі, де всі вони об'єднані парами: «залежність-незалежність», «товариськість-недружелюбність», «прийняття боротьби-ухилення від боротьби». Додатковою можливістю є перевірка на наявність внутрішнього конфлікту.

Останньою було застосовано шкалу тривоги Спілбергера-Ханіна (STAI) з метою вивчення рівня тривожності, з огляду на те, що фактор екстремальних умов позначається безпосередньо на рівні тривожності респондентів. Як відомо, загалом опитувальник складається з 40 тверджень, 20 з яких вивчають ситуативну та інші 20 – особистісну тривожність.

Згідно нашого припущення, використаний у емпіричному дослідженні методологічний апарат дозволяє оптимально визначити психологічні особливості нарративної ідентичності операторів служби підтримки в екстремальних умовах.

Умови проведення. До процедури емпіричного дослідження залучено 41 респондента – оператора служби підтримки. 59% із загальної вибірки досліджуваних представлено жіночою статтю (22 особи), 41% – чоловічою (17 осіб). Вік досліджуваних - від 18 до 41 року.

Попередньо у зазначеній вибірці операторів служби підтримки була отримана усна згода на добровільну участь, що сприяло дотриманню етичних принципів. Питання представлених емпіричних методик було включено до загального опитувальника на основі гугл-форми, що полегшило можливість участі респондентів у онлайн-дослідженні в екстремальних умовах.

Результати і обговорення. Першим задля вивчення психологічних особливостей нарративної ідентичності було використано опитувальник нарративної ідентичності С.Т. Дугласа (NIQ, *Narrating Identity Questionnaire*, S.T. Douglas, 2019; в адаптації В.Л. Зливкова та О.В. Котух) (Zlyvkov, & Kotuh, 2020). Порівнявши між собою первинні показники нарративної ідентичності респондентів згідно статі, констатовано незначні відмінності за шкалою «саморозуміння та самосприйняття», що сприяє кращому розумінню власного внутрішнього світу (у чоловіків зафіксовано дещо вищий рівень, аніж у жінок).

Згідно наступної шкали «трансформація спогадів» (інтенсивність якісних та кількісних перетворень спогадів у пам'яті та свідомості) первинні результати досягають однакового рівня, натомість «румінативна сепарація та ізоляція» («румінація» означає нав'язливі думки про певну ситуацію; «ізоляція» та «сепарація» - відокремлене бачення минулої ситуації від теперішнього) дещо більше виражена у жінок – що може означати, що вони краще здатні до сприймання минулого досвіду окремо від теперішнього. Також, у підсумку, маємо відносно високі показники схильності до румінативної ізоляції та саморозуміння у респондентів загальної вибірки, натомість первинні дані шкали «трансформації спогадів» є нижчими для обох груп (Table 1). В результаті порівняння отриманих даних згідно двох груп досліджуваних із застосуванням t-критерію Стьюдента, статистично значимої різниці у показниках нарративної ідентичності не виявлено (табл 1.).

Таблиця 1

Порівняльна таблиця показників нарративної ідентичності

	Чоловіки	Жінки	t-критерій Стьюдента
Трансформація спогадів	7.59	7.75	0.2
Румінативна сепарація та ізоляція	11	11.71	0.5
Саморозуміння та самосприйняття	18.59	15.46	1.4

* *t* empirical = 2.02 - 2.71.

Питання психології

Наступною було застосовано *методику «Q-сортування» В. Стефансон (Stefanson)* для дослідження уявлень респондентів про себе. Згідно отриманих первинних даних, у

представленої вибірки респондентів виявлено певні загальні групові тенденції (табл 2.).

Таблиця 2

Порівняльна таблиця показників особистісних якостей (згідно опитувальника Q-сортування)

	Чоловіки	Жінки	t-критерій Стьюдента (t* емп)
Залежність	5.35	6.29	1.8
Незалежність	3.35	3.33	0
Товариськість	6.18	5.92	0.6
Нетовариськість	2.47	2.63	0.4
Прийняття "боротьби"	1.65	2.08	0.6
Уникнення "боротьби"	4.79	4.59	0.3
"Сумніваюся"	10.65	8.25	1.2

* $t = 2.02 - 2.71$

Насамперед, це виражені характеристики «товариськості», «залежності» та «уникнення боротьби». Щодо цих трьох ознак, можна зробити висновок, що в групі існує тенденція до взаємодії, схильності до компромісу, а також прийняття цінностей соціального середовища, притаманна низька конфліктність. Проте, в той же час, зафіксований надто високий рівень кількості відповідей «сумніваюся» може вказувати на той факт, що респонденти досить часто обдумують свої рішення декілька разів перед ухваленням, що може бути як результатом особистісних копінг-стратегій поведінки, так і ознакою підвищеної нерішучості та особистісної невпевненості.

Застосувавши до обрахунку показників t-критерій Стьюдента, статистичну значущість не

зафіксовано, проте найбільш наближений показник до цього діапазону згідно представленої нижче характеристики «Залежність», яка незначно виражена в респондентів жіночої статі. Отже, беручи до уваги емпіричні дані, можна зробити висновок стосовно відсутності різниці за статтю у проявах досліджуваних характеристик згідно методики «Q-сортування».

Задля вивчення такої психічної властивості як тривожність (рівня особистісної, ситуативної тривожності) використано *шкалу тривоги Спілбергера-Ханіна (STAI)*. Згідно таблиці 3., високий та середній рівень ситуативної тривожності притаманний більшій частині респондентів та стосується як жінок, так і чоловіків (табл 3.).

Таблиця 3

Порівняльна таблиця рівнів особистісної та ситуативної тривожності

	Ситуативна тривожність		Особистісна тривожність	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
Низька тривожність	0%	10%	2,4%	2,4%
Середня тривожність	24%	27%	24,3%	29,3%
Висока тривожність	17%	22%	14,6%	24,3%

Учасники чоловічої статі не проявляють низького рівня ситуативної тривожності, в той час як серед респондентів жіночої статі кількісна складова представлена 10%. Щодо особистісної тривожності маємо досить схожі результати, хоча тут картина дещо змінена – маємо незначний відсоток прояву низького рівня тривожності (2,4% і 2,4% відповідно) серед двох вибірок. Підводячи підсумки отриманих первинних даних згідно представленої методики, зазначаємо, що тривожність переважної більшості

респондентів сягає середнього та високого рівня в екстремальних умовах.

Задля перевірки наявності статистичної різниці згідно зазначених двох вибірок респондентів, використано F-критерій Фішера (табл 3.1). У нашому випадку значущість різниці показників критеріально не доведена, оскільки критерій не досягає значущого результату, тож вагомої різниці серед представлених рівнів тривожності за ознакою статі не констатовано.

Таблиця 3.1

Порівняльна таблиця показників рівнів особистісної та ситуативної тривожності

Шкали тривожності	Ситуативна тривожність (кількість респондентів)		F-критерій Фішера	Особистісна тривожність (кількість респондентів)		F-критерій Фішера
	чоловіки	жінки	ϕ^* емп	чоловіки	жінки	ϕ^* емп
Високий рівень	7	9	0.24	6	11	0.678
Середній рівень	10	11	0.823	10	12	0.558

* ϕ empirical = 1.64 – 2.31.

У подальшому процесі нашого дослідження здійснено кореляційний аналіз Пірсона згідно отриманих емпіричних результатів вищезазначених психодіагностичних методик, а саме: показників методики NIQ (NIQ, *Narrating Identity Questionnaire*, S.T. Douglas, 2019; в адаптації В.Л. Зливкова та О.В. Котух), «Q-сортування» («Q-сортування» В.Стефансон (Stefanson) та рівнями тривожності (шкала тривоги Спілбергера-Ханіна).

Отримані кореляційні результати представлено прямими статистичними зв'язками: між рівнем ситуативної тривожності та характеристиками «Прийняття «боротьби»» й «Уникнення «боротьби»» («Q-сортування») (0,317*, 0,354* відповідно - пряма кореляція між високим рівнем ситуативної тривожності та рівнем ініціативності) (табл. 4.); інтенсивністю особистісної тривожності та такою ознакою як «румінативна сепарація/ізоляція» (опитувальник нарративної ідентичності, NIQ) (0,328* - інтенсифікація румінативних думок за високих рівнів особистісної тривожності); рівнем ситуативної тривожності та ознакою «румінативна сепарація та ізоляція» (0,330* - інтенсифікація румінативних думок за високих рівнів ситуативної тривожності) (табл. 5.).

Окрім вказаного, зафіксовано зворотній зв'язок (табл. 6.) між рівнями особистісної

тривожності та характеристикою «саморозуміння та самосприйняття» (опитувальник нарративної ідентичності, NIQ) (-0,325* - за високих рівнів особистісної тривожності спостерігається знижене саморозуміння). Надалі представлено опис віднайдених кореляцій.

Результати, зазначені в таблиці 4 відображають прямий кореляційний зв'язок між ознаками, що відповідають за ініціативність респондентів та рівнем їх ситуативної тривожності. Припускаємо, що підвищені рівні тривожності напряду впливають на той факт, наскільки ініціативними можуть бути респонденти. Тобто, можна припустити, що поряд із намаганнями відповідати нормам та установкам усередині групи, респонденти намагаються уникати конфліктів шляхом збереження нейтралітету та невираження власної позиції відверто. Цим ми також можемо опосередковано пояснити, чому під час надання відповідей за методикою «Q-сортування», значна кількість респондентів обирала варіант «сумніваюся» – адже це може бути цілком пов'язаним із їх свідомим прийняттям цінностей групи та намаганням відповідати встановленим нормам та правилам, або ж потребою занадто столерувати ситуацію навизначеності під час екстремальних умов.

Таблиця 4.

Коефіцієнт кореляції ситуативної тривожності та якості «прийняття/уникнення «боротьби»» (згідно методики «Q-сортування»)

	Прийняття «Боротьби»	Ситуативна тривожність
Прийняття «Боротьби»		,317*
Кореляція Пірсона Знач. (двостороння)	1	,043
N	41	41
Ситуативна тривожність		
Кореляція Пірсона Знач. (двостороння)	,317*	1
N	,043	41
	41	

Примітка: кореляція значима на рівні 0,05 (двостороння)

Питання психології

	Уникнення «Боротьби»	Ситуативна тривожність
Уникнення «Боротьби» Кореляція Пірсона Знач. (двостороння) N	1 41	,354* ,023 41
Ситуативна тривожність Кореляція Пірсона Знач. (двостороння) N	,354* ,023 41	1 41
<i>Примітка: кореляція значима на рівні 0,05 (двостороння)</i>		

Згідно результатів представлених у таблиці 5 зазначено, що особистісна схильність респондентів до румінації співвідноситься з особистісною тенденцією до певних рівнів тривожності. Це можна пояснити як суто індивідуальну якість респондентів, у яких здатність до відділення свого минулого досвіду від сприйняття теперішнього має місце у повсякденному житті. Отже, рівень особистісної тривожності тут корелює із здатністю респондентів до ізоляції від власного минулого досвіду. Розуміємо, що рівень здатності до

румінативної сепарації в цьому випадку напряду залежить від підвищеного рівня тривожності в стані «тепер». А, оскільки шкала румінації у поєднанні з ситуативною тривожністю також має виражений кореляційний характер, то можемо заключити наступне: підвищені рівні тривожності (як ситуативної, так і особистісної), мають прямий кореляційний зв'язок із схильністю респондентів до відділення свого минулого досвіду від сприйняття теперішнього (теперішньої ситуації).

Таблиця 5.

Коефіцієнт кореляції ситуативної та особистісної тривожності та ознаки «Румінативна сепарація та ізоляція» (згідно методики NIQ)

	Румінативна сепарація та ізоляція	Особистісна тривожність
Румінативна сепарація та ізоляція Кореляція Пірсона Знач. (двостороння) N	1 41	,328* ,036 41
Особистісна тривожність Кореляція Пірсона Знач. (двостороння) N	,328* ,036 41	1 41
<i>Примітка: кореляція значима на рівні 0,05 (двостороння)</i>		
	Румінативна сепарація та ізоляція	Ситуативна тривожність
Румінативна сепарація та ізоляція Кореляція Пірсона Знач. (двостороння) N	1 41	,330* ,035 41
Ситуативна тривожність Кореляція Пірсона Знач. (двостороння) N	,330* ,035 41	1 41
<i>Примітка: кореляція значима на рівні 0,05 (двостороння)</i>		

Повертаючись до первинних даних, отриманих за всіма методиками, ми мали досить високі рівні тривожності, а також відносно сталі показники характеристики «саморозуміння та самосприйняття». Проте, віднайдена кореляція вказує на те, що з

підвищеним відчуттям тривоги респонденти стикаються з гіршим розумінням власного «Я» (табл 6). Тобто, чим вищий рівень особистісної тривожності, тим складніше респондентам дається адекватний самоаналіз та самосприйняття.

Коефіцієнт кореляції особистісної тривожності та ознаки «Саморозуміння та самосприйняття» (згідно методики NIQ)

	Саморозуміння та самосприйняття	Особистісна тривожність
Саморозуміння та самосприйняття Кореляція Пірсона Знач. (двостороння) N	1 41	-,325* ,038 41
Особистісна тривожність Кореляція Пірсона Знач. (двостороння) N	-,325* ,038 41	1 41

Примітка: кореляція значима на рівні 0,05 (двостороння)

Задля безпосереднього вивчення ймовірного впливу екстремальних умов на респондентів, було запропоновано довільно описати власне бачення «Я» до початку перебігу екстремальних умов та станом натепер. Тобто, пропонувалося порівняти свій минулий досвід бачення власної ідентичності з теперішнім. Кількісна складова респондентів на цьому етапі дослідження була знижена до 23 із причини відмови певної частини досліджуваних брати подальшу участь. Зазначена знижена кількість охочих брати участь у опитуванні була пов'язана з особливо глибокими

переживаннями респондентів, які в силу суб'єктивних причин не змогли поділитися нарративом про власне «Я».

Всім іншим респондентам було запропоновано два основних питання в контексті опису власних самонаративів: «яким Ви уявляли себе (Власне "Я") до початку перебігу екстремальних умов?» та «яким Ви бачите себе (Власне "Я") зараз, на момент перебігу?». Задля кращого аналізу отриманих емпіричних даних, репрезентуємо зведену таблицю варіантів поєднання трансльованих респондентами тверджень (табл. 7.).

Таблиця 7.

Зведена таблиця найбільш поширених варіантів тверджень

Види тверджень	Кількість респондентів (у відсотках)
Поєднання позитивних і негативних тверджень	30%
Поєднання 3 видів тверджень	17%
Поєднання нейтральних та позитивних тверджень	9%
Лише нейтральні твердження	22%
Лише позитивні твердження	13%
Лише негативні твердження	9%

З представлених результатів - кількість тверджень, що мали негативний або ж позитивний відтінок, транслюють більше половини респондентів (61% - 65%), нейтральні – дещо менше (43%). Можемо припустити, що респонденти намагалися особливо відмітити конкретний характер їх переживань та думок, підкреслюючи речення емоційно-забарвленими словами (тобто тими лексемами і фразами, які мають конкретно виражену оцінку). Приклади використання респондентами подібних окремих слів та фраз наведено нижче.

Так, до *нейтральних тверджень* з опису власного «Я» можемо віднести наступні: «майже такий самий як і зараз»/ «так же як і зараз», «екстремальні умови не надто повпливали на моє життя», «нічого власне не змінилося», «я – це завжди я, нічого ззовні не

може повпливати», «я на шляху кудись, але не знаю куди», «звичайна людина».

З *негативних тверджень* можемо виділити такі: «з'явилося більше труднощів у взаємодії із соціумом», «була більш замкнутою у собі, з великими комплексами», «дуже часто мене охоплюють тривоги, я перестаю вірити в себе», «цей рік для мене був дуже складним, напевно найскладнішим у житті», «це був вкрай дивний та поганий період у житті, до якого я навіть не хочу повертатися», «відчувала себе закомплексованою, часто не хотіла спілкуватися з людьми», «я відчуваю себе позбавленою свободи... так, наче я у в'язниці».

З *позитивних тверджень* можемо навести наступні: «кожного дня намагаюся помічати все прекрасне, що є в цьому житті», «я бачу особистісне зростання у певних сферах життя», «з'явилися нові цілі та плани», «я прагну

знайти себе й не зупинятися на одному місці надовго, спробувати все», «я рада тому, де я є і що зі мною відбувається та я вірю у світле майбутнє», «в мене оптимістичні погляди на майбутнє», «зараз я відчуваю, що я на правильному шляху досягнення своїх цілей», «зберуся з духом і стану завтра кращою, ніж я є сьогодні», «я відчуваю себе сильною жінкою, якій не страшно», «я досить життєрадісна людина, обожаю дізнаватись щось нове, і не люблю сидіти на місці».

Окрім зазначеного, респонденти не поєднували тільки негативні та нейтральні твердження, а там, де використовували негативні – обов'язково транслиували і позитивні, підкреслюючи «зміни на краще» у своєму теперішньому (або ж гіпотетичні зміни на краще у майбутньому). Розкриваючи суть отриманих емпіричних результатів можна помітити, що значна частина опитуваних частіше поєднували позитивні твердження з негативними (30%), де переважав опис позитивних змін, що слідували за негативним досвідом.

Звісно, кожний особистий наратив мав свої відмінності, адже не кожен респондент готовий був поділитися своїми особистими переживаннями. Поки в одних розповідях відображено логічні та послідовні думки, наведено декілька речень – в інших було максимум 1-2 речення, деякі респонденти обмежувалися й однією фразою.

Узагальнення результатів. Підводячи певні підсумки, вважаємо за належне поділитися нашими думками з приводу помічених кореляцій. По-перше, *пряма кореляція між схильністю до румінативного мислення та рівнями тривожності (як особистісної, так і ситуативної)* скоріше вказує на схильність до румінативної ізоляції в поєднанні з підвищеним рівнем відчуття тривоги. *Рівні за шкалою саморозуміння, що зворотно корелюють із рівнем особистісної тривожності*, між тим підтверджують, що в респондентів із підвищеним рівнем тривоги гірше виражений самоаналіз та самопізнання. *А соціальна гнучкість та підвищена адаптивність має в основі пряму кореляцію між ситуативною тривожністю та схильністю до нейтралітету та компромісу в групі.* Тож, підвищена схильність до відчуття тривоги поряд із зниженою здатністю до саморозуміння, необхідність до ізоляції від досвіду, що є травмивним, застосування соціальної гнучкості можуть бути невід'ємними складовими як наративної ідентичності, так і ідентичності респондентів в цілому під час екстремальних умов.

Можемо зробити висновок, що для більшої частини опитуваних досвід переживання екстремальних умов є важким, саме тому вони мають глибинні переживання з цього приводу. Тим не менш, значна частина досліджуваних намагалася бачити своє теперішнє та майбутнє у кращому світлі, тим самим наповнюючи позитивним сенсом зміни, яких вони зазнали.

Припускаємо що за актуалізації захисних психологічних механізмів, наприклад, таких як витіснення та нівелювання спогадів, респонденти так справлялися із травмивним для них досвідом. Зрештою, саме здатність до трансформації своїх спогадів та вироблення з них власних унікальних значень може мати добру тенденцію, адже таким чином респонденти мають змогу краще пізнавати самих себе. При тому, повністю нівелюючи негативний досвід, частина респондентів не має змоги адекватно проаналізувати певний період власного життя, що унеможлиблює повноцінне саморозуміння.

Наші думки ми співвідносимо з фактом того, що певна частина респондентів скоріше не бажали ділитися власними думками щодо змін у самонаративі, або ж не сформували для себе значимого сенсу із пережитого досвіду. Саме ця частина учасників в основному не насичували особисті наративи різними думками та прикладами з життя, а радше обходилися одним-декількома реченнями, в які й вкладали своє власне «Я», що може також вказувати на кризу наративної ідентичності.

Висновки та перспективи дослідження.

В теоретичному огляді статті позиціоновано основні засади наративної ідентичності та її складових, зазначено фактори впливу на її зміни. Так, наративна ідентичність операторів служби підтримки в екстремальних умовах є досить комплексним явищем, яке містить у собі головні два принципи – незмінності та здатності до змін, саме завдяки перетворенням, яких зазнає самонаратив і формується наративна ідентичність, яка вже у свою чергу впливає на особистісну ідентичність загалом.

У наведених емпіричних даних репрезентовано результати, отримані за допомогою дослідження, які представлено прямими статистичними зв'язками: між рівнем ситуативної тривожності та характеристиками «прийняття «боротьби»» й «уникнення «боротьби»»; інтенсивністю особистісної тривожності та такою ознакою як «румінативна сепарація/ізоляція»; рівнем ситуативної тривожності та ознакою «румінативна сепарація та ізоляція» (схильність до румінативної ізоляції в

поєднанні з підвищеним рівнем відчуття тривоги); зворотнім зв'язком між рівнями особистісної тривожності та характеристикою «саморозуміння та самосприйняття» (в респондентів із підвищеним рівнем тривоги гірше виражений самоаналіз та самопізнання).

Констатовано виражену схильність досліджуваних до відчуття тривоги, ізолювання певного досвіду від свого теперішнього, знижену можливість саморозуміння, що вказує на наявність травмивного досвіду. Цей вплив полягає у зниженій здатності респондентів до самоаналізу поряд із необхідністю до ізоляції від думок щодо екстремальних умов – що водночас допомагає уникнути переживань травмивного досвіду, але й не дозволяє включити цей досвід в особистий наратив, що у свою чергу, заважає трансформувати спогади

та створювати нові значення, за рахунок яких наративна ідентичність зазнає змін.

Підтверджено наявність впливу екстремальних умов на наративну ідентичність операторів служби підтримки, на що вказує ще не до кінця пропрацьований респондентами досвід, пов'язаний із зазначеними умовами. Досліджувані вдаються до використання психологічних механізмів витіснення негативних спогадів, а, в деяких випадках, навіть нівелювання їх значимості. За рахунок низького рівня логічного та чуттєвого наповнення отриманих особистих наративів, схиляємося до думки, що екстремальні умови мають неабиякий вплив на виникнення особистісної кризи ідентичності в респондентів. У свою чергу, це виявляється в їх наративній ідентичності, де описується досвід як травмивний та кризовий.

Список використаних джерел:

1. Bates A, Hobman T, Bell BT. (2020). "Let Me Do What I Please With It Don't Decide My Identity For Me": LGBTQ+ Youth Experiences of Social Media in Narrative Identity Development. *Journal of Adolescent Research*. 35(1):51-83.
2. Claudia Vlaicu, Camelia Voicu. (2013). Supporting Adolescent Identity Development through Personal Narratives, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, V. 92, p. 1026-1032
3. Hammack, P. L., & Toolis, E. (2014). Narrative and the social construction of adulthood. In B. Schiff (Ed.), *Rereading Personal Narrative and Life Course*. *New Directions in Child and Adolescent Development*, 145, 43–56.
4. Katelyn E. Poelker, Judith L. Gibbons, Honore M. Hughes & Kimberly K. Powlishta (2016) Feeling grateful and envious: adolescents' narratives of social emotions in identity and social development, *International Journal of Adolescence and Youth*, 21:3, 289-303
5. Krylova A.A., Kraieva O.A. (2020) Do problematy naratyvnoi identychnosti operatoriv sluzhby pidtrymky v umovakh pandemii COVID [The Features of Narrative Identity of Customer Support Representatives during COVID pandemic]. *Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. Tom 14: Metodolohiia i teoriia psykholohii. (5). 130-143. [in Ukrainian]
6. McAdams, D. P., Josselson, R., & Lieblich, A. (Eds.). (2006). *Identity and story: Creating self in narrative*. Washington, DC: American Psychological Association
7. Mcadams, Dan & McLean, Kate. (2013). Narrative Identity. *Current Directions in Psychological Science*. 22. 233-238
8. McLean, Kate & Pasupathi, Monisha & Pals, Jennifer. (2007). Selves Creating Stories Creating Selves: A Process Model of Self-Development. *Personality and social psychology review : an official journal of the Society for Personality and Social Psychology*, p. 262-78.
9. Moroz R. A. (2009). Naratyvnyj pidhid do doslidzhennya identychnosti osobystosti. *Nauka i osvita: Naukovo-praktychnyj zhurnal Pivdennoho naukovoho Centru APN Ukraviny*. S. 30-34.
10. Ozili, Peterson & Arun, Thankom. (2020). Spillover of COVID-19: impact on the Global Economy. *SSRN Electronic Journal*.
11. Pasupathi, M., Wainryb, C., Oldroyd, K., & Bourne, S. (2019). Storied lessons: Learning from anger in childhood by narrating. *International Journal of Behavioral Development*, 43(6), 553–562.
12. Pedrosa, A. L., Bitencourt, L., Fróes, A., Cazumbá, M., Campos, R., de Brito, S., & Simões E Silva, A. C. (2020). Emotional, Behavioral, and Psychological Impact of the COVID-19 Pandemic. *Frontiers in psychology*, 11, 566212.
13. Preti, Emanuele & et al. (2020). The Psychological Impact of Epidemic and Pandemic Outbreaks on Healthcare Workers: Rapid Review of the Evidence.
14. Ricœur, P. (1984). *Time and narrative*. Chicago: University of Chicago Press.
15. Samchuk O.O. Stanovlennya fenomenu naratyvnoyi identychnosti osobystosti v istoryko-filosofs'kyx paradyhmax (2014). *Praktychna filosofiya*. K.: PARAPAN. - № 54 – S.114-146.
16. Sarbin, Theodore R. (1986). *Narrative Psychology: The storied nature of human conduct*
17. Sher L. (2020). COVID-19, anxiety, sleep disturbances and suicide. *Sleep medicine*, 70, 124.
18. Singer, Jefferson. (2004). Narrative Identity and Meaning Making Across the Adult Lifespan: An Introduction. *Journal of personality*. 72. 437-59

19. Singh, Jagdip & Goolsby, Jerry & Rhoads, Gary. (1994). Behavioral and Psychological Consequences of Boundary Spanning Burnout for Customer Service Representatives. *Journal of Marketing Research*. 31. 558-569.
20. Tuval-Mashiach R, Freedman S, Bargai N, Boker R, Hadar H, Shalev AY. Coping with trauma: narrative and cognitive perspectives. *Psychiatry*. 2004
21. Yan, Anfu. (2018). Cultural Identity in the Perspective of Psychology. *Journal of Psychological Research*.
22. Zlyvko V.L., & Kotuh O.V. (2020). Identychnist" osobystosti: intehraciya psyholohichnyx znan". *Naukovyj visnyk Hersons'koho derzhavnogo universytetu*. s. 21-26
23. Zlyvko V.L., Lukomska S.O. (2013). Stanovlennia poniattia «profesiina identychnist» u vitchyzniani i zarubizhnii psyholohii. *Horyzonty osvity*, 143-148.

Summary

Kraieva O. A. PhD in Psychological sciences, Senior researcher of Laboratory of methodology and theory of psychology, G.S. Kostyuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine

Krylova A. A. HR manager of the company WeSoftYou

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE NARRATIVE IDENTITY OF SUPPORT SERVICE OPERATORS IN EXTREME CONDITIONS

Introduction. An empirical study of the psychological features of the narrative identity of support service operators in extreme conditions, actualizes the field of urgent tasks of science, since the specified group of professionals, by virtue of their functional duties (online technical support, systematic and regular communication with users), feels pressure and influence due to extreme conditions. Taking into account the job duties of these specialists, there is a risk of increased psychological pressure given that their main task is constant interaction with people, both at the level of company representation and during the performance of official duties. The aspect of studying the psychological features of the narrative identity of the support service workers adds relevance to the work, because there are no carefully developed studies on a similar topic.

Purpose of the article. Presentation of the empirical results of the study of psychological features of the narrative identity of support service operators in extreme conditions.

Methods. The following methods and techniques were used in the empirical research: narrative method, content analysis method; Narrative Identity Questionnaire (NIQ, Narrating Identity Questionnaire, S.T. Douglas, 2019; adapted by V.L. Zlyvko and O.V. Kotukh), "Q-sorting" method (V. Stefanson), Spielberger-Hanin Anxiety Scale (STAI); statistical methods: Pearson's correlation coefficient, Fisher's F-test, Student's t-test.

Originality (scientific novelty and practical significance of research results). Aspects of potential changes in the narrative identity of support service operators in extreme conditions are highlighted through ascertaining the indicators of personal self-narrative. The research was conducted online using Google forms. A direct correlation between the level of situational anxiety and the characteristics of "acceptance of "struggle"" and "avoidance of "struggle"" was recorded; the intensity of personal anxiety and such a feature as "ruminative separation/isolation"; the level of situational anxiety and the feature "ruminative separation and isolation" (tendency to ruminative isolation combined with an increased level of anxiety); an inverse correlation between the levels of personal anxiety and the characteristic of "self-understanding and self-perception" (respondents with a higher level of anxiety have worse self-analysis and self-knowledge).

The personal narratives of the support service operators have been established, which broadcast the lack of sufficient sensory and logical fulfillment, which proves the presence of traumatic experiences associated with certain experiences in extreme conditions. This influence consists in the respondents' reduced capacity for introspection, along with the need to isolate themselves from thoughts about extreme conditions - which at the same time helps to avoid reliving the traumatic experience, but also prevents the inclusion of this experience in a personal narrative, which in turn prevents the transformation of memories and the creation of new values, due to which the narrative identity undergoes changes.

Conclusion and prospects for further research. The basic principles of the narrative identity of support service operators and its members in extreme conditions are outlined, the factors affecting its changes are indicated. The empirical results obtained through research are represented, which are expressed by direct correlations between the increase in the level of anxiety of the respondents and the tendency to isolate a certain experience during the course of extreme conditions; inverse correlation between a high level of personal anxiety and the ability to self-understand. A pronounced propensity to feeling anxious by specialists, isolation of a certain experience from the present, a reduced possibility of self-understanding, indicating the presence of a traumatic experience, were noted. The impact of extreme conditions on the narrative identity of support service operators has been confirmed, as indicated by the respondents' not yet fully worked out experience related to these conditions.

Key words: extreme conditions; narrative; narrative identity; support service operator; personal narrative.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 21.09.23

**ВКЛАД УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ У ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ
ПСИХОЛОГІЧНОГО І ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ФАХІВЦІВ**

Суттєвим доробком українських вчених у проблему вивчення професійного здоров'я фахівців є визначення особливостей психологічного забезпечення професійного здоров'я в умовах пандемії та війни. Науковцями представлено методи психодіагностики, психологічні технології підтримки, збереження і відновлення професійного здоров'я фахівців та можливості особистісного зростання на різних етапах професіогенезу.

Ключові слова: українські вчені; психологічне здоров'я; професійне здоров'я; фахівці.

Вступ. Професійне здоров'я (ПЗ) працівників організації на всіх етапах розвитку суспільства привертає увагу вчених і практиків в усьому світі. У нинішніх умовах військової агресії росії, в Україні та інших регіонах Європи і світу постала проблема вивчення особливостей її впливу та розроблення засобів подолання негативних наслідків на професійне здоров'я фахівців. Нині, поряд із звичайними чинниками, які зумовлюють професійне здоров'я – природними, біологічними, умовами придатності до життєдіяльності, соціально-психологічними, актуальною є проблема дослідження вкладу українських вчених впливу на рівень і якість професійного здоров'я цих факторів в умовах війни. Це потребує ретельного вивчення й аналізу впливу чинників на професійне здоров'я – зовнішніх, умов професійної діяльності, особливостей організації, соціально-економічних умов, військово-політичної обстановки. Водночас є необхідність з'ясування впливу суб'єктивних чинників на професійне здоров'я – психологічних, соціальних, біологічних, поведінкових.

Підвищений інтерес до вивчення професійного здоров'я особистості пов'язаний зі зростанням частоти межових нервово-психічних розладів (МНПР). За даними багатьох фахівців, розповсюдження цього захворювання у світі становить від 20% до 40% населення. Коли враховувати, що вони можуть зумовити аномалії міжособистісних стосунків, підвищувати конфліктність, викликати небажані зміни в поведінці – включно до асоціальних поведінок, а також спричиняти погіршення або втрату працездатності, то стане зрозуміло, що психічне і фізичне здоров'я та

психосоціальний контроль щодо рівня професійного здоров'я мають соціальне, економічне значення й належить до найважливіших проблем сучасності [3; 4; 5; 7; 11; 12].

Такий підхід щодо аналізу робіт українських вчених дослідження професійного і психологічного здоров'я дає підстави для адекватного психологічного забезпечення професійного здоров'я в умовах війни і повоєнний час.

Мета дослідження – здійснити аналіз наукових джерел щодо вкладу українських вчених у проблему дослідження психологічного і професійного здоров'я фахівців.

Теоретичне підґрунтя. Проблема впливу зовнішніх умов на професійне здоров'я в умовах мирного часу в Україні представлена у роботах С. Болтівця, О. Войтенко, Л. Карамушки, М. Корольчука та інших щодо формування адекватно регулюючої поведінки особистості, обґрунтування заходів психологічного забезпечення та психогієни. Так, виховання здорового способу життя в інформаційному середовищі та особливості психічного здоров'я вчителя досліджено у роботах Л. Карамушки, О. Креденцер [5; 6; 8], визначено психологічні чинники та умови забезпечення психологічного здоров'я менеджерів освітніх організацій в умовах Нової української школи (Карамушка Л.М., Креденцер О.В.[5; 6; 8]) та ін.

Окрім того, проблеми професійного здоров'я працівників локомотивних бригад вивчали С. Світозарова, рятувальників - В. Крайнюк, С. Миронець, О. Тімченко. Психологічні особливості віддалених наслідків і стресогенних впливів на

професійне здоров'я учасників ліквідації аварії на Чорнобильській атомній електростанції вивчали В. Корольчук, М. Корольчук, А. Кулаженко [15]. Проблеми професійного здоров'я представників силових структур досліджено у роботах В. Осьодла [12], С. Миронця [10;11], Є. Потапчука [13]. Психологічне здоров'я і професійні ризики в системі освіти вивчали С. Болтівець, Л. Карамушка, О. Креденцер [1; 2; 5; 6], суб'єктивну активність особистості щодо збереження її психологічного благополуччя вивчала О. Войтенко [17].

Серед вивчення проблем впливу та психологічних наслідків війни вагоме місце займає аналіз психічних розладів населення під впливом військових конфліктів, які відбуваються в різних регіонах світу, що відображено в ряді зарубіжних досліджень [11; 12]. Вивчення психологічних наслідків широкомасштабної війни росії проти України лише розпочалось і знайшло відображення в наукових працях вітчизняних авторів: Л. Карамушки []; О. Кокуна []; В. Осьодла []; В. Мороз [] та ін. Серед дослідження психологічних наслідків агресивної війни рф проти України суттєве значення має проблема вивчення сутності та структури професійного здоров'я персоналу організацій в умовах війни, його негативних та позитивних виявів, класифікація основних проблем, які стосуються вираженості складових психічного здоров'я, визначення ресурсів, необхідних для його підтримки і збереження.

Методи дослідження – теоретичний аналіз наукових джерел, узагальнення та систематизація матеріалу.

Результати і обговорення. Щодо професійного здоров'я, у прямій постановці, то воно було представлено в роботі С. Світозарової, і стосується професійного здоров'я працівників локомотивних бригад. Водночас, стан здоров'я є передумовою самореалізації і завдяки саме професійному здоров'ю особистість реалізує і досягає суттєвих результатів, зокрема, в професійній діяльності [16].

Стосовно взаємозв'язків впливу умов і особливостей професійної діяльності при виконанні професійних завдань фахівцями низка вчених виокремлює поняття професійне здоров'я (М. Корольчук, В. Крайнюк, С. Болтівець, С. Миронець, Л. Карамушка [14; 1; 2; 5; 10]).

У цілому, якщо узагальнити, то у літературі професійне здоров'я трактується вченими, як комплексна характеристика здоров'я людини у конкретних умовах професійної діяльності, що характеризується адаптацією до впливу чинників професійного середовища, забезпечується достатнім для виконання певного виду професійної діяльності функціональним резервом організму, проявляється у вигляді стану фізичного, психічного, соціального та духовного благополуччя [4; 9; 14].

Низка українських вчених (Карамушка, Корольчук, Крайнюк, Миронець) розглядають професійне здоров'я як один із чинників професійної придатності важливою умовою ефективності трудової і показником якої є професійна діяльність. Основним показником професійного здоров'я є професійна працездатність, що відображає здатність до певного виду професійної діяльності із заданою ефективністю і тривалістю впродовж визначено періоду життя [5; 14; 10].

Більшість вчених вважають, що фахівець є здоровим, якщо у нього гармонійно розвиваються потенційні і реалізуються актуальні, фізичні і психічні сили, що роблять його зрілим і компетентним, працездатним, активним суб'єктом життя і професійної діяльності.

Негативні чинники професійної діяльності спричиняють виникнення функціональних станів, що порушують гармонійний розвиток особистості і зумовлюють професійні деструкції, деформації, дезадаптацію, депресії, емоційне вигоряння, дисгармонію. У монографії А. Кулаженко, М. Корольчук, В. Корольчук [] вперше з'ясовано особливості проявів віддалених наслідків стресогенних впливів на особистість ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС у соціально-психологічній, емоційно-вольовій, комунікативній та поведінковій сферах. На підставі цього визначено показання до використання психокорекційних програм. Було обґрунтовано та здійснено апробацію психокорекційної програми для осіб з віддаленими проявами негативних наслідків аварії на ЧАЕС і доведено її ефективність. Окрім того, запропоновано соціально-психологічні, емоційно-вольові, комунікативні та поведінкові критерії оцінки рівня віддалених наслідків впливу стресу [15].

В Україні нині багато робіт присвячено емпіричним, теоретичним дослідженням, виявам ресурсів психічного здоров'я персоналу організацій в звичайних умовах, умовах пандемії та війни. У роботах В. Осьодла, С. Миронця, М. Корольчука, В. Крайнюк, Л. Карамушки, Г. Ложкіна, Є. Потапчука висвітлено актуальні проблеми щодо використання сучасних психологічних технологій з метою профілактики і попередження негативного впливу стресу та оптимізації професійного здоров'я фахівців.

Так. У роботах під керівництвом Л. Карамушки та представників її наукової школи - О. Креденцер, К. Тищенко, В. Лагодзинської, В. Івкіна, О. Ковальчук та інших, розглянуто особливості психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій в звичайних та особливих умовах [6, 62-74].

Авторкою здійснено класифікацію основних видів стресу персоналу організацій в умовах війни, проблем спілкування з людьми та здійснення професійної діяльності. Показано, що найбільш вираженими проблемами психічного здоров'я персоналу в умовах війни, є проблеми які стосуються здатності протидіяти стресу, далі слідує проблеми, що мають відношення до здатності здійснювати професійну діяльність (забезпечити її ефективну організацію та продуктивність), і на останньому місці знаходяться проблеми, що пов'язані із здатністю налагоджувати стосунки з людьми. Разом з тим зазначено, що для переважної більшості опитаного персоналу, не дивлячись на всю складність воєнного періоду, притаманна позитивна спрямованість життєдіяльності (бачення перспективи майбутнього, віра в життя, позитивне ставлення до своєї професійної діяльності). Окрім того, авторкою здійснено класифікацію ресурсів (організаційно психологічних та особистісних) які використовуються персоналом організації для підтримки та збереження психологічного здоров'я у воєнний період [5; 6].

Отже, аналіз наукових джерел свідчить про те, що представники наукової школи Л. Карамушки внесли суттєвий вклад щодо розуміння сутності психічного здоров'я. Автори стверджують, що психічне здоров'я персоналу організації в умовах війни, включають такі основні складові, як здатність справлятися з повсякденними

стресами життя в умовах війни, здатність налагоджувати стосунки ефективно здійснювати свою професійну діяльність та працювати на користь організації суспільства і реалізуючи свої здібності в умовах війни.

Психічні розлади у контексті професійного здоров'я перебувають у центрі практичної психології і медицини вже не одне десятиріччя. Нинішній етап вивчення психологічного аспектів професійного здоров'я характеризується комплексним, поліфакторним вивченням етіології, патогенезу, перебігу та лікування негативних його проявів із визначенням психологічних, біологічних та соціальних чинників. Специфічна взаємодія їх спричиняє розвиток відповідних форм невротичних, психічних реакцій та станів які супроводжується дезорганізацію поведінки, стосунків, зниженням професійного здоров'я і ефективності діяльності [3; 4; 14].

Одна з перших робіт, яка присвячена проблемам здоров'я була опублікована під назвою «Психологічне забезпечення психологічного і фізичної здоров'я» з авторським колективом М. Корольчук, В. Крайнюк, А. Косенко, Т. Кочергіна (2002). Авторами представлено шляхи та засоби психологічного забезпечення фізичного та психічного здоров'я, основні поняття, критерії психічного здоров'я та синдроми психічних захворювань. У виданні представлено конкретні психологічні, медико-психологічні заходи профілактики раннього виявлення та методи психокорекції осіб з нервова психічними розладами. Отже, це була одна із перших робіт, де автори акумулювали свій особистий, професійний, науковий досвід.

Починаючи з дев'яностих років цикл робіт В. Крайнюк було спрямовано на дослідженні здоров'я молоді призовного віку. Важливість актуальність проблеми зумовило обрання теми дисертаційної роботи «Психологічні особливості проявів тривожності і агресивності юнаків призовного віку» (1999).

З метою регуляції та саморегуляції високого рівня тривожності та агресивності авторкою запропоновано та впроваджено елементи психологічного забезпечення в період завершення їхньої підготовки до призыву, які включають: проведення психодіагностики тривожності та агресивності, заходи психологічної

допомоги та індивідуальні групові психокорекційні вправи. Застосування основних елементів комплексного психологічного забезпечення в обстежуваних суттєво впливає на зниження високого рівня тривожності та агресивності. Ефективність корекції високої тривожності та агресивності у юнаків призовного віку забезпечується запропонованим комплексом заходів психокорекції, що включає п'ять індивідуальних та шість групових занять, які за необхідності повторюються.

Продовжуючи наукові дослідження, що стосуються професійного здоров'я рятувальників МНС (нині ДСНС) представлено у монографії за темою дисертації на здобуття ступеня доктора психологічних наук «Психологія стресостійкості особистості» (2009). Авторкою у роботі наведено нове теоретико-методологічне експериментальне розв'язання наукової проблеми стресостійкості особистості, що виявляється у розкритті психологічного змісту стресостійкості, розробці відповідного методичного апарату дослідження стресостійкості за прямими і побічними показниками, визначенні їх структурних елементів, експериментального виявлення особливості стресостійкості рятувальників у посттравматичний період. Це дало підстави обґрунтувати комплексну психологічну програму формування стресостійкості, ефективність якої доведено у практичних умовах підготовки рятувальників.

Встановлено, що психологічна програма сприяла формуванню у обстежуваних з низького до високого рівня стресостійкості за прямими та непрямими вимірами, за рахунок вибору адекватних професійних стратегій подолання стресу, емоційно-вольової регуляції, що призвело до поліпшення соціальної, особистісної, мотиваційної, поведінкової сфер [7, 380].

У науковому здобутку В. Крайнюк представлено теоретичне підґрунтя концепції стресостійкості особистості, що полягає в тому, що сучасне уявлення про стрес, сутність копіngu (психологічного змісту захисних механізмів стресу, буферних моделей, моделей психологічного соціального захисту) об'єктивних і суб'єктивних структурних елементів стресостійкості та моделі просоціальної діяльності рятувальників. Здійснено апробацію комплексної програми оптимізації стресостійкості особистості, яка

виявилася ефективною і сприяє збереженню та відновленню професійного здоров'я фахівців.

Отже, наукові досягнення В. Крайнюк було спрямовано на визначення рівнів стресостійкості рятувальників, розроблення програми психологічної допомоги, а її апробація позитивно вплинула на професійне здоров'я обстежуваних.

У наукових роботах В. Осьодло та його наукової школи чітко спостерігається напрям досліджень стосовно впливу умов і особливостей військово-професійної діяльності на професійне здоров'я і функціональний стан, працездатність, стресостійкості особистості в особливих умовах.

У докторській дисертації В. Осьодла «Психологічні засади становлення суб'єкта військово-професійної діяльності» у 2013 році вперше започатковано і представлено в лонгїтюдному дослідженні розвиток і становлення професійно важливих якостей офіцерів в професіогенезі. У роботі автором визначено психодіагностичний інструментарій, зовнішні і внутрішні чинники, що зумовлюють ефективність професійного і особистісного зростання фахівця, з'ясовано рівень емоційності загального інтелекту, соціомоторики, інтеграції особистості, особливості темпераменту, індивідуально психологічних властивостей, які впливають на розвиток особистості в професіогенезі. На підставі емпіричного дослідження розроблено методичні рекомендації для психологів щодо розвитку особистості в професіогенезі.

Виклики сьогодення відображено в колективній монографії «Стрес-асоційовані розлади здоров'я в умовах озброєного конфлікту» за загальною редакцією В. Гічуна [12].

Колективна монографія присвячена сучасним аспектам профілактики та попередження стрес-асоційованих розладів військових в умовах збройного конфлікту та має безпосереднє теоретичне і практичне значення. У ній висвітлено питання діагностики, патогенезу, запобігання та реабілітації населення України.

Особливе значення має участь автора у розробці концепції реабілітаційних центрів для ветеранів бойових дій, алгоритм психологічної діагностики та медико-психологічної реабілітації, а також особливості програми психологічної реабілітації [12, 254-264].

Отже, В. Осьодло у своїх наукових роботах та дослідженнях представників його наукової школи визначав вплив особливих умов діяльності на професійне здоров'я військовослужбовців та започаткував концепцію особистісного зростання фахівця у професіогенезі.

Дослідження негативних психічних станів рятувальників в умовах надзвичайних ситуацій представлено С. Миронцем у кандидатській дисертації та у співавторстві із О. Тімченком - у монографії. Свої наукові праці автори присвятили дослідженню динаміки негативних психічних станів, що виникають у працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України під час виконання професійних завдань у реальних умовах виконання масштабних надзвичайних ситуацій [11].

Логічним продовженням наукових інтересів С. Миронця виявились захист докторської дисертації та публікація монографії «Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій: теоретичні та прикладні аспекти» [10]. У представленій роботі автор реалізував свій професійний, науковий і педагогічний досвід, розглянув у теоретичному та практичному аспектах особливості психологічного супроводу та умов діяльності міжнародних гуманітарних місій під час виконання завдань із залученням рятувальних загонів ДСНС України з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій транскордонного характеру із залученням медиків державної служби медицини катастроф.

С. Миронець зазначив, що професійна діяльність рятувальників є соціально значущою діяльністю, виконання якої потребує спеціальних знань, умінь і навичок, а також професійно зумовлених якостей особистості та високого рівня професійного здоров'я.

Отже, С. Миронцем започатковано та розроблено нормативно-правову базу, щодо функціонування аварійно-рятувальних підрозділів у межах МНС України та розкрито сучасні підходи щодо вивчення та особливості надання психологічної допомоги рятувальниками у складі міжнародних гуманітарних місій.

Відомий український вчений Г. Ложкін тривалий час свій науковий пошук реалізував у галузі збереження професійного здоров'я спортсменів. Цій проблемі вчений разом зі своїми учнями присвятив понад 10 років, як завідувач

кафедри психології Київського національного університету фізичної культури і спорту. У подальших наукових пошуках проблематику дослідження психічного і фізичного професійного здоров'я було продовжено і представлено у теоретичних, методичних, практичних роботах щодо професійного здоров'я, що розкрито в оригінальній праці «Психології здоров'я» Г. Ложкін, О. Носкова, І. Толкунова, під редакцією В. Носкова. Севастополь: Вебер, 2001-2008р. 257с.

Через 10 років Г. Ложкін, І. Коцан, Г. Мушкитович, представили системне узагальнення матеріалу щодо психологічного здоров'я людини. Отже, вклад Г. Ложкіна і його наукової школи полягає в тому, що розглянуто принципи та методи поліпшення психічного здоров'я людини, основні аспекти взаємовпливу, позитивних та негативних емоційних станів на особистість, способи психологічного захисту, що сприяє зміцненню професійного довголіття і професійного здоров'я особистості.

Одна із перших фундаментальних робіт, що характеризує професійне здоров'я прикордонників, опублікована в Україні - це монографія Є. Потапчука «Теорія і практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців» [13]. Автором проведено надзвичайно цікавий теоретичний аналіз і практичне дослідження психічного здоров'я у вітчизняній та зарубіжній психології, зазначені різноманітні підходи, щодо змісту і його структури. Окрім того, характеристики військовослужбовця за ознаками здоров'я, автор розподілив на три групи: психічно здорових, з нервовопсихічною нестійкістю та психічними розладами.

Отже, результати проведеного дослідження професором Є. Потапчуком свідчать про те, що адекватну психоемоційну поведінкову реакцію військовослужбовця у повсякденній життєдіяльності, забезпечують загальний стан їх душевного комфорту — психічне здоров'я. Під час дослідження встановлено, що воно залежить від впливу чи очікування впливу різноманітних значень: сімейних, професійних та інших факторів. Для того, щоб у психічно здорових військовослужбовців попередити прояви нервово-психічної нестійкості та зниження рівня професійного здоров'я, необхідно контролювати, спрямовувати впливи різних

факторів у позитивне русло, а також гармонізувати їх у повсякденне життя і службову діяльність. Для чого була розроблена спеціальна програма оптимізації психічного стану особистості, як авторська розробка.

Окрім того, Є. Потапчук є фундатором наукових досліджень, які пов'язано із сімейним консультуванням, сімейним соціальним здоров'ям наших родин. За цією тематикою автором опубліковано монографії, статті, методичні рекомендації.

У роботі М. Вовканич «Психологічні особливості здорових та осіб з межовими нервово-психічними розладами» [3] представлено інформативний психодіагностичний інструментарій, який дав змогу визначити індивідуальні психологічні властивості осіб з межовими нервово-психічними розладами та розробити психокорекційну програму.

Це дало підстави авторці здійснити порівняльний аналіз і визначити їх особливості. А саме: індивідуально-психологічні особливості осіб з межовими нервово-психічними розладами полягають у наступному. Так, у обстежуваних з'ясовано низькі предметні ригідність й пластичність темп, соціальної пластичності темп, висока соціальна і предметна емоційність; висока емоційна нестабільність, нервово-психічна нестійкість; ознаки акцентуації з усіма типами порушення в емоційно-вольовій і емоційній сферах, високий рівень особистісної та ситуативної тривожності; конфліктності, ворожості, агресивності; низький рівень активності, працездатності, погіршення самопочуття, високий рівень невротизації, наявність депресивних тенденцій, що суттєво позначаються на здоров'ї в цілому.

Окрім того авторкою встановлено, що запропоновані психокорекційні методи позитивно впливають за осіб з МНПР, що призвело до зниження проявів вираженого нейротизму, зниження високої нервово-психічної нестійкості, підвищеної ситуативної тривожності, самооцінки, самопочуття і настрою, ворожості, конфліктності, зниження високого рівня депресії, Психокорекційні вправи виявились ефективними щодо поліпшення емоційно-вольових якостей особистості та позитивних змін у комунікативній сфері. Такий підхід дав змогу обґрунтувати, розробити адекватної комплекс інтегративних методик (п. 5, ст. 156).

Таким чином, М. Вовканич довела, що психодіагностичний інструментарій дає підстави визначити негативні прояви осіб з МНПР, розробити адекватний та ефективний психокорекційний комплекс, що призвело до позитивних наслідків і поліпшило професійне здоров'я обстежуваних (п. 6. стр. 157).

Розвиток залізничного транспорту у зв'язку з досягненням незалежності України, поставив нові завдання щодо актуальності підтримки професійного здоров'я і його забезпечення у працівників локомотивних бригад. Кафедра психології КНТЕУ (нині ДТЕУ) була запрошена до виконання науково-дослідної роботи за темою: «Психодіагностика та профілактика професійного стресу у машиністів електропоїздів» (замовник НДР 2009 р. – 2011 р. «Укрзалізниця»).

Протягом чотирьох років дослідження науковців кафедри психології М. Корольчука, В. Корольчук, С. Миронця і за участі здобувачів кафедри С. Світозарової та С. Солдатова призвели у підсумку до звіту щодо науково-дослідної роботи і захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук, під назвою «Психологічне забезпечення професійного здоров'я працівників локомотивних бригад» (2013). У роботі С. Світозарової визначено особливості проявів професійного здоров'я на психологічному рівні. Виявлено, що з дванадцяти шкал, що відображають стани і властивості обстежуваних, дев'ять характеризують професійне здоров'я [16].

Як підсумок авторкою визначено, що професійне здоров'я - це системна функціональна динамічна характеристика особистості, в основу якої покладено зовнішні та внутрішні чинники, що зумовлюють особливості її прояву на психологічному, соціальному, фізичному і ресурсному рівнях і у динамічній рівновазі та взаємодії забезпечують надійність діяльності, стійкість до її умов, особливостей, що у підсумку визначає рівень професійного здоров'я фахівців.

Отже, вклад С. Світозарової у дослідження проблеми професійного здоров'я полягає в тому, що вона представила одну із перших робіт, у якій професійне здоров'я фахівців розглядалося у прямій постановці і стосувалося машиністів локомотивних бригад Київського депо.

У дослідженнях кандидата психологічних наук, доцента кафедри психології ДТЕУ О. Войтенко професійне благополуччя розглядається як важлива умова працездатності особистості та її професійного довголіття. Особливу увагу при дослідженні проблеми професійного благополуччя зосереджено на діяльності працівників комунікативних професій, таких як викладачі вищих навчальних закладів. На них більшою мірою, ніж на представників інших професій, впливають об'єктивні стресові ситуації, що призводять до комплексу порушень професійного благополуччя [17].

Виділені за результатами емпіричного дослідження компоненти свідчать про те, що оцінки професійного благополуччя залежить від того, наскільки у професійній діяльності реалізовано потреба особистості, враховуючи індивідуальні уявлення і цінності.

Проведений авторкою емпіричний аналіз крос-культурних відмінностей в уявленнях про професійне благополуччя академічного персоналу України та Ірану підтвердив доцільність розгляду цього феномену у контексті ціннісно-мотиваційної сфери особистості [17].

Отже, роботи О. Войтенко свідчать про те, що оцінки професійного благополуччя є суттєвим щодо задоволення актуалізованих потреб і цінностей, і робить доцільним розгляд професійного благополуччя у контексті оптимального професійного здоров'я фахівців.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі аналізу наукових джерел встановлено, що професійне здоров'я трактується вченими, як комплексна характеристика здоров'я людини у конкретних умовах професійної діяльності, що характеризується адаптацією

до впливу чинників професійного середовища, забезпечується достатнім для виконання певного виду професійної діяльності функціональним резервом організму, проявляється у вигляді стану фізичного, психічного, соціального та духовного благополуччя.

Українські вчені внесли суттєвий вклад у розв'язання теоретико-методологічних та практичних проблем професійного здоров'я особистості у звичайних та особливих умовах життєдіяльності.

Вченими розкрито як зовнішні, так і внутрішні детермінанти, військово-політичні, економічні, соціально-психологічні, медико-біологічні, екологічні загрози для професійного здоров'я особистості. З'ясовано, що виклики стосуються усіх сфер життя особистості на мікро і макро рівнях. Суттєвим доробком українських вчених у проблему вивчення професійного здоров'я фахівців є те, що вчені не тільки констатували чинники, які впливають негативно на психічне здоров'я особистості, а й визначають особливості психологічного забезпечення професійного здоров'я в умовах пандемії та війни. Особливо цінними здобутками науковців є те, що в дослідженнях представлено сучасні методи психодіагностики, новітні психологічні технології підтримки, збереження і відновлення професійного здоров'я фахівців та можливості особистісного зростання на різних етапах професіогенезу. Впровадження наукових доробок українських вчених щодо визначення зовнішніх та внутрішніх чинників, які негативно впливають на професійне здоров'я особистості на психологічному, мотиваційному, соціальному, екологічному рівнях, що забезпечує відновлення професійного здоров'я фахівців в Україні.

Список використаних джерел

1. Болтівець С.І. (2020). Психогігієна як дисциплінарний напрям психологічної науки. *Психологія і суспільство*. № 3(81).
2. Болтівець С.І. (2022) Психогігієнічна сфера зміцнення психічного здоров'я різних груп населення. Підвищення фізичної працездатності різних груп населення в процесі занять фізичною культурою і спортом. Ірпінь.
3. Вовканич М.Д. (2000) Психологічні особливості здорових та осіб із межовими нервово-психічними розладами : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.04 / Київ. нац. ун-т. Київ.
4. Галецька І., Сосновський Т. (2006). Психологія здоров'я.- Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
5. Карамушка Л. (2022). Психічне здоров'я персоналу організацій в умовах війни: основні вияви та ресурси / ISSN (Print) 2307-6968, ISSN (Online) 2663-2209 Вчені записки Університету «КРОК» №3 (67).

6. Карамушка, Л., Креденцер, О., Терещенко, К., Лагодзінська В. Івкін В., Ковальчук О.С. (2022) Особливості психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 1 (25). С.62-74. DOI:<https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7>
7. Крайнюк В. М. (2009) Психологія стресостійкості особистості. Київ : Ніка-центр.
8. Креденцер О. В. (2020). Теоретичний аналіз основних підходів до визначення поняття «здоров'я» в психології. Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Вип. 55.
9. Ложкін Г. В., Коцан І. Я., Мушкевич М. І. (2011). Психологія здоров'я людини / За ред. І. Я. Коцана.– Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки.
10. Миронець С. М. (2020) Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ: Київ. Нац. торг.- екон. ун-т.
11. Миронець С. М., Тімченко О. В.(2008) Негативні психічні стани рятувальників в умови виникнення надзвичайних ситуацій : монографія. Київ : Видавництво «Август Трейд».
12. Осодло В. (2019) Стрес-асоційовані розлади здоров'я в умовах збройного конфлікту. Дніпро: Акцент.
13. Потапчук Є.М. (2003) Соціально-психологічні основи збереження психічного здоров'я військовослужбовців дис. ... докт. психол. наук : 19.00.01 / Хмельницький.
14. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, А. Ф. Косенко, Т. І. Кочергіна (2002). Заг. ред. М. С. Корольчука. – К. : Фірма «Інкос».
15. Психологічні особливості віддалених наслідків стресогенних впливів : монографія (2014) / Корольчук М. С. та ін. ; за ред. М. С. Корольчука. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т.
16. Світозарова С. В. (2013) Психологічні умови забезпечення професійного здоров'я працівників локомотивних бригад : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10 / Київ. нац. торг.-екон. ун-т. Київ.
17. Myronets, S., Voitenko, E.; Kaposloz, H., Zazymko, O., & Osodlo, V. (2021). Influence of Characteristics of Self-actualization and Coping Behavior on Resistance of Teachers to Professional Stressors and Emotional Burnout. *International Journal of Organizational Leadership*, 10(1), 1–14.

References

1. Boltivets S.I. (2020). Psykhohihiiena yak dystsyplynarnyi napriam psykhologichnoi nauky. [Psychohygiene as a disciplinary direction of psychological science]. *Psykhohihii i suspilstvo*. № 3(81). (in Ukrainian)
2. Boltivets S.I. (2022) Psykhohihiienichna sfera zmitsnennia psykhichnoho zdorovia riznykh hrup naselennia. Pidvyshchennia fizychnoi pratsezdatsnosti riznykh hrup naselennia v protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu i sportom. [The psychohygienic sphere of strengthening the mental health of various population groups. Increasing the physical capacity of various population groups in the process of physical education and sports]. Irpin. (in Ukrainian)
3. Vovkanych M.D. (2000) Psykhologichni osoblyvosti zdorovykh ta osib iz mezhovymy nervovo-psykhichnymy rozladamy [Psychological features of healthy people and people with borderline neuropsychiatric disorders] : dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.04 / Kyiv. nats. un-t. Kyiv. (in Ukrainian)
4. Haletska I., Sosnovskiy T. (2006). Psykhologhiia zdorovia. [Health psychology]. - Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. (in Ukrainian)
5. Karamushka L. (2022). Psykhichne zdorovia personalu orhanizatsii v umovakh viiny: osnovni vyiyavy ta resursy [Mental health of personnel of organizations in conditions of war: basic findings and resources]. / ISSN (Print) 2307-6968, ISSN (Online) 2663-2209 *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, №3 (67). (in Ukrainian)
6. Karamushka, L., Kredentser, O., Tereschenko, Ivkin, V., Lagodzinska, V., & Kovalchuk, O. Osoblyvosti psykhichnoho zdorovya personalu osvitnikh ta naukovykh organizatsii v umovakh viiny [Peculiarities of the mental health of the staff of educational and scientific organizations in the conditions of war]. *Organizatsiina psykhologia. Ekonomichna psykhologia*, 2022. 1(25), 62-74. <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7> (in Ukrainian)
7. Krainiuk V. M. (2009) Psykhologhiia steresostiikosti osobystosti. [Psychology of personality stress resistance]. Kyiv : Nika-tsentr. (in Ukrainian)
8. Kredentser O. V. (2020). Teoretychnyi analiz osnovnykh pidkhodiv do vyznachennia poniattia «zdorovia» v psykhologhii. [Theoretical analysis of the main approaches to defining the concept of "health" in psychology]. Aktualni problemy psykhologhii : zb. nauk. prats In-tu psykhologhii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom I : Orhanizatsiina psykhologhiia. Ekonomichna psykhologhiia. Sotsialna psykhologhiia. Vyp. 55. (in Ukrainian)
9. Lozhkin H. V., Kotsan I. Ya., Mushkevych M. I. (2011). Psykhologhiia zdorovia liudyny [Psychology of human health]. / Za red. I. Ya. Kotsana.– Lutsk: RVV “Veza” Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky. (in Ukrainian)
10. Myronets S. M. (2020) Psykhologhiia diialnosti mizhnarodnykh humanitarnykh misi: teoretychni ta prykladni aspekty. [Psychology of international humanitarian missions: theoretical and applied aspects] : monohrafiia. Kyiv: Kyiv. Nats. torh.- ekon. un-t. (in Ukrainian)
11. Myronets S. M., Timchenko O. V.(2008) Nehatyvni psykhichni stany riatuvalnykh v umovy vynykennia nadzvychainykh sytuatsii. [Negative mental states of rescuers in emergency situations]: monohrafiia. Kyiv : Vydavnytstvo «Avhust Treid». (in Ukrainian)
12. Osodlo V. (2019) Stres-asotsiiovani rozlady zdoro'ya v umovakh zbroinoho konfliktu. [Stress-associated health disorders in conditions of armed conflict]. Dnipro: Aktsent. (in Ukrainian)

13. Potapchuk Ye.M. (2003) *Sotsialno-psykholohichni osnovy zberezhennia psykhnichnoho zdorovia viiskovosluzhbovtiv* [Socio-psychological foundations of maintaining the mental health of military personnel]. dys. ... dokt. psykol. nauk : 19.00.01 / Khmelnytskyi. (in Ukrainian)

14. *Psykholohichne zabezpechennia psykhnichnoho i fizychnoho zdorovia* [Psychological support of mental and physical health]. / M. S. Korolchuk, V. M. Krainiuk, A. F. Kosenko, T. I. Kocherhina (2002). Zah. red. M. S. Korolchuka. – K. : Firma «Inkos». (in Ukrainian)

15. *Psykholohichni osoblyvosti viddalenykh naslidkiv stresohennykh vplyviv*. [Psychological features of distant consequences of stressogenic influences]: monohrafiia (2014) / Korolchuk M. S. ta in. ; za red. M. S. Korolchuka. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. (in Ukrainian)

16. Svitozarova S. V. (2013) *Psykholohichni umovy zabezpechennia profesiinoho zdorovia pratsivnykiv lokomotyvnykh bryhad*. [Psychological conditions for ensuring the occupational health of workers of locomotive crews]: dys. ... kand. psykol. nauk : 19.00.10 / Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. Kyiv. (in Ukrainian)

17. Myronets, S., Voitenko, E., Kaposloz, H., Zazymko, O., & Osodlo, V. (2021). Influence of Characteristics of Self-actualization and Coping Behavior on Resistance of Teachers to Professional Stressors and Emotional Burnout. *International Journal of Organizational Leadership*, 10(1).

Summary

Kryvda K. graduate student of the Department of Psychology State University of Trade and Economics

THE CONTRIBUTION OF UKRAINIAN SCIENTISTS TO THE RESEARCH OF PROBLEMS OF PSYCHOLOGICAL AND PROFESSIONAL HEALTH

Introduction. *The professional health of the organization's employees at all stages of the development of society attracts the attention of scientists and practitioners all over the world. In the current conditions of military aggression of Russia, in Ukraine and other regions of Europe and the world, the problem of studying the specifics of its influence and developing means of overcoming the negative consequences on the professional health of specialists has arisen.*

The purpose of the research is to carry out an analysis of scientific sources regarding the contribution of Ukrainian scientists to the problem of researching the psychological and professional health of specialists.

Methods – theoretical analysis of scientific sources, generalization and systematization of material.

Originality. *The scientific novelty of the research lies in the fact that, based on the analysis of scientific sources by Ukrainian scientists, the main directions and relevance of occupational health research are determined in relation to its determinants, features of manifestations, psychodiagnostics and the provision of psychological assistance to specialists in special conditions.*

The practical significance of the study consists in the systematization and highlighting of the main scientific achievements and achievements of Ukrainian scientists in relation to modern methods of psychodiagnostics and psychological support of professional health in the professionogenesis of an individual.

Conclusions. *On the basis of the analysis of scientific sources, it was established that occupational health is interpreted by scientists as a complex characteristic of human health in specific conditions of professional activity, characterized by adaptation to the influence of factors of the professional environment, provided by a functional reserve of the body sufficient for the performance of a certain type of professional activity, manifested in the form of a state of physical, mental, social and spiritual well-being.*

Ukrainian scientists made a significant contribution to the solution of theoretical, methodological and practical problems of professional health of the individual in ordinary and special conditions of life.

Scientists have revealed both external and internal determinants, military-political, economic, social-psychological, medical-biological, environmental threats to the professional health of an individual. It was found that the challenges apply to all spheres of an individual's life at the micro and macro levels. A significant contribution of Ukrainian scientists to the problem of studying the professional health of specialists is that the scientists not only ascertained the factors that negatively affect the mental health of an individual, but also determined the peculiarities of the psychological support of professional health in the conditions of a pandemic and war. The scientists presented methods of psychodiagnostics, psychological technologies for supporting, maintaining and restoring the professional health of specialists and opportunities for personal growth at various stages of professional development. The implementation of scientific developments of Ukrainian scientists regarding the determination of external and internal factors that negatively affect the professional health of an individual at the psychological, motivational, social, and environmental levels, which ensures the restoration of the professional health of specialists in Ukraine.

The prospect of further research is the substantiation of the psychodiagnostic toolkit, the definition of psychological determinants, manifestations and structural components of the professional health of business managers.

Keywords: *Ukrainian scientists; psychological health; occupational health; experts.*

Received/Поступила: 03.10.23.

Кузьменко Ю. В. кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогічних наук, професійної та
початкової освіти, КЗВО «Вінницька академія
безперервної освіти»
<https://orcid.org/0000-0003-2055-7634>

ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗУ СВІТУ У ЧАСОВОМУ КОНТИНУМІ У МОЛОДІ З РІЗНИМ ДОСВІДОМ УЧАСТІ У ВОЛОНТЕРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті виявлено значущі відмінності образу світу у сьогоденні та у майбутньому. Образ «Світ через 5 років» - позитивний, характеризується як осмислений, активний, справедливий і надійний. Встановлено зв'язок характеристик образу світу із базисними переконаннями, насамперед зі сприйняттям справедливості світу. Доведено позитивну роль участі студентської молоді у волонтерській діяльності для формування позитивного образу світу.

Ключові слова: образ світу; студентська молодь; волонтерська діяльність; базисні переконання; справедливість світу.

Вступ. Цінності визначають прихильність молоді до певних видів соціальної активності. Соціально-політичні події, що відбуваються у сучасному світі останнім часом, суттєво впливають на уявлення молодих людей про світ, суспільство, відносини і своє місце у сучасному соціумі, що надає особливій актуальності проблемі дослідження образу світу у сучасній молоді. Сучасне суспільство характеризується високою транзитивністю, створюючи простір постійних змін із високим ступенем невизначеності за змістом того, що відбувається, і непередбачуваністю наслідків зміни суспільства. Виникає множинність варіантів макро- і мікросоціальних просторів, які вимагають від людини оцінки та вироблення ставлення до змін, що відбуваються. Можна говорити про жорстку (кризову) форму транзитивності у сучасному світі, що характеризується різкістю і миттєвістю змін, супроводжуваних зростанням внутрішньо- і міжгрупових конфліктів і суперечностей. На індивідуальному рівні кризова транзитивність пов'язана з підвищеними вимогами до емоційної стабільності та життєстійкості людини. Однією із причин і наслідком транзитивних трансформацій є зміна картини світу, пов'язана із переоцінкою цінності життя. Відбувається трансформація уявлень про світ, образ світу, можливості соціуму, його цінності та індивідуальні смисли.

Наукова новизна проблеми дослідження образу світу у молоді у період входження у дорослість за умов транзитивності сучасного суспільства визначається тим, що, незважаючи на відносну розробленість конструкту «образ світу» у різних

теоретичних підходах, на теперішній час психологічні особливості образу світу особистості у часовому вимірі «світ сьогодні - світ у майбутньому» у молоді із різним досвідом соціальних практик ще не достатньо вивчено. Участь у волонтерській діяльності можна розглядати як різновид соціально спрямованої діяльності, що задає простір для самопізнання і самореалізації особистості та є значущою умовою формування образу світу у молоді у період входження у дорослість. У проведеному дослідженні операціоналізація образу світу реалізована за допомогою психосемантичного опису та системи базисних переконань особистості [3].

Мета дослідження - визначення особливостей образу світу в актуальній та майбутній перспективі у молоді з різним досвідом участі у волонтерській діяльності.

Теоретичне підґрунтя. Поняття «образ світу» у психології має різноманітне трактування і розуміння. Можна виокремити такі напрями розвитку уявлень про образ світу: образ світу як система значень особистості; образ світу, що визначається через функції образу світу; образ світу у вимірі його розвитку. Психічний образ розглядають як продукт життєвих, практичних зв'язків і відносин суб'єкта із предметним світом. У розвиток цієї ідеї при визначенні образу світу велику увагу приділяють тому значенню, яке опосередковує уявлення про світ. Це як би п'ятий квазівимір, що дозволяє набути об'єктивному світу суб'єктивного забарвлення через простір смислового поля. Природа смислового поля пов'язана із поняттям «особистісний смисл», який відображає власні життєві відносини

людини. Усвідомлення особистісних смислів власного життя визначає ставлення людини до себе, навколишнього соціуму і світу загалом. Таким чином, образ світу містить систему особистісних смислів людини у її взаємодії із навколишнім світом.

Образ світу розглядають як цілісне уявлення про світ, у якому знаходить відображення конкретно-історичне, екологічне, соціальне, культурне тло, у межах якого розгортається уся психічна діяльність людини. Події, що відбуваються у навколишньому соціумі, і життєдіяльність людини знаходять відображення в образі світу. Згідно з діяльнісним підходом соціальні практики людини визначають як характер її відносин із соціумом, так і особливості образу світу. Життєві зміни і трансформації різняться залежно від здатності особистості контролювати власну поведінку у діапазоні від свідомого вибору видів активності до пасивного зіткнення із подіями, що трансформують умови життєдіяльності, які перебувають поза зоною контролю людини.

Образ світу як інтегральна характеристика індивідуальної смислової системи особистості, що визначає взаємодію зі світом, зазнає суттєвих змін в умовах транзитивності. Період входження у дорослість як період зіткнення ідеальних уявлень про світ із реальністю ставить завдання перегляду образу світу. Можна припустити, що корективи образу світу значною мірою будуть пов'язані із досвідом соціальної практики особистості, одним із видів якої є волонтерська діяльність. Волонтерська діяльність як доступна соціальна практика є активністю, що набула нового імпульсу у зв'язку із повномасштабною російською агресією та появою великих мас людей, які постраждали від неї. Вона об'єднує людей різних вікових, соціальних та професійних груп. Волонтерство передбачає добровільну участь людини у видах активності, спрямованих на надання допомоги оточуючим людям, тваринам, природі. Психологічні дослідження показують взаємозв'язок участі у волонтерстві із параметрами соматичного та психологічного благополуччя: добровільча активність сприяє підвищенню рівня соматичного здоров'я та задоволеності життям, вищому рівню самооцінки та переживання щастя, зниженню ймовірності виникнення депресії. Спостерігається кумулятивний ефект участі у добровільчій

діяльності для загального рівня фізичного та психічного здоров'я людини [1; 2; 4; 5].

Методи дослідження – опитування, тестування.

Результати і обговорення. Було зроблено припущення, що існують відмінності в образі світу у часових координатах «теперішнє – майбутнє» у студентської молоді із різним досвідом волонтерської діяльності. Позитивне сприйняття світу, втілене в образі світу, є більш характерним для молоді, яка бере участь у добровільчому русі. Завдання дослідження: вивчення особливостей образу світу особистості студентської молоді у період входження у дорослість; порівняльний аналіз образу світу у часових координатах «теперішнє – майбутнє»; вивчення зв'язку образу світу та досвіду волонтерської діяльності студентської молоді у період входження у дорослість. Було використано такі методики:

методика «Біполярний семантичний диференціал», що складається з 11 пар прикметників, яку було використано для двох послідовних оцінок способу світу: «Світ зараз» і «Світ через 5 років». Пари прикметників, використані у дослідженні, охоплювали характеристики: стійкий - непередбачуваний, справедливий - несправедливий, надійний - ненадійний, керований - хаотичний, доброзичливий - ворожий, роз'єднаний - цілісний, спокійний - тривожний, цінний - даремний, осмислений - неосмислений, активний - пасивний, простий - складний. «Мінуси» в оцінках свадчать про вибір першого прикметника у парі, а «плюси» - другого;

Шкала базових переконань Р.Янов-Бульмана в адаптації М.Падуна та А.Котельникової [3]. Методика оцінює п'ять базових переконань, що становлять ядро нашого суб'єктивного світу: «доброзичливості навколишнього світу», «справедливості навколишнього світу», «позитивності образу Я», «віри в успіх» і «переконаності у контролі над життям»;

опитувальник, спрямований на виявлення ставлення до волонтерської діяльності та набуття досвіду особистої участі у ній.

У дослідженні взяло участь 100 студентів віком 18-23 роки ($M=19,8$; $SD=1,60$). Серед них 50% юнаків і 50% юнок. Дослідження проводилося у ситуації прямої взаємодії у груповій формі. Опрацювання даних проводилося із застосуванням програми статистичного

Питання психології

опрацювання інформації SPSS V.23.0. Було використано різні методи статистичного опрацювання результатів, включно із критерієм Колмогорова-Смирнова, критерієм Ст'юдента для двох незалежних вибірок, коефіцієнтом кореляції Пірсона.

Розглянемо уявлення студентської молоді про образи «Світ зараз» і «Світ через 5 років». У табл. 1 подано розподіл респондентів, які обрали при описі різні полюси (позитивний або негативний), за усіма парами прикметників.

Таблиця 1

Розподіл респондентів (у %) за різними полюсами опису «Світ зараз» і «Світ через 5 років» за усіма парами прикметників, у % (N = 100)

Пара прикметників/Група	Світ зараз			Світ через 5 років		
	—	0	+	—	0	+
стійкий - непередбачуваний	28	11	61	41	12	47
справедливий - несправедливий	42	21	37	51	20	29
надійний - ненадійний	42	12	47	57	14	29
керований - хаотичний	34	20	44	50	16	34
доброзичливий - ворожий	46	21	34	59	18	23
роз'єднаний - цілісний	47	20	33	33	18	49
спокійний - тривожний	29	17	54	56	15	29
цінний - даремний	67	23	20	71	20	9
осмислений - неосмислений	66	18	16	76	10	14
активний - пасивний	68	18	14	77	14	9
простий - складний	21	14	65	35	20	45

Можна зазначити, що «Світ зараз» розглядається більшістю доволі суперечливо - як непередбачуваний, ненадійний, хаотичний, роз'єднаний, тривожний і складний, але при цьому доброзичливий, цінний, осмислений і активний. Уявлення про справедливість-несправедливість світу не мають вираженості до одного з полюсів. «Світ через 5 років» сприймається як непередбачуваний, справедливий, надійний, керований, доброзичливий, цілісний, спокійний, цінний, осмислений, активний і складний. Зазначимо, що для образу «Світ через 5 років», на думку респондентів, категорії «осмислений» та «активний» виступили універсаліями, оскільки саме ці полюси обрали 76% учасників дослідження.

Для образу «Світ зараз» універсалій не виявлено, що свідчить про відсутність однастайності серед респондентів із цього приводу. За допомогою критерію Колмогорова-Смирнова встановлено, що розподіл оцінок, отриманих студентами за шкалами методики «Шкала базових переконань», і за окремими парами прикметників біполярного семантичного диференціала, є нормальним.

Розглянемо наявність статистично значущих відмінностей для образів «Світ зараз» і «Світ через 5 років». У табл. 2 наведено середні, медіани і стандартні відхилення оцінок за згаданими методиками за усіма парами прикметників і результат порівняння цих оцінок (t-критерій Ст'юдента для парних вибірок).

Таблиця 2

Описові статистики для оцінок «Світ зараз» і «Світ через 5 років» за усіма парами прикметників; відмінності між ними (N = 100)

Пара прикметників/Група	Світ зараз			Світ через 5 років			Відмінності	
	M	Me	SD	M	Me	SD	t	p
стійкий - непередбачуваний	0,82	1,00	1,998	0,17	0,00	2,195	4,668	<0,001
справедливий - несправедливий	-0,16	0,00	1,925	-0,58	0,00	1,891	3,631	<0,001
надійний - ненадійний	-0,02	0,00	1,993	-0,62	-1,00	1,925	5,516	<0,001
керований - хаотичний	0,13	0,00	1,788	-0,27	0,00	1,851	3,705	<0,001
доброзичливий - ворожий	-0,33	0,00	1,835	-0,82	-1,00	1,801	4,355	<0,001
роз'єднаний - цілісний	-0,17	0,00	1,865	0,45	1,00	1,858	-4,135	<0,001
спокійний - тривожний	0,51	1,00	1,889	-0,55	-1,00	1,888	7,316	<0,001
цінний - даремний	-1,11	-1,00	1,567	-1,25	-1,00	1,608	1,591	0,113
осмислений - неосмислений	-0,93	-1,00	1,629	-1,14	-1,00	1,697	2,351	0,020
активний - пасивний	-1,13	-1,00	1,725	-1,36	-2,00	1,572	2,328	0,021
простий - складний	1,02	1,00	1,851	0,28	0,00	2,059	5,818	<0,001

Питання психології

Результати показують, що образ «Світ через 5 років» уявляється учасникам дослідження значуще стійкішим, справедливішим, надійнішим, керованішим, доброзичливішим, цілісним, спокійнішим, осмисленішим, активнішим і простішим, ніж образ «Світ зараз». Для усіх зазначених параметрів було отримано статистично значущі відмінності. Для оцінок «Світ зараз» і «Світ через 5 років» за парою «цінний – безкорисний» немає відмінностей в оцінках - світ сприймається як цінний і в оцінці сьогодення, і в оцінці майбутнього. Таким чином, «Світ через 5 років» представляється учасникам дослідження у більш позитивному світлі, ніж «Світ зараз».

Шкала базисних переконань особистості відображає її світогляд, нерозривно пов'язаний з образом світу. Базисні уявлення (переконання) про світ являють собою особистісні конструкти у

вигляді системи ієрархічно зорганізованих когнітивно-емоційних імпліцитних уявлень, що визначають поведінку і міжособистісні стосунки людини. Базисні переконання особистості позиціонуються як ціннісна складова психологічного благополуччя [5]. Це є базисом особистості для формування власного образу світу.

За допомогою методики «Шкала базисних переконань» було отримано оцінки за шкалами «Доброзичливість навколишнього світу», «Справедливість навколишнього світу», «Позитивність образу Я», «Віра в успіх» і «Переконаність у контролі над життям». У табл. 3 подано результати кореляційного аналізу оцінок «Світ зараз» (11 пар прикметників) і базисних переконань особистості (коефіцієнт кореляції Пірсона). Виокремлено значущі зв'язки сили більше, ніж 0,2.

Таблиця 3

Зв'язки оцінок «Світ зараз» і базисних переконань особистості (N = 100)

Пара прикметників/ШБП		ШБП 1	ШБП 2	ШБП 3	ШБП 4	ШБП 5
стійкий - непередбачуваний	r p	-0,164* 0,019	-0,235** <0,001	-0,098 0,154	-0,105 0,134	-0,092 0,188
справедливий - несправедливий	r p	-0,184* 0,009	-0,285** <0,001	-0,233** 0,001	-0,191** 0,007	-0,227** 0,001
надійний - ненадійний	r p	-0,184* 0,009	-0,235** 0,001	-0,218** 0,003	-0,087 0,217	-0,184** 0,009
керований - хаотичний	r p	0,005 0,956	-0,132 0,057	-0,097 0,154	-0,102 0,142	-0,077 0,272
доброзичливий - ворожий	r p	-0,239** <0,001	-0,262** <0,001	-0,214** 0,003	-0,132 0,055	-0,137* 0,047
роз'єднаний - цілісний	r p	0,119 0,088	0,213** 0,003	0,063 0,372	0,005 0,955	0,061 0,367
спокійний - тривожний	r p	-0,105 0,135	-0,202** 0,002	-0,149* 0,032	-0,138* 0,047	-0,144* 0,037
цінний - даремний	r p	-0,148* 0,031	-0,264** <0,001	-0,317** <0,001	-0,247** <0,001	-0,206** 0,003
осмислений - неосмислений	r p	-0,176* 0,012	-0,217** 0,001	-0,268** <0,001	-0,227 0,001	-0,272** <0,001
активний - пасивний	r p	-0,141* 0,038	-0,152* 0,027	-0,255** <0,001	-0,197** 0,005	-0,175* 0,012
простий - складний	r p	-0,121 0,081	-0,217** 0,001	-0,162* 0,017	-0,045 0,513	-0,055 0,409

Примітка. Шкали ШБП: ШБП 1 - доброзичливість навколишнього світу; ШБП 2 - справедливість навколишнього світу; ШБП 3 - позитивність образу Я; ШБП 4 - віра в удачу; ШБП 5 - переконаність у контролі: "*" - значущість менша за 0,05; "***" - значущість менша за 0,001.

Отримані результати дозволяють встановити таке (при описі лише значущих зв'язків сили більше, ніж 0,2 за модулем). Усі виявлені зв'язки є прямим: чим позитивнішим бачиться «Світ зараз», тим вищими є оцінки за базисними переконаннями особистості. Оцінки «Світу

зараз» найбільше пов'язані із відчуттям справедливості навколишнього світу (9 з 11 пар, окрім пар: керований-хаотичний, активний-пасивний), а найменше - з оцінками доброзичливості навколишнього світу (лише одна з 11 пар - це пара «доброзичливий – ворожий»). Як свідчать

Питання психології

дані, оцінки базисних переконань особистості найбільше пов'язані з оцінками «Світ зараз» за такими парами прикметників, як «цінний – безкорисний» та «осмислений – безглуздий» (із 4 базисними переконаннями з 5), а найменше - з парою «керований – хаотичний» (зв'язки відсутні).

У табл. 4 подано результати кореляційного аналізу оцінок «Світ через 5 років» (11 пар прикметників) і базисних переконань особистості (коефіцієнт кореляції Пірсона). Виокремлено значущі зв'язки сили більше, ніж 0,2.

Таблиця 4

Зв'язки оцінок «Світ через 5 років» і базисних переконань особистості (N = 100)

Пара прикметників/ШБП		ШБП 1	ШБП 2	ШБП 3	ШБП 4	ШБП 5
стійкий - непередбачуваний	r p	-0,161* 0,021	-0,277** <0,001	-0,187** 0,007	-0,115 0,088	-0,126 0,067
справедливий - несправедливий	r p	-0,264** <0,001	-0,397** <0,001	-0,325** <0,001	-0,215** 0,002	-0,298** <0,001
надійний - ненадійний	r p	-0,243** <0,001	-0,317** <0,001	-0,235** <0,001	-0,208** 0,002	-0,189** 0,006
керований - хаотичний	r p	-0,103 0,128	-0,224** 0,001	-0,186** 0,007	-0,266** <0,001	-0,186** 0,006
доброзичливий - ворожий	r p	-0,323** <0,001	-0,372** <0,001	-0,267** <0,001	-0,143* 0,043	-0,183** 0,007
роз'єднаний - цілісний	r p	0,104 0,131	0,203** 0,003	0,053 0,436	0,143* 0,036	0,158* 0,024
спокійний - тривожний	r p	-0,141* 0,041	-0,333** <0,001	-0,183** 0,007	-0,184** 0,006	-0,224** 0,001
цінний - даремний	r p	-0,204** 0,003	-0,294** <0,001	-0,218** 0,002	-0,297** <0,001	-0,267** <0,001
осмислений - неосмислений	r p	-0,204** 0,003	-0,267** <0,001	-0,209** 0,002	-0,272** <0,001	-0,274** <0,001
активний - пасивний	r p	-0,213** 0,002	-0,232** 0,001	-0,275** <0,001	-0,177* 0,010	-0,222** 0,001
простий - складний	r p	-0,136* 0,047	-0,213** 0,002	-0,195** 0,004	-0,036 0,586	-0,072 0,287

Примітка. Шкали ШБП: ШБП 1 - доброзичливість навколишнього світу; ШБП 2 - справедливість навколишнього світу; ШБП 3 - позитивність образу Я; ШБП 4 - віра в успіх; ШБП 5 - переконаність у контролі; "*" - значущість менша за 0,05; "**" - значущість менша за 0,001.

Виявлено, що (описуємо лише значущі зв'язки сили, більшої, ніж 0,2 за модулем), що усі зв'язки є прямими: чим позитивнішим бачиться «Світ за 5 років», тим вищими є оцінки за базисними переконаннями особистості. Оцінки «Світу через 5 років» найбільше пов'язані з відчуттям справедливості навколишнього світу (11 з 11 пар), а найменше - з оцінками за шкалою «Віра у вдачу» (5 з 11 пар). Оцінки базисних переконань особистості найбільше пов'язані з оцінками «Світ за 5 років» за такими парами прикметників, як «справедливий – несправедливий», «цінний – даремний» та «осмислений – безглуздий» (із 4 базисними переконаннями із 5), а найменше - із парами «сталий - непередбачуваний», «роз'єднаний – цілісний» та «простий – складний» (із 1

базисним переконанням із 5). Таким чином, можна відзначити, що базисні переконання особистості сильніше (більше зв'язків) пов'язані з оцінками «Світ через 5 років», ніж «Світ зараз».

Аналізуючи роль практики волонтерства для базисних переконань особистості та образів «Світ зараз» і «Світ через 5 років», зазначимо, що у вибірці 59% студентів мають, а 41% не мають досвіду участі у волонтерській діяльності. У табл. 5 подано середні, медіани та стандартні відхилення оцінок базисних переконань особистості студентів, які мають і не мають досвіду участі у волонтерській діяльності, наведено результат аналізу відмінностей між цими оцінками (t-критерій Ст'юдента для незалежних вибірок).

Таблиця 5

Описові статистики для оцінок базисних переконань студентів, які мають і не мають досвіду волонтерської діяльності; відмінності між ними (N = 100)

Шкала ШБП/Група	Є досвід			Немає досвіду			Відмінності	
	М	Me	SD	М	Me	SD	t	p
Добррозичливість навколишнього світу	3,73	3,91	0,783	3,55	3,61	0,881	-1,527	0,126
Справедливість навколишнього світу	3,73	3,71	0,682	3,46	3,51	0,805	-2,797	0,005
Позитивність образу Я	4,25	4,36	0,915	4,18	4,12	0,887	-0,408	0,684
Віра у вдачу	4,16	4,11	0,676	3,88	3,92	0,782	-2,754	0,005
Переконаність у контролі	4,07	4,11	0,596	3,97	3,93	0,656	-1,376	0,173

Результати дозволяють констатувати достатньо високі або середні оцінки за усіма шкалами базисних переконань. Найвищі оцінки в усіх учасників було виявлено за шкалами «Позитивний образ Я», «Переконаність у контролі над життям» і «Віра у вдачу». Найнижчі оцінки - за шкалами «Справедливість навколишнього світу» і «Добррозичливість навколишнього світу». Виявлено, що практично за усіма шкалами оцінки базисних переконань у студентів, які мають досвід участі у волонтерській діяльності, вищі, ніж у тих, хто такого досвіду не має. Статистично значущі відмінності в оцінках базисних переконань було отримано

для шкал «Справедливість навколишнього світу» (p=0,006) і «Віра у вдачу» (p=0,006). Студенти із досвідом волонтерської діяльності уявляють світ більш справедливим і вважають, що у світі їх супроводжує вдача, порівняно зі студентами, які ніколи не брали участі у волонтерській діяльності.

У табл. 6 подано середні, медіани та стандартні відхилення оцінок «Світ зараз» за усіма парами прикметників у студентів, які мають і не мають досвіду участі у волонтерській діяльності, і результат порівняння цих оцінок (t-критерій Ст'юдента для двох незалежних вибірок).

Таблиця 6

Описові статистики для оцінок «Світ зараз» студентами, які мають і не мають досвіду волонтерської діяльності; відмінності між ними (N = 100)

Пара прикметників/Група	Є досвід			Немає досвіду			Відмінності	
	М	Me	SD	М	Me	SD	t	p
стійкий - непередбачуваний	0,83	1,00	1,946	0,77	1,00	2,087	0,105	0,915
справедливий - несправедливий	-0,14	0,00	1,896	-0,17	0,00	1,974	0,225	0,823
надійний - ненадійний	-0,04	0,00	1,964	0,01	0,00	2,043	-0,154	0,875
керований - хаотичний	0,03	0,00	1,825	0,33	0,00	1,726	-1,173	0,244
добррозичливий - ворожий	-0,48	0,00	1,835	-0,13	0,00	1,621	-1,367	0,175
роз'єднаний - цілісний	-0,06	0,00	1,833	-0,34	0,00	1,912	1,078	0,284
спокійний - тривожний	0,54	1,00	1,833	0,47	1,00	1,981	0,128	0,902
цінний - даремний	-1,19	-1,00	1,563	-0,97	-1,00	1,574	-0,997	0,353
осмислений - неосмислений	-0,98	-1,00	1,655	-0,87	-1,00	1,592	-0,585	0,564
активний - пасивний	-1,38	-2,00	1,725	-0,82	-1,00	1,676	-2,394	0,012
простий - складний	1,12	2,00	1,8243	0,87	1,00	1,897	0,775	0,444

Порівняльний аналіз образу світу у часовому вимірі «теперішнє» виявляє значну схожість оцінок у груп респондентів із досвідом і без досвіду волонтерської діяльності. Образ «Світ зараз» для більшості учасників є суперечливим і є непередбачуваним, ненадійним, хаотичним, роз'єднаним, тривожним і складним, але водночас доброзичливим, цінним, осмисленим та активним. Уявлення про справедливість - несправедливість світу не мають вираженості до одного з полюсів. Виявлено статистично значущі відмінності лише за однією характеристикою образу

світу у сьогоденні - активність світу оцінюють вище студенти, які мають досвід волонтерської діяльності (p=0,018). Для них «Світ зараз» позиціонується як значуще діяльніший, такий, що веде до перетворень, активніший, ніж для респондентів, які не мають досвіду волонтерства. У табл. 7 подано середні, медіани та стандартні відхилення оцінок «Світ за 5 років» за усіма парами прикметників у студентів, які мають і не мають досвіду участі у волонтерській діяльності, і результат порівняння цих оцінок (t-критерій Ст'юдента для двох незалежних вибірок).

Описові статистики для оцінок «Світ через 5 років» студентами, які мають і не мають досвіду волонтерської діяльності; відмінності між ними (N = 100)

Пара прикметників/Група	Є досвід			Немає досвіду			Відмінності	
	M	Me	SD	M	Me	SD	t	p
стійкий - непередбачуваний	0,254	1,00	2,266	0,07	0,00	2,101	0,466	0,641
справедливий - несправедливий	-0,65	-0,50	1,813	-0,44	0,00	2,002	-0,842	0,402
надійний - ненадійний	-0,81	-1,00	1,844	-0,35	-1,00	2,015	-1,623	0,103
керований - хаотичний	-0,51	-1,00	1,764	0,05	0,00	1,926	-2,234	0,025
доброзичливий - ворожий	-1,04	-1,00	1,705	-0,47	-1,00	1,893	-2,257	0,026
роз'єднаний - цілісний	0,61	1,00	1,822	0,16	0,00	1,896	1,566	0,114
спокійний - тривожний	-0,66	-1,00	1,851	-0,33	0,00	1,936	-1,395	0,165
цінний - даремний	-1,42	-2,00	1,517	-0,97	-1,00	1,705	-1,946	0,045
осмислений - неосмислений	-1,32	-2,00	1,626	-0,97	-1,00	1,794	-1,502	0,137
активний - пасивний	-1,52	-2,00	1,502	-1,07	-1,00	1,643	-2,162	0,034
простий - складний	0,26	0,00	2,073	0,36	0,00	2,0521	-0,368	0,713

Можна бачити, що образ світу у часовому вимірі «майбутнє» у респондентів також зберігає певну суперечливість. «Світ через 5 років» хоча і сприймається як непередбачуваний, роз'єднаний і складний, але водночас - як справедливий, надійний, керований, доброзичливий, цілісний, спокійний, цінний, осмислений та активний. Для образу «Світ за 5 років» категорії «осмислений» та «активний» за оцінками респондентів виступили універсаліями, бо саме ці полюси обрали щонайменше 75% учасників дослідження. Виявлено статистично значущі відмінності за чотирма характеристиками образу світу у майбутньому, а саме: керованості - хаотичності ($p=0,025$), доброзичливості - ворожості ($p=0,026$), цінності - даремності ($p=0,045$) та активності - пасивності ($p=0,034$). Студенти, які мають досвід волонтерської діяльності, бачать «Світ через 5 років» значуще більш керованим, доброзичливим, цінним і активним, ніж студенти, які ніколи не брали участі у волонтерському русі. Таким чином, значущі відмінності в образі «Світ зараз» між учасниками, які мають і не мають досвіду волонтерської діяльності, зачіпають лише одну пару прикметників, відмінності в образі «Світ через 5 років» - чотири пари.

Порівняльний аналіз базисних переконань у студентів, які мають досвід участі у волонтерській діяльності, і тих, хто не має досвіду, надає можливості дійти висновку, що образ світу у респондентів із досвідом волонтерства є позитивнішим, сприймається як більш справедливий, такий, що сприяє успіху, а отже, відкриває можливості досягнення успіху.

Аналіз результатів методики біполярного психосемантичного диференціала виявляє високу суперечливість образу світу у часовому вимірі сьогодення у студентської молоді. Поєднання в образі світу негативних характеристик: непередбачуваності, ненадійності, хаотичності, роз'єднаності, тривожності та складності - і позитивних характеристик: доброзичливості, цінностей, осмисленості та активності - є відображенням транзитивності та високої соціальної невизначеності. Натомість «Світ через 5 років» характеризується загалом як позитивний, хоча й непередбачуваний. Образ світу у майбутньому бачиться респондентам як справедливий, надійний, керований, доброзичливий, цілісний, спокійний, цінний, осмислений, активний, хоча і складний. Статистична значущість відмінностей образу світу у теперішньому і у майбутньому за усіма характеристиками, за винятком «цінність» світу, свідчить про переважання позитивних характеристик образу світу у майбутньому (критерій Ст'юдента, $p<0,02$), що засвідчує оптимізм у студентської молоді у сприйнятті майбутнього, позитивні очікування та надії за умови визнання необхідності і неминучості трансформації світу. Це підтверджується порівняльним аналізом образу світу у теперішньому і майбутньому.

Результати кореляційного аналізу базисних переконань і характеристик образу світу, виявлених на основі біполярного психосемантичного диференціала, засвідчили найбільший зв'язок більшості позитивних характеристик образу світу у сьогоденні і у майбутньому зі шкалою

сприйняття світу як справедливого і найменший зв'язок зі сприйняттям світу як осмисленого та активного. Саме відчуття справедливості або несправедливості навколишнього світу багато у чому визначає загальну оцінку та образ світу, як у теперішньому, так і через 5 років. А відчуття доброзичливості навколишнього світу більшою мірою пов'язане з оцінками світу у майбутньому, ніж у теперішньому. Водночас виявлено значущий зв'язок практично усіх шкал базисних суджень з окремими характеристиками образу світу, що дозволяє розглядати базисні судження про світ як ядро образу світу. Аналіз результатів дослідження загалом підтверджує припущення про відмінності в образі світу у часових координатах «теперішнє – майбутнє» у студентської молоді із різним досвідом волонтерської діяльності. Студенти із досвідом волонтерської діяльності сприймають світ у теперішньому часі як більш активний, а світ у майбутньому - як більш керований, доброзичливий (критерій Ст'юдента, $p < 0,02$) та цінний (критерій Ст'юдента, $p = 0,044$). У студентської молоді, яка бере участь у волонтерському русі, більш вираженими є базисні переконання у справедливості навколишнього світу та віра у вдачу. Позитивне сприйняття світу, втілене у психосемантичному описі образу світу, є більш характерним для молоді, яка бере участь у добровольчому русі. Отримані результати підтверджують припущення про зв'язок досвіду волонтерства з образом світу. Активна позиція особистості у просторі соціальної практики, досвід волонтерства та здійснення допомоги людям, діяльність в ім'я соціального благополуччя стають джерелом формування образу світу як надійного, хоча й такого, що трансформується, справедливого та певною мірою підвладного управлінню та контролю

з боку особистості, що стає умовою формування позитивного образу світу у майбутньому.

Висновки. Таким чином, образ світу у студентської молоді у системі часового континууму «теперішнє – майбутнє» має суттєві відмінності. Образ «Світ зараз» є суперечливим, має переважно негативну модальність і характеризується насамперед як не-передбачуваний і тривожний, а також як ненадійний, некерований, хаотичний і роз'єднаний. Позитивні риси образу світу у сьогоденні - цінність, осмисленість та активність. Натомість образ «Світ за 5 років» характеризується позитивною модальністю, високою осмисленістю та активністю, сприймається студентською молоддю як справедливий, надійний, доброзичливий і спокійний, певною мірою керований, але складний і непередбачуваний. Позитивний образ світу у майбутньому свідчить про оптимізм у сприйнятті майбутнього на основі прийняття установки на універсальність активності та осмисленості як ключових характеристик образу світу. Виявлена тенденція найяскравіше виражена у студентської молоді, яка має досвід участі у волонтерському русі. Базисні переконання і, насамперед, сприйняття справедливості світу становлять ядро образу світу у сучасної студентської молоді. Результати дослідження загалом підтверджують припущення щодо значення досвіду волонтерської діяльності для формування позитивного образу світу, що дозволяє розглядати участь молоді у волонтерському русі як підґрунтя становлення активної життєвої позиції особистості щодо соціального та природного світу, формування ресурсного потенціалу самодетермінації та саморозвитку особистості.

Список використаних джерел

1. Hardy S.A., Dollahite D.C., Johnson N. (2015) Adolescent Motivations to Engage in Pro-Social Behaviors and Abstain from Health-Risk Behaviors: A Self-Determination Theory Approach. *Journal of Personality*. Vol. 83. № 5. P. 479-490. DOI:10.1111/jopy.12123
2. Holdsworth C. (2017) Why Volunteer? Understanding Motivations For Student Volunteering. *British Journal of Educational Studies*. Vol. 58 №4. P. 421-437. DOI:10.1080/00071005.2010.527666
3. Janoff-Bulman R. (1985) The after math of victimisation: Rebuilding shattered assumption // *Trauma and its wake*. №1. P. 15-35.
4. Musick M.A., Wilson J. (2003) Volunteering and depression: the role of psychological and social resources in different age groups. *Social Science Medicine*. Vol. 56. №2. P. 259-269. DOI:10.1016/S0277-9536(02)00025-4

5. Wu C. Cheng S., Zhang Y., Yan J., He C., Sa Z., Wu J., Lin Y., Heng C., Su X., Lang H. (2022) Social responsibility and subjective well-being of volunteers for COVID-19: The mediating role of job involvement. *Frontiers in Psychology*. №1. P. 1.10. DOI:10.3389/fpsyg.2022.985728

Summary

Kuzmenko Y. Candidate Psychological Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of Pedagogical Sciences, Vocational and Primary Education, Vinnytsia Academy of Continuing Education

PECULIARITIES OF THE IMAGE OF THE WORLD IN THE TIME CONTINUUM AMONG YOUNG PEOPLE WITH DIFFERENT EXPERIENCE OF PARTICIPATION IN VOLUNTEERING

Introduction. *The scientific novelty of the problem of studying the image of the world in young people in the period of entering adulthood in the conditions of transitivity of modern society is determined by the fact that, despite the relative development of the construct "image of the world" in various theoretical approaches, at present, the psychological features of the image of the world of the individual in the temporal dimension "world today - world in the future" in young people with different experiences of social practices have not yet been sufficiently studied. Participation in volunteer activities can be considered as a type of socially oriented activity that provides a space for self-knowledge and self-realisation of the individual and is a significant condition for the formation of the image of the world in young people during the period of entering adulthood. In the study, the operationalisation of the world image is realised through a psychosemantic description and a system of basic beliefs of the individual.*

Purpose - identification of the peculiarities of the image of the world in the current and future perspective of young people with different experience of participation in volunteering.

Methods - surveys, testing.

Originality. *Students' image of the world in the system of the time continuum "present - future" has significant differences. The image of the "World Now" is contradictory, has a predominantly negative modality and is characterised primarily as unpredictable and anxious, as well as unreliable, uncontrollable, chaotic and disconnected. The positive features of the image of the world in the present are value, meaningfulness and activity. In contrast, the image of the "World in 5 years" is characterised by positive modality, high meaningfulness and activity, and is perceived by students as fair, reliable, friendly and calm, somewhat manageable, but complex and unpredictable. A positive image of the world in the future indicates optimism in the perception of the future based on the adoption of the attitude of universality of activity and meaningfulness as key characteristics of the world image. This tendency is most pronounced among students with experience of participating in the volunteer movement. Basic beliefs and, above all, the perception of justice in the world form the core of the image of the world among modern students.*

Conclusion. *The results of the study generally confirm the assumption that the experience of volunteering is important for the formation of a positive image of the world, which allows us to consider youth participation in the volunteer movement as the basis for the formation of an active life position of an individual in relation to the social and natural world, the formation of the resource potential of self-determination and self-development of the individual.*

Keywords: *image of the world; student youth; volunteering; basic beliefs; world justice.*

Received/Поступила: 16.10.23.

Мордвінов С. Л. провідний науковий співробітник
кафедри розвідки Національного
університету оборони України
<https://orcid.org/0000-0002-0451-9868>

Адаменко М. В. кандидат військових наук, начальник
науково-дослідної лабораторії кафедри розвідки
Національного університету оборони України
<https://orcid.org/0000-0002-1345-8833>

Павлушенко С. М. ад'юнкт кафедри
морально-психологічного забезпечення діяльності
військ (сил) Національного університету оборони
<https://orcid.org/0000-0001-6222-0656>

РОЛЬ ПОВІТРЯНОДЕСАНТНОЇ ПІДГОТОВКИ У ФОРМУВАННІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

Формування, підтримання, в разі потреби – відновлення морально-психологічного стану військовослужбовця є надважливими складовими системи індивідуальної підготовки військовослужбовців усіх категорій. Фаховий рівень, фізична витривалість і психологічна здатність військовослужбовців мають значення лише в разі готовності до їх застосування на полі бою. У статті розглянуто роль та місце повітрянодесантної підготовки як одного з курсів у комплексному підході до надання знань, навичок та вмій за фахом у загальній фізичній та психологічній підготовці.

Ключові слова: повітрянодесантна підготовка; психологічна готовність; етнопедagogіка; інноваційні педагогічні технології; морально-психологічний стан; психологічна підготовка; стрес; фрустрація; фрустраційна толерантність.

Вступ. Протягом ведення антитерористичної операції (далі – АТО), операції Об'єднаних сил (далі – ООС) та під час відкритої збройної агресії з боку РФ незаперечним є успішне виконання бойових завдань військовими частинами (підрозділами), чия служба пов'язана з виконанням стрибків з парашутом. Незважаючи на те, що повітряних десантів, за винятком окремих фактів у 2014–2015 рр., майже не застосовували, наступальні, рейдові, штурмові та інші види бойових дій проводив зухвало, натискаючи і надалі стрімко розвиваючи успіх, саме особовий склад Десантно-штурмових військ (далі – ДШВ), Морської піхоти (далі – МП ВМС) та Сил спеціальних операцій (далі – ССО) Збройних Сил України. Ця тенденція притаманна і діям противника. Такі дії спостерігалися також на напрямках зосередження основних зусиль у широкомасштабних операціях, які проводили збройні сили провідних країн світу, та в локальних конфліктах останніх двадцяти років (Нагірний Карабах (2020), російсько-грузинська війна (2008), друга російсько-чеченська війна, війна в Афганістані (2001–2021), війна в Іраку (2003

- 2011)). Наявна тенденція до покладання найскладніших тактичних та оперативнотактичних завдань на військові частини (підрозділи), які мають менший бойовий потенціал, через перебуванням на їх озброєні меншої кількості броньованих машин, танків, артилерії тощо, тобто на «легкі» підрозділи. Складові бойової підготовки підрозділів ДШВ, ССО, МП ВМС, а саме вогнева підготовка, тактична медицина, інженерна підготовка не мають великих розбіжностей, тому що прийоми та способи застосування видів озброєння (наприклад АКС-74) і техніки однакові і для десантника, і для солдата механізованого підрозділу. Однак тактика застосування цих видів озброєння і техніки вже містить розбіжності. Крім того, застосування на практиці в умовах бойових дій також виявило істотну різницю.

Виникає закономірне питання: чому при майже однаковому рівні підготовки, ідентичними озброєнням і військовою технікою військовослужбовці різних видів, родів військ (сил) поводяться в екстремальних умовах виконання завдань за призначенням по-різному?

Визначено, що в разі виникнення сумнівів перед діями, які безпосередньо загрожують життю, або з настанням стану «морального вигорання» через постійний стрес, фрустрацію будь-яка людина може втратити здатність виконувати обов'язки за призначенням. Досягнення «недієздатного стану» може різнитися тільки тривалістю впливу умов на особистість та інтенсивністю зовнішніх чинників, які створюють фрустраційні перешкоди для людини. Як наслідок, щоб забезпечити психічну стійкість і фрустраційну толерантність особистості, набуття нею здатності до самоконтролю, саморегулювання та відновлення психологічного стану, пропонуємо формувати цільові програми підготовки з урахуванням зазначених властивостей. Окремі лекції і теоретичні заняття, під час яких проговорюють варіанти подолання фрустраційних перешкод та деструктивних станів зазвичай, залишаються у сприйнятті військовослужбовців не більш, ніж гаслами. Однак практичні заняття, які містять ознаки загрози життю або обставин, що спричиняють психологічний стрес можуть сприяти формуванню необхідних здатностей підсвідомо. Отже, тренування з досягнення окремих бойових спроможностей можуть також стати тренуванням психологічної витривалості.

У дослідженнях за визначенням напрямом, проведених раніше, науковці зосереджували увагу на полегшенні стресового стану, під впливом якого перебувають військовослужбовці, що виконують стрибки з парашутом. Водночас найменшу увагу приділяли набутим властивостям психіки парашутистів. Групи, які підлягали спостереженню та вивченню, тривалий час перебували в умовах, які не потребували від них дій і прийняття рішень у кризових ситуаціях стресу, не пов'язаних із виконанням стрибка. В окремих працях групи порівнювали між собою (парашутистів-спортсменів і парашутистів-десантників), однак не аналізувалися їх дії порівняно з військовослужбовцями інших родів та видів збройних сил. Однак ця частка військової спільноти вже неоднорідна: в межах військової частини, окремого батальйону і навіть роти окремі групи відрізняються як поведінкою, так і сприйняттям оточуючого світу. Особовий

склад, який має чималий досвід у парашутній справі, ставиться до виконання обов'язків більш обмірковано, до підлеглих та «новачків» обґрунтовано толерантно і турботливо. Такі військовослужбовці відповідальні, а їх прагнення до кар'єрного зростання підвищується, дії під час заходів бойової підготовки стають осмисленими, а помилки підлягають аналізу. Особливо це помітно під час заходів з підготовки до виконання стрибків з парашутом та безпарашутного десантування за допомогою комплектів знімного вертолітного обладнання типів «Канат» та «Адаптер». Заняття з повітрянодесантної підготовки (далі – ПДП) передбачають, крім вивчення суворого порядку виконання переліку конкретних дій та відповідного масиву знань, дотримання низки правил: роботи в команді, спільної відповідальності, взаємоконтролю, відчуття колективу, тренування на рівні м'язової пам'яті тощо. Таким чином, комплекс повітрянодесантної підготовки до доставлення методом парашутного десантування особового складу, техніки та вантажів на поле бою попутно вирішує завдання психологічної підготовки десанту до ведення бойових дій.

Метою публікації є дослідження аспектів психологічного впливу ПДП на психологічну готовність військовослужбовців до виконання поставлених завдань.

Теоретичне підґрунтя. Аналіз специфіки служби в аеромобільних (десантних) військах та вивчення особливостей впливу стрибків з парашутом на воїнів-десантників неодноразово ставало предметом досліджень вітчизняних та закордонних науковців, які відзначали особливості поведінки військовослужбовців окремого роду військ, але не виокремлювали особливості поведінки парашутистів. Так у праці Н. Альохіної зазначено, що виконання стрибка з парашутом в повному спорядженні, у складних метеорологічних умовах, в будь-який час доби і пору року, на незнайомому місцевість викликають не тільки велике фізичне, а й психічне напруження. Правильні дії в повітрі та під час приземлення – запорука збереження життя і здоров'я десантника. Їх досягають у ході граничного напруження можливостей, коли парашутист вимушений діяти чітко, швидко

і, головне, без помилок, але у стресогенних умовах [1]. У праці А. Чирви проаналізовано особливості толерантності до страху у військовослужбовців у процесі початкової парашутної підготовки [2]. У дослідженні С. Захарика описано умови формування психологічної стійкості у десантників. Науковець стверджує, що залежно від індивідуально-психологічних особливостей, досвіду парашутиста і його психологічної стійкості до початку стрибка у нього можуть виникати стани оптимальної, зниженої готовності або взагалі неготовності виконати стрибок [3]. В окресленій ситуації «стрибок з парашутом» є кінцевим завданням для виконання – швидкоплинним, але з ознаками загрози життю, що спричиняє виникнення психологічного стресу.

Щодо психологічної готовності військовослужбовців-десантників до діяльності в особливих умовах В. Стасюк зазначає, що «це своєрідний фундамент їх активних дій у майбутньому бою. Знання воїном своїх психологічних особливостей дає йому змогу керувати власною психікою та ефективно діяти у складних ситуаціях». Стан психологічної готовності іноді порівнюють зі шлюзом, який пропускає досягнутий рівень військової майстерності і може пропустити його повністю або створити йому перешкоди аж до «заборони проходу». Наприклад виникнення стопорного стану, коли людина ціпеніє і не здатна виконувати доцільні дії. Стан психологічної готовності, його зміст завжди індивідуальні [4, с. 293]. Учений вважає, що психологічна готовність військовослужбовців до бою – «один з основних компонентів готовності військової частини (об'єднання, роду військ, виду військ, ЗС у цілому) до бойових дій. При цьому, по-перше, військовослужбовець усвідомлює відповідальність за долю Батьківщини, рідних, близьких, впевнений у собі, своїх побратимах, бойовій техніці і зброї, по-друге, бажає боротися, прагне випробувати себе, подолати свої слабкості, перемогти противника» [4, с. 295].

Аналізуючи бойову діяльність різних категорій військовослужбовців, О. Блінов стверджує, що основні психологічні труднощі викликані чинниками реального бою (калюжами крові, виглядом тяжкопоранених, смертю бойових

побратимів, значними руйнуваннями захисних укриттів, будівель, бойової техніки), які пригнічують психіку воїна, стають причинами великої кількості помилок, що зрештою призводить до значного перезбудження, а надалі – зриву виконання бойового завдання. При цьому зростає загроза зазнати поразки в бою [5]. Ще одним елементом психологічного впливу на воїнів-десантників дослідник вважає бойове десантування особового складу в невідомий район у різних непередбачуваних кліматичних умовах, яке супроводжується значним психічним напруженням та потребує від воїна психічної стійкості і готовності виконати бойове завдання за будь-яких умов та обставин. Крім того, відбувається десантування бойової техніки, а після приземлення кожному десантнику обслуги необхідно відшукати свою бойову машину, привести її у бойову готовність та у складі підрозділу розпочати виконання поставленого бойового завдання [5]. На думку ученого, психологічна готовність – це особливий стан психіки, який дає змогу воїну бути готовим до перебування у складних умовах і долати їх із найменшими власними психологічними втратами [5, с. 203].

На переконання А. Кириченка стан психологічної готовності допомагає кожному воїну-десантнику успішно виконувати функціональні обов'язки, використовувати здобуті знання і бойовий досвід, особисті якості, зберігати самоконтроль та перебудовувати свою діяльність із найменшими психологічними втратами у разі появи непередбачених перешкод. Психологічна готовність десантника означає, що кожен воїн адаптувався (приспосовувався) до умов бойової обстановки та прийняв власну роль активного захисника Батьківщини [6, с. 46].

Отже, дослідники визначили особливості впливу стрибків з парашутом на людину і дійшли висновків, що парашутна справа – це діяльність, яка потребує від парашутиста максимальних зусиль над собою, приборкання власних емоцій і подолання стресу. Наявність перед патологічних і патологічних змін у психіці може викликати й соматичні розлади, і патології під час дій у стресових умовах, а відсутність достатнього досвіду

регулювання своїх психічних станів спричинити появу нав'язливих думок [1], які послаблюють готовність до ведення бойових дій на тлі сумнівів, що з'являються.

Методи дослідження. Дослідження проведено авторами статті методом спостереження за кількома категоріями військовослужбовців описаної групи. Досвід викладання ПДП протягом понад 20 років сприяв всебічному порівняльному аналізу причинних зв'язків між об'єктивно існуючими фактами, викладеними в дослідженні.

Результати й обговорення.

Стресогенне середовище не є виключним або унікальним для підрозділів, служба яких передбачає виконання парашутного десантування. Військовослужбовці інших родів та видів збройних сил будь-якої держави, а також інших складових Сил оборони мають свої принципові психологічні відмінності, що залежать від умов їх професійної діяльності. На приклад представники флоту мають психологічну стійкість до тривалих стресогенних ситуацій – від шторму до тривалого переходу, під час якого тижні (іноді місяці) не відрізняються один від одного, танкісти виконують завдання в техніці обмеженого об'єму для розміщення та реалізації своїх функцій, що створює стресові умови, які деякі люди сприймають як вкрай некомфортні, а іноді і неприйнятні (явище клаустрофобії). Підготовка цих фахівців є латентним курсом адаптації психіки індивідів, що набуваючи фахових спроможностей, тренують свою психологічну витривалість та психічну стійкість до несприятливих чинників бойової обстановки. Водночас відбувається сепарація тих, хто неспроможний скорегувати свої дії навіть на першому етапі, тобто непридатний за видом діяльності. Надалі виникає група, учасників якої об'єднує специфічна спроможність, і ця група несвідомо продовжує розвиватися колективно: обмін досвідом, обговорення неочікуваних успіхів (на загальному фоні окремої групи) та невдач скоригує потенційно небезпечні умови в площину виклику на фоні змагання, азарту і відчуття постійної потреби у викиді адреналіну та досягненні нових здобутків серед рівних – тих, хто може як ти, але не належать до всіх. Так відбувається формування професійної (корпоративної) етики, складовими якої є

гордість і причетність до ідентичної закритої спільноти. Яскравими прикладами є співтовариства «морських котиків» та «рейнджерів» армії США, підготовка яких, як правило, передбачає тренування функціоналу хиткого утримання рівноваги на межі завдання шкоди стану здоров'я, каліцтва і втрати життя. Зазвичай учасники навчальних груп, які вдало закінчують зазначені курси, підтримують один одного все життя і залишаються пов'язаними дружбаю, знають можливості один одного, впевнені один в одному, намагаються виконувати завдання разом, що є показником високої психологічної готовності до взаємної самопожертви.

Робота таких воїнів є визначальним чинником боєздатності команди. Військова майстерність особового складу, помножена на волю і важкі тренування, матимуть результатом знищення противника лише на основі високоефективної командної роботи. У наших партнерів – збройних сил США – реалізують просту формулу командної роботи (М. Dandridge «Small Unit Leadership»): $SKILL \times WILL \times DRILL = KILL$, що українською можна інтерпретувати так: «здатність \times воля \times тренування = знищення ворога». Боєздатною команда стає лише тоді, коли всі зазначені компоненти будуть сформовані до рівня професійності і дуже добре збалансовані [7]. Чотиризірковий адмірал, командувач ССО США В. Макрейвен, відомий світові мотиваційною промовою та однойменним бестселером «Застелайте ліжко. Дрібниці, які можуть змінити ваше життя, а можливо, і світ», одним із визначальних правил своєї філософії лідерства визначав таке: «Самотужки Ви не впораетесь, знайдіть того, хто допоможе Вам гребти». На його переконання, «...жоден «морський котик» не зможе битися одинаком. Щоб досягнути пункту призначення, потрібна команда добрих товаришів. Заводьте якомога більше друзів і ніколи не забувайте, що Ваш успіх залежить від інших...» [8, с. 19–26].

Ветеран сил спеціальних операцій США Дж. Віллінк наголошує: «Для «морського котика» віддати своє життя в руки комусь, кому він не довіряє... в чий надійності є сумніви, – достобіса важко. У загонах «морських котиків» братерська зв'язка є найсильнішою зброєю. Якщо

відібрати її, ми втратимо свою найважливішу рису як команди» [9, с. 112].

На переконання Р. Хенріксена, «...мотивація активно битися впливає як зі специфіки бою, так і з досвіду певного виду природжених солдатів, яких я називаю воїнами ... Воїн визначається як солдат з особистим та екзистенціальним прагненням засвоїти, випробувати прийоми ведення війни, готовий та здатний як вбивати, так і ризикувати своїм життям в бою» [10, с. 187–189]. Саме бойова мотивація змушувала бійців SEAL боротися за повернення у В'єтнам у 1967–1970 роках. Крім того деякі оператори загону «Дельта» були на межі самогубства через те що після виснажливої підготовки ще не були в бою під час афганської кампанії у 2002 році [10, с. 189]. На переконання О. Хміляра у бою воїнів вирізняють серед інших військовослужбовців «... особлива кмітливість, хитрість, винахідливість дій, рішучість і нестримна жага втілити набуті теоретичні знання та навички у практичну площину. Сутністю їх життєвого світу є постійне здобуття нового бойового досвіду. Воїна майже неможливо уявити «поза боєм». Серед його професійно необхідних якостей варто виокремити такі: висока бойова ефективність, ретельне володіння бойовою обстановкою, висока регуляція перебігу психічних станів (особливо страху та гніву), тривале зберігання спокою в умовах хаосу й дискомфорту». Випробовування себе боєм – це «найсильніший регулятор поведінки воїна, а палке бажання відчувати цей найвищий прояв мужності є його сутнісною властивістю». У мотивації таких воїнів особливе місце належить «відточеній майстерності, що функціонує на рівні бажання та здатності знищувати живу силу противника». Зазвичай у бойових умовах регулятором поведінки воїна є «позитивна агресивність, яку варто розглядати як дієву форму асертивної поведінки воїна в бою» [11, с. 124].

Таким чином основною відмінністю між воїном і людиною у формі є обміркована особистістю діяльність

спрямована спочатку на набуття знань та навичок, а далі – на обов'язкове випробування боєм. Сильна, підготовлена особистість прагне під час бою з противником реалізувати право оцінювання свої теоретичних і практичних здібностей. Ці відчуття тотожні відчують підлітків, які у дворових бійках здобувають свій статус, повагу та право перебувати у спільноті своїх однолітків.

Ураховуючи зазначене, можна провести аналогію між стресовим випробовуванням курсом рейнджерів та дворовою бійкою і випробовуванням стрибком з парашутом. Весь курс ПДП від початку дає дозований, але постійно наростаючий емоційний тиск, підводячи особистість до визначеного стану, в якому потрібно тільки самостійно приймати рішення на виконання єдиного кроку – через рампу повітряного судна, за яким майже кілометрова висота усвідомленої порожнечі.

Водночас ПДП підсвідомо створює на кожному занятті визначені штучні моделі, які послідовно формують сприйняття ряду аспектів, наприклад, наземна підготовка особового складу до виконання стрибків з парашутом, яка є складовою ПДП, передбачає проведення занять за наступними розділами:

теорія стрибка з парашутом (для курсантів вищих військових навчальних закладів – далі ВВНЗ) (умовно – тема 1);

вивчення будови основного і запасного парашутів та парашутного приладу (умовно – тема 2);

навчання укладці основного та запасного парашутів (умовно – тема 3);

навчання з підготовки та кріплення зброї і спорядження для виконання стрибка з парашутом (умовно – тема 4);

відпрацювання елементів стрибка з парашутом на тренажерах повітрянодесантного комплексу (умовно – тема 5).

Беручи за основу зміст занять за темами, можна стверджувати, що процес наземної підготовки особового складу до виконання стрибків умовно поділяють на теоретичний і практичний компоненти (рис. 1).

Рис. 1. Схема складової частини процесу ПДП – курс ПДП «Наземна підготовка особового складу до здійснення стрибків»

Кожен із компонентів має бути відпрацьований протягом фіксованої мінімальної кількості годин. Однак обсяг занять, який може бути проведений за будь-якою темою, майже не обмежений (за наявності часу), тому заняття проводять повторно до досягнення певного рівня знань і навичок. Крім зазначеного, заняття за темами передбаченими Програмою бойової підготовки військової частини, проводять циклічно, не рідше рази на тиждень. Метою щотижневих тренувань є підтримання рівня знань та набутих навичок. Додатково передбачені ознайомлення з новими теоретичними знаннями і практичними навичками подальші тренування для досягнення нових спроможностей:

виконання стрибка з парашутом зі зброєю та спорядженням (комплект зброї та спорядження швартуються індивідуально для кожного парашутиста за ВОС – для стрільця-снайпера, гранатометника, сапера тощо));

виконання стрибка з парашутом зі зброєю, спорядженням та вантажним контейнером;

виконання стрибка з парашутом зі зброєю, спорядженням, вантажним контейнером та зі стрільбою у повітрі; виконання стрибків за різних умов – вночі, на воду, взимку, слідом за технікою. На кожному кроці підвищення складності підготовки обов'язково виконують практичні тренувальні стрибки з вертольота, далі проводять десантування з літака, що передбачає вищу швидкість повітряного судна, збільшення кількості парашутистів у небі, які також стають додатковими чинниками небезпеки один для одного.

Щоб військовослужбовець міг свідомо виконати перший (ознайомчий) стрибок із парашутом і подальші десантування з вищими ступенями складності теоретичний та практичний блоки навчання передбачають урахування психологічного аспекту. Теорія стрибка з парашутом, вивчення будови парашутних систем і парашутної автоматики мають на меті надати знання про сутність фізичних процесів, що відбуваються під час польоту, відокремлення від літака, зниження на парашуті та приземлення.

Вивчення матеріальної частини повітрянодесантної техніки дає змогу впевнитися в надійності, неподільності та перевищенні їх показників за параметрами динамічної міцності. Навчання укладанню людських десантних парашутних систем, навчання з підготовки та кріплення зброї і спорядження для виконання стрибка з парашутом проводять за принципом виключної взаємодопомоги, тобто спільно, попарно. Відпрацювання елементів стрибка з парашутом на тренажерах повітрянодесантного комплексу проводять за принципом тренування дій під час штатної роботи парашутної системи, всіх ймовірних варіантів її порушення або ситуацій та умов, що можуть трапитися від моменту підготовки десантника на аеродромі зльоту до збирання парашута на майданчику приземлення, тобто завантаження в повітряне судно, політ на десантування, доставлення на поле бою парашутним способом. Тотожні твердження про визначальне значення емоційного напруження під час стрибка з парашутом, наведені у працях, розроблених під керівництвом доктора біологічних наук,

Питання психології

професора М. Самойлова. У них зазначено, що перший напрям підготовки полягає у формуванні в десантників на снарядах і тренажерах спеціальних умінь і стійких навичок, виконуваних у певній послідовності, тобто у виробленні динамічного стереотипу. Другим напрямом є психологічна підготовка воїнів, яка підвищує емоційно-вольові й моральні якості, необхідні для виконання стрибків з парашутом і ведення бойових дій після десантування [1]. Зазначимо, що заняття з ПДП проводять командири підрозділів та

інструктори ПДП (до моменту розформування повітрянодесантної служби як окремого структурного підрозділу) – фахівці ПДС, тобто військовослужбовці з великим досвідом практичного виконання стрибків з парашутом, що мають уявлення про процес підготовки та її кінцевий, бажаний результат, і при цьому розуміють важливість психологічної підготовки військовослужбовця. Усі напрямки підготовки, теми заняття містять підтеми з обов'язковим поясненням, обговоренням конкретних питань (рис. 2).

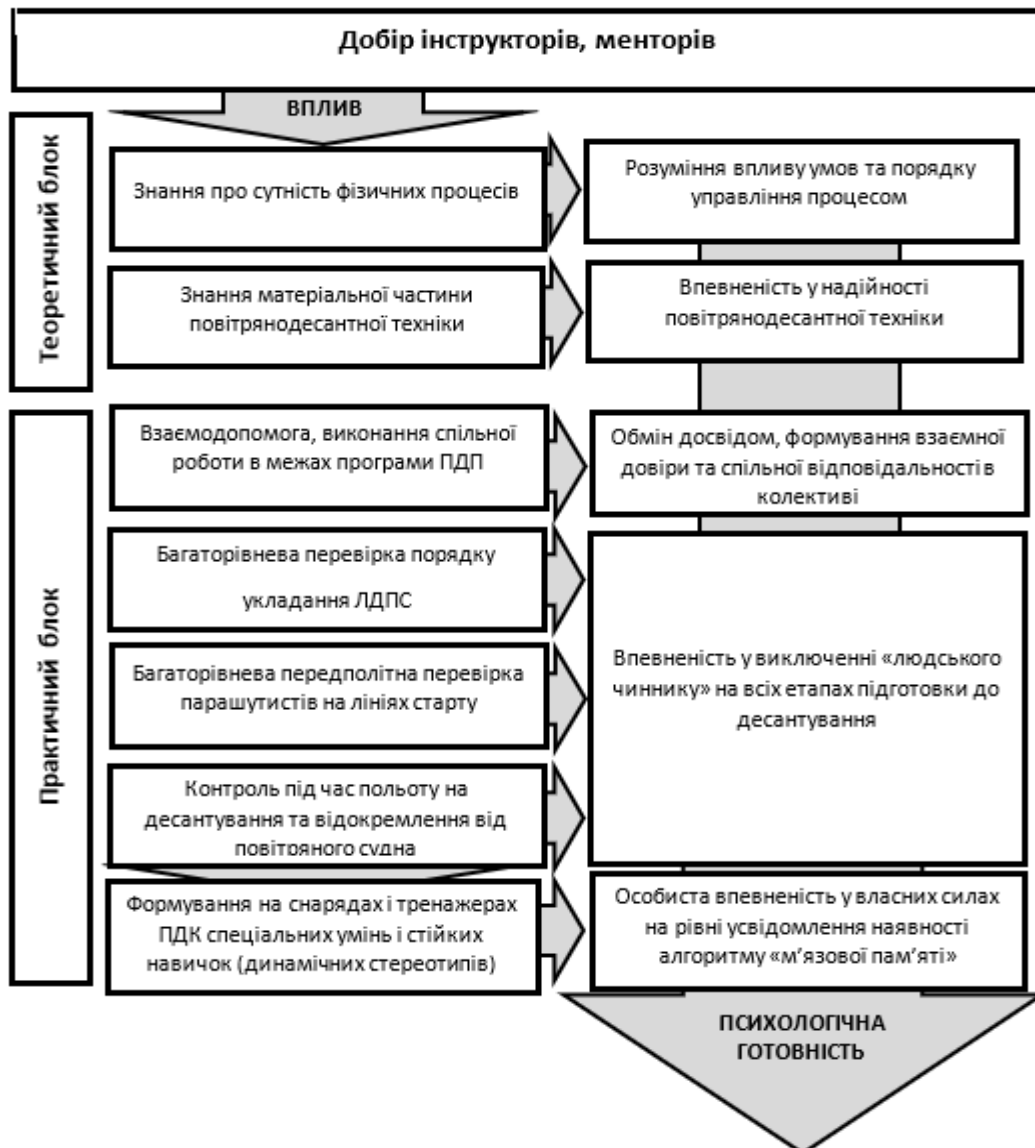

Рис. 2. Схема часткового змісту занять у курсі ПДП за психологічним аспектом

Однак у будь-якому разі має бути враховано аспект сформованості групи. Звісно, інструктори створюють, хоча і підсвідомо (роблять так, як навчали їх) необхідну атмосферу на заняттях, а ті, хто навчається, під час занять досягають відповідного психологічного стану. Водночас не кожен індивід спроможний

витримати певні психологічні і фізичні навантаження.

Селекція групи, тобто початковий відбір, є важливим кроком для навчання. З досвіду авторів, навчальні групи (взводи і роти), в яких не було «відмовників» (тих, хто відмовився від виконання стрибка з парашутом) матеріали курсу ПДП

засвоювали з більшим ентузіазмом, ніж групи (підрозділи), в яких ставалися такі випадки. Зазвичай протягом нетривалого часу відмови повторювалися, але їх можна було уникнути набором військовослужбовців нового призову або служби за контрактом, але надалі відмови не траплялися протягом 2..3 років. Отже, можна стверджувати, що в цивільному житті групи виникають спонтанно. Їх учасники пов'язані між собою фахом, видом діяльності чи спільним інтересом (спортом, заробітком, захопленням, творчістю). У військовій спільноті умови створюють штучно: відбирають кандидатів, які відповідають суб'єктивним вимогам, потім після адаптації з них створюють групи. Нагадаємо: «недієздатного стану» може досягнути будь-хто, різниця полягає у спроможності особистості протистояти стресовим для людини умовам (зберігати здатність діяти в екстремальних умовах) протягом тривалого впливу інтенсивних зовнішніх чинників.

У Військово-психологічному словнику-довіднику «діяльність в екстремальних умовах» визначено як специфічний вид діяльності із деякими особливостями: інтенсивним перебігом психічних процесів, можливою втратою мети, порушенням співвідношення між головними та другорядними діями, ослабленням уваги, пам'яті, мислення, зниженням ефективності діяльності, точності і послідовності дій, загальним зниженням активності, аж до повної відмови від роботи та зривів у виконанні завдань [12].

Отже розуміння сутності фізичних процесів, усвідомлення надійності повітрянодесантної техніки, наявність спеціальних умінь і стійких навичок та інші чинники будуть підґрунтям для психологічної готовності виключно на фоні сформованих емоційно-вольових і моральних якостей особистості. Водночас автори підручника «Військова психологія та педагогіка: інноваційний підхід» вважають, що бойова діяльність у складних умовах відображається на психічному здоров'ї десантників тривожністю, страхами, стресами, дистресорами, фрустрацією тощо [13]. Так, динамічність дій підрозділів ДШВ, ССО та МП ВМФ дещо відрізняються від дій загальновійськових підрозділів. Це твердження правильно як для організації

бойової підготовки у повсякденній діяльності, так і під час ведення бойових дій. Саме ця послідовність дає змогу досягнути позитивних результатів. При цьому основна відмінність у підготовці (за винятком специфіки тактичної підготовки) полягає в наявності ПДП, тому можна стверджувати, що впевненість, зухвалість та рішучість дій є похідною окремого особливого психоемоційного стану. Яскравим прикладом є статус та дії підрозділів розвідки загальновійськових частин, які мають виражену на загальному фоні ознаку виконання завдань, що також характеризуються зухвалістю та рішучістю дій. Поясненням цього може бути створення особливого середовища, яке формує стан психологічної готовності. Скористаємося запропонованою в деяких дослідженнях компонентною структурою психологічної готовності до діяльності:

мотиваційна – виявлений інтерес до професії, потреба в успішному виконанні поставлених завдань, прагнення до успіху, демонстрування своїх кращих якостей тощо;

орієнтаційна – знання та уявлення про особливості й умови професійної діяльності, професійні вимоги до особистості;

операційна – володіння необхідними знаннями, навичками, вміннями, засобами професійної діяльності, усвідомлення обов'язків та завдань, оцінювання їх важливості, визначення засобів досягнення мети, розуміння ймовірнісних змін ситуації;

вольова – самоконтроль, активізація сил, зосередженість на поставленому завданні, абстрагування від сторонніх впливів, подолання сумнівів, страхів;

емоційна – орієнтованість на успіх, контроль за своїми емоціями та почуттями, ентузіазм [14].

Можна стверджувати, що деякі складові, безумовно є об'єктивно індивідуальними властивостями кожного кандидата, тобто були набуті до початку підготовки, а їх виявлення є завданням відповідних комісій і груп під час відбору (призову). На цьому етапі важливим є рівень сформованості майбутньої сильної особистості.

Провідну роль у цьому питанні відіграє етнопедagogіка – галузь емпіричної педагогіки про процес виховання молоді, який склався упродовж історичного розвитку певного етносу. Загальнолюдські

Питання психології

надбання трудового, етичного, естетичного виховання втілюються в системі виховання цього народу [15]. Унікальна сутність нашої етнічної групи ввбирала однаково і властивості бійців доби козацтва, і ознаки бойового культу традицій підрозділів, служба яких пов'язана з парашутним десантуванням, що передбачає шанування та підтримання особливого статусу – еліт збройних сил будь-якої держави.

Саме такі складні та неоднорідні за емоційним станом військовослужбовці перебувають в одному середовищі, де сильніші підтягують своїм духом більш вразливих, які, зі свого боку, обачливо не дають більш відчайдушним порушувати (прискорювати) встановлений регламент та хід процесів, дій у ході підготовки. Однак кожен з них, як зауважував Р. Хенріксен, воїн – солдат, який підготувався і хоче випробувати себе боєм. Так само десантник прагне випробувати себе стрибком [10]. Це випробування з притаманним усім страхом висоти є свідомим кроком – вибором між життям і загрозою для нього. До цього вибору дух готують довго, але рішення на його реалізацію приймати треба

миттєво. Відчуття, близькі до ейфорії, через виплеск адреналіну, усвідомлення перебореного страху, багато інших відчуттів зближують людей, які в ті миті перебувають поруч, і відчувають єднання. Сумніви перед невідомим постають перед свідомістю, яка потребує розумного (на перший погляд) вчинка – відмовитися і залишитися в небезпеці. Однак люди які перебувають поруч, надягають парашутні системи, і кожен з групи йде її одягати, триває перевірка на лініях старту, корабельна група завантажується у повітряне судно і відбувається набір висоти. Перед першим стрибком зазвичай всі мовчать, знову і знову згадують алгоритм дій у думках. Як і під час підготовки у повітряному судні, успіх залежить від кожного – відмова одного спричинить неможливість реалізуватися решті, тим, хто стоїть за ним. Після виконання ознайомчого стрибка будуть наступні, які міститимуть складніші завдання, наприклад безпарашутне десантування (спуски по фалах, посадковим способом, з положення зависання тощо). Закономірна циклічність формує рішучість у діях (рис. 3).

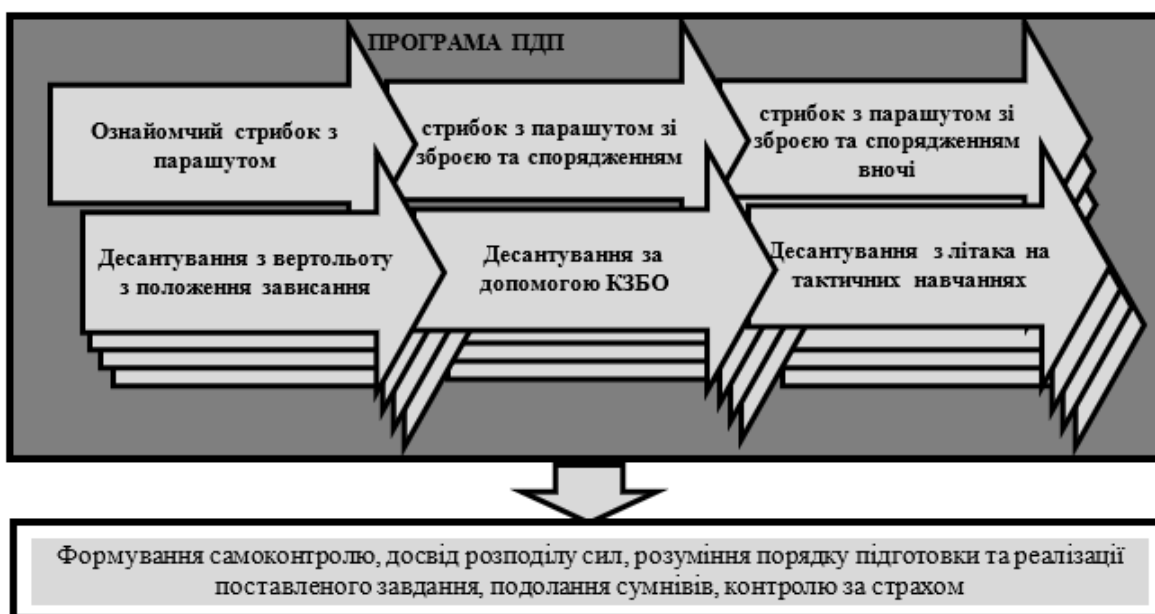

Рис.3 Залежність рівня впевненості від кількості виконаних стрибків

Водночас існує твердження, що постійне перебування у стресогеному середовищі притупляє відчуття страху, але це помилкове сприйняття, адже, повторення типових ситуацій, що містять ознаки небезпечного середовища, обов'язково супроводжуються підготовчими заняттями з курсу ПДП, у ході яких військовослужбовці

навчаються приборкувати відчуття страху та керувати ним.

Курс ПДП містить компоненти, спрямовані на: нарощування ті підтримання знань та навичок, безпосередню підготовку до кожного практичного десантування з урахуванням унікальних для конкретного завдання умов. Усі заходи ПДП проводять у складі груп, які планують до практичного

застосування. Це робить систему ПДП гнучкою не тільки стосовно практики, а й за психологічним аспектом. Методика допомагає військовослужбовцям обрати оптимальний алгоритм дій та підготувати десантування, що додає їм впевненості у власних спроможностях.

Отже можна стверджувати, що поняття етнічної ідентичності (відчуття належності до певної етнічної спільноти, однаковості з іншими її членами завдяки спільній історичній пам'яті, спогадам про єдиних предків та емоційному зв'язку з Батьківщиною) [15], а також створення визначеної поведінки групи, де всі знають здібності та можливості один одного, в таких умовах дорівнюють соціальній

ідентичності, тому що вже формують окремий соціальний унікальний за властивостями пласт – групу, яка є ідентичною спільнотою.

Повертаючись на етап формування групи (її відбору), наголосимо, вимоги до здоров'я кандидатів висувають залежно від специфіки – спроможності до парашутного десантування, яку формує ПДП, тобто опосередковано ПДП впливає на сепарацію групи, а всі компоненти психологічної готовності протягом всієї підготовки прямо або опосередковано також впливає ПДП. Відобразити психологічний аспект у загальній системі формування психологічної готовності можна так (рис.4).

Рис. 4. Загальна система формування психологічної готовності

Повітрянодесантна підготовка допомагає формувати належний психологічний стан військовослужбовця в системі індивідуальної підготовки. Весь курс ПДП передбачає практичні заняття, які містять ознаки небезпеки, що сприяє тренуванню психологічних властивостей військовослужбовців. Здобута психологічна витривалість допомагає воїнам впевнено діяти не тільки під час десантування, а й на полі бою, адже сформований характер є невід'ємною складовою особистості. Повітрянодесантна підготовка постійно зазнає змін, адже у війська надходять нові засоби десантування, змінюються концепції застосування повітряних десантів. Власне ПДП має жорстку за вимогами до дотримання заходів безпеки структуру і водночас гнучку систему викладання і

тренувань. Саме цілеспрямованість, систематичність і послідовність впровадження в освітню практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів дають змогу ПДП вважати інноваційною педагогічною технологією [16].

Висновки.

1. Парашутний стрибок як результат ПДП є унікальним засобом військово-професійної підготовки військовослужбовця – формування у нього психологічної готовності до дій в екстремальних ситуаціях бойової обстановки, уміння і здатності керувати своєю волею, регулювати поведінку у критичних ситуаціях. Впровадження курсу ПДП, як обов'язкового елемента загальної психологічної підготовки для військовослужбовців усіх

Питання психології

видів, родів військ (сил) Збройних Сил України значно посилює морально-психологічний потенціал нашого війська.

2. Повітрянодесантна підготовка значно психологічно впливає на всі етапи проходження служби у військових частинах, де професійна діяльність пов'язана з виконанням стрибків із парашутом. За допомогою ПДП можна не просто підвищувати рівень психологічної готовності – вона є одним із виховних процесів, який її формує, створює ідентичну, унікальну спільноту, здатну вирішувати складні тактичні завдання, що потребують високої злагоженості, зосередженості та емоційного напруження. Своєрідний культ спільноти створює в

бойових умовах атмосферу неприйнятності поразки, що спонукає до дій у їх рядах навіть мобілізованого особового складу, який не був «випробуваний стрибком», але починає почуватися причетним до елітного підрозділу, тому змушений діяти, боротися з собою, своїми страхами, але вже не у повітрі, а на полі бою.

3. Повітрянодесантна підготовка підсилює мотиваційні складові, допомагаючи створити елітний пласт суспільства. Створені елітні підрозділи набувають нової мотивації – фізичної потреби досягти успіху у виконанні поставленого завдання знищення противника та щохвилини наближають нашу Перемогу.

Список використаних джерел

1. Самойлов М.Г. & Альохіна Н.В. (2008) Специфіка служби в аеромобільних військах та особливості впливу стрибків з парашутом на психіку воїнів-десантників. Харків : ДАФК.
2. Чирва А.В. (2003) Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук: Дослідження психологічних складових професійної надійності військовослужбовців. Харків : УПС.
3. Захарик С.В. (1994) Формування психологічної стійкості воїнів-десантників до впливу факторів сучасного бою (на основі бойових дій в Афганістані) : дис... канд. психол. наук. URL: https://studme.org/235203/psihologiya/rekomenduemaya_literatura
4. Стасюк В. В. (1999) Формування емоційної стійкості у воїнів-десантників в умовах сучасного бою : автореф. дис... канд. психол. наук : 20.02.02. Київ : НУОУ.
5. Блінов О. А. (1999) Формування емоційної стійкості у військовослужбовців аеромобільних військ під час повітряно-десантної підготовки : дис. ... канд. психол. наук : 20.02.02. Київ : НУОУ.
6. Кириченко А.В. (2023) Психологічна готовність військовослужбовців Десантно-штурмових військ ЗС України до діяльності у бойових умовах: Дис. ... доктора філософії. Київ : НУОУ імені Івана Черняхівського.
7. Бойко О.В. (2020) Формула боєздатних команд в армії. Інтернет видання Петро і Мазепа. URL: https://petrimazepa.com/uk/formula_boezdatnikh_komand_v_armii
8. Макрейвен В. (2023) Застеляйте ліжко. Київ : Видавнича група КМ-БУКС.
9. Віллінк Д., Бедін Л. (2020) Абсолютна відповідальність: уроки лідерства від “морських котиків”. Київ : Книголав.
10. Rune Henriksen (2007) Warriors in combat – what makes people actively fight in combat? Journal of Strategic Studies. Volume 30. Issue 2. P.187–223.
11. Хміляр О. Ф. (2022) Психологія бойової мотивації воїна. Вісник Національного університету оборони України. Київ : НУОУ. Вип. № 2 (66).
12. Зинченко Ю.П. & Куприянова І. Д. (2010) Воєнно-психологічний словник-довідник. URL: <https://annas-archive.org/md5/8aa4c12b22dcc4dfbafdb6d611f67372>.
13. Максименко С.Д. (2012) Військова психологія та педагогіка: інноваційний підхід. Київ : НУОУ.
14. Дьяченко М.И. & Кандилович Л. А. (1976) Психологічні проблеми готовності до діяльності. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/29223/>
15. Мосіяшенко В.А. (2005) Українська етнопедагогіка. навч. посібник. Суми: ВТД «Університетська книга».
16. Семенюк Р.Ф. (2021) Інноваційні педагогічні технології, які використовуються в освітньому процесі Квасилівського ЗДО. URL: <http://leleka.rv.ua/innovaciyni-pedagogichni-tehnologiyi-vaki-vkorystovuvut-sya-v-osvitn-omu-procesi-kvasylivs-kogo-dnz-yasla-sadok-.metodychna-skarbnychka-dlya-vyhovateliv-2.html>

References

1. Samoilov M.H. & Alokhina N.V. (2008) Spetsyfika sluzhby v aeromobilnykh viiskakh ta osoblyvosti vplyvu strybkiv z parashutom na psykhyku voinv-desantnykiv [The specifics of service in the

- airmobile troops and the peculiarities of the influence of parachute jumps on the psyche of paratroopers]. Kharkiv : DAFK. (in Ukrainian).
2. Chyrva A.V. (2003) Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata psykholohichnykh nauk. Doslidzhennia psykholohichnykh skladovykh profesiinoi nadiinosti viiskovosluzhbovtziv [Study of psychological components of professional reliability of military personnel] . Kharkiv : UPS. (in Ukrainian).
 3. Zakharyk S.V. (1994) Formuvannia psykholohichnoi stiiikosti voiviv-desantnikov do vplyvu faktoriv suchasnoho boiu (na osnovi boiovykh dii v Afhanistani) [Formation of psychological stability of paratroopers to the influence of factors of modern combat] : dys... kand. psykhol. nauk. URL: https://studme.org/235203/psihologiya/rekomenduemaya_literatura. (in Ukrainian).
 4. Stasiuk V. V. (1999) Formuvannia emotsiinoi stiiikosti u voiviv-desantnykiv v umovakh suchasnoho boiu [Formation of emotional stability in paratroopers in modern combat] : avtoref. dys... kand. psykhol. nauk : 20.02.02. Kyiv : NUOU. (in Ukrainian).
 5. Blinov O. A. (1999) Formuvannia emotsiinoi stiiikosti u viiskovosluzhbovtziv aeromobilnykh viisk pid chas povitriano-desantnoi pidhotovky [Formation of emotional stability among airmobile troops during airborne training] : dys. ... kand. psykhol. nauk : 20.02.02. Kyiv : NUOU. (in Ukrainian).
 6. Kyrychenko A.V. (2023) Psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtziv Desantno-shturmovykh viisk ZS Ukrainy do diialnosti u boiovykh umovakh [Psychological readiness of servicemen of the Air Assault Forces of the Armed Forces of Ukraine for activities in combat conditions] : Dys. ... doktora filosofii. Kyiv: NUOU imeni Ivana Cherniakhovskoho. (in Ukrainian).
 7. Boiko O.V. (2020) Formula boiezdatnykh komand v armii [The formula of combat-ready teams in the army]. Internet vydannia Petro i Mazepa. URL: https://petrimazepa.com/uk/formula_boezdatnykh_komand_v_armii. (in Ukrainian).
 8. Makreiven V. (2023) Zasteliaite lizhko [Make your bed]. Kyiv : Vydavnycha hrupa KM-BUKS. (in Ukrainian).
 9. Villink D., Bedin L. (2020) Absolutna vidpovidalnist: uroky liderstva vid “morskykh kotykyv” [Absolute responsibility: leadership lessons from Navy SEALs]. Kyiv : Knyholav. (in Ukrainian).
 10. Rune Henriksen (2007) Warriors in combat – what makes people actively fight in combat? Journal of Strategic Studies. Volume 30. Issue 2. P.187–223.
 11. Khmiliar O. F. (2022) Psykholohiia boiovoi motyvatsii voina [Psychology of combat motivation of a warrior]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Kyiv : NUOU. Vyp. № 2 (66). (in Ukrainian).
 12. Zynchenko Yu.P. & Kupryianova I. D. (2010) Voienno-psykholohichni slovnyk-dovidnyk [Military Psychological Dictionary-Reference] URL: <https://annas-archive.org/md5/8aa4c12b22dcc4dfbafdb6d611f673>. (in Ukrainian).
 13. Maksymenko S.D. (2012) Viiskova psykholohiia ta pedahohika: innovatsiinyi pidkhdid [Military psychology and pedagogy: an innovative approach]. Kyiv : NUOU. (in Ukrainian).
 14. Diachenko M.Y. & Kandybovykh L. A. (1976) Psykholohichni problemy hotovnosti do diialnosti [Psychological problems of readiness for activities] . URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/29223/>. (in Ukrainian).
 15. Mosiashenko V.A. (2005) Ukrainska etnopedahohika [Ukrainian ethnopedagogy]. Navch. posibnyk, Sumy: VTD «Universytetska knyha». (in Ukrainian).
 16. Semeniuk, R.F. (2021) Innovatsiinyi pedahohichni tekhnolohii, yaki vykorystovuiutsia v osvitnomu protsesi Kvasylivskoho ZDO [Innovative pedagogical technologies used in the educational process]. URL: <http://leleka.rv.ua/innovatsiinyi-pedagogichni-tehnologiyi-yaki-vykorystovuyut-sya-v-osvitn-omu-procesi-kvasylivs-kogo-dnz-yasla-sadok-.metodychna-skarbnychka-dlya-vyhovateliv-2.html>. (in Ukrainian).

Summary

Mordvinov S. leading researcher of the Department of Intelligence, National Defence University of Ukraine

Adamenko M. candidate of military sciences, head of the research laboratory of the intelligence department, National Defence University of Ukraine

Pavlushenko S. adjunct, department of moral and psychological support for the activities of troops (forces) of the National Defense University of Ukraine

THE ROLE OF AIRBORNE TRAINING IN THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF THE PERSONALITY OF A SOLDIER TO PERFORM COMBAT MISSIONS

Introduction. Formation, maintenance, and, if necessary, restoration of the moral and psychological state of a serviceman are crucial components of the system of individual training of servicemen of all categories. The professional level, physical endurance and psychological ability of military personnel are important only if they are ready to use them on the battlefield. The professional level, physical endurance and psychological ability of military personnel are important only if they are ready to use them on the battlefield.

The article considers the role and place of airborne training as one of the courses in an integrated approach to providing knowledge, skills and abilities in the specialty in general physical and psychological training.

Purpose: *study of aspects of the psychological impact of airborne training on the psychological readiness of military personnel to perform tasks*

Methods. *The study was conducted by the authors of the article by observing several categories of servicemen of the described group. Over 20 years' experience in teaching the PAP has contributed to a comprehensive comparative analysis of the causal relationships between objectively existing facts presented in the study.*

Originality. *Airborne training strengthens motivational components. She cannot create them. It creates a layer of society, which does not just bear the name - elite, but is it. And only in turn, the created elite units acquire a new motivation - the physical need to achieve success in the task, the desire for it and its demonstration.*

Conclusion. *1. Parachute jump as a result of the PAP is a unique means of military-professional training of a soldier – the formation of his psychological readiness to act in extreme situations of a combat situation, the ability and ability to control his will, regulate behavior in critical situations. The introduction of the PAP course as an obligatory element of general psychological training for servicemen of all types, branches of troops (forces) of the Armed Forces of Ukraine has significantly strengthened the moral and psychological potential of our army.*

2. Airborne training significantly psychologically affects all stages of service in military units, where professional activity is related to parachute jumps. With the help of the PAP, it is possible not only to increase the level of psychological readiness – it is one of the educational processes that forms it, creates an identical, unique community capable of solving complex tactical tasks that require high coherence, concentration and emotional stress. A peculiar cult of community creates an atmosphere of unacceptability of defeat in combat conditions, which encourages even mobilized personnel who were not "tested by the jump" to act in their ranks, but begin to feel involved in an elite unit, therefore they are forced to act, fight with themselves, their fears, but no longer in the air, but on the battlefield.

3. Airborne training strengthens motivational components, helping to create an elite layer of society. The created elite units acquire a new motivation – the physical need to succeed in fulfilling the task of destroying the enemy and bring our Victory closer every minute.

Key words: *airborne training; psychological readiness; ethnopedagogy; innovative pedagogical technologies; moral and psychological state; psychological training; stress; frustration; frustration tolerance.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 28.08.23.

ВПЛИВ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЙ ТА САМОКОНТРОЛЮ НА РОЗВИТОК ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ

У статті за результатами теоретичного аналізу встановлено, що індивідуальне сприйняття життєвих ситуацій та самоконтроль зумовлюють розвиток як позитивних так і негативних його компонентів. Успішне розв'язання кризових ситуацій – це прогрес у розвитку особистості, можливостей особистісного зростання; неповне або незадовільне розв'язання кризи – це загроза її гармонійному функціонуванню, подальшому розвитку негативних психічних станів.

Ключові слова: індивідуальне сприйняття; життєві ситуації; самоконтроль; психічні стани; розвиток.

Вступ. Суттєві виклики у період пандемії і агресивної війни рф виявляються під час взаємодії, спілкування, як у повсякденних, побутових умовах так і в процесі виконання професійної діяльності. Вплив особливих, принципово нових зовнішніх і внутрішніх умов різко змінили життєдіяльність кожної особистості, що зумовлює суттєвий вплив на психіку і стосується, перш за все, задоволення основних потреб особистості: у безпеці, у взаємодії, у спілкуванні, у праці, у самореалізації.

Зміни відбуваються не тільки на макросоціальному рівні під впливом зовнішніх чинників, а й на рівнях мікросоціального – суб'єктивного сприйняття нинішніх суворих і критичних об'єктивних життєвих ситуацій. Це потребує переосмислення і усвідомлення людиною своїх думок, почуттів, інтересів, мотивів, сприйняття себе і свого місця в житті, що дає змогу оцінити самого себе, знайти той рівень адаптаційного потенціалу і суб'єктивного сприйняття негативів, який забезпечує самоконтроль, саморегуляцію, щоб не втратити своє “Я” у вирі психічних життєвих подій.

Отже, проблема й актуальність індивідуального сприйняття життєвих ситуацій та самоконтролю особистістю в нових, особливих умовах життєдіяльності потребує її ретельного вивчення, як в теоретичному, так і в прикладному аспектах.

З'ясування значущих зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на психіку особистості і зумовлюють індивідуальне сприйняття та самоконтроль, дають змогу діагностувати детермінанти,

розробити психологічну програму розвитку і ресурси подолання негативних психічних станів і критичних життєвих ситуацій.

Мета статті: за результатами теоретичного аналізу з'ясувати особливості наукових підходів щодо впливу індивідуального сприйняття життєвих ситуацій та самоконтролю на розвиток психічних станів особистості.

Теоретичне підґрунтя. Вивчення проблеми індивідуального сприйняття життєвих ситуацій і самоконтролю в довоєнний період було пов'язано з пандемією, наслідками природних чи техногенних катастроф та інших катаклізмів природи, що представлено у роботах ряду авторів [1; 3; 4; 6; 8; 10; 15]. Науковцями було розкрито особливості дистанційної праці, взаємодії спілкування і встановлено, що онлайн-взаємодія останнім часом займає провідне місце серед міжособистісної взаємодії: професійної, наукової, навчальної діяльності, що є адекватним сучасним етапом життя, виходячи з реалій зовнішніх соціальних, економічних і військово-політичних умов сьогодення.

Про це свідчать результати опитувань, яке провели Градус Ресерч у травні 2021 року з метою визначення особливостей життєдіяльності в цих умовах. Визначено, що індивідуальне сприйняття причин стресів у період пандемії є не сама хвороба, а вплив кризи, яка виникла внаслідок пандемії.

Респонденти пов'язують свої кризові життєві ситуації у першу чергу з фінансовими труднощами (37,2%), а у другу і третю – з проблемами відповідно, які пов'язані з труднощами і взаємодією при

розв'язанні робочих питань (29%) і погіршенням сімейних взаємин (29%), станом власного здоров'я (23%) [13].

За останні півтора року низка науковців розпочала дослідження психологічних наслідків агресивної війни РФ проти України [3; 4; 7; 11].

За результатами дослідження М. Корольчука, Н. Науменко [7, 85] встановлено, що індивідуальне сприйняття нинішніх життєвих ситуацій в період пандемії і війни мають свої певні особливості у підприємців. Так, з'ясовано, що під час війни на перших і других місцях найбільш значущими виявляються: ескалація війни і соціально-економічна ситуація в Україні (перше і друге рейтингові місця). Водночас, проблеми пов'язані з фінансовими труднощами займають третє рейтингове місце у взаємодії - труднощі пов'язані з роботою – п'яте рейтингове місце відповідно, погіршення сімейних стосунків позначається, як досить значуща проблема (на шостому рейтинговому місці з десяти). Водночас, Під час пандемії підприємці вказують, як найбільш впливовим на психіку – це карантинні обмеження (перше рейтингове місце), фінансові труднощі (третє рейтингове місце) і труднощі пов'язані з роботою (друге рейтингове місце).

Тобто, спільним в обох дослідженнях є те, що обстежувані суб'єктивно сприймають, як найбільш значущу першопричину, в одному випадку, вплив карантинних обмежень, а в іншому - війну, в обох - фінансові труднощі.

Результати останніх публікацій О. Кокуна, М. Корольчука і Н. Науменко, Л. Карамушки свідчать про актуальність вивчення індивідуального сприйняття життєвих ситуацій так, як в нинішніх специфічних взаєминах зовнішні і внутрішні чинники зумовлюють розвиток негативних психічних станів, які дезорганізують поведінку, стосунки, знижують професійне здоров'я і його ефективність, що негативно впливає на соціально-економічні і психологічні наслідки на особистість [3; 4; 5; 7; 8; 10].

Отже, особливості індивідуального сприйняття нинішніх життєвих кризових ситуацій потребують подальшого вивчення особливостей детермінант, проявів і ресурсів, що дасть підстави для розроблення

превентивних психологічних заходів і подолання негативних проявів психічних станів.

Емпіричне дослідження Л. Карамушки було спрямовано на з'ясування ресурсів психічного здоров'я персоналу організацій в умовах війни. Авторкою досліджено особливості взаємодії стосунків з соціальним оточенням в умовах війни. Встановлено, що індивідуальне сприйняття у взаємодіях в умовах війни мають свої суттєві особливості. Так респонденти вказують на конфлікти з найближчими колегами соціального оточення: з членами родини (26,5%); з батьками (23,9%); з дружиною/чоловіком (13,9%); з дітьми (5,3%) [4, 129].

Водночас, за результатами дослідження авторки зазначено, що ресурси для збереження психічного здоров'я респонденти вбачають у підтримці друзів (60,4%), сім'ї (59,1%), родини (46,3%), у підтримці випадкових людей (13,9%), у використанні власних ресурсів (стресостійкість, самоконтроль, саморегуляція) біля 50%. У підсумку Л. Карамушка приходиться до висновку, що з одного боку індивідуальне сприйняття особистістю критичних життєвих ситуацій в умовах війни дає змогу долати повсякденні стреси війни, певною мірою налагоджувати взаємодію і ефективно здійснювати професійну діяльність [4, 131].

Разом з тим, у певній частині обстежуваних виявлено проблеми щодо адаптації до нових умов взаємин під час війни та зазначено, що ресурси організацій значно відстають від ресурсів найближчого соціального оточення та особистісних ресурсів. [4, 131-132]

Отже, аналіз останніх публікацій свідчить про актуальність дослідження щодо впливу індивідуального сприйняття життєвих ситуацій і самоконтролю на розвиток негативних психічних станів в умовах пандемії і війни. Дослідження цієї проблеми сприятиме розробці і впровадженню новітніх психологічних технологій, спрямованих на профілактику і подолання негативних впливів на психіку особистості і зміцнення адаптивних можливостей особистості.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження було використано загальнонаукові підходи і методи:

теоретичний аналіз наукових джерел щодо особливостей сприйняття життєвих ситуацій та самоконтролю особистості на розвиток психічних станів; порівняння та узагальнення для визначення причин їх розвитку та характеристики проявів.

Результати і обговорення. У загальному життєвому шляху в професіогенезі кожної особистості ми рік за роком живемо і переживаємо ряд подій, обставин, кризових ситуацій. Практично кожен день ми переходимо від сприйняття однієї ситуації до сприйняття іншої, сукупність яких утворює наш життєвий простір.

На фоні множини усіх життєвих ситуацій, є необхідність особливо виокремити такі, що суб'єктивно сприймаються як критичні життєві ситуації і зумовлюють негативні психічні стани. У психологічній науці і практиці прийнято визначати критичні життєві ситуації (КЖС) таким чином. Це – значущі проблеми або важкі життєві ситуації, що потребують розв'язання і подолання з пошуком нового способу або виконання нестандартних, адекватних ресурсів і сприйняття їх проживання [2; 3; 8; 9; 10; 11].

Щодо різноманіття розуміння ситуацій, то у випадку КЖС маються на увазі не ті повсякденні звичні (складні, важкі, смішні) ситуації з повсякденними проблемами і труднощами, які повторюються і ми використовуємо для них звичні для нас способи подолання.

Водночас відомо, що існує вибіркоче сприйняття життєвих ситуацій і обставин, які набувають особливого суб'єктивного значення для кожної людини. Тобто, в один і той же час, одні і ті ж обставини, ситуації сприймаються і діють на одну людину, як такі, що створюють домінанту негативного переживання і викликають негативні психічні стани, а у іншої людини – викликають позитивні емоції, стани або байдуже ставлення до такої обставини, такої ситуації.

Отже, необхідно виокремлювати, відрізняти життєві обставини і їх суб'єктивне сприйняття і значущість та їх індивідуальне переживання, що у підсумку утворюють для цієї людини певну життєву ситуацію. Тобто, аналіз впливу об'єктивних зовнішніх факторів на особистість недостатньо, щоб зрозуміти прояви їхніх

психічних станів, вчинків і наслідків поведінки, емоційних реакцій. У цьому випадку необхідний комплексний психодіагностичний підхід і, насамперед, потрібно знати індивідуальне сприйняття особистістю оточуючого середовища та її суб'єктивну інтерпретацію [3; 6; 7; 9].

Вченими доведено, що людина не тільки живе та існує у певній ситуації, а саме головне, що вона аналізує та інтерпретує події та обставини життя. Це визначає її особисте ставлення до них, емоційне переживання, значення для життя, що зумовлює розвиток певних негативних чи позитивних психічних станів. При цьому, значущість суб'єктивного сприйняття і переживання виявляються як правило більш вагомими, ніж значущість об'єктивних факторів [2; 5; 6; 8; 9].

Саме у взаємодії виявляється індивідуальне сприйняття особистістю одного і суб'єктивно значущої певної ситуації. Вчені розглядають взаємодію, як процес безпосереднього або опосередкованого взаємовпливу суб'єктів під час їхньої спільної діяльності, який породжує причинну зумовленість або каузальну атрибуцію (causa – причина, atribua – наділяти, приписувати) [6, 111]. Як зазначають М. Корольчук, В. Крайнюк, В. Марченко, каузальна атрибуція – це своєрідна суб'єктивна інтерпретація та оцінка людиною причин і мотивів поведінки інших на ґрунті буденного життєвого досвіду. Вона може стосуватись сприймання не тільки окремих людей, а й соціальних груп та самої себе. В експериментальних дослідженнях було виявлено такі особливості впливу каузальної атрибуції у взаємодії:

- суб'єктивні чинники (інформаційні, мотиваційні);
- пояснення невдачі результатів зовнішніми чинниками, а успішних – внутрішніми;
- істотна відмінність між тлумаченням особою власних вчинків та поведінки інших людей [6, 110].

Особливого значення у виникненні негативних психічних станів відіграють механізми взаєморозуміння. У взаєморозумінні виокремлюють два рівні. Перший – усвідомлення мети, мотивів, установок іншої людини як своїх власних. Другий рівень – здатність прийняти мету,

мотиви і установки іншої людини, як свої власні. До механізмів взаєморозуміння вчені відносять чотири основних поняття – егоцентризм, ідентифікація, емпатія, рефлексія [6, 111].

Отже, соціальна перцепція та механізми взаєморозуміння розкривають сутність каузальної атрибуції, її суттєвого значення індивідуального сприйняття дійсності і розвитку негативних психічних станів особистості.

Таким чином, кожна особистість у відповідності до своїх індивідуально-психологічних властивостей і досвіду вибірково сприймає та суб'єктивно інтерпретує зовнішні обставини і ситуації та приписує їм цілком певне позитивне чи негативне значення, що у підсумку є визначальним чинником щодо ставлення кожного до цих обставин і виникнення відповідних психічних станів.

Аналізуючи конкретні ситуації, їх суб'єктивне сприйняття, приходимо до таких висновків. Ситуація взагалі, з психологічної точки зору – це зовнішні обставини та їх сприйняття в інтерпретації конкретної людини. Відповідно критичні життєві ситуації – це емоційні переживання життєвих обставин, котрі у сприйнятті людини є складною психологічною проблемою, труднощами, які потребують свого розв'язання і подолання обов'язково із пошуком принципово нового підходу, з використанням нестандартних і незвичних особистих ресурсів щодо їх інноваційного сприйняття і переживання.

У повсякденному житті для позначення різноманітних труднощів, які ми переживаємо, а також для позначення станів, які переживає людина, часто користуються поняттями конфлікти і кризи. З одного боку, ми даємо визначення конфліктів і чинників для їх утворення, а з іншого - це стан людини, яка переживає цю конфліктну ситуацію і з цих позицій ми розглянемо конфлікт. Якщо конфлікт, яким би гострим чи глибоким він би не був, пов'язаний з якоюсь окремою проблемою і сферою життєдіяльності людини, то поняття кризи має більш глобальний характер. Водночас у повсякденному розумінні ми використовуємо такі вирази, як: криза в стосунках. Але таке поняття, як криза в психології стосовно до внутрішнього світу особистості, воно трохи інше, а саме: які б

не були життєві події, що викликають кризи (втрата близької людини, різка втрата соціального статусу, втрата працездатності і так далі), криза зачіпає найбільш фундаментальні, життєво-значущі цінності та потреби людини і стає домінуючою внутрішньою для життя людини та супроводжується сильними емоційними переживаннями, як правило негативними.

Як стверджують Г. Ложкін і Н. Пов'якель, то у теоретичному і практичному аспектах під час взаємодії фахівців доцільно виокремлювати чотири основні поняття, які в контексті дослідження конфліктів автори визначають, як прояви критичних життєвих ситуацій. Це перш за все – стрес, фрустрація, криза і конфлікт [9, 20].

Виходячи із класичних поглядів науковців на стрес, автори визначають, що стрес розглядають нині як специфічну реакцію організму, що потребує більшої чи меншої перебудови функцій організму у відповідності до викликів зовнішнього середовища з метою адаптації цілісного організму. При цьому вчені розглядають дистрес, як стан що переживається, як горе, нещастя, виснаження сил і супроводжується дезадаптивними розладами і порушенням самоконтролю [9, 20].

Стосовно фрустрації, то Г. Ложкін і Н. Пов'якель визначають її, як стан дисонансу, що виникає за двома причинами, З одного боку – це наявність суттєво вираженої мотивації, щодо досягнення цілі і навпаки - неможливість її досягти завдяки нездоланим перешкодам. Важливим є те, що фрустрація у взаємодії виявляється, як втрата вольового самоконтролю і стосовно цього спостерігається дезорганізація поведінки або ж, як різке зниження мотивації, як втрата надії на досягнення цілі. Такий дисонанс може зумовити агресивну поведінку у взаємодії з оточення, з проявами гніву, ворожості, ненависті.

Таким чином, автори зазначають, що така агресивна поведінка, як правило зумовлюється тим, що причина фрустрації була пов'язана з оточенням, агресивні дії виконуються як у відповідь на реакції взаємодії з іншими людьми. [9, 21].

Відомо, що конфліктна взаємодія має свої позитивні конструктивні і негативні деструктивні прояви. Як стверджують автори психології конфлікту Корнеліус і Фейр, криза, як критична життєва ситуація

розглядається вченими, як стан, що зумовлений проблемою, яка виникла перед особистістю, якої неможливо уникнути і, водночас, яку неможливо і не в змозі розв'язати звичайним способом (смерть близької людини, важке захворювання, зміна зовнішності, різка зміна соціального статусу і так далі) [9, 22].

При цьому вчені розглядають два типи кризових ситуацій. За першим типом у людини зберігається можливість досягти попереднього рівня життя. Ситуація другого типу – це криза, яка перекреслює усі намічені життєві цілі, і єдиним виходом з такої ситуації є переосмислення і модифікація смислу всього свого життя [9, 22].

Отже, процес подолання критичних ситуацій завжди пов'язаний з внутрішніми переживаннями від найбільш вразливих факторів, від стресу через фрустрацію і конфлікти до кризи, що відображається в свідомості суб'єктивного ставлення до чинників. В одному випадку стресогенні реакції викликають суттєву реакцію внутрішніх ресурсів для того, щоб захистити попередні можливості і реалізувати життєво важливі плани. А більш складні суб'єктивно значущі життєві ситуації вимагають від людини перегляду життєвих цілей, потреб і усвідомлення обов'язкової перебудови свого внутрішнього світу і введення початку нового сенсу життя.

Таким чином конфлікти, як правило, пов'язані зі стресовими реакціями, проявляються фрустрацією, негативними переживаннями кризових ситуацій в певний період або в певних ситуаціях в житті людини. При цьому конфлікти одночасно виявляються і причиною і передумовою, а також і позитивним чи негативним наслідком суб'єктивного ставлення до різних ситуацій у житті людини.

За результатами аналізу наукових досліджень встановлено, що загальною характеристикою всіх критичних життєвих ситуацій є необхідність їх конструктивного розв'язання. Тобто іде мова про такий рівень у сприйнятті конкретної ситуації, конфлікту чи кризи, що вони можуть впливати негативно на людину, порушуючи й деформуючи особистість та життя людини. Навпаки, якщо є сили до самоконтролю, самовладання, то це подолання кризи стає джерелом особистісного зростання,

розвитку особистісної зрілості і в кінцевому світі фактором задоволення життя. Тобто, самоконтроль – це умова адекватної, цілеспрямованої, інтегрованої, гармонійної діяльності психіки особистості [1; 2; 3; 8; 9].

Вчені у підсумку визначили, що самоконтроль можливо розглядати з позиції функціонального підходу. У відповідності з яким будь-яка функція самоконтролю носить перевірочний характер і встановлює ступінь співпадіння того, що має бути з тим, що є або може бути або фактично зараз зафіксовано. Самоконтроль, безумовно, включений в усі види діяльності людини: ігрову, навчальну, трудову, наукову, спортивну і так далі. До числа загальних, тобто, які не залежать від специфіки діяльності, принципів класифікації видів самоконтролю можна віднести: тимчасовий, структурний, а також принцип вольового самоконтролю і позавольового самоконтролю [2; 3; 5; 8; 12; 15].

Самоконтроль пронизує всі психічні явища, які присутні людині, процеси, стани, властивості. У цьому сенсі можна стверджувати, що самоконтроль за перебігом окремого психічного процесу - це відчуття, сприйняття, пізнання, увага, пам'ять, мислення, воля; щодо самоконтролю людини за своїм психічним станом, то це стосується самоконтролю емоційно-вольової сфери; щодо самоконтролю як властивості особистості, то це відбувається в результаті виховання, самовиховання і є нині рисою характеру.

У діяльності, як в фокусі пересікаються всі психічні явища і найбільш повно визначають в них свою присутність самоконтроль і вплив самоконтролю на розвиток негативних психічних станів.

У психології вже давно відомі і описані особливості проявів емоційної сфери в залежності від того, наскільки вона знаходиться під контролем суб'єкта. Порушення чи послаблення здатності до самоконтролю зумовлює появу емоційних проблем у людини. Інтенсивний розвиток емоційного реагування (чи то радість, чи страх, чи гнів і таке інше) супроводжується наростанням дефіциту самоконтролю аж до повної його втрати [2; 5; 7; 15].

Тобто, в поведінці одних людей емоційне реагування може бути виражене надмірно, в інших - навпаки, відмінною рисою їх взаємин з оточуючим світом є –

безпристрасність сприйняття і відклику на те, що проходить навколо. Це – крайні приклади, але між ними розподілено багато відтінків взаємодії самоконтролю з емоціями та індивідуального сприйняття кожної людини конкретної ситуації.

Отже, самоконтроль є тією важливою властивістю особистості, яка допомагає людині керувати собою, своєю поведінкою, зберігати здатність до виконання діяльності в самих несприятливих умовах. Людина з розвинутим самоконтролем уміє при будь-яких, навіть надзвичайних обставинах, підкоряти свої емоції свідомості і розуму, не дозволяти порушувати устрій свого психічного життя. Основний зміст цієї властивості виявляється в роботі таких психологічних механізмів: саморегуляції індивідуального сприйняття та корекції поведінки в умовах впливу стресогенних чинників.

Вплив на особисті емоції, можуть мати попереджуючий характер, тобто, певною мірою профілактичний характер, ще до появи явних ознак порушення емоційної рівноваги. Але передбачення реальної події з людиною (ситуація небезпеки, ризику, підвищеної відповідальності і так далі) відбувається за допомогою своїх суб'єктивно виражених, спеціальних прийомів та індивідуального сприйняття, прийомів самовпливу, самонаказів, що може попередити негативні психічні стани. У цьому сенсі можна говорити про тип людей, які виявляють передбачуваність і часто контролюють самих себе.

Надзвичайно велику роль у суспільному житті людини грає самоконтроль, який актуалізується в процесі такої моральної, духовної поведінки. Цей вид самоконтролю особливо часто згадується в широкій, в тому числі спеціальній психологічній літературі і більш відомий, як поняття – совість. Контрольну суть ось цієї духовної етичної категорії підкреслюють багато авторів [2; 8; 14].

Совість ретельно «перевіряє» все, що людина виконує або тільки думає виконати. У сучасному трактуванні совість розглядається як особливий психічний стан внутрішнього контролю. Тобто дотриманням людиною таких суспільних ідеалів, принципів, моральних, етичних, духовних норм, які сприяють людині або нашкодують людину на критичне

ставлення до свого аналізу та своєї поведінки.

Водночас, вираженість деяких рис особистості, наприклад: лицемірство, пристосованість, угодництво, боязкість і інше, зумовлюють вірогідність поведінки людини за велінням совісті. Невираженість або відсутність адекватних соціальному оточуванню механізмів духовного й етичного самоконтролю, тою чи іншою мірою, порушує гармонійність особистості, сприяє її душевному розладу і проявам негативних психічних станів. Деформація духовного й етичного самоконтролю знімає бар'єри на шляху до соціально-небезпечної, протиправної поведінки [2; 8; 14].

Отже, з давніх-давен вважалося, що найбільш вразливими і такими, що важко лікуються є «хвороби духу»: заздрощі, гордощі, брехливість, злоба, агресія, плітки. А найбільше цінувалося і цінується вміння контролювати себе, зберігати спокій, гармонію, не піддаватися пристрастям, суму, страху, втраті надії, депресії. Такий самоконтроль й індивідуальне сприйняття життєвих ситуацій, що опираються на знання і усвідомлення духовних, етичних, правових норм, які вироблені людством протягом своєї історії, не виникає раптово, а є результатом цілеспрямованого виховання, самовиховання особистості. У кожному з видів діяльності людини на різних етапах онтогенезу, професіогенезу самоконтроль є, як предмет спеціального навчання, предмет спеціального оволодіння.

Висновки. За результатами теоретичного аналізу встановлено, що кожна криза, як негативний психічний стан має позитивні і негативні компоненти. Успішне розв'язання кризових ситуацій – це прогрес у розвитку особистості, можливостей особистісного зростання. Водночас неповне або незадовільне розв'язання кризи – це небезпека для особистості, загроза її гармонійному функціонуванню, подальшому розвитку негативних психічних станів.

З'ясовано, що кожна особистість у відповідності до своїх індивідуально-психологічних властивостей вибірково сприймає та суб'єктивно інтерпретує зовнішні обставини і ситуації та приписує їм цілком певне позитивне чи негативне значення, що у підсумку є визначальним чинником щодо ставлення кожного до цих

обставин і виникнення відповідних психічних станів (поняття каузальної атрибуції).

Аналізуючи конкретні ситуації, їх суб'єктивне сприйняття, приходимо до таких висновків. Ситуація взагалі, з психологічної точки зору – це зовнішні обставини та їх сприйняття в інтерпретації конкретної людини. Відповідно критичні життєві ситуації – це емоційні переживання життєвих обставин, котрі у сприйнятті людини є складною психологічною проблемою, труднощами, які потребують свого розв'язання і подолання обов'язково із пошуком принципово нового підходу, з використанням нестандартних і незвичних особистих ресурсів щодо їх інноваційного сприйняття і переживання.

У теоретичному і практичному аспектах під час взаємодії фахівців доцільно виокремлювати чотири основні поняття, які в контексті дослідження конфліктів автори визначають, як прояви критичних життєвих ситуацій. Це перш за все – стрес, фрустрація, криза і конфлікт.

Визначено, що конфлікти, як правило, пов'язані зі стресовими реакціями, проявляються фрустрацією, негативними переживаннями кризових ситуацій у певний період або в певних ситуаціях в житті

людини. При цьому конфлікти одночасно виявляються і причиною і передумовою, а також і позитивним чи негативним наслідком суб'єктивного ставлення до різних ситуацій у житті людини.

Отже, загальною характеристикою всіх критичних життєвих ситуацій є необхідність їх конструктивного розв'язання. Тобто, іде мова про такий рівень у сприйнятті конкретної ситуації, конфлікту чи кризи, що вони можуть впливати негативно на людину, порушуючи й деформуючи особистість та життя людини. Навпаки, якщо є здатність для самоконтролю, то процес подолання кризи стає джерелом особистісного зростання, розвитку, зрілості, фактором задоволення життям. Тобто, самоконтроль – це умова адекватної, цілеспрямованої, інтегрованої, гармонійної діяльності психіки особистості.

Перспектива дослідження полягає в тому, що з'ясування значущих зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на психіку особистості і зумовлюють індивідуальне сприйняття та самоконтроль, дають змогу діагностувати детермінанти, розробити психологічну програму розвитку і ресурси подолання негативних психічних станів і критичних життєвих ситуацій.

Список використаних джерел

1. Болтівець С.І. (2022) Психогієнічна сфера зміцнення психічного здоров'я різних груп населення. Підвищення фізичної працездатності різних груп населення в процесі занять фізичною культурою і спортом. Ірпінь.
2. Вербицька Л.Ф., Скуловатова О.В. (2018) Психопрофілактика кризових станів юнацької молоді. Молодий вчений. 2018. 3 (2). С. 483-486.
3. Карамушка, Л. (2021). Психічне здоров'я: сутність, основні детермінанти, стратегії та програми забезпечення. *Psychological Journal*. 2021. 7(5). С. 26–37. DOI:<https://doi.org/10.31108/1.2.7.5.3>
4. Карамушка Л. (2022). Психічне здоров'я персоналу організацій в умовах війни: основні вияви та ресурси / ISSN (Print) 2307-6968, ISSN (Online) 2663-2209 Вчені записки Університету «КРОК» №3 (67).
5. Кокун, О.М., Мороз, В.М., Пішко, І.О., Лозінська, Н.С. (2022) Теорія і практика управління страхом в умовах бойових дій: метод. посібник. Київ-Одеса: Фенікс. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/730971>
6. Корольчук М.С., Крайнюк В.М., Марченко В.М. (2019) Психологія: схеми, опорні конспекти, методики. Київ: Ельга, Ніка-Центр.
7. Корольчук М.С., Науменко Н.П. (2023) Аналіз чинників негативних психічних станів особистості до і під час війни (за результатами анкетування). Вісник Національного університету оборони України. 2023. 3 (73). С. 83-91.
8. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. (2017) Психологія здоров'я людини / За ред. І. Я. Коцана.– Луцьк: РВВ - Вежа.
9. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.И. (2012) Практична психологія конфлікту. Київ: МАУП.
10. Миронець С. М. (2020) Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ: Київ. Нац. торг.- екон. ун-т.
11. Осьодло В. (2019) Стрес-асоційовані розлади здоров'я в умовах збройного конфлікту. Дніпро: Акцент.
12. Психологічне забезпечення професіогенезу фахівців торгівлі і сфери послуг : колективна монографія / [М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, О. В. Полунін, С.М. Миронець та ін.]; за заг. ред. М.С. Корольчука (2020). Київ: Нац. торг.- екон. ун-т.

13. Рівень суб'єктивного стресу та його причини
https://gradus.app/documents/114/Gradus_Digest_October_03112021.pdf
14. Савчин М. В. (2013). Духовна парадигма психології.: монографія. Київ.
15. M. Korolchuk, V. Korolchuk, S. Myronets, S. Boltivets Y. Pozdnyshev Comparative characteristics of stress-resistant and non-stress-resistant individual profiles / Propositos Y Representaciones, Том 9, специальный выпуск: SI, номер статьи e1102. DOI: 10.20511/pyr2021.v9nSPE2.1102. Опубликовано: MAR 2021. (журнал наукометричної бази Web of Science Core Collection)

References

1. Boltivets S.I. (2022) Psykhohihienichna sfera zmitsnennia psykhichnoho zdorovia riznykh hrup naseleattia. Pidvyshchennia fizychnoi pratsezdatsnosti riznykh hrup naseleattia v protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu i sportom. [The psychohygienic sphere of strengthening the mental health of various population groups. Increasing the physical capacity of various population groups in the process of physical education and sports]. Irpin. (in Ukrainian)
2. Verbytska L.F., Skulovatova O.V. (2018) Psykhoprofilaktyka kryzovykh staniv yunatskoi molodi. [Psychoprophylaxis of crisis states of youth]. Molodyi vchenyi. 3 (2). S. 483-486. (in Ukrainian)
3. Karamushka L. (2022). Psykhichne zdorovia personalu orhanizatsii v umovakh viiny: osnovni vyiavy ta resursy [Mental health of personnel of organizations in conditions of war: basic findings and resources]. / ISSN (Print) 2307-6968, ISSN (Online) 2663-2209 Vcheni zapysky Universytetu «KROK» №3 (67). (in Ukrainian)
4. Karamushka L. (2022). Psykhichne zdorovia personalu orhanizatsii v umovakh viiny: osnovni vyiavy ta resursy [Mental health of personnel of organizations in conditions of war: basic findings and resources]. / ISSN (Print) 2307-6968, ISSN (Online) 2663-2209 Vcheni zapysky Universytetu «KROK» №3 (67). (in Ukrainian)
5. Kokun, O. M., Moroz, V. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S. Teoria i praktyka upravlinnya strakhom v umovakh boiovykh dii [Theory and practice of fear management in combat conditions]. Feniks, 2022. 88 p. <https://lib.iitta.gov.ua/730971> (in Ukrainian)
6. Korolchuk M.S., Krainiuk V.M., Marchenko V.M. (2019) Psykholohiia: skhemy, oporni konspekty, metodyky. [Psychology: schemes, reference notes, methods]. Kyiv: Elha, Nika-Tsentr. [In Ukrainian].
7. Korolchuk M.S., Naumenko N.P. (2023) Analiz chynnykiv nehatyvnykh psykhichnykh staniv osobystosti do i pid chas viiny (za rezultatamy anketuvannia). [Analysis of the factors of negative mental states of the individual before and during the war (according to the results of the questionnaire)]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. 2023. 3 (73). S. 83-91. (in Ukrainian)
8. Kotsan I. Ya., Lozhkin H. V., Mushkevych M. I. (2017) Psykholohiia zdorovia liudyny [Psychology of human health]. / Za red. I. Ya. Kotsana.– Lutsk: RVV - Vezha. (in Ukrainian)
9. Lozhkin H.V., Poviakel N.Y. (2012) Praktychna psykholohiia konfliktu. [Practical psychology of conflict]. Kyiv: MAUP. (in Ukrainian)
10. Myronets S. M. (2020) Psykholohiia diialnosti mizhnarodnykh humanitarnykh misii: teoretychni ta prykladni aspekty. [Psychology of international humanitarian missions: theoretical and applied aspects] : monohrafiia. Kyiv: Kyiv. Nats. torh.- ekon. un-t. (in Ukrainian)
11. Osodlo V. (2019) Stres-asotsiiiovani rozlady zdoro'v'ya v umovakh zbroinoho konfliktu. [Stress-associated health disorders in conditions of armed conflict]. Dnipro: Aktsent. (in Ukrainian)
12. Psykholohichne zabezpechennia profesiohenezu fakhivtsiv torhivli i sfery posluh. [Psychological support for the professional development of trade and service professionals] : kolektyvna monohrafiia / [M. S. Korolchuk, V. M. Korolchuk, O. V. Polunin, S.M. Myronets ta in.]; za zah. red. M.S. Korolchuka (2020). Kyiv: Nats. torh.- ekon. un-t. (in Ukrainian)
13. Riven subiektyvnoho stresu ta yoho prychny. https://gradus.app/documents/114/Gradus_Digest_October_03112021.pdf (in Ukrainian)
14. Savchyn M. V. (2013). Dukhovna paradyhma psykholohii. [Spiritual paradigm of psychology]: monohrafiia. Kyiv. (in Ukrainian)
15. M. Korolchuk, V. Korolchuk, S. Myronets, S. Boltivets Y. Pozdnyshev (2021) Comparative characteristics of stress-resistant and non-stress-resistant individual profiles / Propositos Y Representaciones, T.9, SI, e1102. DOI: 10.20511/pyr2021.v9nSPE2.1102.

Summary

Naumenko N. graduate student of the Department of Psychology State University of Trade and Economics

THE INFLUENCE OF INDIVIDUAL PERCEPTION OF LIFE SITUATIONS AND SELF-CONTROL ON THE DEVELOPMENT OF PERSONAL MENTAL STATES

Introduction. Significant challenges in the period of the pandemic and the aggressive war of the Russian Federation are revealed during interaction and communication, both in everyday, everyday conditions, and in the process of performing professional activities. The impact of special, fundamentally new external and internal conditions has dramatically changed the life of each individual, which causes a significant impact on

the psyche and concerns, first of all, the satisfaction of the basic needs of the individual: in safety, in interaction, in communication, in work, in self-realization.

The problem and relevance of individual perception of life situations and self-control by a person in new special conditions of life requires its careful study, both in theoretical and applied aspects.

The purpose of the article: *based on the results of theoretical analysis, to clarify the peculiarities of scientific approaches regarding the influence of individual perception of life situations and self-control on the development of mental states of the individual.*

Research methods. *To achieve the goal of the research, general scientific approaches and methods were used: theoretical analysis of scientific sources regarding the peculiarities of the influence of the perception of life situations and self-control of the individual on the development of mental states; comparison and generalization to determine the reasons for their development and characteristics of manifestations.*

Originality. *Individual perception of life situations depends on the influence of external factors and their subjective perception and interpretation of a specific person. Accordingly, critical life situations are emotional experiences of life circumstances, which in the perception of the individual are a complex psychological problem, difficulties that need to be solved and overcome necessarily with the search for a fundamentally new approach, with the use of non-standard and unusual personal resources for their innovative perception and experiences.*

In a practical aspect, during the interaction of specialists, it is advisable to distinguish four main concepts, which in the context of conflict research are defined as manifestations of critical life situations. This is, first of all, stress, frustration, crisis and conflict. Such a scientific approach provides grounds for substantiating psychodiagnostic tools and a psychological program for the development of self-control, optimization of individual perception of life situations, and overcoming negative mental states.

Conclusions. *Based on the results of the theoretical analysis, it was established that every crisis, as a negative mental state, has positive and negative components. Successful resolution of crisis situations is progress in the development of the individual, opportunities for personal growth. At the same time, an incomplete or unsatisfactory resolution of the crisis is a danger to the individual, a threat to its harmonious functioning, and the further development of negative mental states. A common characteristic of all critical life situations is the need for their constructive solution. That is, we are talking about such a level in the perception of a specific situation, conflict or crisis that they can negatively affect a person, disrupting and deforming a person's personality and life. On the contrary, if there is strength for self-control, then the process of overcoming the crisis becomes a source of personal growth, the development of maturity and a factor of satisfaction with life. So, self-control is a condition for adequate, purposeful, integrated, harmonious activity of the individual's psyche.*

The perspective of the research consists in diagnosing determinants, developing a psychological development program and resources for overcoming negative mental states and critical life situations.

Keywords: *individual perception; life situations; self-control; mental states; development.*

Received/Поступила: 03.10.23.

**ТРЕНІНГ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СЕРЖАНТІВ
СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

У статті розглянуто тренінгову програму розвитку управлінської культури сержантів Сухопутних військ Збройних Сил України, розроблену на основі вихідних положень генетико-моделюючого методу розвитку інновацій, засадах когнітивно-поведінкової, аксіологічної психології та позитивної психотерапії. Програма тренінгу сприяла збільшенню інтересу сержантів до особистого розвитку, що може позитивно вплинути на їхню самоактуалізацію та поліпшити професійну компетентність. Серед сержантів, які брали участь у тренінгу, спостерігалось збільшення зацікавленості у взаємодії з колегами та іншими особами, що сприяло поліпшенню комунікації та співпраці.

Ключові слова: управлінська культура; тренінг; військовий керівник; сержант; особистісний розвиток; Збройні Сили України.

Вступ. В умовах тривалої широкомасштабної агресії Російської Федерації проти України розуміння управлінської культури сержантів Сухопутних військ ЗС України як соціально-психологічного та організаційно-поведінкового концепту передбачає уточнення його методологією на соціально-професійному рівні внаслідок підвищення вимог, які висувають держава і суспільство до організації діяльності Збройних Сил України, зокрема активного використання сержантами можливостей управлінської культури.

Мета статті – апробація програми тренінгу розвитку управлінської культури сержантів Сухопутних військ Збройних Сил України.

Теоретичне підґрунтя. В контексті нашого дослідження особливу увагу приділено питанням управлінської культури військовослужбовців як системної психолого-педагогічної проблеми та окремих складових їх професійного становлення (Т. Мацевко, Р. Торчевський, В. Ягупов) [5,8,11]. Особливої уваги потребують питання психологічного супроводу системи створення, реалізації та контролю управлінських рішень у системі ЗС України, що зумовлено зміною парадигми «вертикалі» функціоналу сержантського складу в умовах повномасштабного російського вторгнення і взаємодії з представниками армій країн НАТО, які беруть участь у підготовці українських підрозділів, підвищенні рівня професіоналізму сержантів. Вирішенню зазначеної проблеми сприятиме

дослідження становлення управлінської культури сержантів як складової їх професіогенези, зокрема на етапах нормативних і ненормативних криз професійного становлення (В. Осьодло, В. Стасюк) [7],

Зазначена проблема розкриває необхідність визначення методологічних та організаційно-психологічних аспектів професіоналізації сержантського і старшинського складу у процесі розвитку Збройних Сил України, зокрема сержантського складу Сухопутних військ Збройних Сил України (Є Катаєв, О. Юркова, А. Черняк, Г. Ржевський) [3,4,6,9].

Професіогенез ми розглядаємо як процес формування та розвитку професійної компетентності фахівця, який включає періоди навчання, становлення і професійної зрілості. За визначенням О. Цільмак, «професіогенез – це поступовий, планомірний, багатомірний, безперервний процес професійного розвитку особистості у тріаді «особистість – діяльність – соціум», результатом якого є досягнутий високий рівень професіоналізму та особистісна, соціальна і діяльнісна зрілість фахівця» [10].

Професіогенез також включає адаптацію до специфіки професії, освоєння професійних навичок та умінь, формування професійної самосвідомості й особистісної зрілості. В контексті нашого дослідження професіогенез розглянуто у вимірах професійного становлення військового фахівця, специфічного процесу, який зазнає значного впливу зовнішніх чинників,

зокрема військової дисципліни, вимог безпеки, невизначеності і ризику. У просторі та часі життєвої перспективи процес професійного становлення включає етапи від вступу на військову службу до розвитку професійних навичок, навчання, зрілості та лідерства.

В українській науковій літературі існує ряд досліджень, присвячених цим питанням. Наприклад, у працях О. Юркової та В. Осюдло зосереджено увагу на психологічних аспектах професіогенезу військових фахівців. У цих дослідженнях наголошено на важливості етапу адаптації, насамперед ролі психологічної готовності до виконання професійних обов'язків [2,7].

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у роботі завдань було використано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження: теоретичних і статистичної обробки емпіричних даних.

Результати й обговорення. Дослідження професійного становлення фахівців з урахуванням досвіду їх роботи у професії до 5 років та більше 5 років може бути доцільним з кількох причин. По-перше, це стає підставою для диференціації лінійності та нелінійності професійного розвитку на різних етапах професіогенезу. По-друге, це сприяє узагальненню психологічних і професійних проблем, які можуть виникнути на різних етапах військової кар'єри. По-третє, це може сприяти розробленню ефективних методів навчання і підготовки, що враховують виокремлені особливості.

Диференціація досвіду роботи у професії на періоди до 5 років та більше 5 років відображає типову структуру кар'єрного розвитку, в якій перший період часто відповідає етапам раннього професійного становлення, а другий – етапу професійної зрілості. У ряді досліджень підтримано ідею важливості врахування цих періодів під час аналізу професіогенезу. Наприклад, у працях (Г. Ржевського, О. Бабелюк) визначено, що на різних 5-тирічних етапах професійного розвитку особистість проходить через доволі уніфіковані стадії становлення. Водночас деякі дослідники, такі як В Барко, висловлюють думку, що така диференціація може бути надто лінійною, оскільки не враховує індивідуальних особливостей професійного розвитку, зумовлених, наприклад, різницею в темпах опанування

компетенцій або особливостями конкретної професії [1,2,4].

Ми враховуємо, що діяльність сержанта Збройних Сил України є жорстко регламентованою та систематизованою. Сержантський склад відіграє ключову роль у ЗС України, виконуючи широкий спектр обов'язків – від навчання та керування військовослужбовцями до виконання службово-бойових завдань.

Регламентована і систематизована природа цих обов'язків має спрямований та стадіальний вплив на професіогенез сержанта, формуючи його професійні навички, знання та вміння в контексті стандартів і процедур, встановлених ЗС України. Регламентоване середовище може сприяти розвитку дисциплінованості, працездатності, навичок прийняття рішень, управління та лідерства.

Отже, регламентація і систематизація мають змішані впливи на професійне становлення сержантів: з одного боку, можуть підвищити ефективність, формуючи чітке розуміння обов'язків, відповідальності й очікувань, що сприятиме формуванню високого рівня дисципліни, самоорганізації та професійної компетентності, важливих для успіху в будь-якому військовому середовищі, з іншого – занадто жорстка регламентація може призвести до обмеження гнучкості, креативності й адаптивності, що також є важливими атрибутами успішного військового фахівця, особливо в сучасному, швидко змінюваному бойовому середовищі, і вплинути на здатність сержантів адаптуватися до непередбачуваних обставин або виконувати роль лідера в ситуаціях, які потребують незалежного мислення.

Саме тому організація процесів професіогенезу має ґрунтуватися на балансі між регламентацією та гнучкістю, пошуком рівноваги між жорсткою дисципліною, необхідною для виконання військових обов'язків, і креативним та критичним мисленням, важливим для адаптації до нових викликів та обставин.

Отже, враховуючи високу регламентованість військової підготовки та військової служби, відповідно, високу прогностичну можливість оцінювання фахівця на етапах його професійного розвитку, такий розподіл (до 5 та більше 5 років служби на посаді) сержантів ми вбачаємо обґрунтованим та доцільним у

дослідженні становлення управлінської культури сержантів СВ ЗС України.

Враховуючи, що згідно з розглянутими нами концепціями професійного розвитку сержантів, теорією професіогенезу і показниками нашого емпіричного дослідження показники компонентів управлінської культури сержантів з досвідом служби на посаді понад 5 років є достовірно кращими, було проведено порівняння в розвитку окремих компонентів управлінської культури сержантів з досвідом служби до 5 років після проходження тренінгу з сержантами із досвідом служби понад 5 років. З точки зору логіки військової служби і теорії професіогенезу таке порівняння є евристично значущим.

Для забезпечення об'єктивного порівняння результатів вибірки сержантів Сухопутних військ Збройних Сил України з досвідом роботи на посаді до 5 років було розділено на дві рандомні групи:

експериментальна група – 17 сержантів, які пройшли тренінг розвитку управлінської культури;

перша контрольна група – 24 сержанти, які не проходили тренінг.

Другою контрольною групою стали сержанти, що мають стаж служби на сержантській посаді понад 5 років.

Такий підхід дав змогу врахувати можливі впливи зовнішніх чинників та впевнитися у достовірності результатів дослідження. Контрольна група і додаткова контрольна група мають забезпечити репрезентативність та надійності висновків щодо впливу тренінгу розвитку управлінської культури на сержантів Сухопутних військ ЗС України.

Поділ було виконано за допомогою випадкового вибору між експериментальною та першою контрольною групами для забезпечення максимальної об'єктивності дослідження та еквівалентності двох груп. Це дало змогу адекватно порівняти результати обох груп та достовірно визначити вплив тренінгу на розвиток управлінської культури сержантів з досвідом служби на посаді до 5 років.

Групи мають подібні характеристики за демографічними даними, професійним стажем та іншими важливими змінними, що можуть вплинути на результати дослідження. Оскільки учасники випадково розподілені між групами, можливість

зміщення вибірки або впливу зовнішніх чинників мінімізовано.

Такий поділ вибірки є стандартною процедурою в експериментальних дослідженнях та визнаний важливим кроком у забезпеченні належної наукової роботи, що дає змогу забезпечити об'єктивність результатів дослідження та висновків, які можуть бути зроблені на їх основі.

На подальших етапах дослідження з урахуванням змісту моделі управлінської культури сержантів Сухопутних військ ЗС України з досвідом роботи на посаді до 5 років визначено основні предметні площини – мішені корекції (розвитку):

- посилення усвідомлення цінності неперервної освіти;

- розвиток навичок саморегуляції, зниження рівнів роздратованості, напруженості, схильності до переживання навченої безпорадності за допомогою когнітивно-поведінкових технік;

- розвиток копінгу позитивного переосмислення, нівелювання стратегії за типом «втеча-уникнення» за допомогою когнітивно-поведінкових технік і техніки МАК (метафоричних асоціативних карток);

- орієнтація на командну роботу, розуміння циклу управлінського завдання.

Метою розробленої програми є розвиток ефективної управлінської культури серед сержантів Сухопутних військ Збройних Сил України. Програма спрямована на зміцнення особистих компетенцій сержантів, підвищення їх здатності до саморозвитку та постійного навчання, а також стимулювання до розвитку підлеглих.

Програма стосується таких ключових аспектів:

- 1) розвиток персональних навичок та вмінь, важливих для ефективного управління;

- 2) підвищення розуміння сержантами важливості відкритого, емпатичного комунікативного стилю, який включає активне слухання та конструктивний зворотний зв'язок;

- 3) розвиток у сержантів уміння передавати свої знання та навички підлеглим, мотивуючи їх до саморозвитку та постійного навчання;

- 4) підвищення ефективності роботи сержантів з командою, їхньої здатності вирішувати конфлікти, стимулювати співпрацю та взаємопідтримку в команді;

Питання психології

5) створення умов для постійного розвитку і вдосконалення управлінської культури у Збройних Силах України через постійне навчання та розвиток сержантського складу.

Програма тренінгу ґрунтується на ідеях і техніках розвитку компонентів управлінської культури сержантів з досвідом служби на посаді до 5 років. За кожним компонентом в емпіричному дослідженні визначено психологічні особливості, які достовірно відрізняються у сержантів з досвідом до 5 років порівняно з більш досвідченими сержантами. Ми врахували саме ті психологічні властивості сержантів, які відповідали низькому рівню, в окремих випадках – занадто високому (це стосується психологічних властивостей особистості, що можуть негативно впливати на функціонування управлінської культури як соціально-групового феномену).

Запропонована програма має такий зміст за компонентами управлінської культури сержантів, спрямований на визначення мішеней тренінгового впливу, названих блоком змін:

блок 1 – розвиток мотиваційного компонента управлінської культури;

блок 2 – розвиток емоційно-вольового компоненту управлінської культури;

блок 3 – розвиток когнітивного компоненту управлінської культури;

блок 4 – розвиток діяльнісного (професійного) компоненту управлінської культури сержантів.

Наша програма тренінгу вирізняється структурою і підходом до розвитку управлінської культури сержантів, а також їх здатності до розвитку цих компетенцій у підлеглих.

На відміну від інших програм, зосереджених тільки на особистому розвитку, нашій програмі приділяють значну увагу ролі сержанта – наставника, який удосконалює власні навички і знання, й на вміння передавати ці навички й знання підлеглим.

У вправах, спрямованих на розвиток підлеглих за замовчуванням передбачено, що в межах тренінгу роль підлеглих мають грати самі сержанти. За допомогою рольових ігор, де сержанти отримують можливість побачити ситуацію з іншої точки зору, навчитися розуміти потреби, проблеми й очікування підлеглих. Це сприяє розвитку емпатії та усвідомленню важливості зворотного зв'язку в управлінні.

Вправи і техніки, використовувані в цій програмі, можуть бути впроваджені сержантами у повсякденній роботі з підпорядкованим особовим складом у Збройних Силах України. Вони стають зручними інструментами, які можна використовувати для постійного розвитку підлеглих, підвищення їх мотивації, відповідальності та взаємної довіри.

Це робить програму ефективною та корисною не тільки для особистого розвитку сержантів, й для створення сильних, згуртованих і високофункціональних команд, здатних ефективно виконувати поставлені завдання.

За результатами проведення професійного тренінгу визначено основні тенденції від його ефективності та об'єктивізації показників розвитку управлінської культури сержантів СВ ЗС України (Табл.1).

Таблиця 1

Ієрархізовані тенденції зростання рівнів компонентів управлінської культури сержантів СВ ЗС України під впливом тренінгу (порівняльний аналіз сержантів з досвідом служби на посаді до 5 років, що проходили і не проходили тренінг)

Показник	t	p
Інтегральний показник управлінської культури	17,729	< 0,001
Усвідомлення цінності власної неперервної освіти	14,752	< 0,001
Прагматичні цінності	-16,523 (зниження)	< 0,001
Рівень напруженості	-11,832 (зниження)	< 0,001
Схильність до переживання компенсаторно-обмежувальних моделей	-114,561	< 0,001
Копінг позитивного переосмислення	10,528	< 0,001
Розуміння циклу управлінського завдання	23,411	< 0,001

Питання психології

За результатами проведенні тренінгу виявлено:

- збільшення індексу інтегрального показника управлінської культури ($t = 17,729$, $p < 0,001$) сержантів експериментальної групи порівняно з першою контрольною групою;

- посилення усвідомлення цінності власної неперервної освіти ($t = 14,752$, $p < 0,001$) та зниження значущості прагматичних цінностей ($t = -16,523$, $p < 0,001$) порівняно з першою контрольною групою;

- відсутність змін у рівні роздратованості як зниженням рівня напруженості ($t = 11,832$, $p < 0,001$), схильності до переживання компенсаторно обмежувальних моделей ($t = -114,561$, $p < 0,001$) порівняно з першою контрольною групою;

- поліпшення показника копінгу позитивного переосмислення ($t = 10,528$, $p < 0,001$) порівняно з першою контрольною групою;

- збільшення показника розуміння циклу управлінського завдання ($t = 23,411$, $p < 0,001$) порівняно з першою контрольною групою.

Розглянемо результати впровадження програми тренінгу за конкретними операціоналізованими показниками моделі управлінської культури сержантів СВ ЗС України, що відповідають шкалам використаних у дослідженні методик. Зауважимо, що в опис результатів дослідження ми додаємо відомості лише про ті психологічні особливості управлінської культури сержантів, що зазнали впливу під час тренінгу та мають достовірні відмінності між експериментальною та контрольними групами.

Під час дослідження було виявлено такі групи:

- ЕГ (експериментальна група) до тренінгу – сержанти з досвідом до 5 років служби, які будуть проходити тренінг ($n = 17$);

- ЕГ після тренінгу – ті самі сержанти після завершення тренінгової програми ($n = 17$);

- КГ1 (контрольна група 1) – сержанти з досвідом до 5 років служби, які не проходили тренінг ($n = 24$).

- КГ2 (контрольна група 2) – сержанти, які мають стаж служби понад 5 років ($n = 75$).

Таблиця 2

Ефективність тренінгу розвитку управлінської культури за змістовими операціоналізованими показниками моделі

Психологічні особливості	Сержанти з досвідом до 5 років ($n = 62$)	ЕГ до тренінгу ($n = 17$)	ЕГ після тренінгу ($n = 17$)	КГ1 ($n = 24$)	КГ2 ($n = 75$)
Мотивація доуникнення невдач	12,13±1,52	11,22±1,44	17,58±1,06	12,04±1,46	18,61±1,06
Саморозвиток себе	5,87±1,563	5,02±1,501	7,66±1,563	5,11±1,497	8,81±0,954
Активні соціальні контакти	8,27±0,926	7,67±0,623	8,91±0,570	7,96±0,856	8,75±0,680
Прагматичність	6,00±1,460	5,53±1,365	8,43±1,428	5,89±1,392	8,56±1,222
Відкритість	6,87±0,983	6,53±0,887	4,56±1,171	6,48±0,786	3,41±1,104
Екстраверсія	6,69±1,018	6,77±1,031	4,77±1,691	6,61±1,014	5,29±1,683
Зосередження, перезосередження	51,79±9,110	50,76±9,10	72,33±6,418	51,70±8,110	84,25±5,815
Перспектива	78,27±7,180	77,28±7,160	85,32±6,620	78,27±7,180	82,47±5,285
Здатність чинити вплив на інших	4,61±1,285	4,62±1,203	7,59±1,181	4,6±1,284	8,73±0,577
Участь в управлінні	4,44±1,210	4,41±1,20	7,11±1,327	4,39±1,211	8,32±1,425
Структурування завдань	4,98±1,769	4,95±1,665	7,19 ±1,241	4,97±1,763	7,69 ±1,345
Роз'яснення цілей	54,60±9,225	54,30±9,425	74,30±9,128	54,50±9,420	79,52±17,444
Взаємодія з підлеглими	66,58±10,328	66,48±10,228	74,79±6,331	66,50±10,328	76,99±8,135
Створення команд	75,37±3,730	75,33±3,636	82,67±2,736	75,34±3,536	84,24±8,397
Стратегічні наміри	69,90±10,397	68,60±9,307	81,62±10,128	69,54±10,311	84,35±10,964
Координація та інтеграція	76,10±8,083	75,10±8,073	78,33±6,386	75,18±8,093	79,19±7,346
Командна робота	87,13±5,010	87,05±5,012	93,21±3,285	87,11±5,011	89,31±4,986

Зміни за показником мотивації уникнення невдач. За показником «Мотивація до уникнення невдач» зроблено такі спостереження. Загальний показник по

групі сержантів із досвідом служби до 5 років ($n=62$) демонструє середнє значення 12,13±1,52. в ЕГ до тренінгу виявлено результат 11,22±1,44, в ЕГ після тренінгу

виявлено значне підвищення мотивації – $17,58 \pm 1,06$, що є позитивною динамікою. КГ1 показала результат $12,04 \pm 1,46$, що дуже близько до середнього показника сержантів з досвідом до 5 років служби. У КГ2 був високий показник $18,61 \pm 1,06$, що вказує на високий рівень мотивації серед сержантів із більшим досвідом військової служби.

Після проведення тренінгу в ЕГ було зафіксовано значне підвищення рівня мотивації до уникнення невдач – з $11,22 \pm 1,44$ до $17,58 \pm 1,06$. Це вказує на високу ефективність тренінгової програми. Додатково з'ясовано що, результати ЕГ після тренінгу наближені до показників КГ2, що підкреслює високий рівень їх мотивації порівняно з більш досвідченими сержантами.

Із використанням *t*-критерію Стьюдента виявлено, що відмінності між ЕГ до тренінгу і після тренінгу є статистично достовірними з рівнем достовірності $p < 0,05$ та коефіцієнтом $d = 1,2$.

Тренінгова програма показала ефективність у зміцненні мотивації до уникнення невдач серед молодих сержантів. Рекомендується її подальше впровадження для підготовки молодих сержантів ЗС України.

Зміни за показником цінності «Розвиток себе» середній показник за вибіркою становить $5,87 \pm 1,563$, ЕГ до тренінгу має середнє значення $5,02 \pm 1,501$, що трохи нижче від загального показника сержантів з досвідом служби до 5 років. Істотне зростання спостерігається у групі ЕГ після тренінгу, де показник становить $7,66 \pm 1,563$. Це значення набагато вище від показника до тренінгу та загального показника сержантів з досвідом роботи до 5 років. У КГ1 виявлено показник $5,11 \pm 1,497$, що практично збігається з середнім значенням для сержантів до 5 років. У КГ2, до складу якої увійшли досвідчені сержанти, це показник вищий – $8,81 \pm 0,954$. Використовуючи *t*-критерій Стьюдента для парних вибірок, ми отримали такі результати: ЕГ до і після тренінгу: $t = 9,23$, $p < 0,001$. ЕГ після тренінгу і КГ1: $t = 7,61$, $p < 0,001$; ЕГ після тренінгу і КГ2: $t = 3,84$, $p < 0,05$.

Зміни за показником «Розвиток себе» для групи ЕГ після проведення тренінгу дуже позитивні, показник збільшився з $5,02 \pm 1,501$ до $7,66 \pm 1,563$, що вказує на ефективність тренінгу в розвитку персональних якостей та самосвідомості у сержантів.

Цікавим є те, що після тренінгу показник «Розвиток себе» у ЕГ наблизився до показника групи КГ2 ($8,81 \pm 0,954$). Враховуючи, що КГ2 включає сержантів із більшим досвідом служби, можна зробити висновок, що тренінг дав змоги менш досвідченим сержантам ЕГ досягти рівня саморозвитку своїх більш досвідчених колег. Таким чином, тренінгова програма виявилася дієвим засобом для прискореного розвитку персональних якостей серед молодших сержантів.

Зміни за показником цінності «Активні соціальні контакти». У дослідженні показника «Активні соціальні контакти» було виявлено таку динаміку: загальна вибірка сержантів з досвідом служби на посаді до 5 років ($n=62$) виявила середній показник $8,27 \pm 0,926$. В ЕГ до тренінгу середнє значення становило $7,67 \pm 0,623$, що трохи нижче від загального показника сержантів з досвідом до 5 років. Після проведення тренінгу значення для ЕГ підвищилося до $8,91 \pm 0,570$, перевищуючи як початковий показник, так і загальний показник сержантів з досвідом служби до 5 років. У водночас у КГ1 виявлено показник $7,96 \pm 0,856$, який є нижчим від середнього для сержантів з досвідом служби до 5 років, але вищим за показник ЕГ до тренінгу. Завершує ряд КГ2 з показником $8,75 \pm 0,680$, який є вищим в порівнянні з усіма іншими групами, окрім ЕГ після тренінгу.

У ході аналізу результатів за допомогою *t*-критерію Стьюдента було отримано такі узагальнення. Порівняння показників групи ЕГ до та після тренінгу показало значущу різницю: $t = 8,45$ з рівнем значущості $p < 0,001$. Це вказує на високу ефективність тренінгу в поліпшенні «Активних соціальних контактів» у сержантів. Під час порівняння показників ЕГ після тренінгу з КГ1 було виявлено статистично значущу різницю: $t = 6,28$, $p < 0,001$. Такий результат означає сержанти з групи ЕГ після тренінгу значно перевершили за цим показником сержантів КГ1. Однак порівняння ЕГ після тренінгу з КГ2 не показало статистично значущої різниці: $t = 1,65$, $p > 0,05$. Це означає, що хоча показники «Активних соціальних контактів» у групі ЕГ після тренінгу підвищилися, вони не є статистично відмінними від показників сержантів із більшим стажем служби (КГ2).

Зміни за показником цінності «Прагматичність» сержанти з досвідом служби до 5 років ($n=62$) виявили середній

показник «Прагматичність» на рівні $6,00 \pm 1,460$. Перед тренінгом група ЕГ показала дещо нижчий результат – $5,53 \pm 1,365$. Проте після тренінгу цей показник в ЕГ підвищився до $8,43 \pm 1,428$. Використовуючи *t*-критерій Стьюдента для порівняння ЕГ до та після тренінгу, отримуємо: $t = 10,93$, $p < 0,001$, що вказує на статистично значущу різницю і підтверджує ефективність тренінгу.

КГ1, яка включає сержантів з досвідом служби до 5 років служби, які не проходили тренінг, має показник «Прагматичність» на рівні $5,89 \pm 1,392$. Порівнюючи ЕГ після тренінгу із КГ1 за допомогою *t*-критерію Стьюдента, ми отримуємо: $t = 9,63$, $p < 0,001$, тобто знову підтверджено статистично значуща різниця в користь ЕГ після тренінгу.

У групі КГ2, у який представлені сержанти із стажем служби понад 5 років, середнє значення становить $8,56 \pm 1,222$. Порівнюючи ЕГ після тренінгу із КГ2, отримуємо значення *t*-критерію Стьюдента: $t = 0,55$, $p > 0,05$, що вказує на відсутність статистично значущої різниці між цими групами, тобто після тренінгу сержанти з групи ЕГ досягли рівня прагматичності, характерного для більш досвідчених сержантів (КГ2).

Зміни за показником особистісної властивості «Відкритість». Розглядаючи параметр «Відкритість» серед досліджуваних груп сержантів, звернено увагу на такі результати. Загальний показник для сержантів зі стажем до 5 років ($n=62$) становить $6,87 \pm 0,983$. Група ЕГ до проведення тренінгу мала середній показник «Відкритість» на рівні $6,53 \pm 0,887$, що незначно нижче за загальний показник. Проте після тренінгу цей показник знизився до $4,56 \pm 1,171$. Ця зміна є статистично значущою, як показує *t*-критерій Стьюдента: $t = 10,74$, $p < 0,001$. Контрольна група КГ1, до складу якої включено сержантів зі стажем до 5 років, які не проходили тренінг, показала результат $6,48 \pm 0,786$. Використовуючи *t*-критерій Стьюдента для порівняння КГ1 та ЕГ після тренінгу, ми отримали такі показники: $t = 11,42$, $p < 0,001$, що підтверджує статистично значущу різницю між цими групами. Сержанти зі стажем служби понад 5 років (КГ2) мають показник «Відкритість» на рівні $3,41 \pm 1,104$. Порівнюючи ЕГ після тренінгу із КГ2, ми отримали *t*-критерій Стьюдента: $t = 6,52$, $p < 0,001$.

Ці результати вказують на те, що після тренінгу сержанти стали менш відкритими, що може бути інтерпретовано як обережне ставлення до нового досвіду або більшу зосередженість на конкретних завданнях. Тренінг вплинув на показник «Відкритість», наблизивши його до показників більш досвідчених сержантів.

Зміни за показником «Екстраверсія». Загальний показник для сержантів зі стажем до 5 років ($n = 62$) становить $6,69 \pm 1,018$. Група ЕГ до проведення тренінгу виявлено показник «Екстраверсія» на рівні $6,77 \pm 1,031$, який майже збігається із загальним показником сержантів з досвідом служби до 5 років. Проте після тренінгу цей показник знизився до $4,77 \pm 1,691$. Застосовуючи *t*-критерій Стьюдента для порівняння ЕГ до і після тренінгу ми отримали: $t=7,41$, $p < 0,001$, що підтверджує статистичну значущість змін.

У КГ1 виявлено показник $6,61 \pm 1,014$. Порівнюючи ЕГ після тренінгу з КГ1, ми отримали *t*-критерій Стьюдента: $t = 6,69$, $p < 0,001$, що підтверджує статистичну значущість різниці між цими групами. У КГ2 показником $5,29 \pm 1,683$ є вищий порівняно із ЕГ після тренінгу, але нижчий порівнянні із загальним показником з досвідом служби сержантів до 5 років. Використовуючи *t*-критерій Стьюдента для порівняння ЕГ після тренінгу з КГ2, ми отримали: $t = 1,92$, $p > 0,05$, що вказує на відсутність статистично значущої різниці між цими групами.

Підсумовуючи доходимо до висновку, що тренінг вплинув на показник «Екстраверсія», знизивши його у групі ЕГ. Це може вказувати на зміни в соціальному спілкуванні або поведінці сержантів після тренінгу.

Зміни за показником когнітивно-поведінкової стратегії позитивного перефокусування.

Встановлено, що стратегія «Позитивне пере фокусування» поліпшилася. Загальний показник для сержантів із стажем до 5 років ($n = 62$) дорівнює $51,79 \pm 9,110$. ЕГ до проведення тренінгу має показник на рівні $50,76 \pm 9,10$, що практично збігається з загальним показником сержантів до 5 років. Однак після тренінгу цей показник значно зросив і становить $72,33 \pm 6,418$. Застосовуючи *t*-критерій Стьюдента для порівняння ЕГ до і після тренінгу, отримали: $t = 14,16$, $p < 0,001$, що підтверджує статистичну значущість змін. КГ1 має показник $51,70 \pm 8,110$. Порівнюючи ЕГ після

тренінгу з КГ1, отримали t -критерій Стьюдента: $t = 15,82$, $p < 0,001$, підтверджуючи статистичну значущість різниці між цими групами. Група КГ2 має високий показник $84,25 \pm 5,815$. Використовуючи t -критерій Стьюдента для порівняння ЕГ після тренінгу та КГ2, отримали: $t = 10,67$, $p < 0,001$, що свідчить про статистичну значущість різниці між ними. Загалом, результати свідчать про високу ефективність тренінгу щодо розвитку позитивного перефокусування серед сержантів з групи ЕГ, зі зростанням цього показника після тренінгу. Тим не менше, хоча показник в ЕГ після тренінгу збільшився, він все ще залишається нижчим в порівнянні з КГ2, демонструючи потенціал для подальшого розвитку та вдосконалення.

Зміни за показником когнітивно-поведінкової стратегії «Перспектива».

У загальній вибірці сержантів зі стажем служби до 5 років ($n=62$) середній показник «Перспектива» становить $78,27 \pm 7,180$.

Після рандомізації ЕГ до тренінгу має середнє значення $77,28 \pm 7,160$, яке практично не відрізняється від загального показника для сержантів з досвідом служби на посаді до 5 років. Однак після тренінгу значення зросло і становить $85,32 \pm 6,620$. Застосовуючи t -критерій Стьюдента для порівняння ЕГ до і після тренінгу, ми отримали: $t = 6,91$, $p < 0,001$, що підтверджує статистичну значущість змін.

Крім того у КГ1 виявлено такий самий показник, як і для сержантів із загальної групи – $78,27 \pm 7,180$. Порівнюючи ЕГ після тренінгу з КГ1 за допомогою t -критерію Стьюдента, ми отримали: $t = 6,45$, $p < 0,001$, що вказує на статистичну значущість різниці між групами.

У КГ2 показник «Перспектива» дорівнює $82,47 \pm 5,285$. Використовуючи t -критерій Стьюдента для порівняння ЕГ після тренінгу та КГ2, отримали: $t = 3,01$, $p < 0,01$, що вказує на статистичну значущість різниці між цими групами.

Загалом ці дані показують що більшість сержантів після тренінгу мають високий рівень сприйняття перспективи, але існують і винятки, які можуть потребувати додаткової уваги або підтримки.

Зміни за показником «Здатність чинити вплив на інших».

Аналіз показника «Здатність впливати на інших» показує, що сержанти зі стажем служби до 5 років ($n = 62$) демонструють середній показник $4,61 \pm 1,285$. В ЕГ до тренінгу виявлено значення $4,62 \pm 1,203$.

Проте після проходження тренінгу значення цього показника в ЕГ зросло і становить $7,59 \pm 1,181$ ($t = 15,78$, $p < 0,001$), що підтверджує статистичну значущість змін.

У КГ1 виявлено показник $4,6 \pm 1,284$, що практично не відрізняється від показника сержантів із досвідом служби до 5 років. Порівнюючи ЕГ після тренінгу і КГ1 за допомогою t -критерію Стьюдента, ми отримали: $t = 14,84$, $p < 0,001$, що вказує на статистичну значущість різниці.

В КГ2 показник «Здатність впливати на інших» є найвищим та дорівнює $8,73 \pm 0,577$. Використовуючи t -критерій Стьюдента для порівняння ЕГ після тренінгу та КГ2, ми отримали: $t = 5,86$, $p < 0,001$, підтверджуючи статистичну значущість різниці між цими групами.

Таким чином, за допомогою тренінгу зросла здатність учасників ЕГ впливати на інших, але найвищий показник залишився у групі КГ2. Прояв зазначеної властивості зріс, тому можна сказати, що тренінг позитивно вплинув на самооцінку сержантів та їхню здатність впливати на інших. Таке зростання може вказувати на підвищення впевненості у своїх управлінських здібностях та ефективності у використанні навичок військового керівника.

Таким чином, можна стверджувати, що програма професійного тренінгу з розвитку управлінської культури сержантів показала ефективність у поліпшенні здатності сержантів впливати на підпорядкований особовий склад.

Зміни за показником організаційної культури «Участь в управлінні». Виявлено, що показник «Участь в управлінні» після тренінгу збільшився, що може вказувати про на відчуття поліпшення у розумінні учасниками тренінгу своєї ролі в управлінських процесах та відчуття більшої впевненості у своїй здатності активно функціонувати в них.

Аналізуючи показник «Участі в управлінні», можна виокремити такі моменти: у групі сержантів з досвідом служби до 5 років ($n=62$) виявлено середній показник $4,44 \pm 1,210$. В ЕГ до тренінгу цей показник становив $4,41 \pm 1,20$. Після проходження тренінгу показник зріс в ЕГ до $7,11 \pm 1,327$. Застосовуючи t -критерій Стьюдента для порівняння ЕГ до і після тренінгу, отримуємо: $t = 13,56$, $p < 0,001$, що вказує на статистичну значущість цієї різниці. У КГ1 виявлено показник $4,39 \pm 1,211$, що близький до показника сержантів з досвідом служби до 5 років і ЕГ

до тренінгу. Порівнюючи показники ЕГ після тренінгу і КГ1 за допомогою t -критерію Стьюдента, отримуємо: $t = 14,12, p < 0,001$, що підтверджує статистичну значущість різниці між цими групами. У КГ2 найвищий показник участі в управлінні, який становить $8,32 \pm 1,425$. Порівнюючи ЕГ після тренінгу і КГ2 із використанням t -критерію Стьюдента, отримуємо: $t = 5,79, p < 0,001$, що свідчить про статистичну значущість різниці.

Отже, тренінг показав ефективність у збільшенні ролі участі в управлінні для учасників ЕГ, проте КГ2 все одно залишила лідером за цим показником.

Стандартне відхилення збільшилося, що може вказувати на дещо більший розкид даних після проведення тренінгу, але вказує на відносну однорідність групи. Зміни в показниках медіан вказують на те, що половина учасників тренінгу оцінюють свою участь в управлінні вище цього значення. Також виявлено більший розкид даних, що відображає вищу варіативність в оцінках учасників тренінгу. Таким чином, можна стверджувати, що програма тренінгу допомогла поліпшити розуміння та учасниками управлінських процесів та участь у них.

Зміни за показником організаційної культури «Структурування завдань». Аналізуючи параметр «Структурування завдань», можемо спостерігати наступні особливості. Сержанти з досвідом до 5 років ($n=62$) демонструють середнє значення $498 \pm 1,769$. В ЕГ до тренінгу виявлено подібний показник, який дорівнює $4,95 \pm 1,665$. Проте після проходження тренінгу цей показник зріс в ЕГ до $7,19 \pm 1,241$. Під час порівняння ЕГ до та після тренінгу за допомогою t -критерію Стьюдента отримуємо: $t = 10,26, p < 0,001$, що підтверджує статистичну значущість цієї різниці. Показник КГ1 ($4,97 \pm 1,763$) майже ідентичний середньому значенню сержантів з досвідом до 5 років та ЕГ до тренінгу. Порівняння з ЕГ після тренінгу за допомогою t -критерію Стьюдента вказує на значущу різницю: $t = 9,73, p < 0,001$. У КГ2 з показником $7,69 \pm 1,345$ перевищено результати більшості інших груп. Порівнюючи ЕГ після тренінгу з КГ2, отримуємо: $t = 2,61, p < 0,01$, що також підтверджує статистичну значущість різниці.

В цілому результати вказують на високу ефективність тренінгу для ЕГ, яка змогла підвищити свої навички

структурування завдань до рівня КГ2. Показник «Структурування завдань» збільшився, виявлено більший розкид даних, але при цьому певну стабільність у рейтингах учасників. Зростання медіани вказує на те, що половина учасників тренінгу оцінює своє вміння структурувати завдання вище цього значення. Діапазон збільшився до 5, вказуючи на трохи більший розкид даних, але все ще в межах прийнятних значень. Ці дані можуть вказувати умінь структурування завдань учасниками тренінгу, що є важливим компонентом їх управлінської культури.

Зміни в показниках циклу управлінських умінь. На констатувальному етапі виявлено, що сержанти з досвідом служби до 5 років ($n=62$) мають середнє значення $54,60 \pm 9,225$. В ЕГ до тренінгу було виявлено показник $54,30 \pm 9,425$, а після проходження тренінгу цей показник зріс і становить $74,30 \pm 9,128$. За допомогою t -критерію Стьюдента під час порівняння ЕГ до і після тренінгу ми отримуємо: $t = 12,54, p < 0,001$, що вказує на статистично значущу різницю. Показник КГ1 ($54,50 \pm 9,420$) майже не відрізняється від середнього значення сержантів до 5 років та ЕГ до тренінгу. Під час порівняння з ЕГ після тренінгу за t -критерієм Стьюдента визначено значущу різницю: $t = 12,10, p < 0,001$. КГ2 виявлено значенням $79,52 \pm 17,444$ що є найвищим серед усіх груп. Порівнюючи ЕГ після тренінгу та КГ2, отримуємо t -критерій Стьюдента: $t = 2,16, p < 0,05$, що вказує на статистичну значущість різниці, хоча її величина менша, порівняно з іншими групами.

Поліпшення управлінського уміння за показником «Роз'яснення цілей» може значно позитивно вплинути на ефективність виконання службових обов'язків сержантів. Коли військовослужбовці розуміють цілі та очікування, вони можуть бути більш зосереджені на виконанні своїх завдань і більш ефективні у виконанні своєї роботи. Це також може підвищити цінності моралі, тому що чітко визначені цілі можуть допомогти військовослужбовцям відчувати, що їхній внесок важливий та цінний.

Крім того, роз'яснення цілей є ключовим аспектом ефективного керівництва. Якщо командир може чітко і зрозуміло передати визначені цілі своїм підлеглим, це сприяє більшій організованості та координації всередині команди. Отже, високі показники у цій категорії відображають важливі навички

лідерства та комунікації, які допомагають підвищити ефективність служби.

За показником **«Взаємодія з підлеглими»**, після тренінгу сержанти показали покращення. Так на етапі констатації було виявлено, що сержанти до 5 років ($n=62$) демонструють середній показник взаємодії з підлеглими на рівні $66,58 \pm 10,328$.

Виявлено, що ЕГ до тренінгу цей показник ставив $66,48 \pm 10,228$. Проте після проходження тренінгу цей показник в ЕГ підвищив до $74,79 \pm 6,331$. Якщо порівняти показники ЕГ до і після тренінгу за допомогою t -критерію Стьюдента, отримаємо значення: $t = 6,23, p < 0,001$, що вказує на статистично значущу різницю. У КГ1 виявлено показник $66,50 \pm 10,328$, який також практично збігається з показниками сержантів із досвідом служби до 5 років та ЕГ до тренінгу. Порівнюючи його з ЕГ після тренінгу за допомогою t -критерію Стьюдента, ми отримали: $t = 6,08, p < 0,001$. У КГ2 виявлено показник $76,99 \pm 8,135$, найвищий серед усіх груп. Цей показник, якщо його порівняти з ЕГ після тренінгу, дає такий t -критерій Стьюдента: $t = 1,92, p > 0,05$, що вказує на відсутність статистично значущої різниці між цими групами.

Це вказує на значне поліпшення взаємодії з підлеглими в цій групі, що може значно впливати на керування підрозділом. Здатність ефективно спілкуватися та взаємодіяти з підлеглими це важливий чинник успішного лідерства, що може допомогти у формуванні більш згуртованої та продуктивної команди і сприяти кращому виконанню завдань та вищій ефективності діяльності загалом. Ефективна взаємодія з підлеглими також може підвищити моральний стан і та задоволеність роботою військовослужбовців, що додатково позитивно впливатиме на їхню продуктивність та загальну ефективність команди.

Також зауважимо, що підвищення рівня взаємодії може сприяти кращій адаптації до змін, ефективного вирішенню конфліктів та поліпшення співпраці всередині команди.

Після професійного тренінгу з управлінського уміння **«Створення команд»**, у сержантів виявлено збільшення середнього значення досліджуваного показника. Це відображає значне поліпшення навичок створення команд у цій групі після проведення тренінгу. Згуртованість є ключовим елементом військової служби, а ефективно її створення

та управління нею може сприяти більшій успішності на службі.

Аналізуючи показник **«Створення команд»** можна виокремити такі характеристики. Сержанти з терміном проходження військової служби до 5 років ($n=62$) показали середнє значення $75,37 \pm 3,730$. В ЕГ до тренінгу його значення становить $75,33 \pm 3,636$. Однак після тренінгу значення в цій групі зросло до $82,67 \pm 2,736$. Для порівняння ЕГ до і після тренінгу застосовано t -критерій Стьюдента виявлено: $t = 13,62, p < 0,001$, що вказує на статистично значуще зростання. У КГ1 виявлено показник $75,34 \pm 3,536$, який збігається із загальним показником сержантів із досвідом служби до 5 років та ЕГ до тренінгу. Якщо порівняти цей показник з ЕГ після тренінгу за допомогою t -критерію Стьюдента, отримаємо: $t = 13,44, p < 0,001$. У КГ2 виявлено показник $84,24 \pm 8,397$, найвищий серед усіх груп. Під час порівняння цього показника з ЕГ після тренінгу за допомогою t -критерію Стьюдента виявлено: $t = 1,27, p 0,05$, що вказує на те, що різниця не є статистично значущою.

Таким чином, тренінг позитивно вплинув на навички сержантів у створенні команд, але показники КГ2 демонструють, що існують інші чинники або методики, які можуть допомогти досягти навіть вищих результатів.

Здатність вміло створювати команди й управляти ними може підвищити ефективність і продуктивність діяльності групи, поліпшити комунікацію і моральний стан всередині групи, та, у свою чергу, сприяти успіху у виконанні місій та завдань та завдань, а також поліпшити взаємодію з підлеглими. Зрештою поліпшення навичок створення команд може сприяти загальній ефективності військових підрозділів, у тому числі в умовах бойових дій.

Зміни в показниках організаційної культури. За показником **«Стратегічні наміри»** сержанти після тренінгу продемонстрували відчутне поліпшення за середнім значенням. Це вказує на значне удосконалення у розвитку стратегічних намірів у групі сержантів з досвідом служби до 5 років. В ЕГ до тренінгу визначено показник $68,60 \pm 9,307$, трохи нижчий від загального показника сержантів з досвідом служби до 5 років. Однак після тренінгу цей показник в ЕГ значущо зріс – до $81,62 \pm 10,128$. Для порівняння ЕГ до і після тренінгу застосовано t -критерій Стьюдента і

визначено: $t = 7,83$, $p < 0,001$, що підтверджує статистично значуще зростання показнику. КГ1 виявлено показник $69,54 \pm 10,311$, який майже збігається із загальним показником сержантів з досвідом служби до 5 років. Під час порівняння цього показника з ЕГ після тренінгу за t -критерієм Стьюдента виявлено: $t = 7,25$, $p < 0,001$. У КГ2 виявлено високий показник – $84,35 \pm 10,964$, найвищий серед усіх груп. Під час порівняння цього показника з ЕГ після тренінгу t -критерієм Стьюдента виявлено: $t = 1,60$, $p > 0,05$, тобто різниця не є статистично значущою.

Отже, пропонуваній нами професійний тренінг істотно поліпшує стратегічні наміри сержантів, але показники КГ2 з покращенням компонента управлінської культури «Стратегічні наміри» більш значущі для ефективності служби сержантів. Якщо сержант має чіткі стратегічні наміри, він здатний ефективніше керувати і координувати дії своїх підлеглих. Стратегічні наміри включають відповідальність за планування дій на високому рівні, розуміння важливості цілей і завдань, а також здатність прийняти важливі рішення з огляду на розподіл ресурсів, ідентифікацію потенційних загроз та реагування на них. З поліпшенням стратегічних намірів, сержанти здатні краще управляти своїми командами та виконувати свої завдання.

За показником «Координація та інтеграція» після тренінгу відбулися позитивні зміни. В цілому сержанти з досвідом служби до 5 років ($n=62$) мають середній показник $76,10 \pm 8,083$. До тренінгу ЕГ показала результат $75,10 \pm 8,073$, однак після тренінгу цей показник в ЕГ підвищився до $78,33 \pm 6,386$. Для визначення статистичної значущості цього підвищення застосовано t -критерій Стьюдента. У КГ1 виявлено показник $75,18 \pm 8,093$, наближені до показника ЕГ до тренінгу і дещо нижчий від показника сержантів з досвідом служби до 5 років. Для порівняння показників у КГ1 й ЕГ після тренінгу застосовано t -критерій Стьюдента, який допоможе з'ясувати, чи є різниця статистично значущою. У КГ2 виявлено найвищий показник серед усіх груп: $79,19 \pm 7,346$. Порівняння цього показника з ЕГ після тренінгу за допомогою t -критерію Стьюдента покаже статистичну значущість різниці.

Отримані дані вказують на поліпшення здібностей до координації та інтеграції в ЕГ. Підвищення рівня «Координації та

інтеграції» важливе для ефективного виконання службових обов'язків сержантами. В сучасних умовах військової служби важливо вміти взаємодіяти з різними відділами, підрозділами та особовим складом, а забезпечення ефективної інтеграції є внеском сержантів у роботу цілого колективу, взаємодію з громадськістю або іншими відомствами. Отже, поліпшення в цих галузях може значною мірою підвищити ефективність сержантів у виконанні їхніх обов'язків, сприяти кращому взаєморозумінню та співпраці в команді.

Також визначено, що за показником «Командна робота» після проведення тренінгу зросло середнє значення та зменшився діапазон варіативності. Так, сержанти з досвідом служби до 5 років ($n=62$) мають середній показник «Командної роботи» $87,13 \pm 5,010$. В ЕГ до тренінгу показник дорівнював $87,05 \pm 5,012$, після тренінгу підвищувався до $93,21 \pm 3,285$. У ході порівняння ЕГ до і після тренінгу за t -критерієм Стьюдента визначено: $t = 4,56$, $p < 0,001$. У КГ1 показник становить $87,11 \pm 5,011$. Під час порівняння з ЕГ після тренінгу t -критерій Стьюдента дорівнює: $t = 3,82$, $p < 0,001$. У КГ2 показник становить $89,31 \pm 4,986$. Під час порівняння з ЕГ після тренінгу t -критерій Стьюдента має такі значення: $t = 2,45$, $p < 0,05$.

Ці дані вказують, що тренінг дійсно статистично значуще впливає на навички командної роботи учасників ЕГ. Поліпшення показників «Командної роботи» важливе для ефективності служби сержантів, оскільки вони виконують роль посередників між офіцерським складом та рядовими військовослужбовцями. Командна робота критична для успішного виконання службово-бойових завдань, особливо стресових ситуаціях або в умовах бою. Успішна командна робота передбачає здатність ефективно спілкуватися, координувати дії, вирішувати конфлікти і виробляти спільні рішення. Зростання показника «Командна робота» відображає поліпшення цього важливого аспекту служби сержантів: може сприяти поліпшення загальної моральної атмосфери в рядах військовослужбовців, взаємин між військовослужбовцями та збільшення ефективності виконання військових завдань.

Висновок. Можемо констатувати, що тренінг сприяв підвищенню мотивації сержантів до подолання труднощів та уникнення небажаних результатів, що може

Питання психології

позитивно вплинути на продуктивність їх роботи і ставлення до ризику.

Усі зміни, що відбулися, можна розподілити за компонентами управлінської культури відповідно до дослідницької моделі:

мотиваційний компонент управлінської культури сержантів:

– підвищено мотивацію сержантів до подолання труднощів;

– збільшено інтерес до особистого розвитку, що вказує на прагнення до самоактуалізації;

– збільшено зацікавленість у взаємодії з колегами.

емоційно-вольовий компонент:

– зменшено екстравертованість, що може вказувати на зміни в підходах до спілкування;

– сформовано стратегії позитивного перефокусування у складних ситуаціях;

когнітивний компонент:

– розвинено прагматичний підхід до рішень;

– розвинено аналітичні здібності;

– помічено зміни у сприйнятті та розумінні ситуацій, що сприяє поліпшенню аналітичних здібностей;

діяльнісний (професійний) компонент:

– поліпшено здатність впливати на підлеглих, виявлено зростання рівня лідерської ефективності;

– активізовано участь в управлінських процесах і структуруванні завдань;

– розвинено ключові управлінські уміння – роз'яснення цілей, взаємодію з підлеглими, створення команд;

– позитивні зрушення в організаційній культурі, зокрема щодо стратегічних намірів, координації дій та командної роботи.

Перспективою подальших наукових пошуків полягає у виявленні психологічних особливостей взаємозв'язку індивідуально-психологічних характеристик сержантів СВ ЗС України та їх вплив на управлінську культуру.

Список використаних джерел

1. Барко В. І. (2004) Теоретико-психологічні засади управління персоналом органів внутрішніх справ. [Дис. д-ра псих. наук].
2. Бабелюк О.В. (2014) Психологічні умови професійного самовизначення військовослужбовців-контрактників. [Автореф. дис. канд. псих. наук].
3. Катаєв Є.С. (2009) Особливості професійної «Я – концепції» військовослужбовців контрактної служби. [Дис. канд. псих. наук].
4. Ржевський Г. (2017) Психологічні особливості професійного становлення молодших командирів військової служби за контрактом : [Дис. канд. псих. наук].
5. Мацевко Т.М. (2007) Психологічні особливості розвитку управлінської компетентності майбутніх магістрів військового профілю. [Дис. канд. псих. наук].
6. Лефтеров В.О. (2008) Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності. [Дис. д-ра наук].
7. Осьодло В.І. (2012) Психологія професійного становлення офіцера. [Монографія]. ПП «Золоті ворота».
8. Торчевський Р.В. (2012) Педагогічні умови розвитку управлінської культури майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної роботи. [Автореф. дис. канд. псих. наук].
9. Юркова О.І. (2023) Розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. [Дис. канд. псих. наук].
10. Цільмак О.М. (2011) Професіогенез компетентності фахівців кримінальної міліції: теорія та практика. [Монографія].
11. Ягупов В. (2013) Управлінська культура офіцерів як системна психолого-педагогічна проблема. Військова освіта. Т. 2, № 28. С. 205–213.

References

1. Barko V. I. (2004) Teoretyko-psykholohichni zasady upravlinnia personalom orhaniv vnutrishnikh sprav. [Theoretical and psychological principles of personnel management of internal affairs bodies]. [Dys. kand. psyk. nauk]. (in Ukrainian)
2. Babeliuk O.V. (2013) Psykholohichni umovy profesiinoho samovyznachennia viiskovosluzhbovtziv-kontraktnykiv [Psychological conditions of professional self-determination of contract servicemen]. [Avtoref. dys. kand. psyk. nauk] (in Ukrainian)
3. Kataiev Ye.S. (2009) Osoblyvosti profesiinoi «Ja – kontseptsii» viiskovosluzhbovtziv kontraktnoi sluzhby [Peculiarities of the professional "self-concept" of servicemen in contract service.]. [Dys. kand. psyk. nauk] (in Ukrainian)

4. Rzhovskyi H. (2017) Psykholohichni osoblyvosti profesiinoho stanovlennia molodshykh komandyriv viiskovoi sluzhby za kontraktom : [Psychological features of the professional formation of junior commanders of military service under contract]. [Dys. kand. psyk. nauk] (in Ukrainian)
5. Lefterov V.O. (2008) Osobystisno-profesiyni rozvytok fakhivtsiv ekstremalnykh vydiv diialnosti: [Personal and professional development of experts in extreme types of activities.]. [Dys. d-ra nauk] (in Ukrainian)
6. Matsevko T.M. (2007) Psykholohichni osoblyvosti rozvytku upravlinskoï kompetentnosti maibutnykh mahistriv viiskovoho profilu, [Psychological features of the development of managerial competence of future masters of the military profile]. [Dys. kand. psyk. nauk] (in Ukrainian)
7. Osodlo V.I. (2012) Psykholohiia profesiinoho stanovlennia ofitsera. [Psychology of the professional formation of an officer] [Monohrafiia]. (in Ukrainian).
8. Torchevskyi R.V. (2012) Pedahohichni umovy rozvytku upravlinskoï kultury maibutnykh mahistriv viiskovoho upravlinnia v systemi pislidyplomnoi roboty [Pedagogical conditions for the development of managerial culture of future masters of military administration in the system of postgraduate work]. [Avtoref. dys. kand. psyk. nauk] (in Ukrainian)
9. Iurkova O.I. (2023) Rozvytok psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtsiv tankovykh pidrozdiliv do vykonannia boiovykh zavdan [Development of psychological readiness of servicemen of tank units to perform combat tasks]. [Dys. kand. psyk. nauk] (in Ukrainian)
10. Tsilmak O.M. (2011) Profesiohenez kompetentnosti fakhivtsiv kryminalnoi militsii: teoriia ta praktyka. [Monohrafiia]. [Professional development of the competence of criminal police specialists: theory and practice.] (in Ukrainian)
11. Iahupov V. (2013) Upravlinska kultura ofitseriv yak systemna psykholoho-pedahohichna problema. [Managerial culture of officers as a systemic psychological and pedagogical problem]. [Viiskova osvita] (in Ukrainian)

Summary

Nesterenko N. post graduate student of the Department of Internal Communications National University of Defense of Ukraine

TRAINING FOR THE DEVELOPMENT OF MANAGEMENT CULTURE OF SERGEANTS OF THE GROUND FORCES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Introduction *In the face of prolonged large-scale aggression by the Russian Federation against Ukraine, understanding the management culture of sergeants in the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine as a socio-psychological and organizational-behavioral concept necessitates the refinement of its methodological aspects at the social-professional level due to increased demands imposed by the state and society on the organization of the activities of the Armed Forces of Ukraine, including the active utilization of management culture by sergeants.*

Purpose *The validation of the training program for the development of management culture for sergeants of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine.*

Methods *To address the research objectives, a complex of interconnected research methods was utilized, including theoretical and statistical analysis of empirical data, the Student's t-test for independent samples.*

Originality *Determinants of the management culture of sergeants in the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine. The practical significance of the obtained research results lies in the utilization of this data in the psychological support system of military personnel of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine during the execution of service and combat tasks.*

Conclusion *We can conclude that the training contributed to an increase in the motivation of sergeants to overcome difficulties and avoid undesirable outcomes, which can positively impact their work productivity and attitude toward risk. All the changes that occurred can be categorized into components of the management culture according to the research model: motivational component - increased motivation of sergeants to overcome difficulties; increased interest in personal development, indicating a desire for self-actualization; increased interest in interaction with colleagues; emotional-volitional component - reduced extraversion, which may indicate changes in communication approaches; formation of strategies for positive refocusing in complex situations; cognitive component - developed a pragmatic approach to decision-making; improved analytical abilities, changes in perception and understanding of situations, contributing to improved analytical skills; operational (professional) component - improved ability to influence subordinates, increased leadership effectiveness; increased participation in management processes and task structuring; developed key management skills - clarifying goals, interacting with subordinates, and team building; positive shifts in organizational culture, particularly regarding strategic intentions, coordination of actions, and teamwork.*

Keywords: *management culture; training; military leader; sergeant; personal development; Armed Forces of Ukraine.*

Received/Поступила: 05.10.23.

Осьодло В. І. доктор психологічних наук, професор
Національний університет оборони України
<http://orcid.org/0000-0003-2893-4721>

Будагьянц Л. М. кандидат філософських наук, доцент
Національний університет оборони України
<http://orcid.org/0000-0002-3788-2372>

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ У ПОСТСУЧАСНИХ ДЕМОКРАТІЯХ

Державні органи відповідають за стратегічні комунікації й стратегічні наративи, приймаючи їх інструментально та операціонально. Однак смислове ядро стратегічних наративів зароджується поза межами їх у життєвому світі мережевого суспільства. Побудова стратегічних комунікацій як відкритої системи надає стійкості та сталого розвитку у мережево-цифровому соціальному середовищі, особливо під час війни.

Ключові слова: стратегічні комунікації; смисл; наратив; пропаганда; демократія; інформаційне суспільство; межа інтерсуб'єктивності.

Вступ. Згода, координація, підтримка, солідарність є надважливими засадами діяльності державних інститутів. У мирний та у воєнний час ці засади визначають долю націй та держав не в меншій мірі, ніж військова потуга. Попри тривіальність даних тверджень для суспільної думки, нетривіальним є питання про забезпечення громадянської підтримки державі та військовій організації в змінюваному глобалізацією та інформатизацією соціальному середовищі. Як гранично актуальне це питання постає для України в ситуації розв'язаної проти неї рф повномасштабної війни.

Метою даної статі є висвітлення специфіки концепції стратегічних комунікацій як практики формування суспільної згоди та підтримки громадськістю демократичної держави та її інститутів на внутрішньо- і зовнішньополітичній арені постмодерного світу.

Теоретичне підґрунтя. Теорія та практика стратегічних комунікацій активно розвивається в Україні протягом поточного воєнного десятиліття. Сутність стратегічних комунікацій та проблеми концептуалізації їх в українській науці, проблеми розвитку стратегічних комунікацій у стратегічному управлінні аналізується в працях О. Дзобана, Д. Дубова, І. Сидоренко, Л. Стороженко та С. Петькун, О. Терещені. Інституційні виміри стратегічних комунікацій у міжнародних відносинах досліджуються в статтях Є. Макаренко, Т. Сивак, Є. Тихомирової. Особливості

стратегічних комунікацій у секторі безпеки та оборони висвітлюються в публікаціях А. Благодатного та О. Кононець, О. Капштика, Л. Компанцевої, О. Заруби, С. Череватого, О. Акульшина, О. Давліканової, В. Осьодла, О. Хайруліна. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни, структура великих стратегічних наративів та малих наративів інформаційно-психологічних операцій розглядаються в дослідженнях М. Ожевана, Н. Карпчук.

На нашу думку, потребує дослідження ціннісно-сміслові та суспільно-комунікаційні аспекти легітимації влади та розвитку інституційної практики стратегічних комунікацій в постсучасних демократичних країнах, які забезпечуються формуванням та виявленням політичної волі громадянським суспільством (політичною нацією). Іншими словами, йдеться про те, ким формуються та звідки походять смисли буття політичної нації, які становлять стрижень стратегічних комунікацій, їхніх гранд- та малих наративів, що їх інструментально сприймають владні інститути, навколо яких вони компетентно й узгоджено розгортають “парасольку” (або “ризому”) спільних знаків і значень національних інтересів, залучаючи потенціали позавідомчих політично відповідальних громадян, громад, організацій, ЗМІ та соціальних мереж, креативну аудиторію галактики Інтернет [1].

Методи дослідження. Світоглядні позиції та методологія нашого дослідження визначені доробком комунікативної філософії Ю. Габермаса [8, 9] та К.-

О. Апеля [4], в ракурсі якої інтерпретуються ідеї філософії освіти та демократії Дж. Дьюї [5], критичного аналізу механізмів виробництва згоди у неолиберальних моделях демократії Н. Хомського [7], деконструкція ідеологічних технологій елітарної демократії Р. Маусфельда [11], а також евристичний потенціал ідей постбюрократичних практик управління Е. Тоффлера, влади комунікацій та креативної аудиторії М. Кастельса [1, 6]. Висвітлення проблем розвитку стратегічних комунікацій інформаційного демократичного суспільства та пошук напрямів їхнього розв'язання здійснюється через вихід “за обрії” інституційних комунікацій до продуктивних комунікацій громадянського суспільства, “за межі” системотворних стратегічних наративів до позанаративної творчості смислів політичного та культурного волевиявлення громадянського мережевого суспільства.

Результати і обговорення. У зв'язку із визначеною метою необхідно висвітлити особливості легітимації влади та загальнозначущих стратегій соціальних суб'єктів, які були закладені із постановням модерного суспільства європейського типу в добу національних (буржуазних) революцій. Якщо доіндустріальне суспільство в самообґрунтуванні спирається на авторитет звичаїв, традицій та панівної релігійної доктрини, модерне посттрадиційне суспільство винаходить принципово десакралізовані світські практики раціонального висновування цілей та засобів, досягнення згоди, згуртування, залучення та мобілізації громадян та спільнот в ім'я інтересів, що визнаються як спільні. Місце релігії, яка освячувала заходи влади у мирний та воєнний час, за задумом теоретиків модернізації, має посісти ідеологія.

Концепт “ідеологія” знадобився саме для позначення раціональної розробки національних цінностей та інтересів, що спирається на науку, підпорядковується авторитету кращого розумного аргументу, є принципово відкритою для критики й розвитку та облежується невід'ємними правами та свободами людини та громадянина й відповідною до них суспільною мораллю та міркуваннями людяності. Попри абстрактність та схематизм такого підходу на початку, в

ньому знайшли вираз стратегічні інтенції новоєвропейської філософії демократії – зверненість в майбутнє, прогресивізм, суб'єктність нації та цінність свідомих колективних дій громадян в творенні нової історії, цінність національної держави та армії як інститутів реалізації національних інтересів [6].

Новоєвропейські суспільства XIX-XXI століть не забезпечені від “впадання в природний стан”, зачарування “фюрерами слова” та тоталітарними утопіями. Проте, навіть диктатори вдаються до риторики “справедливості національних інтересів”, а тоталітарні режими потребують “виробництва згоди та переконань” громадян. Стійкість суспільств щодо тоталітаризму передусім і прямо залежить від зрілості громадянського суспільства та його інститутів, культури політичного активізму, спроможності формувати спільну волю та домагатися реалізації національних інтересів.

Триваючі дотепер процеси розширення кола учасників політики, універсалізація та конкретизація засадової для демократії концепції прав та свобод людини та громадянина, а також суспільного розуміння справедливості як джерела легітимності [11], надихаються ідеєю приведення демократичного суспільства у відповідність із духом її власних базових цінностей, розширення реальної участі громадян у політиці держави, формуванні стратегії національних інтересів [4, 8, 9]. Разом з цим, кардинальні цінності демократії атакуються державами-паріями, як РФ, Іран, Північна Корея, та терористичними організаціями, в протидії яким відбувається нове осмислення значущості цих цінностей в житті цивілізації й кожної людини.

Світоглядні, методологічні, евристичні засади сучасного усвідомлення особливостей розвитку демократичного суспільства, нових потенціалів та загроз в часи постіндустріалізму, окреслені у філософії демократії Джона Дьюї [5], комунікативній філософії Юргена Габермаса [8, 9] та Карла-Отто Апеля [4], концепціях “хвиль цивілізації” Елвіна Тоффлера [2] та “комунікативного суспільства” Мануеля Кастельса [1, 6]. Становлення мережевого суспільства, в якому синхронізовані канали взаємодій (комунікацій) стають відкрито

багатовекторними та з розподіленими центрами виробництва засобів соціального обміну (гроші, мова, емоції, переконання, стереотипи тощо) створило запит на такі комунікативні інструменти, як нові засоби транспорту, масмедії, Інтернет, соціальні мережі, що визначаються як атрибути нової реальності. Із занепадом бюрократії як взірцевої моделі управління, падінням ефективності ієрархій індустріального суспільства, дискредитацією пропаганди як ефективного виробництва суспільної згоди, новим розподілом джерел влади та власності тощо наочною стала потреба перегляду підходів у забезпеченні національної безпеки, зокрема безпеки воєнної, що стало передумовою для концепції стратегічних комунікацій.

З другого десятиліття ХХІ століття в якості терміну американської теорії управління “стратегічні комунікації” починають застосовувати спочатку в галузях національного врядування та воєнної справи (Farwell, Paul) [10] в значенні програм, що забезпечують всебічну внутрішню та зовнішню підтримку уряду та збройних сил в реалізації національних інтересів. На даний момент поширене тлумачення стратегічних комунікацій як “концептуальної парасолі”, яка охоплює різні цілеспрямовані комунікації (зв’язки з громадськістю, маркетинг та фінансовий зв’язок, комунікації в галузі охорони здоров’я, публічна дипломатія, промощен, кризові комунікації тощо). Як зазначають новатори даної справи, в Європі термін “стратегічні комунікації” часто застосовується для позначення управлінського підходу до об’єднання інтегрованих комунікацій для всіх видів організацій (Holtzhausen, Zerfass) [10]. При цьому довіра та підтримка в результаті стратегічних комунікацій досягається як завдяки суспільному авторитету цінностей та цілей, через які стабілізується мережева комунікація, так і завдяки рівноцінному залученню учасників (інституціональних та неінституціональних) в процес смислотворення як конструювання соціальної реальності. В цьому відношенні визначальним є емпіричне підпорядкування діяльності державних інститутів, як і інших учасників комунікації, нормам та ідеалам спільної політичної волі громадян,

сформованої самими громадянами (Ю. Габермас) [8].

Забезпечення усталеності розвитку демократичного суспільства як справа громадян, їхніх урядів та військових організацій в поточному моменті та в найближчому майбутньому в першу чергу має розгорнути мережі національних та міжнародних стратегічних комунікацій, синхронізованих та керованих фундаментальними смислами культури демократії та відповідними до них принципами створення та інтерпретації повідомлень. По відношенню до них охорона каналів зв’язку (від транспортного до ідеологічного), кібербезпека, нейтралізація спіну, пропаганди, фейків є внутрішнім технологічно-інструментальним аспектом. Адже стрижневим питаннями щодо національних та глобальних стратегічних комунікацій є спосіб їх конституювання та їх керівні цінності та переконання [1, 2, 6, 8, 9].

Отже, механізми досягнення суспільної згоди в посттрадиційних країнах розгортаються в річищі “розчаклування світу” й десакралізації практик самообґрунтування, легітимації влади, соціалізації та інтеграції членів суспільства. Й згідно природою постіндустріального суспільства, що полягає в невинній революціонізації його матеріальних, соціальних, культурних та політичних підмурків, ефективність цих механізмів залежить від відкритості до змін їхніх засадових програм.

Висновування пропаганди як “наукового”, цілераціонального апарату захисту стабільності демократії, як це розуміли Е. Бернейз, В. Ліппман, Г. Лассвел та інші, цілком суголосно загальним трендам зароджуваної тоді науки управління й духу індустріалізму початку ХХ ст., репрезентацією яких стала модель “ідеальної бюрократії” М. Вебера, а соціокультурні коди яких значно пізніше розкриті Е. Тофлером (стандартизація, спеціалізація, синхронізація, концентрація, максимізація, централізація) [2].. При тому, що термін “пропаганда” був дискредитований наступництвом тоталітарних режимів (які не лише створили жахливі за масштабами та засобами пропагандистські машини “промивки мізків”, але у випадку нацистської

Німеччини прямо посилалися на “отців” концепції пропаганди), більше потребували в таких практиках держави демократичні, що не менш наполегливо поряд із “вертикальною” вдаються до “горизонтальної”, більш прихованої, пропаганди (на що вказують Н. Хомський, Р. Маусфельд) [4, 9]. Цей парадокс зумовлений неприйнятністю для демократій “прямої сили”, з іншого боку, пояснюється як конкретно-історична “проблема росту” демократій між Першою та Другою світовими війнами, яка ще тільки мала в майбутньому досягти універсального виборчого права, пережити руйнування колоніальної системи, зустріти нових політичних акторів з їхньою вимогою “реальної демократії” [11] –дотепер триваючі процеси як в країнах усталеної демократії, так і в молодих демократіях.

В посттоталітарних країнах уявлення про можливість та необхідність “білої пропаганди”, “пропаганди добра” тощо зумовлюються відставанням норм-звичок від норм-законів, тобто інерцією невідрефлексованих практик та відповідних ним стереотипів мислення та поведінки, що засвоєні соціальними діячами в процесі соціалізації під проводом вже вмерлої тоталітарної держави, проте продовжують циркулювати в громадській думці, в соціальних комунікаціях нового демократичного суспільства. Виявлення, осмислення та здолаття таких інерцій в суспільних взаємодіях, особливо у взаємодіях з приводу стратегій суспільного й державного розвитку, є актуальним завданням української громади, експертних політичних, наукових освітянських товариств, що має непересічне значення як в розвитку українських громадянського суспільства та держави, так і у відсічі гібридній агресії проти України з боку рф.

В межах концепції стратегічних комунікацій реалізується модель мережі усталених, доцільних та водночас відкритих та гнучких каналів життєво важливих для сучасних націй-держав взаємодій: внутрішньогромадських, громадянсько-державних, цивільно-військових, внутрішньо- та міжінституціональних, національних та міжнародних тощо). Продуктивна стратегічних комунікацій, відповідно цієї моделі, застосовується для забезпечення адекватності національно-

державницькому “порядку денному” та історичному виборі та чинності фундаментальних смислів, орієнтирів, цінностей, способів дій та взаємодій громадян та інститутів, а також задля вироблення “колективної політичної волі” та суспільної згоди щодо засад суспільного життя та діяльності соціальних інститутів, в першу чергу, державних.

В межах стратегічних комунікацій відкриваються нові можливості для соціальної активності, співтворчості, згуртування та мобілізації громадян та інституцій для реалізації суспільно значущих завдань (сама значущість яких конститується в стратегічних комунікаціях). Водночас, нагальною проблемою стає захист стратегічних комунікацій від кібердиверсій, кіберпропаганди, “фабрик ботів”, що активно грають в напрямі гібридизації викликів нової глобалізованої, інформатизованої реальності.

В інформаційно-технологічному аспекті модель стратегічних комунікацій відповідає докорінним змінам у способах, напрямках, засобах, щільності, швидкості обігу інформації в суспільствах, що все більш стають “неієрархічними”, “мультиверсумними”, “мережевими”, “інформаційними”, “знанцевими”. Вивчення, засвоєння, розвиток діяльності в реальності мережевого суспільства є перспективним напрямом, що має і теоретичне, й практичне значення.

Через специфічний потенціал стратегічних комунікацій щодо автономності, суб’єктності, аутопоетичності індивідів та суспільств у творенні соціальної реальності, зростає роль та значення освіти в розвитку критичного творчого мислення, відкритого гуманістичного світогляду, цінностей демократії, свободи, солідарності, суспільного активізму і громадянської відповідальності. В демократичному варіанті стратегічні комунікації саме передбачають особистісну зрілість громадян, їхню спроможність до критичного мислення, до формулювання та реалізації спільної політичної волі. Відтак важко переоцінити роль національної освіти та громадянського активізму в забезпеченні і стійкості, і розвитку громадянського суспільства й демократичної держави в

обставинах змін та невизначеності. ствердження суб'єктності політичної нації та її готовності дати відповідь викликам та загрозам, сьогоденним й майбутнім. Єдиною межею толерантності та інклюзії інтерсуб'єктивності та стратегічних комунікацій у прагненні діалогічного досягнення згоди є "несумісність життєвих світів" (Є. Бистрицький) захисника та агресора, езистенційне заперечення з боку останнього нації, демократії, прав і свобод людини і громадянина, коли необхідно обирати "спротив замість перемовин" [3].

Висновки. Інституціоналізація стратегічних комунікацій у поточних демократіях та розвиток їхнього та методологічного, методичного та організаційного апарату забезпечує координацію, комплексність та узгодженість, єдність різноманіття щодо кардинальних цілей та цінностей громадянського суспільства та його держави та поточних подій та завдань. Тоді як стратегічні комунікації й стратегічні наративи є у компетенції держави, яка за визначенням приймає їх інструментально, смислове ядро стратегічних наративів та джерела стійкості стратегічних комунікацій зароджується поза їхніми межами у життєвому світі мережевого суспільства. Ця твердження складає елемент новизни й окреслює перспективу подальших досліджень.

Побудова стратегічних комунікацій за типом відкритої системи є необхідною для забезпечення стійкості та сталого розвитку з огляду на мережево-цифрову архітектуру соціального середовища. Розвиток диверсифікованих та гнучких каналів цивільно-військових, приватно-державних комунікацій є нагальним завданням для України та для всіх демократичних країн.

Разом із оперативним зворотнім зв'язком, така модель надає державам доступ до ресурсами ініціативи, інновацій, співпраці, підтримки громадян, і, що надважливо, до осереддя смислотворення через діалог й погодження громадянською комунікативною креативною спільнотою з ідентичністю політичної нації. У зв'язку з цим неперехідних й нових змісту і значення набувають громадянські чесноти діджитальної доби, як критичне мислення, компетентність, активізм, відповідальність громадян. Межею фундаментального взірця інтерсуб'єктивності як комунікативного формування смислів та згоди щодо них у внутрішніх та зовнішніх відносинах демократичної країни постає так позначена Євгеном Бистрицьким "несумісність життєвих світів" вільної комунікативної мережевої спільноти політичної нації та агресора, загарбника, поневолювача та його агентів, що прагне буквально нас знищити, що є прямою метою війни РФ проти України та хамасу проти Ізраїлю.

Список використаних джерел

1. Кастельс, М. (2007). Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Пер. з англ. Ваклер.
2. Тоффлер, Е. (2000). Третя хвиля. Всесвіт.
3. Єрмоленко, А. (2022). Спротив замість перемовин. Відповідь українського філософа Анатолія Єрмоленка Юргену Габермасу. Філософська думка. № 3, 59-63.
4. Apel, K.-O. (2005). Regarding the relationship of morality, law and democracy: on Habermas's "philosophy of law" from a transcendental-pragmatic point of view *Invenio*, vol. 8, núm. Universidad del Centro Educativo Latinoamericano Rosario, Argentina. <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=87781502>
5. Dewey, J. (1916). *Democracy and education*, <https://www.fulltextarchive.com/book/Democracy-and-Education/>
6. Castells, M. (2009). *Communication power*. OXFORD university press. https://www.academia.edu/25294841/Manuel_Castells_Communication_Power_2009
7. Chomsky, N. (1998). Profit over people: neoliberalism and global order. https://ia903409.us.archive.org/21/items/ManufacturingConsent_201408/Profit%20Over%20People%20-%20Neoliberalism%2C%20Global%20Order.pdf
8. Habermas, J. (1984). *The Theory of communicative action. Volume One. Reason and the rationalization of society*. Translated from German. Beacon Press Boston. https://www.academia.edu/7185627/Jurgen_Habermas_Theory_of_Communicative_Action_Volume_1
9. Habermas, J. (2003). *Truth and justification*. Translated from German. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts. https://www.academia.edu/24722476/Truth_and_Justification_translated_by_Barbara_Fultner

10. Holtzhausen, D., Zerfass, A. (2015). The Routledge Handbook of Strategic Communication. Routledge Taylor & Francis Group.
https://www.academia.edu/44638503/THE_ROUTLEDGE_HANDBOOK_OF_STRATEGIC_COMMUNICATION_Derina_Holtzhausen_Ansgar_Zerfass
11. Mausfeld, R. (2015). Warum schweigen die Lämmer? Demokratie, Psychologie und Techniken des Meinungs- und Empörungsmagements. (in German)
https://www.researchgate.net/publication/317580766_Warum_schweigen_die_Lammer_Demokratie_Psychologie_und_Techniken_des_Meinungs-_und_Emporungsmanagements

Reference

1. Kastels, M. (2007) Internet-halaktyka. Mirkuvannia shchodo Internetu, biznesu i suspilstva. [Internet galaxy. Considerations regarding the Internet, business and society.] Per. z anhl. Vakler. (in Ukrainian)
2. Toffler, E. (2000) Tretia khvyliia. Vsesvit. [The third wave. Universe.] (in Ukrainian)
3. Iermolenko, A. (2022). Sprotyv zamist peremovyn. Vidpovid ukrainskoho filosofa Anatoliia Yermolenka Yurgenu Habermasu. [Resistance instead of negotiations. Answer of the Ukrainian philosopher Anatoly Yermolenko to Jürgen Habermas.] Filozofska dumka. № 3, 59-63. . (in Ukrainian)
4. Apel, K.-O. (2005). Regarding the relationship of morality, law and democracy: on Habermas's "philosophy of law" from a transcendental-pragmatic point of view Invenio, vol. 8. Universidad del Centro Educativo Latinoamericano Rosario, Argentina. <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=87781502>
5. Dewey, J. (1916). Democracy and education, <https://www.fulltextarchive.com/book/Democracy-and-Education/>
6. Castells, M. (2009). Communication power. OXFORD university press. https://www.academia.edu/25294841/Manuel_Castells_Communication_Power_2009
7. Chomsky, N. (1998). Profit over people: neoliberalism and global order. https://ia903409.us.archive.org/21/items/ManufacturingConsent_201408/Profit%20Over%20People%20-%20Neoliberalism%2C%20Global%20Order.pdf
8. Habermas, J. (1984). The Theory of communicative action. Volume One. Reason and the rationalization of society. Translated from German. Beacon Press Boston. https://www.academia.edu/7185627/Jurgen_Habermas_Theory_of_Communicative_Action_Volume_1
9. Habermas, J. (2003). Truth and justification. Translated from German. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts. https://www.academia.edu/24722476/Truth_and_Justification_translated_by_Barbara_Fultner
10. Holtzhausen, D., Zerfass, A. (2015). The Routledge Handbook of Strategic Communication. Routledge Taylor & Francis Group.
https://www.academia.edu/44638503/THE_ROUTLEDGE_HANDBOOK_OF_STRATEGIC_COMMUNICATION_Derina_Holtzhausen_Ansgar_Zerfass
11. Mausfeld, R. (2015). Warum schweigen die Lämmer? Demokratie, Psychologie und Techniken des Meinungs- und Empörungsmagements. (in German)
https://www.researchgate.net/publication/317580766_Warum_schweigen_die_Lammer_Demokratie_Psychologie_und_Techniken_des_Meinungs-_und_Emporungsmanagements

Summary

Osodlo V. Doctor of psychological sciences, professor
National Defence University of Ukraine

Budahiants L. Ph.D., assistant professor
National Defence University of Ukraine

STRATEGIC COMMUNICATIONS IN POST-MODERN DEMOCRACIES

Introduction. The article discusses the peculiarities of the concept of strategic communications as a model for achieving agreement between civil society and its state institutions regarding values, landmarks, perspectives of historical development, the principles of interactions in the public space, as well as ensuring mutual support and cooperation in the relations between "people and society", "society - state", "state - state", "society - army", "army - state" and others. The value-semantic and social-communication aspects of the legitimation of power and the development of the institutional practice of strategic communications in postmodern democratic countries, which are ensured by the formation and manifestation of political will by civil society (political nation), require research. In other words, it is about who and from where forms the meanings of the existence of a political nation, which make up the core of strategic communications, their big and small narratives, which are instrumentally perceived by powerful institutions, around which they competently and coherently deploy an "umbrella" (or "rhizome") common features and meanings of national interests, attracting the potential of non-departmental politically responsible citizens, communities, organizations, mass media and social networks, creative audience of the Internet galaxy.

Purpose. *The purpose of this article is to highlight the specifics of the concept of strategic communications as a practice of forming social consensus and public support of a democratic state and its institutions in the domestic and foreign political arena of the postmodern world.*

Methods. *The starting positions and methodology of our research are determined by the development of the communicative philosophy of Y. Habermas and K.-O. Apel, in the perspective of which the ideas of J. Dewey's philosophy of education and democracy, N. Chomsky's critical analysis of the mechanisms of consent production in neoliberal models of democracy, R. Mausfeld's deconstruction of ideological technologies of elitist democracy, as well as the heuristic potential of E. Toffler's ideas of post-bureaucratic management practices are interpreted, "of the power of communications" and "creative audience" of M. Castells.*

Originality. *Highlighting the problems of the development of strategic communications in an information democratic society and searching for directions for their solution is carried out by going "beyond the horizons" of institutional communications to the intersubjectivity of productive communications of civil society, "beyond" system-forming strategic narratives to extra-narrative creativity of the meanings of political and cultural expression of the will of the civil network society.*

Conclusion. *The institutionalization of strategic communications in post-modern democracies and the development of their and methodological, methodical and organizational apparatus ensures coordination, complexity and coherence, unity of diversity in relation to the cardinal goals and values of civil society and its state and current events and tasks. While strategic communications and strategic narratives are within the competence of the state, which by definition accepts them instrumentally, the meaningful core of strategic narratives and sources of sustainability of strategic communications originate outside their borders in the life world of the network society. This statement constitutes an element of novelty and outlines the perspective of further research.*

The construction of strategic communications according to the type of open system is necessary to ensure stability and sustainable development in view of the network-digital architecture of the social environment. The development of diversified and flexible channels of civil-military, private-state communications is an urgent task for Ukraine and for all democratic countries.

Together with operational feedback, such a model gives states access to the resources of initiative, innovation, cooperation, citizen support, and, crucially, to the locus of meaning-making through dialogue and agreement by a civic communicative creative community with the identity of a political nation. In this connection, the civic virtues of the digital age, such as critical thinking, competence, activism, and responsibility of citizens, acquire permanent and new meaning and significance. The limit of the fundamental model of intersubjectivity as the communicative formation of meanings and agreement regarding them in the internal and external relations of a democratic country is the incompatibility of the life worlds of the communicative network community of the political nation and the aggressor, invader, enslaver and his agents, which seeks to literally destroy us, which is a direct goal the war of the russian federation against Ukraine and hamas against Israel.

Keywords: *strategic communications; sense; narrative; propaganda; democracy; information society; the limit of intersubjectivity.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Received/Поступила: 20.10.23.

ЗНАЧУЩІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПОНЕНТИ В ІНФОРМУВАННІ НАСЕЛЕННЯ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

В статті виокремлено психологічну компоненту інформування населення деокупованих територій України, яка забезпечуватиме підвищення ефективності комунікації з даною категорією осіб. Розглянуто алгоритм конструктивного інформування населення деокупованих територій та пріоритетні принципи його реалізації.

Ключові слова: деокуповані території; інформування; комунікація; довіра; спрямованість; компетентності; соціум.

Вступ. В умовах повномасштабного російського військового вторгнення України наразі доводиться одночасно вирішувати цілу низку нагальних завдань, ієрархію важливості яких визначити складно, а радше взагалі неможливо. Так, зокрема, наша країна відбиває навалу загарбників, забезпечує при цьому функціонування всіх сфер суспільного життя в тилу, проводить стабілізаційні та відновлювальні заходи на деокупованих територіях, опікується проблемами громадян, які пережили жахи окупації.

Поновлення нормальної життєдіяльності населення у звільнених від ворога містах і селах – це, не лише про вирішення юридичних питань реінтеграції деокупованих територій. Це, передусім, комплексний процес повернення довіри (до влади і один до одного), відродження життя в нових реаліях і з новими пріоритетами, регенерації готовності громади гуртом вирішувати спільні проблеми. Саме тому відчувається гостра потреба у якнайшвидшому налагодженні у суспільному середовищі конструктивної комунікації та співпраці, від організованості й системності яких значною мірою залежить ефективність реінтеграційних процесів на цих територіях, а також ментальне повернення їх мешканців до об'єднаних пріоритетів щодо розбудови вільної України як спільного для усіх нас дому.

Нагальності набуває й питання конструктивного інформування населення деокупованих територій, що має здійснюватися як проактивно, так і в реальному часі задля актуального доведення необхідної інформації до населення щодо важливих подій.

Загалом, традиційний підхід до інформування громадян, передбачає цілеспрямовану планомірну діяльність

державних інституцій в аспекті налагодження умов існування громади території. При цьому важливими виступають такі аспекти інформування:

- спрямованість / мета – формування довіри до інституції / організації / органу (далі – державного актора) на місцях;

- характеристика оприлюдненої інформації – своєчасність, повнота, постійна оновлюваність, зв'язаність із важливими питаннями;

- отримання фідбеку – аналіз інформаційного простору із відповідної тематики та своєчасне реагування на критику діяльності державного актора;

- особливості організації процесу – включає в себе як проведення спеціальних заходів медійного характеру (брифінги, інтерв'ю, теле-/ радіоефіри тощо), так і використання нових медіа та сучасних інформаційних технологій (блоги, форуми, групи в соціальних мережах та ін.);

- фаховість – створення спеціальних підрозділів / посад для інформування, на які призначаються фахівці із відповідними компетентностями тощо.

Такий комплексний підхід до інформування населення дійсно забезпечуватиме якісну комунікацію держави і людей, але за умови урахування наявних ресурсів, у тому числі й часових. Проте, на деокупованих територіях таких ресурсів немає. Крім того, місцеві мешканці відчувають цілий спектр різновекторних емоцій, що суттєво впливають як на специфічні потреби в певних повідомленнях, так і на особливості сприйняття інформації й реагування на неї. То ж розроблення на державному рівні стратегії інформування населення деокупованих територій як офіційного документу має поєднуватися зі стратегічним опрацюванням специфіки організації

відповідної комунікації з урахуванням психологічних закономірностей перебігу соціальних процесів в умовах впливу війни на життєдіяльність громад і кожної людини.

Відтак, зростає значущість психологічної компоненти в організації та реалізації інформування населення даних регіонів.

Мета статті: виокремити та охарактеризувати психологічну компоненту в інформуванні населення деокупованих територій України, що сприятиме підвищенню ефективності зазначеного процесу.

Теоретичне підґрунтя. Аналіз сучасних наукових розвідок дає підстави стверджувати про нагальність досліджень проблем доведення інформації до мешканців деокупованих територій в умовах повномасштабної російської агресії в Україні.

Наразі, проблемам деокупації та подальшої реінтеграції тимчасово окупованих територій приділяється значна увага і науковцями, і практиками. Даній тематиці присвячені монографії, круглі столи, окремі розвідки. Проте більшість з них передусім спрямовані на висвітлення нормативно-правової бази, інституційних механізмів відповідних процесів в Україні, а також аналізу досвіду інших країн в реалізації таких заходів. Так, в монографії «Донбас і Крим: ціна повернення» [3] розглянуто проблему з позицій інституційного, політико-правового, фінансово-економічного, інформаційного забезпечення.

Дотичними до досліджуваної проблематики психологічні питання, що висвітлюються науковцями останнім часом, передусім стосуються психологічних трансформацій внутрішньоопереміщених осіб, переселенців, емігрантів та мігрантів (Завгородня О., Краєва О. [4]; Калашник І., Фомич М. [6]; Максименко Ю., Морозова-Йоханнесен О. [8]) й загалом психологічного благополуччя, чинників негативних психічних станів, розвитку потенціалу протистояння психотравмам в умовах війни (Корольчук М., Науменко Н. [7]; Петухова І., Заушнікова М., Каськов І. [9], Пилипенко Н. [10] та ін.) тощо.

З початком повномасштабного вторгнення збільшилась увага і до проблем інформування населення. Так, зокрема, вказані питання розглядаються в публікаціях практичного та теоретичного характеру. Серед робіт даного спрямування

можна назвати розвідки таких дослідників: Гвоздь М., Процак К., Карий О., & Лісовська Л., які розглядають у своїй роботі питання інформування населення органами місцевого самоврядування [2]; В. Юрах – щодо інформування як форми участі громадськості в управлінні державними справами [12]. 3-поміж практично-орієнтованих видань привертають увагу методичний посібник «Інформування населення про соціальні та реабілітаційні послуги» [11] та практичний poradnik «Психологічні аспекти комунікації з населенням на деокупованих територіях України» [5]. Вказані розробки зорієнтовують на необхідність ретельного вивчення та розробки комплексу презентаційних матеріалів, що стосуються шляхів оптимізації інформування населення на деокупованих територіях, які будуть використані задля формування дієвої системи донесення інформації до різних категорій осіб.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети необхідним вбачається використання наступних методів теоретичного характеру: аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення науково-теоретичних даних й емпіричних матеріалів; моделювання системи дій та класифікація принципів.

Результати та обговорення. У результаті теоретико-емпіричного аналізу реалій сьогодення та сучасних теоретичних розробок встановлено, що в розбудові системи інформування населення деокупованих територій на перший план виходять питання подолання таких психологічних змін у соціумі, як:

- накопичення певних непорозумінь через нестачу життєво важливої інформації внаслідок штучної інформаційної депривації;

- втрата базисних орієнтирів через деструктивний вплив російської пропаганди під час окупації;

- нестабільний психоемоційний стан («емоційні гойдалки»), що наразі спостерігається у значній частини громадян через тривале емоційне напруження й пов'язане з цим виснаження психіки внаслідок перебування в зоні активних бойових дій, вимушеного співіснування з окупаційним режимом тощо.

Крім того, виходячи із позиції про зв'язок соціально-економічного статусу людини із політичною довірою та аномією в суспільстві [13], слід припустити, що в

умовах тривалих воєнних дій, котрі спричиняють різке зниження соціально-економічного статусу більшості населення та руйнацією звичних соціальних норм, відновлення цих територій має бути пов'язано із висвітленням інформації соціально-економічного характеру. Такий підхід дасть змогу підвищити довіру до влади.

В аспекті зазначеного слід виходити з того, що найважливішими (найбільш чутливими) для мешканців нещодавно деокупованих територій, проблеми, котрі потребують нагального вирішення, стосуються:

- відбудови власного житла (забезпечення іншим житлом), подолання труднощів економічного характеру, відновлення інфраструктурних об'єктів;

- забезпечення належного функціонування медичних закладів, шкіл, комунальних та соціальних підприємств, магазинів тощо;

- створення комфортного особистісного середовища із залученням фахової психологічної допомоги задля подолання стресових розладів, уникнення ретравматизації, забезпечення адаптації до мирного життя.

Зазначені аспекти інформування є змістовної складовою інформування населення деокупованих територій, проте їх ефективність може значно знижуватись в разі недостатньої уваги психологічній компоненті даного процесу.

Психологічна компонента будь-якої діяльності передбачає виокремлення та врахування суб'єктивного чинника в ньому, як зі сторони об'єкта впливу, так і з боку самого актора (суб'єкта). В аспекті досліджуваної проблематики, це такі аспекти, як:

- вплив емоцій на загальне сприйняття інформації та сам процес взаємодії,

- зміна системи ставлення об'єкта впливу на ситуацію, специфіка відбору інформації, що визначається як така, що відповідає нагальним потребам в даний момент;

- роль співпереживання на комунікаційний процес та дії в умовах дії психотравмуючих чинників війни.

Відтак, пропагуючи глобальні цілі реінтеграції населення деокупованих територій, стратегія інформування має бути спрямована також на:

- активізацію людей через актуалізацію

- їхніх мотивів до відновлення звичного життєвого укладу, що сприятиме ефективній взаємодії мешканців деокупованих українських територій;

- укріплення довіри до українських владних інституцій – переконання місцевого населення в реальній, а не декларативній увазі з боку держави до вирішення побутових, медичних, соціальних, юридичних, психологічних та будь-яких інших проблем людей; чіткі сигнали щодо послідовності та узгодженості дій органів державної влади України у їхньому прагненні до успішної й максимально швидкої реінтеграції звільнених територій;

- підвищення соціальної згуртованості українців – залучення потенціалу громадянського суспільства для протидії поширенню та нейтралізації деструктивних настроїв, що поляризують певні спільноти й можуть призводити до небезпечних розколів у соціумі (такими спільнотами можуть бути, наприклад, ті, хто жили в окупації та на підконтрольних Україні територіях; внутрішньо переміщені особи та місцеві громади; ті, хто евакуювалися за кордон, та ті, хто постійно залишалися в Україні);

- формування додаткових компетентностей, що дозволять у подальшому самостійно забезпечувати сталість функціонування громади в критичних ситуаціях та прогнозованість соціальних змін. До таких компетентностей слід віднести:

- ✓ медіаграмотність – навчання критичному мисленню й фактчекінгу з метою вчасного розпізнавання, а також протидії ворожій пропаганді, насамперед, фейкам та дезінформації;

- ✓ психологічну та медичну пропедевтику – навчання азам самопомоги в екстремальних ситуаціях та надання першої психологічної й невідкладної медичної допомоги іншим, асертивній поведінці та безконфліктному спілкуванню тощо;

- ✓ навчання навичкам безпечного проживання на деокупованих територіях та в майбутніх поствоєнних реаліях тощо.

Крім того, інформування населення на деокупованих територіях повинно мати характер дій на випередження та бути багатовекторним для того, щоб охопити всі пріоритетні сфери, що дасть змогу успішно долати труднощі.

Досягнення вказаної мети, насамперед може бути реалізовано через дотримання певних принципів та алгоритму

інформування населення деокупованих територій.

Так, алгоритм конструктивного інформування населення деокупованих територій може бути представлений наведеними нижче етапами (етапність визначає не стільки послідовність і часові характеристики процесу інформування, скільки зорієнтованість на визначення обов'язкових процедур):

Перший етап. Виокремлення пріоритетних напрямів інформування на основі прогнозування можливих змін відповідно до перспективної актуальної тематики.

При розробці системи інформування в певному регіоні, варто виходити з припущення про те, що кожна територія може мати специфічні проблеми, які потребують першочергового вирішення. Всі ці проблеми необхідно виокремити та чітко сформулювати. Крім того, необхідно визначити ступінь нагальності та значущості кожної з них для розв'язання ситуації в регіоні, а також встановити пов'язаність їх між собою.

Бачення всього обсягу проблемних питань дозволить не тільки розкрити пріоритетність кожного, але й системно підійти до розбудови комунікативної стратегії.

При цьому, основну увагу варто звернути на критичні моменти (вирішення яких є життєво важливим) та проблеми, які мають системний характер (тобто їх вирішення наразі може бути і не нагальним, але вони торкаються й низки інших аспектів життєдіяльності).

Крім того, при визначенні пріоритетності окремих тематик інформування варто виходити із співвідношення нагальності / обсягу / перевірності повідомлень. Тобто, питання, що є терміновими, мають бути висвітлені якомога швидше, навіть якщо наразі відсутня повна інформація. Проте, навіть у екстрених випадках не варто поширювати інформацію, щодо достовірності якої є сумніви. Краще відкласти інформування й у подальшому, з розвитком ситуації, довести інформацію вже після її додаткової перевірки, забезпечивши якомога повніше висвітлення запланованої проблематики.

Другий етап. Визначення конкретної цільової аудиторії (на яку має бути спрямоване інформування), її потреб та цінностей з урахуванням соціально-

демографічних, економічних та регіональних особливостей.

За кожною тематикою інформування можна виокремити щонайменше два різновиди цільових аудиторій, на які мають бути спрямовані інформаційні повідомлення. Це, по-перше, ті особи, які найбільше потерпають від невирішеності проблеми й потребують допомоги з боку держави (основна цільова аудиторія), й по-друге – особи, становище яких може значно погіршитися через настання негативних наслідків від невирішеності ситуації, а також ті, хто не зобов'язаний, проте може надати певну допомогу владі у вирішенні даної проблеми.

Встановивши цільові аудиторії інформування, слід визначити, що для кожної з них є важливим і що неприпустимим; які питання можуть викликати емоційну реакцію та невдоволення. При цьому можливе й виникнення суперечливої ситуації, коли раптом з'ясується, що між представниками зазначених цільових груп наявний прихований конфлікт. За таких обставин необхідно відповідним чином оперативно скорегувати планований комплекс заходів.

Також успішність у досягненні поставленої мети значною мірою залежатиме від того, наскільки повно з'ясовано соціально-демографічні (вікові, гендерні особливості, сімейний стан, освіта, тип зайнятості та рівень доходів тощо) та інші (регіональна представленість / скупченість проживання, ментальні та психологічні особливості, релігійні та політичні уподобання тощо) характеристики об'єктів інформування задля урахування в процесі комунікації. Так, наприклад, якщо ідеться про південні регіони, для яких дуже важливим є водопостачання задля розвитку агропромислового комплексу, то проблеми з відсутністю води / перебоями з водою є дуже значущими саме для аграріїв в аспекті виживання.

Разом з тим, поінформованими мають бути й ті, хто потребуватиме допомоги через незадовільний стан забезпечення регіону агропродукцією (населення), і ті, хто може надавати допомогу й сприяти мінімізації проблем для агросектору й населення (постачальники сільгосптехніки, місцеві громади, волонтери, котрі можуть долучитися у разі необхідності налагодження ланцюгів постачання (перевезення / підвезення), а також для забезпечення координованості надання-

отримання тих чи інших послуг, налагодження додаткових (децентралізованих) каналів інформування стейкхолдерів тощо).

Третій етап. Виокремлення трендів медіаспоживання, каналів отримання інформації та ступеня довіри до них, особливостей споживання новин.

Цифровізація суспільних процесів стає новою реальністю сучасного соціуму. Все більше держава співпрацює із громадянами за допомогою цифрових технологій, стаючи ближчою та доступнішою для кожного. Це дозволяє серед іншого покращити оперативність, децентралізувати окремі процеси, активізувати значну кількість осіб до спільних дій, легко отримувати фідбеки від стейкхолдерів, адже мережеві платформи забезпечують «комунікації всіх зі всіма», а не односторонній процес доведення інформації. Проте є й певні проблеми, які можуть виникати у разі надання переваги виключно цифровим каналам спілкування, й особливо в умовах воєнного стану.

Частина населення, особливо старшого покоління, налаштовані більше довіряти написаному / надрукованому. Можливість використання друкованого тексту є виправданим також в ситуаціях, які потребують прийняття виваженого рішення / вирішення складної ситуації. До того ж, не варто робити ставку на інформуванні всіх засобами масової комунікації. Особисті проблеми хоч і можуть бути типовими, але завжди мають нюанси. Можливість бути вислуханим, отримати персональну допомогу, інформацію також є складовою комунікації з населенням.

Тож, конструктивне інформування населення можливе виключно через використання такої системи шляхів комунікації, яка містить як традиційні та нові медіа, так і безпосереднє спілкування.

Кожна група стейкхолдерів має свої уподобання, або навіть упереджене ставлення щодо суб'єктів інформування та форми подачі матеріалу, видів інформації та рівня її емоційного забарвлення.

До того ж, варто урахувати, що більшість людей не використовують лише одне джерело (один канал) отримання інформації. Й пріоритетність джерел зазвичай кожен споживач визначає з урахуванням тематики інформування, особливостей представлення та демонстрації контенту, оперативності постачання інформації, індивідуальних

уподобань щодо ступеня та формату занурення в проблему (людина може тільки читати заголовки або титри, надавати перевагу відео- або друкованим повідомленням, потребувати аналітичних матеріалів з певної проблематики тощо). Загалом відбувається порівняння інформації, що надходить з різних джерел, за результатами чого споживач формує власну точку зору.

Четвертий етап. Формування контенту відповідно до особливостей цільової аудиторії, каналів поширення інформації, контексту взаємодії.

З урахуванням вже проробленої аналітичної роботи, спрямованої на формування стратегії комунікації із населенням на звільнених територіях, формується певне бачення щодо того, які саме повідомлення (за формою представлення, обсягом, лінгвістичними та семантичними характеристиками) матимуть найбільшу дієвість та зможуть не тільки доводити інформацію, але й впливати, стимулюючи до бажаної активності. За кожною тематикою варто розробляти різний за формою представлення контент з урахуванням різних каналів його поширення та необхідності урізноманітнення повідомлень задля максимальної привабливості для дестинаторів.

Отже, при підготовці певного контенту ураховуються такі фактори як: обсяг, особливості оформлення, структурування, використання звукового супроводу та відеоряду, емоційних ефектів тощо. Ці фактори можуть змінюватись залежно від уподобань цільової аудиторії, на яку розраховані інформаційні повідомлення.

П'ятий етап. Поширення інформації серед представників цільової аудиторії.

Важливо використовувати такі канали поширення інформації, які відповідають пріоритетності для визначеної цільової аудиторії. Крім того, бажано передбачити залучення додаткових каналів передавання інформації з урахуванням можливих певних непередбачуваних непереборних перешкод для поширення повідомлень за основним каналом.

Загалом, поширення певних інформаційних блоків має на меті якомога повніше донесення їх основного змісту. Для цього слід ретельно продумати:

- тривалість поширення інформації (зазвичай, повідомлення з певної тематики мають перебувати в інформаційному

просторі до остаточного вирішення проблеми, якої вони стосуються);

- частоту / періодичність представлення повідомлень за визначеною тематикою через різні канали, обрані для їх розповсюдження;

- доступність – можливість швидкого пошуку необхідної інформації цільовою аудиторією.

Шостий етап. Здійснення моніторингу дієвості інформування через настрої населення, реальні соціальні зміни.

Моніторинг може здійснюватися за:

- показниками охоплення (кількості переглядів відповідного контенту) в межах цільової аудиторії;

- результатами опитувань;

- наявністю коментарів та їхнім змістом;

- появою невдоволення, скарг, звернень;

- швидкістю розповсюдження інформації (у тому числі через залучення додаткових каналів її поширення) тощо.

Моніторинг є важливим, насамперед, для прогнозування подальших кроків з інформування за певною тематикою окремих цільових аудиторій та загалом – для оптимізації системи комунікації з населенням.

Слідування в інформуванні зазначеному алгоритму також має поєднуватись із дотриманням певних правил / принципів інформування, які не тільки «пронизуватимуть» усі заходи, що реалізуються на деокупованих територіях, але й відчуватимуться й усвідомлюватимуться населенням. Тобто ці правила / принципи мають бути зрозумілими й доступними, що забезпечить урахування психологічної складової інформування населення та, відповідно, дасть змогу «достукатися» до сердець і говорити з людьми «однією мовою».

Загалом, дотримання принципів конструктивного інформування має бути зорієнтоване, передусім, на досягнення сталого функціонування громад на деокупованих територіях та стійкого несприйняття населенням ворожих наративів. До таких основних принципів, зокрема, можна віднести такі:

- *Свобода совісті / слова – пріоритет №1.*

- Кожен має право на власну думку. Люди мають право говорити / критикувати / викривати (не кожен, хто критикує чи висловлює іншу точку зору, є ворогом;

важливіше зрозуміти, що стало причиною тих чи інших висловів).

- Громаді слід критично оцінювати слова і справи. Оцінка має базуватися на активній власній позиції її представників у відстоюванні об'єктивності / достовірності / обґрунтованості поширюваної інформації, а не на забороні інакшої точки зору / категоричних судженнях про людину, ситуацію тощо.

- Завжди є люди, котрі будуть висловлювати невдоволення тим, що відбувається. Проте, зазвичай, це критика без реальних пропозицій щодо змін. Такі висловлювання мають право на існування, адже деяким людям іноді просто необхідно проговорювати власні страхи, сумніви, невдоволення. Відтак, таку неконструктивну критику варто чути, але не ставити за мету терміново реагувати на неї при виробленні рішень.

- Обмеженню підлягають лише висловлювання, спрямовані на приниження інших, поширення панічних настроїв, страхів. Проте, їх поява – це привід для аналізу ситуації та оперативного реагування на негативний розвиток подій.

- *Людяність та цінності.*

- Справедливість, законність, оперативність у розв'язуванні проблем, незалежно від «наближення до влади» і галасливості, й натомість залежно від поведінки в окупації.

- Зчитування людських очікувань (розуміння владою того, що відбувається, й того, що це спричинило) має стати орієнтиром для оперативного реагування на емоційний фон спілкування.

- *Довіра до країни – це довіра один до одного та всіх до всіх.*

- Тривале існування в умовах окупації підірвало основний базис існування людини – довіру до світу. Відновлення довіри тривалий і важкий (нелінійний) процес руху до відновлення справедливості. Не варто очікувати прориву. Довіра й ейфорія визволення періодично буде чергуватися з ворожістю / підозрілістю й апатією.

- *Близькість до людей.*

- Представники влади мають бути фізично доступні (краще, аби співробітники установ були ініціаторами та організаторами зустрічей, а не самі люди шукали можливості для спілкування) – будь-які утруднення на шляху отримання та передачі інформації сприймаються негативно і зменшують довіру та прихильність до представників офіційних структур.

Питання психології

- *Виважена інформація в реальному часі.*

○ Спрощення доступу до інформації / послуг / отримання та надання допомоги.

○ Будь-яка ситуація / проблема, яка виникає в громаді, не може замовчуватись. Важливе реагування (коментування) щодо всіх подій, проте варто зважати на ступінь негативних наслідків залежно від того, промовчати чи прокоментувати (якщо коментування певної інформації може призвести до поширення ворожого контенту та непрогнозованих реакцій, а замовчування не спричинить негативного розвитку ситуації, варто промовчати. Про це має знати кожен член громади і критично підходити до споживання та поширення інформації).

○ «Кожне слово може бути використане проти вас» (продумувати власні слова, всі обіцянки мають бути реалізовані, інформаційні технології дозволяють оновити в пам'яті людей все, що ви говорили – не суперечте самі собі!).

- *Важливіше за слово може бути тільки діло / справа.*

○ Слова завжди мають підкріплюватися справою. Слово, за яким не йде справа, відкочує довіру на багато кроків назад (повернути довіру значно складніше, ніж її отримати).

○ Формування активної позиції членів громади – одна із цілей інформування населення. В громаді завжди є активні люди, які готові допомагати. Тож, в кожній громаді має бути сформована «волонтерська група допомоги» (вона може бути не постійна, а трансформована відповідно до завдань). Завжди має бути доступною інформація про її роботу, можливість долучитися до неї та способи отримання від неї допомоги.

○ Самостійність та активна життєва позиція кожного є однією із важливих передумов самоорганізованості громади, її єдності у поглядах на способи вирішення проблем, що виникають.

○ Швидкість відновлення загалом впливає на те, наскільки громади будуть спроможними протидіяти загрозам та долати труднощі, а відтак – стійкими до нових викликів. Такий стан справ сприятиме формуванню у мешканців упевненості в правильності дій влади та зумовить віру в реальні зміни.

- *Надихати / мотивувати / підтримувати.*

○ Наразі через тривалість воєнних дій

змінюється емоційний фон, посилюється *втомленість від ситуації*. Люди втягуються у рутину виживання і вже не так охоче протидіють агресії чи намагаються покарати воєнних злочинців, відтак не такі активні у прагненні повідомити певну інформацію. Проте, залишення їх сам на сам із проблемами, викликаними війною, неухважність до подій в окупації і проблем сьогодення призводять до невдоволення та зневіри. Тому необхідно мотивувати та підтримувати людей, надихати та стимулювати до активної позиції в протидії агресії.

- *Медіаграмотність / критичне сприйняття – даність сучасного суспільства.*

○ Варто завжди виходити з того, що медіаграмотність одночасно і є, і відсутня у вашої цільової аудиторії. Отже не можна обманювати / перекручувати, чи навпаки розраховувати, що люди і так самі зроблять правильний висновок.

○ Жодна медіаграмотність не працює в емоційно насичених ситуаціях (загроза життю та здоров'ю для себе і близьких, гострий конфлікт), в певних емоційних станах (паніка, гострий стрес, депресія тощо).

○ Представники місцевого самоврядування, громадських об'єднань, працівники державних установ та організацій (особливо вчителі, лікарі, керівники всіх рівнів) мають компетентно спілкуватися, не поширювати неперевірену інформацію, розуміти, як слово може вплинути на респондента. В інформуванні населення неможна допускати жодних маніпулятивних технологій та прийомів трансформації інформації.

- *Системність / проактивність.*

○ Люди мають бачити, що увага представників влади (будь-кого, хто асоціюється із державою) – це не одноразова акція, а системна робота, спрямована на покращення соціальної ситуації в регіоні.

○ Вміння бачити наперед, запобігати можливим негативним тенденціям, прогнозувати та нейтралізувати критичні ситуації – будь-які проактивні дії влади щодо вирішення проблем мешканців деокупованих територій без попереднього звернення з їх боку, формує довіру й впевненість у фаховості представників влади, їхній орієнтованості на кожну людину та її цінність як особистості.

- *Єдиний голос.*

○ Будь-які меседжі, що поширюються

Питання психології

«людиною від влади», обов'язково порівнюються споживачами інформації з іншими повідомленнями. Відтак, якщо «людина від влади» щось говорить, вона має усвідомлювати, що з її вуст це буде сприйматися як офіційна позиція. Якщо ж вона буде суперечити висловлюванням інших таких самих «людей від влади», то спричинить реакцію за одним із таких, до прикладу, варіантів: «ви там самі розберіться» «ця особа некомпетентна»..., «влада знову намагається обдурити народ» / «вони там всі як павуки в банці».

○ Якщо питання не стосується компетенції (лінії роботи) особи – не коментуйте або у крайньому випадку наголошуйте, що це ваша особиста точка зору, яка може бути помилковою, адже ви не володієте всією потрібною інформацією.

Зрозуміло, що питання загальних правил / принципів можна висвітлювати з позицій традиційного підходу, який передбачає, передусім, дотримання законності, справедливості, відкритості, гуманності та поваги до прав і гідності особи, відповідальності тощо. Всі означені принципи дійсно важливі. Розглянуті ж вище принципи формують саме комплекс оптимізаційних передумов конструктивного інформування населення на деокупованих територіях. Вони утворюють загальні рамки бачення процедури відновлення життя в цих регіонах та розбудови комунікації між владою та місцевими мешканцями задля налагодження життєдіяльності громад.

Висновки. Отже, викладений вище матеріал дає змогу зробити наступні висновки:

- комунікація з населенням на деокупованих територіях має фокусуватися,

передусім, на глобальних цілях із відновлення стійкості громади до умов виживання за обставин невизначеності, спричинених триваючою війною. Окреслений підхід передбачає перенесення акцентів, перетворення «програм інформування населення» де-факто на «програми інформування людини, яка опинилась у складних життєвих обставинах». Тобто ідеться про те, щоб за статистикою і цільовими аудиторіями бачити конкретну особистість з її власними проблемами та запитамі, стимулюючи тим самим формування у неї, попри все пережите, внутрішніх спонук для подальшого життя та реалізації конструктивних планів;

- зміни в житті визволеної громади мають базуватись саме на активізації громадянської активності її членів. Саме тому, підвищення власного потенціалу громадян у вирішенні нагальних проблем та відновленні регуляторної функції моральних цінностей в суспільстві стануть тим базисом, на якому зростає довіра до один до одного, до державних до влади в цілому;

- психологічні аспекти інформування населення на деокупованих територіях втілюються, передусім, в принципах та алгоритмі його реалізації. Система інформування населення деокупованих територій має бути цілеспрямованою, гнучкою та багатовекторною задля охоплення всіх пріоритетних сфер життєдіяльності, а також зорієнтованою на якнайшвидше повернення людей до звичного для них способу життя під прапором незалежної України.

Список використаних джерел

1. Волошина, О. (2023). Резильентність соціальних систем в кризових станах. Вісник Національного університету оборони України, 74(4), 39–45.
2. Гвоздь, М., Процак, К., Карий, О., & Лісовська, Л. (2022). Тематичне інформування громадськості органами місцевого самоврядування. European Science, 3(sge13-03), 35–44.
3. Донбас і Крим: ціна повернення (2015) : монографія. За заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. Київ : НІСД. 474 с.
4. Завгородня, О., & Краєва О. (2023). Психологічні проблеми осіб, вимушено переміщених внаслідок російської агресії. Вісник Національного університету оборони України, 73(3), 73–82. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-73-82>
5. Іванова Н. Г. , Верещук І. А. , Андрусішин Ю. І. , Паливода О. О. , Ваврик Л. В., Радкович І. М. & Наконечна Н. С. (2023). Психологічні аспекти комунікації з населенням на деокупованих територіях України : практичний poradnik. Київ : НА СБУ. 96 с.
6. Калашник І., & Фомич М. (2022). Особливості прояву дезадаптації емігрантів та можливості її упередження. Вісник Національного університету оборони України, 69(5), 39–46.
7. Корольчук М. & Науменко Н. (2023). Аналіз чинників негативних психічних станів особистості до і під час війни (за результатами анкетування). Вісник Національного університету оборони України, 73(3), 83–90.

8. Максименко Ю. & Морозова-Йоханнесен О. (2022). Психологічні особливості особистісних змін переселенців в умовах іншої країни (на прикладі Норвегії). *Вісник Національного університету оборони України*, 69(5), 90–97.
9. Петухова І., Заушнікова М., & Каськов І. (2023). Психологічне благополуччя особистості в умовах війни. *Вісник Національного університету оборони України*, 73(3), 124–129.
10. Пилипенко Н. (2022). Психологічна допомога та підтримка постраждалим внаслідок війни в Україні. *Вісник Національного університету оборони України*, 70(6), 142–148.
11. Семигіна, Т., Коришова, Г., Іванова, О. (2013). Інформування населення про соціальні та реабілітаційні послуги: методичний посібник ; проект ПРООН «Підтримка реформи соціального сектору в Україні». К. : К.І.С. 104 с.
12. Юрах В. Чи є інформування формою участі громадськості в управлінні державними справами? (2019). *Адміністративне право і процес*. №12/2019. С.204-209.
13. Bornand, T. and Klein, O. 2022. Political Trust by Individuals of low Socioeconomic Status: The Key Role of Anomie. *Social Psychological Bulletin*. 17, (May 2022), 1-22.

References

1. Voloshyna, O. (2023). Rezyliantnist sotsialnykh system v kryzovykh stanakh. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy [Resilience of social systems in crisis situations. Bulletin of the National Defense University of Ukraine]*, 74(4), 39–45. (in Ukrainian)
2. Hvoz, M., Protsak, K., Karyi, O., & Lisovska, L. (2022). Tematychnе informuvannia hromadskosti orhanamy mistsevoho samovriaduvannia [Thematic informing of the public by local self-government bodies]. *European Science*, 3(sge13-03), 35–44. (in Ukrainian)
3. Donbas i Krym: tsina povernennia (2015) : monohrafiia [Donbas and Crimea: the price of return: monograph.]. Za zah. red. V.P. Horbulina, O.S. Vlasiuka, E.M. Libanovoi, O.M. Liashenko. Kyiv : NISD. 474 s. (in Ukrainian)
4. Zavhorodnia, O., & Kraieva O. (2023). Psykholohichni problemy osib, vymusheno peremishchenykh vnaslidok rosiiskoi ahresii. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy [Psychological problems of persons forcibly displaced as a result of Russian aggression. Bulletin of the National Defense University of Ukraine]*, 73(3), 73–82. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-73-82> (in Ukrainian)
5. Ivanova N. H. , Vereshchuk I. A. , Andrusyshyn Yu. I. , Palyvoda O. O. , Vavryk L. V., Radkovych I. M. & Nakonechna N. S. (2023). Psykholohichni aspekty komunikatsii z naseleнням na deokupovanykh terytoriiakh Ukrainy : praktychnyi poradnyk [Psychological aspects of communication with the population in the de-occupied territories of Ukraine: a practical guide]. Kyiv : NA SBU. 96 s. (in Ukrainian)
6. Kalashnyk I., & Fomych M. (2022). Osoblyvosti proiavu dezadaptatsii emigrantiv ta mozhyvosti yii uperedzhennia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy [Peculiarities of the manifestation of emigrants' maladjustment and the possibility of its prejudice. Bulletin of the National Defense University of Ukraine]*, 69(5), 39–46. (in Ukrainian)
7. Korolchuk M. & Naumenko N. (2023). Analiz chynnykiv nehatyvnykh psykhychnykh staniv osobystosti do i pid chas viiny (za rezultatamy anketuvannia) [Analysis of the factors of negative mental states of the individual before and during the war (according to the results of the questionnaire). *Bulletin of the National Defense University of Ukraine]*. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy*, 73(3), 83–90. (in Ukrainian)
8. Maksymenko Yu. & Morozova-Yokhannessen O. (2022). Psykholohichni osoblyvosti osobystisnykh zmin pereselentsiv v umovakh inshoi krainy (na prykladi Norvehii). *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy [Psychological features of personal changes of immigrants in the conditions of another country (on the example of Norway). Bulletin of the National Defense University of Ukraine]*, 69(5), 90–97. (in Ukrainian)
9. Pietukhova I., Zaushnikova M., & Kaskov I. (2023). Psykholohichne blahopoluchchia osobystosti v umovakh viiny. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy [Psychological well-being of the individual in the conditions of war. Bulletin of the National Defense University of Ukraine]*, 73(3), 124–129. (in Ukrainian)
10. Pylypenko N. (2022). Psykholohichna dopomoha ta pidtrymka postrazhdalym vnaslidok viiny v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy [Psychological assistance and support to victims of the war in Ukraine. Bulletin of the National Defense University of Ukraine]*, 70(6), 142–148. (in Ukrainian)
11. Semyhina, T., Koryshova, H., Ivanova, O. (2013). Informuvannia naseleння pro sotsialni ta rehabilitatsiini posluhy: metodychnyi posibnyk ; proekt PROON «Pidtrymka reformy sotsialnoho sektoru v Ukraini» [Informing the population about social and rehabilitation services: methodical guide; UNDP project "Support to social sector reform in Ukraine"]. K. : K.I.S. 104 s. (in Ukrainian)
12. Yurakh V. Chy ye informuvannia formoiu uchasti hromadskosti v upravlinni derzhavnymy spravamy? (2019). *Administrativne pravo i protses [Is informing a form of public participation in the management of state affairs? (2019). Administrative law and process]*. №12/2019. S.204-209. (in Ukrainian)
13. Bornand, T. and Klein, O. 2022. Political Trust by Individuals of low Socioeconomic Status: The Key Role of Anomie. *Social Psychological Bulletin*. 17, (May 2022), 1-22.

Summary

Palyvoda O. O. candidate of psychological sciences,
National Academy of Security Service of Ukraine

**THE SIGNIFICANCE OF THE PSYCHOLOGICAL COMPONENT IN INFORMING THE
POPULATION OF THE DEOCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE**

Introduction. Restoring the normal life of the population in cities and villages liberated from the enemy is not only about solving legal issues of reintegration of deoccupied territories. This is, first of all, a complex process of restoring trust (to the authorities and to each other), reviving life in new realities and with new priorities, regenerating the community's readiness to solve common problems as a group. That is why there is an urgent need to establish constructive communication and cooperation in the public environment as soon as possible, the effectiveness of reintegration processes in these territories largely depends on its organization and system, as well as the mental return of their residents to unifying priorities regarding the development of a free Ukraine as common home for all of us.

The issue of constructive informing of the population of the deoccupied territories, which must be carried out both proactively and in real time in order to bring the necessary information to the population regarding important events, is gaining urgency.

Purpose. To single out and characterize the psychological component in informing the population of the deoccupied territories of Ukraine, which will contribute to increasing the efficiency of the mentioned process.

Methods. To achieve the set goal, it is considered necessary to use the following methods of a theoretical nature: analysis, synthesis, comparison, systematization and generalization of scientific and theoretical data and empirical materials; modeling of the action system and classification of principles.

Originality. The scientific novelty and practical significance of the research results lies in the fact that the article defines an algorithm for constructively informing the population of the de-occupied territories and the priority principles of its implementation. The informing algorithm is represented by the following stages: identification of priority areas of informing on the basis of forecasting possible changes in accordance with promising current topics; definition of a specific target audience (at which information should be directed), its needs and values, taking into account socio-demographic, economic and regional characteristics; highlighting trends in media consumption, channels for obtaining information and the degree of trust in them, features of news consumption; formation of content according to the characteristics of the target audience, information dissemination channels, and the context of interaction; dissemination of information among representatives of the target audience; implementation of monitoring of the effectiveness of informing through the attitudes of the population, real social changes. Among the basic principles of informing the population of the deoccupied territories, the following have been singled out and characterized: freedom of conscience and speech; humanity and values; trust in the country is trust in each other and everyone in everyone; proximity to people; balanced information in real time; only a deed can be more important than a word; inspire / motivate / support; media literacy / critical perception is a given of modern society; systematic / proactive; one voice.

Conclusions:

- communication with the population of the deoccupied territories should focus, first of all, on the global goals of restoring the community's resilience to the conditions of survival under the conditions of uncertainty caused by the ongoing war. The outlined approach involves the transfer of emphasis, the de facto transformation of "programs to inform the population" into "programs to inform a person who finds himself in difficult life circumstances". That is, it is about seeing a specific person with his own problems and requests based on statistics and target audiences, thus stimulating the formation of internal motivation in him, despite everything he has experienced, for further life and the implementation of constructive plans;

- changes in the life of a liberated community should be based precisely on the intensification of civic activity of its members. That is why, increasing the citizens' own potential in solving urgent problems and restoring the regulatory function of moral values in society become the basis on which trust in each other, in the state and in the authorities as a whole grows;

- the system of informing the population of the de-occupied territories should be purposeful, flexible and multi-vector in order to cover all priority spheres of life, as well as aimed at the fastest possible return of people to their usual way of life under the banner of independent Ukraine.

Prospects for further research should be focused on identifying effective methods and techniques for conveying information to the population of the de-occupied territories.

Key words: de-occupied territories; informing; communication; trust; orientation; competence; society.

Received/Поступила: 07.10.23.

Романишин А. М. кандидат педагогічних наук,
доцент, Науково-дослідний центр
гуманітарних проблем ЗС України
<https://orcid.org/0000-0003-3115-5999>

Неурова А. Б. кандидат психологічних наук, доцент,
психолог Національної гвардії України
<https://orcid.org/0000-0002-1220-8613>

ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВІДБІР ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ЯК ЧИННИКИ ПРОФІЛАКТИКИ САМОГУБСТВ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПРИЗВАНИХ ЗА МОБІЛІЗАЦІЄЮ

У статті розглянуті основні чинники, що сприяють скоєнню самогубств військовослужбовцями призваними за мобілізацією і беруть участь у бойових діях та представлені рекомендації щодо їх профілактики шляхом якісної організації та проведення заходів професійно-психологічного відбору та занять із психологічної підготовки, розроблені на підставі аналізу досвіду російсько-української війни, особистого досвіду авторів та результатів опитування військовослужбовців.

Ключові слова: самогубства; бойові дії; професійно-психологічний відбір; бойова підготовка; психологічна підготовка; профілактика.

Вступ. Аналіз випадків самогубств військовослужбовців в ході відбиття повномасштабної російської агресії вказує, що 51% самогубств скоєні військовослужбовцями через гострі реакції на стресотравмуючі чинники бойових дій та психологічну неготовність окремих військовослужбовців протистояти додатковим емоційним викликам в умовах інтенсивного ведення бойових дій.

Найбільша кількість випадків самогубств припадає на військовослужбовців призваних за мобілізацією.

Отже, можна зробити висновок, що одним з основних чинників, що сприяє скоєнню випадків самогубств військовослужбовцями ЗС України є розвиток гострих стресових розладів у військовослужбовців, внаслідок їх фізичного та психологічного виснаження, отриманих бойових травмувань, зокрема контузій (акубаротравм).

Таким чином, розгляд вищезазначених питань і визначає актуальність відпрацювання пропозицій щодо профілактики самогубств, серед військовослужбовців призваних за мобілізацією. Особливу увагу ми хочемо звернути на профілактику самогубств, які вчинені внаслідок гострих реакцій на стресотравмуючі чинники бойових дій, та їх недостатньої психологічної готовності, шляхом покращення якості проведення

професійно-психологічного відбору та психологічної підготовки воїнів.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі наукових джерел із досліджуваної проблеми, визначення шляхів досягнення ефективності профілактики самогубств серед військовослужбовців призваних за мобілізацією, що вчиняються внаслідок гострих реакцій на стресотравмуючі чинники бойових дій та їх недостатню психологічну готовність, шляхом покращення організації та проведення професійно-психологічного відбору і психологічної підготовки воїнів.

Теоретичне підґрунтя. Аналіз психолого-педагогічної літератури останніх років свідчить, що процес профілактики самогубств, серед військовослужбовців призваних за мобілізацією, які вчинені внаслідок гострих реакцій на стресотравмуючі чинники сучасних бойових дій, не був предметом ґрунтовних досліджень українськими вченими.

Методи дослідження. Для вирішення завдань дослідження були використані методи наукового дослідження: аналіз інформації, спостереження та опитування.

Результати і обговорення. Як відомо, сучасний бій – це тяжке випробування на міцність усіх психічних і фізичних можливостей солдата. Кожний може постати перед тим, чого не розуміє, відчути те, чого доти ніколи не відчував.

Переживання кожної людини – індивідуальні, специфічні.

У бойовій обстановці психіка воїна зазнає безлічі різноманітних впливів. Одні з них сприяють мобілізації та концентрації його фізичних і духовних можливостей, підвищенню бойової активності, сміливості, самовідданості. Інші, навпаки, дезорганізують бойову діяльність воїна, блокують доступ до резервів організму, погіршують роботу нервової системи і психіки.

Фахівці виділяють дві групи чинників, що впливають на бойову діяльність військ, – *зовнішні* і *внутрішні*. У свою чергу, *зовнішні чинники* поділяються на соціальні, бойові і еколого-ергономічні [7].

Бойові чинники – це широкий спектр змінних, що визначають ті або інші реакції, стан, поведінку воїнів в бою [7]. Дані психологічних досліджень дозволили виявити особливу дієвість таких бойових чинників, як:

- *вид, умови і інтенсивність бойових дій*. Наприклад, досвід війни свідчить, що вирішальні та найбільш складні бої відбуваються у населених пунктах. Бій в місті має виражені тактичні і психологічні особливості. Інтенсивність бойових дій також є важливим чинником поведінки воїнів у бою. Встановлено, що бойові дії високої інтенсивності призводять до швидкого наростання втоми військовослужбовців і до загального зростання психотравматизації приблизно у 1,2 рази в порівнянні з діями низької інтенсивності [7];

- *особливості зброї, що застосовується*. Наприклад, ефективність ураження вогнем при раптовому застосуванні стрілецької зброї підвищується в 4-7 разів, гранатометів і вогнеметів – в 16-30 разів, мін і мінно-вибухових загороджень – в 60-75 разів. Вивчення бойового досвіду військ показує, що невпевненість у власних силах наростає у військовослужбовців також через те, що їхня зброя, бойова техніка виявляються малоефективними [7].

Наприклад, неготовність окремих підрозділів Сил оборони України до дій під час вогневого впливу артилерії на взводні та ротні опорні пункти, місця розташування, дозволяє противнику перехоплювати бойову ініціативу, що призводить до втрат особового складу та бойової техніки.

Російсько-українську війну можна назвати «війною артилерії». Сам тільки звук постійних вибухів справляє дуже сильний вплив на душевне здоров'я. Постійні постріли і струси від вибухів травмують людину фізично, викликають хронічну втому і позбавляють сну, що, зрештою, призводить до порушення здатності нормально мислити. Шум має і фізіологічний ефект. Великої потужності фугасний снаряд, коли детонує, здатний створити імпульсний шум силою до 140 децибелів, чого цілком вистачить, щоб зумовити тимчасову втрату слуху в людини. Травматичне пошкодження мозку може виявлятися негайно і поступово проходити або залишати залишкові нейрокогнітивні порушення різного ступеня. Існує також побоювання, що множинні впливи навіть слабкої вибухової хвилі можуть мати сукупний нейрокогнітивний ефект, що наносить шкоду, і, може призвести до хронічної травматичної енцефалопатії.

Два важливі моменти: «влучність» і «несподіванка» – найкраще пояснюють, чому солдати бояться артобстрілів. Якщо поєднати ці два чинники, то легко помітити, що вони породжують безпорадність і відчуття того, що наше життя – в чийхось руках, залежить від волі когось, хто не схильний перейматися сумнівами, а чинить, як машина й здалека [7].

- *надійність засобів захисту* [7];

- *об'єм і співвідношення втрат сторін*.

Військові психологи давно досліджують характер впливу санітарних і психологічних втрат на бойову активність воїнів [7]. Досвід повномасштабної російсько-української війни показує, що підрозділи можуть припиняти активні бойові дії при втраті в середньому від 25% до 50% свого складу. Звичайно, що на цей показник впливає безліч чинників.

До *внутрішніх чинників*, що впливають на бойову діяльність військовослужбовців належать *психофізіологічні* і *психологічні* чинники.

Серед психофізіологічних чинників, що визначають характер поведінки військовослужбовців, важливе значення має *тип нервової системи*. Зазвичай розрізняють три типи нервової системи: *сильна, слабка і середня*.

Сьогодні відомо, що ескалація негативних чинників бою спричиняє

серйозні психологічні розлади (на що потрібна медична допомога) і, отже, повну втрату боєдатності на певний час у воїнів зі *слабким типом нервової системи* (серед військовослужбовців їх близько 15-20%). В аналогічних умовах, воїни з *середнім типом нервової системи* (таких близько 60-70%), знизять активність бойових дій лише на короткий проміжок часу. Воїни із *сильним типом нервової системи* (їх приблизно 15-20%) не зазнають відчутного психотравмівного впливу екстремальної ситуації [7].

Нормальними переживаннями людини в бою є не тільки патріотизм, любов до України, прагнення помститися ворогові, виконати бойове завдання, але й такі негативні, як страх смерті, поранення, каліцтва, ворожого полону, боязнь виявитися нездатним виконати бойове завдання і постати боягузом в очах товаришів тощо.

У бою та опісля можливі й інші переживання, серед яких найчастіше зустрічаються наступні: страх, невпевненість у власних силах, сором за такий стан; провина за участь у жорстокому насильстві, у подіях, які можуть здаватися безглуздими, за смерть товаришів; гнів за те, що саме тобі (як здається) випало найважче випробування, за несправедливість і безглуздя всього, що відбувається на війні тощо.

Перелічені переживання загострюються в міру накопичення втоми, після тривалої участі у бойових діях, у разі втрати бойових товаришів, за несприятливого розвитку бойових подій, через отриманні травми та поранення тощо.

Як ми вже вказували, ці та інші чинники участі у бойових діях призводять до того, що більше половини самогубств скоєні військовослужбовцями через гострі реакції на стресотравмуючі чинники бойових дій та психологічну неготовність окремих військовослужбовців їм протистояти.

Яким же чином можна вплинути на кількість самогубств, що скоюються вояками на ґрунті гострої реакції на стресотравмуючі чинники бойових дій?

Автори вважають, що є два шляхи, що дозволять зменшити кількість таких самогубств – це покращення організації та проведення професійно-психологічного

відбору та психологічної підготовки особового складу, який призивається за мобілізацією.

Професійно-психологічний відбір, при правильному і якісному його проведенні, дозволяє оцінити загальну психологічну придатність кандидатів до військової служби та надати рекомендації для раціонального розподілу військовослужбовців за військовими спеціальностями відповідно до рівня розвитку їх професійно важливих індивідуально-психологічних якостей та здібностей [5].

Нажаль, на нашу думку, у діючих, на сьогодні, керівних документах щодо проведення професійно-психологічного відбору, чітко не визначені та, відповідно, не затверджені, для їх суворого дотримання всіма посадовими особами, критерії психологічної придатності кандидатів до військової служби, які призиваються за мобілізацією. Що ми маємо на увазі. Наприклад, згідно наказу МО України від 12.09.2022 року №272 «Про затвердження Інструкції з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту», у переліку психодіагностичних методик, що використовуються під час проведення заходів професійно-психологічного відбору зазначається, що вивчення військовозобов'язаних за призовом під час мобілізації, на особливий період відбувається за допомогою багаторівневого особистісного опитувальника БОО-200 «Адаптивність» [5].

В той же час, у наказі немає змісту опитувальника, а у «Збірнику психодіагностичних методик для проведення професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту», підготовленим фахівцями Науково-дослідного центру гуманітарних проблем ЗС України, як допоміжний матеріал до наказу №272, також не визначені критерії психологічної придатності кандидатів до військової служби, які призиваються за мобілізацією. Немає чіткого визначення, при яких результатах проходження опитувальника БОО-200 «Адаптивність» військовозобов'язаний вважається непридатним до служби. Наприклад, не зрозуміло, при яких показниках *шкали*

поведінкової регуляції відмовляти у призові [5]:

1 стень – вкрай високий рівень нервово-психічної нестійкості (*« посилення психічних навантажень приводить до зриву професійної діяльності »*);

2 стени – виражені ознаки нервово-психічної нестійкості і порушення поведінкової регуляції (*« при посиленні психічних навантажень достатньо вірогідний зрив професійної діяльності »*);

3 стени – окремі ознаки нервово-психічної нестійкості і порушення поведінкової регуляції (*« при надзвичайно високих психічних навантаженнях можливий зрив професійної діяльності »*).

Або шкала схильності до девіантних форм поведінки [5]:

2-1 стени – наявність виразних ознак девіантних (аддиктивної і делинквентної) форм поведінки (*« не орієнтований на дотримання соціально ухвалених норм поведінки »*);

4-3 стени – відзначено наявність деяких ознак девіантних (аддиктивної і делинквентної) форм поведінки (*« схильний допускати порушення соціально ухвалених норм поведінки »*).

Теж саме стосується і шкали суїцидального ризику [5]:

2-1 стени – відзначена наявність виразних ознак суїцидальної схильності (*« за наявності затяжної військово-професійної адаптації ... можуть виникнути думки про суїцидальний шантаж або закінчені суїцидальні дії »*);

4-3 стени – відзначена наявність окремих ознак суїцидальної схильності (*« за наявності затяжної військово-професійної адаптації ... можуть виникнути думки суїцидальної спрямованості »*).

Ми вважаємо, що було б доцільно зазначити, у відповідних керівних та методичних документах, при яких показниках, за різними шкалами, військовозобов'язані вважались би непридатними до служби.

Крім того, було б корисно, визначити перелік запитань з опитувальника БОО-200 «Адаптивність», на відповіді, на які необхідно звертати додаткову увагу і враховувати їх при інтерпретації результатів. Наприклад, це можуть бути запитання: 8, 10, 29, 39, 60, 70, 83, 98, 119, 155, 166.

Все це, на нашу думку, систематизувало і уніфікувало б роботу посадових осіб підрозділів професійно-психологічного відбору та сприяло більш якісному відбору військовозобов'язаних, та, у кінцевому результаті, – профілактиці самогубств на ґрунті недостатньої психологічної стійкості та готовності.

Другий шлях, за допомогою якого, на нашу думку, можна суттєво вплинути на кількість самогубств, що скоюються воїнами на ґрунті гострої реакції на стресотравмуючі чинники бойових дій, це якісна організація та проведення психологічної підготовки військовослужбовців призованих за мобілізацією.

Як відомо, психологічна підготовка є основою формування психологічної стійкості та психологічної готовності особового складу, що забезпечує високий рівень стресостійкості та дозволяє зберігати боєздатність військовослужбовців (підрозділів) в умовах дії психотравмуючих чинників сучасного бою [1].

Знайомі умови і звична діяльність, добре засвоєні способи бойової поведінки дають змогу воїнам на полі бою, послуговуватись переважно засвоєними на заняттях та закріпленими в підсвідомості навичками, мінімально залучаючи свідомість та емоції. І навпаки, через незнайомі обставини та не засвоєні навички бойової діяльності, виникає потреба постійно залучати свідомість, що призводить до виникнення негативних емоційних переживань і знижує ефективність діяльності військовослужбовця.

Багатьма керівними документами визначено порядок організації та зміст психологічної підготовки військовослужбовців ЗС України. Затверджений наказ Головнокомандувача ЗС України від 23.10.2020 року №173 «Про затвердження Інструкції з організації психологічної підготовки у Збройних Силах України», відпрацьовані відповідні стандарти психологічної підготовки, підготовлені численні методичні поради на допомогу керівникам занять тощо. У тому числі, це стосується і підготовки військовослужбовців призованих за мобілізацією.

Разом з тим, як свідчить досвід російсько-української війни, наявність відпрацьованих керівних документів не є гарантом того, що їх зміст та якість проведення занять будуть сприяти формуванню необхідних психологічних стійкості та готовності.

Що ми маємо на увазі?

По-перше, на нашу думку, більшість командирів (начальників) усіх рівнів, не знають військової психології та військової педагогіки і не дуже прагнуть їх опанувати. Звідси – нерозуміння принципів функціонування психіки людини взагалі та під впливом психотравмуючих чинників бойових дій, зокрема; як відбувається формування навичок у процесі навчання; як правильно і більш доцільно використовувати методи навчання тощо.

Від цього походять усі інші проблеми, про які ми сьогодні говоримо.

По-друге, ми вважаємо, що, у переважній більшості командирів (начальників) усіх рівнів немає розуміння того, що психологічна підготовка не повинна бути окремим предметом бойової підготовки особового складу.

В арміях провідних країни-членів НАТО немає психологічної підготовки, відірваної від інших занять, наприклад, з тактичної чи вогневої підготовки. У них, вся психологічна підготовка відбувається під час занять з інших предметів бойової підготовки, особливо тих, на яких безпосередньо вчать бойовим прийомам поведіння у бою. Під час таких занять, на загальному тактичному фоні, відповідними силами, засобами, методами, способами і прийомами, моделюються основні чинники бойових дій: небезпека, раптовість, невизначеність, новизна, дефіцит часу та інформації, сильно ускладнене управління військами, відповідальність за обране рішення та його виконання, дискомфорт тощо. Тим самим дотримуються вимоги двох основних принципів психологічної підготовки: відповідності цілей і змісту навчання переліку конкретних бойових завдань, які особовий склад буде виконувати та використання в ході підготовки особового складу елементів психологічного моделювання з метою максимального наближення умов навчання до реальної бойової обстановки, що передбачає включення елементів ризику та небезпеки

під час виконання завдань та забезпечить прояв необхідних психічних станів військовослужбовців [6].

Нажаль, якщо ми подивимось, наприклад, на зміст Програми базової загальновійськової підготовки (для підготовки мобілізаційних ресурсів) ТП 7-00(03).01 то побачимо, що:

- психологічна підготовка виділена в окремий предмет навчання;

- кількість годин відведених для занять з психологічної підготовки ніяким чином не сприяє формуванню навіть самих простих навичок (15 годин);

- тематика занять з психологічної підготовки, на нашу думку, не зовсім відповідає вимогам, які висувуються до воїна на сучасному етапі війни.

Загальна кількість годин (300 годин), відведених на всю базову загальновійскову підготовку мобілізованих військовослужбовців, також не дозволяє, за визначений період, сформувати прості навички, практично за всіма предметами навчання.

Як відомо, *навички* розглядають як дію, доведену внаслідок багаторазових вправ до досконалості виконання. Ознакою сформованості навички є якість дії, а не її автоматизація [2].

Процес формування навички залежить від цілеспрямованості; внутрішньої мотивації і зовнішнього інструктування, які створюють установку; правильного розподілу вправ за періодами (етапами) навчання; включення тренуваної навички в значущу навчальну ситуацію; поінформованості вояка про результати виконання дії; розуміння воїном загального принципу, схеми дії, в яку включено дію, що тренується.

Об'єктивними показниками сформованості навички є: правильність і якість її реалізації (відсутність помилок); швидкість виконання операцій або їх послідовності (зовнішні критерії); відсутність спрямованості свідомості на спосіб виконання дії, напруженості і швидкої стомлюваності, випадання проміжних операцій.

Відштовхуючись від тривалості процесу підготовки військовослужбовця призваного за мобілізацією нас повинен цікавити період часу, протягом якого формуються навички і, чи вистачає часу,

відведеного на підготовку вояків, для формування в них базових бойових навиків.

Досить поширена думка, що для формування звички потрібний 21 день, тобто повторення певної дії за заданих умов протягом 3 тижнів. Вона була сформована хірургом Максвеллом Мольцем, на основі власних спостережень, про що він розповів у своїй книзі «Психокібернетика» у 1960 році [4]. Як відомо, *звичка* – особлива форма поведінки людини, яка виявляється у схильності до повторення однотипних дій у подібних ситуаціях [8].

Сучасними вченими, за допомогою низки досліджень було встановлено, що на формування звички, в середньому, потрібно близько 66 днів. При цьому, це значення може варіювати від 18 до 254 днів в залежності від індивідуальних особливостей людини, характеристик самої звички і т. п. Так, звичка може сформуватися і за 21 день. Так само як і за 18, і за 70, і за 200. Швидкість залежить від самої звички та обставин [3].

Отже, фахівці визначають, що на формування нової звички в середньому (!) потрібно близько 66 днів. Цифра може зростати чи бути нижчою – це залежить від багатьох чинників [3].

Час на набуття навичок коливається в ще більших межах!

Таким чином, ми бачимо, що часу, відведеного керівними документами на базову загальновійськову підготовку військовослужбовців призваних за мобілізацією, після проходження якої, переважна більшість з них попадає на фронт, у принципі не може вистачити для формування будь-яких навичок для ведення бойових дій. Звичайно, що це, у подальшому, негативно відбивається, як на морально-психологічному стані особового складу, так і на його психологічній готовності протистояти стресотравмуючим чинникам бойових дій. А якщо додати сюди відсутність зацікавленості посадових осіб, нестачу засобів імітації, достатньо підготовлених інструкторів, неефективні методики навчання та тематику занять, що не зовсім відповідає вимогам бою, то стає зрозумілим, чому через півтора роки війни, проблема недостатньо якісної бойової підготовки мобілізованих військовослужбовців залишається актуальною.

Виходячи з вищевказаного, постає необхідність внесення змін у Програму базової загальновійськової підготовки (для підготовки мобілізаційних ресурсів). Якщо весною минулого року 30 днів на проведення базової загальновійськової підготовки мобілізаційних ресурсів було виправлено складною бойовою обстановкою на фронті, то зараз, враховуючи визнання того, що війна буде тривалою, доцільне збільшити період загальновійськової підготовки, як мінімум, до 60 днів.

Крім того, треба пам'ятати про чинники, що впливають на формування навичок. Фахівці найбільш значущими чинниками, що впливають на швидкість формування навичок, вважають наступні:

Мотивація та наполегливість. При формуванні навичок велике значення має власна зацікавленість в отриманні того чи іншого вміння, яка буде втілюватися в частоту і якість підходу до виконання вправ.

Головне завдання посадових осіб навчальних центрів – постійно мотивувати військовослужбовців на необхідність опанування знаннями. Основний акцент роботи на тому, що наявність знань допоможе вижити у бою.

Вихідний рівень. У деяких випадках навички можуть вимагати певного вихідного рівня знань та умінь, без яких швидкість отримання значно знижується, а оволодіння складними навичками за їх відсутності взагалі може бути неможливим.

Велику роль відіграє якісний професійно-психологічний відбір. Наявність серед тих, хто навчається вояків, які за своїми індивідуально-психологічними властивостями і якостями неспроможні опанувати базову підготовку, негативно впливає на інших, погіршує морально-психологічний стан особового складу та збільшує вірогідність міжособистісних конфліктів.

Розуміння. За наявності повного розуміння сутності навички, її складових та можливості поетапного освоєння кожним із компонентів значно підвищує швидкість отримання навички.

Знову постає питання психолого-педагогічної підготовленості командно-викладацького та інструкторського складу навчальних підрозділів. Далеко не кожний військовослужбовець, навіть з великим

особистим бойовим досвідом, може стати толковим інструктором.

У процесі передачі інформації під час занять з психологічної підготовки, велику роль відіграє формат навчання. Щоб спростити сприйняття інформації та збільшити ймовірність того, що кожен військовослужбовець зрозуміє ключові ідеї курсу, важливо використовувати елементи мікронавчання.

Мікронавчання – це різновид мобільного навчання. Воно має на увазі отримання знань дрібними порціями, з незмінним повторенням і ускладненням. Так, важливо, щоб заняття були короткими та швидкими. Але, наприклад, якщо просто розбити довге відео на більш короткі, курс не стане мікронавчанням. Мікроодиниці мають бути цілеспрямованими – кожне заняття навчає закінченої дії. А сукупність цих занять формує загальну повну картину теми, що вивчається [9]. Це стосується усіх предметів базової загальновійськової підготовки мобілізованих. Враховуючи короткі терміни підготовки, необхідно готувати воїна до виконання конкретних завдань, з якими йому точно прийдеться стикатися на фронті, а не, просто азам воєнної підготовки, копіюючи систему «мирного» часу.

Мікронавчання повинне відповідати наступним основним принципам [9]:

Цілеспрямованість. Мікронавчання повинно бути зосереджено на одній проблемі, а не на безладній купі питань [9]. Ви створюєте лише той контент, який потрібний для вирішення конкретного завдання. Наприклад, вчити копати одиночний окоп не просто за принципом – викопали будь де та закопали, а вчити копати одиночний окоп одразу, як елемент інженерного обладнання взводного опорного пункту. При цьому, враховувати послідовність його обладнання.

Стислість. Пояснення у середньому триває 2-7 хвилин [9]. Щоб підготувати таке заняття, потрібно відкинути неважливу інформацію, яка відвертає увагу воїна. Коли на занятті розглядаються тільки важливі питання, доведені реальним бойовим досвідом, військовослужбовець активніше залучається до навчання.

Самодостатність та цілісність. Одиниця контенту має бути самодостатня, тобто представляти реальну цінність як така.

Водночас вона є частиною загальної системи підготовки та веде до запланованих результатів [9].

Доступність. Зміст занять повинні бути доступними, як з точки зору розуміння пересічною людиною, так і з точки зору можливості отримання їх електронних та друкованих версій з будь-яких пристроїв [9]. Тоді у воїна буде менше перешкод на шляху до набуття знань та саморозвитку.

Можливість застосування на практиці. Коли людина хоче приготувати страву за рецептом, вона вже не читає текстовий опис рецепту, а заходить на YouTube і дивиться відео з наочною демонстрацією процесу. Таким же наочним має бути будь-яке навчання, щоб людина подивилася і одразу могла застосувати нові знання у своїй бойовій діяльності [9].

Наприклад, ще до повномасштабної війни, ми проводили з курсантами додаткові заняття з тактичної медицини. Курсанти, які не мали бойового досвіду, не дуже сумлінно ставились до занять, тому що їм було складно екстраполювати знання з тактичної медицини на своє тодішнє курсантське життя. А коли, разом з питаннями тактичної медицини, ми почали розглядати питання надання допомоги при епілептичних нападах, вчили робити внутрішньо-м'язові ін'єкції тощо, то зацікавленість курсантів до занять значно покращилась. Вони побачили, що те, чого їх навчають можна вже зараз застосовувати у житті.

Безперервність. Навчання має бути побудоване не за принципом «вивчив, здав, забув», а проводиться комплексно [9]. Наприклад, на заняттях з тактики, з метою напрацювання і підтримання навиків, повинні розглядатись не тільки тактичні питання, а й питання інженерного обладнання, і вогневої підготовки, і психологічної самопомоги тощо.

Мультиформатність. Щоб утримувати увагу людини, потрібно постійно змінювати форму викладання навчальних матеріалів. Наприклад, відео чергувати з текстом, ігри з історіями, графіку з аудіо тощо [9].

Повторення. Якщо воїн не запам'ятав нові знання, він не зможе їх застосувати. У середньому людина забуває 80% вивченого в перші 30 днів. Мікронавчання – відмінний засіб для боротьби із забуванням. Важливо реалізувати багаторазове інтервальне повторення нової теми для її закріплення в

пам'яті. А це зробити легше всього, коли на заняттях комплексно будуть моделюватись питання з різних предметів навчання [9].

Також, як ми вже вказували, доцільно переглянути тематику занять з психологічної підготовки, якщо тенденція щодо виділення її в окремий предмет підготовки залишиться незмінною. Як ми вже зазначали, короткий термін підготовки не дає можливості здійснювати загальну і, навіть спеціальну психологічну підготовку особового складу призованого за мобілізацією. Доцільно проводити заняття з цільової психологічної підготовки, з метою максимального пристосування психофізіологічних функцій організму до умов виконання майбутнього бойового завдання, формування бойового психічного стану, чіткої внутрішньої установки на підготовку до конкретного виду бою.

Такі, дуже популярні у більшості командирів (начальників) і журналістів заняття, як, наприклад, «Формування та зміцнення психологічної стійкості особового складу під час боротьби з бронетехнікою противника» та «Формування та зміцнення психологічної стійкості особового складу під час подолання спеціальної смуги», насправді мають дуже незначний коефіцієнт корисної дії.

Просте подолання «психологічної полоси», без прив'язки до виконання якогось конкретного бойового завдання, є звичайною «фізкультурою». Звичайно, поганого в цьому нічого немає, але й користі небагато. Той боєць, який має фізичний стан, що дозволив подолати полосу, з ним і залишиться, а той, хто не зміг, і надалі не буде у змозі, тому що за відведені 4 години він не встигне «накачатись». А ось, якби «психологічна полоса» була би, так би мовити, «фоном», на якому розігрувалось тактичне завдання щодо, наприклад, штурму ворожих позицій та, одночасно, була би засобом для моделювання чинників бойових дій: небезпеки, раптовості, невизначеність, новизна, дискомфорт тощо, тоді, на нашу думку, корисний ефект був би набагато більшим.

Теж саме стосується й «обкатки танками». Ця вправа дуже подобається журналістам, тому що дозволяє зробити яскраву фото, відео картинку на тему організації ефективної бойової підготовки

військовослужбовців. Командири (начальники) її люблять за те, що дозволяє відносно дешево, при наявності дефіциту засобів імітації, холостих набоїв тощо, продемонструвати проведення психологічної підготовки особового складу. Для неї потрібні: невелика рівна ділянка місцевості з накатаною колією та одним (декількома) окопами для стрільби лежачі, танк (САУ, БТР, БМП, МТЛБ тощо), навчальна граната РКГ-3, або її «імітатор» у вигляді пляшки з водою, або тубус від РПГ тощо. Щоб зрозуміти, який великий психологічний ефект здійснює ця вправа на психіку військовослужбовців, достатньо зазначити, що автори протягом багатьох років в Національній академії сухопутних військ проводили цю вправу з курсантами-першокурсниками, у тому числі і з дівчатами, і жодного разу, жодна з них не відмовилась від виконання вправи. Ця вправа психологічно загартовує психіку до тактики бойових дій періоду кінця Першої світової та Другої світової війн, коли танки проривали оборону і проходили через піхотні траншеї тощо. Досвід російсько-української війни демонструє, що зараз так не воюють. Танк (артилерія, дроникамікадзе тощо) з безпечної для себе відстані розстрілює траншеї, які потім захоплює піхота. Для чого витрачати дефіцитний час на заняття, які практично не здійснюють психологічне загартування військовослужбовців до сучасних бойових дій? Інакше кажучи, стрибки з парашутом, психологічно не підготують до подолання водної перешкоди.

Вважаючи на те, що у другому виданні Програми базової загальновійськової підготовки (для підготовки мобілізаційних ресурсів) ТП 7-00(206)246.63 від червня 2023 року, кількість годин, відведених для проведення занять з психологічної підготовки зменшено до 11 годин, вищезазначене стає ще більш актуальним.

Висновки. Таким чином, ми вважаємо, що вищезазначені проблемні питання організації професійно-психологічного відбору та психологічної підготовки особового складу призованого за мобілізацією, сприяють скоєнню самогубств військовослужбовцями через гострі реакції на стресотравмуючі чинники бойових дій та їх недостатню психологічну готовність протистояти додатковим емоційним

Питання психології

викликам в умовах інтенсивного ведення бойових дій.

На нашу думку, внесення зазначених змін у часові показники, зміст та методику організації і проведення професійно-психологічного відбору та психологічної підготовки особового складу, призованого за мобілізацією, дозволить знизити психологічну травматизацію військовослужбовців, які беруть участь у

бойових діях та буде сприяти зменшенню серед них випадків самогубств.

Перспективними напрямками подальшого дослідження порушених питань можуть бути: обґрунтування нових методів, способів і прийомів психологічної підготовки військовослужбовців, відповідно досвіду ведення бойових дій в ході російсько-української війни.

Список використаних джерел

1. Воробійов Г.П., Чубенко І.М., Ткачук П.П., Литвиненко Е.С., Голоднюк О.М., Романишин А.М., Бойко О.В.(2013). Методика психологічної підготовки: Навчально-методичний посібник. Львів, АСВ, 493 с.
2. Знання, уміння, навички – в чому різниця? <https://chk.dcz.gov.ua/publikaciya/znannya-uminnya-navychky-v-chomu-riznytsya>. (дата звернення 06.09.2023).
3. Миф о 21 дне: как на самом деле формируются привычки <https://proglib.io/p/mif-o-21-dne-kak-na-samom-dele-formiruyutsya-privychki-2022-08-17>. (дата звернення 03.09.2023).
4. Максвелл Мольц– Психокібернетика https://www.academia.edu/43051819/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%81%D1%83%D1%8D%D0%BB%D0%BB_%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%86_%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BA%D0%B8%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0 (дата звернення 30.08.2023).
5. Наказ Міністерства оборони України від 12.09.2022 року №272 «Про затвердження Інструкції з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту».
6. Немінський І.В., Лесюк О.М., Олійник В.О., Романишин А.М., Весер В.В. та інш., (2023). Організація психологічної підготовки у Збройних Силах України: навч.-метод. посіб./ За редакцією генерал-майора В. Клочкова.– К.: НДЦ ГП ЗС України, 325 с.
7. Грицевич Т. Л., Капінус О. С., Мацевко Т. М., Неурова А. Б., Романишин А. М. (2022). Психологія бою / за ред. А. М. Романишина. 3-тє опрац. вид. Львів: Видавництво «Астролябія», 336 с.
8. Психологічний словник / Авт.-уклад. В.В.Синявський, О.П.Сергеєнкова/За ред.. Н.А.Побірченко https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf (дата звернення 28.08.2023).
9. Что такое микрообучение: тренд или необходимость <https://www.unicraft.org/blog/4845/chto-takoe-microobuchenie/>. (дата звернення 01.09.2023).

References

1. Vorobiov H.P., Chubenko I.M., Tkachuk P.P., Lytvynenko E.S., Holodniuk O.M., Romanyshyn A.M., Boiko O.V. (2013). *Metodyka psykhologichnoi pidhotovky [Methodology of psychological training]. Navchalno-metodychni posibnyk. Lviv: ASV, (493 p.).* (in Ukrainian).
2. *Znannia, uminnia, navychky – v chomu riznytsia?* <https://chk.dcz.gov.ua/publikaciya/znannya-uminnya-navychky-v-chomu-riznytsya>.
3. *Muf o 21 dne: kak na samom dele formyruitsia pryvychky* <https://proglib.io/p/mif-o-21-dne-kak-na-samom-dele-formiruyutsya-privychki-2022-08-17>.
4. Максвелл Мольц– Psykhokybertyka https://www.academia.edu/43051819/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%81%D1%83%D1%8D%D0%BB%D0%BB_%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%86_%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BA%D0%B8%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0
5. *Nakaz Ministerstva obrony Ukrainy vid 12.09.2022 roku №272 «Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii profesiino-psykhologichnoho vidboru u Zbroinykh Sylakh Ukrainy ta Derzhavni spetsialnii sluzhbi transportu».*[Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated September 12, 2022 No. 272 "On the approval of the Instructions for the organization of professional and psychological selection in the Armed Forces of Ukraine and the State Special Transport Service."]
6. *Nemynskyi I.V., Lesiuk O.M., Oliinyk V.O., Romanyshyn A.M., Vesper V.V. ta insh., (2023). Orhanizatsiia psykhologichnoi pidhotovky u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [Organization of psychological training in the Armed Forces of Ukraine] navch.-metod. posib./ Za redaktsiieiu heneral-maiora V. Klochkova.– K.: NDTs HP ZS Ukrainy, (325p.)* (in Ukrainian).

7. Hrytsevych T. L., Kapinus O. S., Matsevko T. M., Neurova A. B., Romanyshyn A. M. (2022). *Psykhohohiia boiu [Battle psychology]* / za red. A. M. Romanyshyna. 3-tie oprats. vyd. Lviv: Vydavnytstvo «Astroliabiiia», (2022). Lviv: Vydavnytstvo «Astroliabiiia», (336 p.). (in Ukrainian).

8. V.V.Syniavskiy, O.P.Serhieienkova, *Psykhohohichniy slovnyk [Psychological dictionary]*//Za red. N.A.Pobirchenko https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf

9. *Chto takoe mykroobuchenye: trend yly neobkhodymost [What is microlearning: trend or necessity]* <https://www.unicraft.org/blog/4845/chto-takoe-microobuchenie/>.

Summary

Romanishin A. *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Scientific-Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine*
Neurova A. *Doctor of Philosophy in the field of psychology, Associate Professor, psychologist of the National Guard of Ukraine*

PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL SELECTION AND PSYCHOLOGICAL TRAINING AS FACTORS IN THE PREVENTION OF SUICIDES AMONG MILITARY SERVANTS CALLED FOR MOBILIZATION

Summary. *The article examines the main factors that contribute to suicide by servicemen called up for mobilization and participating in hostilities, and presents recommendations for their prevention through high-quality organization and conduct of professional and psychological selection and psychological training activities, developed on the basis of an analysis of the Russian-Ukrainian experience war, the personal experience of the authors and the results of a survey of military personnel.*

Introduction. *The analysis of suicides committed by servicemen during the repulse of full-scale Russian aggression indicates that 51% of suicides were committed by servicemen due to acute reactions to the stress-traumatizing factors of combat operations and the psychological unpreparedness of individual servicemen to face additional emotional challenges in the conditions of intensive hostilities.*

The largest number of suicides occurs among servicemen called up for mobilization.

Thus, one of the main factors contributing to the suicides of servicemen of the Armed Forces of Ukraine is the development of post-traumatic stress disorders in servicemen as a result of their physical and psychological exhaustion, received combat wounds, in particular contusions (acute trauma).

Purpose. *The purpose of the article is the theoretical analysis of scientific sources on the researched problem, the determination of ways to achieve the effectiveness of suicide prevention among servicemen called up for mobilization, which are committed as a result of acute reactions to the stress-traumatizing factors of combat operations and their insufficient psychological readiness, by improving the organization and carrying out professional and psychological selection and psychological training of soldiers.*

Methods. *Methods of scientific research were used to solve the research tasks: information analysis, observation and survey.*

Originality. *The analysis of scientific sources was carried out, the ways of achieving the effectiveness of the prevention of suicides among servicemen called up for mobilization, which are committed as a result of acute reactions to the stress-traumatizing factors of combat operations, were determined, proposals were developed for the prevention of suicides among servicemen called up for mobilization, changes in the professional psychological training of mobilized and increase the period of combined military training to at least 60 days.*

Conclusion. *Thus, we believe that the above-mentioned problematic issues of the organization of professional and psychological selection and psychological training of personnel called up for mobilization contribute to the commission of suicides by servicemen due to acute reactions to the stress-traumatizing factors of combat operations and their insufficient psychological readiness to withstand additional emotional challenges in the conditions of intensive combat operations actions*

In our opinion, making the specified changes in the time indicators, content and methodology of the organization and carrying out professional and psychological selection and psychological training of personnel called up for mobilization will allow to reduce the psychological traumatization of servicemen participating in combat operations and will contribute to the reduction of cases among them suicides

Prospective directions for further research of the raised issues can be: justification of new methods, methods and techniques of psychological training of military personnel, according to the experience of conducting combat operations during the Russian-Ukrainian war.

Keywords: *suicides; hostilities; professional and psychological selection; combat training; psychological preparation; prevention.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 17.09.23.

Сафін О. Д. доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
<https://orcid.org/0000-0001-5745-8635>

МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ У СИТУАЦІЯХ КОГНІТИВНОГО ДИССОНАНСУ ЯК НАСЛІДКУ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ МЕДІАПЕРЦЕПТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті представлено результати емпіричного дослідження, що розкривають роль окремих особистісних якостей у виборі певних патернів поведінки у ситуаціях когнітивного дисонансу у результаті негативного впливу медіаперцептивної комунікації. Встановлено, що певне співвідношення таких якостей особистості, як самооцінка, тривожність і локус контролю є основоположними предикторами у виборі конструктивної або деструктивної стратегії поведінки у ситуації когнітивного дисонансу.

Ключові слова: патерни поведінки; когнітивний дисонанс; негативний вплив; медіаперцептивна комунікація; стратегія поведінки.

Вступ. Сучасні тенденції розвитку цифрових технологій у промисловості, економіці та соціальній сферах України висувають підвищені вимоги до когнітивних функцій суб'єкта діяльності. Фахівець повинен володіти навичкою оперативного аналізу величезного потоку інформації, вмінні швидко приймати єдино правильні рішення, вмінні виокремлювати головне і другорядне у ситуації невизначеності та стресу. Найгостріше ця проблема стоїть сьогодні перед військовослужбовцями Збройних Сил України, які виконують службову діяльність у вкрай складних, емоційно напружених та інформаційно суперечливих умовах повномасштабної російської агресії.

Огляд наукових публікацій свідчить про зростання інтересу дослідників до проблеми поведінки суб'єкта в емоційно напружених ситуаціях, зокрема важких життєвих, екстремальних і ситуаціях невизначеності або неоднозначності. Аналіз сучасних досліджень, які актуалізують роль середовищних чинників у життєдіяльності людини, свідчить, що здебільшого обговорюють такі параметри, як успішність діяльності, адаптивність, соціалізація, самореалізація тощо. Недостатньо дослідженими залишаються питання, які висвітлюють поведінку особистості у ситуаціях когнітивного дисонансу, опосередковану негативним впливом медіаперцептивної комунікації, незважаючи на те, що в процесі навчання та виконання

професійної діяльності кожен стикається із подібними ситуаціями. Особливої важливості ця проблема набуває сьогодні, коли в обмеженому часовому інтервалі за дефіциту необхідної або суперечливої інформації доводиться знаходити єдино правильне рішення. Надання переваги певному патерну поведінки у складній когнітивній ситуації або забезпечує сприятливе розв'язання складного та невизначеного завдання, що, своєю чергою, підвищує самооцінку та забезпечує успішність діяльності, або перешкоджає досягненню результативності у розв'язанні когнітивного завдання, створюючи емоційний дискомфорт, знижуючи рівень домагань та самооцінки.

Мета - емпірично обґрунтувати суб'єктну зумовленість вибору моделей поведінки студентів у ситуаціях когнітивного дисонансу як наслідку негативного впливу медіаперцептивної комунікації.

Теоретичне підґрунтя. На думку автора теорії когнітивного дисонансу Л.Фестінгера, базисом у ситуації когнітивної невизначеності є прагнення суб'єкта до гармонії когнітивних конструкцій зовнішнього і внутрішнього світів [4]. Однією з таких конструкцій, на його думку, може бути аналіз і добір інформації, а також конфлікт після ухвалення рішення; вимушений вчинок, який сам суб'єкт не зміг би здійснити; незгоду із переконаннями соціальної групи

та неочікувані результати дій та їхні наслідки. Щойно теорія когнітивного дисонансу набула певного розголосу у наукових колах, Дж.Брем та А.Кохен здійснили спробу уточнення цієї концепції. Автори виокремили у прояві дисонансу два моменти: приписування собі причин виникнення дисонансу та соціально відкрите здійснення діяльності. Автори зазначають: «... ми вважаємо суб'єкта зобов'язаним, якщо він вирішив робити або не робити певну річ, якщо він обрав одну (або більше) альтернативу і тим самим відкинув одну (або більше) альтернативу, якщо він активно здійснює (або здійснив) цю поведінку» [3, р. 7]. Дещо пізніше Е.Аронсон вніс деякі поправки і звів дисонанс до особистісно значущих чинників. Дослідник пов'язував ці чинники зі стійкими очікуваннями, що відображаються на діяльності суб'єкта, коли діяльність входить у суперечність з уявленнями про себе, спотворюючи очікування [1]. Водночас Дж. Брем зазначав, що породженням когнітивного дисонансу є лише негативні відхилення від уявлень про себе. Автор представив дисонанс у вигляді певної мотивації страху перед соціумом [3].

Широка популярність у наукових колах цієї теорії послугувала стимулом до проведення досліджень дисонансу. Значна частина досліджень присвячена ситуативній зумовленості комунікативної та мовленнєвої діяльності завдяки раніше проведеним дослідженням під керівництвом К.Ховленда та І.Дженіса [5]. Екстраполяція цієї теорії на інші сфери досліджень пов'язана з експериментальними роботами Т.Лоуренса і Л.Фестінгера, а також публікаціями П.Зімбардо, що характеризують когнітивний контроль потреб [7]. Своєю чергою, експеримент, проведений Дж. Бремом створив підґрунтя для припущення, що основною умовою виникнення дисонансу є переживання особистої відповідальності за співіснування нестійких когнітивних структур [3].

Теоретичне обґрунтування когнітивного дисонансу стало підставою для переосмислення теорії підкріплення, що отримала широке визнання в американській соціальній психології, яка пояснює механізм поведінки. Достатній імпульс до вивчення цієї проблеми задала нейрокогнітивна психологія. Нині дослідження когнітивного

дисонансу у зарубіжній науці можна побачити як у психології, так і суміжних науках. Сучасні дослідження когнітивного дисонансу містять неоднозначні характеристики цього психологічного утворення. Більшою мірою відмінності виявляються у розумінні та інтерпретації когнітивної ситуації, а також стилі індивідуальності.

Теоретичний огляд наукової літератури з проблеми когнітивного дисонансу у межах історії розвитку цього проблемного поля дозволяє зробити висновок, що зазначений феномен розглядають найчастіше як внутрішньоособистісний конфлікт. Очевидно, це зумовлено ідентичною картиною психічного відображення суб'єктом об'єктивної реальності у ситуаціях невизначеності. На думку вищевказаних авторів, для внутрішньоособистісного конфлікту, як і для когнітивного дисонансу, характерним є прояв емоційних симптомокомплексів: психологічного дискомфорту, емоційного напруження, негативного переживання. Відомо також, що першопричиною виникнення цих феноменів є суперечності та неузгодженість у когнітивних конструкціях, що виражаються в установках, оцінках, думках, позиціях тощо. Ще одним чинником, що вказує на схожість цих психологічних утворень, є сфера їхньої реалізації, що охоплює ціннісно-смысловий і мотиваційно-потребностний простори особистості, де й відбувається протиборство різноспрямованих мотивів, ідеалів, цінностей, смислів і установок.

Внутрішньоособистісні конфлікти підрозділяють на кілька видів, до яких належить і когнітивний внутрішньоособистісний конфлікт, що, очевидно, найточніше відображає поняття когнітивного дисонансу в українській психології. Можливий також розгляд внутрішньоособистісного конфлікту у межах досліджень самосвідомості особистості. Так, деякі вчені наголошують на сутності внутрішньоособистісного конфлікту у розбіжності реального та ідеального Я, реальних можливостей і здібностей людини та вимог конкретної діяльності.

Теоретико-методологічне підґрунтя проблеми дослідження стратегій поведінки у ситуаціях когнітивного дисонансу як

наслідку негативного впливу медіаперцептивної комунікації становлять екзистенційний підхід, у контексті якого унікальність особистості є специфічною траєкторією самоздійснення суб'єкта; суб'єктно-діяльнісний підхід, що пояснює становлення та розвиток індивідуальних особливостей особистості у безпосередній навчальній і трудовій діяльності; теорії та концепції особистості, що розглядають передумови прояву поведінки особистості у соціальних ситуаціях з врахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників; сучасні підходи до вищої освіти, які регламентують освітній простір, що саморозвивається, активізує саморозкриття, самоактуалізацію та виражену навчально-пізнавальну мотивацію здобувачів.

Методи дослідження: тестування, опитування, експертна оцінка, математико-статистичний аналіз.

Результати і обговорення. Для виявлення стратегій поведінки у ситуаціях когнітивного дисонансу використано методику Д.Амірхан [2] «Індикатор копінг-стратегій», адаптовану Н.А. Сиротою і В.М. Ялтонським, а також опитувальник Д.У. Ханалієвої «Індивідуальні переваги патернів поведінки у ситуаціях когнітивного дисонансу». Для вивчення суб'єктних характеристик застосовано методику «Локус контролю» Дж. Роттера у модифікації О.Г. Ксенофонтової; методику діагностики самооцінки Дембо - Рубінштейн у модифікації А.М. Прихожан; методику Ч.Д. Спілбергера - Ю.Л. Ханіна «Шкала самооцінки рівня тривожності», експертну оцінку. Математико-статистичний аналіз містив методи описової статистики, кореляційний аналіз К.Пірсона, факторний аналіз. Статистичне опрацювання даних проводили з використанням програми «SPSS 19.0 for Windows».

Для встановлення стійких зв'язків між певною стратегією поведінки у ситуаціях когнітивного дисонансу та суб'єктними характеристиками використано кореляційний аналіз, що дозволив встановити ступінь залежності двох і більше перемінних. За допомогою факторного аналізу було виявлено структуру суб'єктної детермінованості вибору моделей поведінки у складних когнітивних ситуаціях як наслідку негативного впливу медіаперцептивної комунікації. У

дослідженні взяли участь студенти УДПУ ім. Павла Тичини (N=210) віком 18-25 років, з яких 78,6% - представники жіночої статі та 21,4% - чоловічої.

Занурення респондентів у ситуації когнітивного дисонансу здійснювалося під час навчальних занять. Як правило, когнітивний дисонанс виникав під час вивчення складного, нового матеріалу, що не вписується ні в усталену картину світу студента, ні в його систему освоєння знань рідною мовою, ні в культурні традиції. Процедура дослідження здійснювали таким чином: під час використання методики «Індивідуальні переваги патернів поведінки у ситуації когнітивного дисонансу» в обстежуваних було виявлено такі моделі поведінки: конструктивна, деструктивна та унікаюча. Після докладного опису типових патернів поведінки, для кожної моделі було проведено опитування професорсько-викладацького складу. Ознайомившись з описом моделей поведінки, вони за допомогою експертної оцінки визначали, яка з них є характерною для кожного респондента у ситуаціях когнітивного дисонансу. Аналіз отриманих результатів засвідчив, що у ситуаціях когнітивного дисонансу 47,1% респондентів використовують конструктивну модель поведінки, для якої характерна активна позиція. Результати методики Дж. Амірхана свідчать, що 81% респондентів у цій групі обирають як базову модель стратегію розв'язання проблем. Іншими словами, ці студенти використовують весь арсенал знань для розв'язання складної задачі, вдаються до пошуку додаткових знань, аналізують можливі варіанти розв'язання складної задачі, задіють додаткові ресурси та в окремих випадках звертаються за допомогою до експертів.

Протилежна, деструктивна, модель поведінки у ситуаціях когнітивного дисонансу виявлена експертами у 21% респондентів. Ці студенти не можуть використовувати власні знання і досвід для розв'язання конкретного завдання, не готові аналізувати й диференціювати наявну інформацію на предмет відповідності її проблемі. Вони схильні перекладати відповідальність на викладачів і зовнішні обставини за власну нездатність розв'язати навчальне завдання. Демонструють негативні емоції. При виконанні важкого

Питання психології

завдання зосереджені не на способах розв'язання, а на можливості отримати інформацію у готовому вигляді від будь-кого. Прагнуть усіма можливими способами вийти із важкої когнітивної ситуації, але не шукати адекватні методи та прийоми розв'язання проблеми. Результати методики Дж. Амірхана засвідчили, що 73,8% обстежуваних цієї групи у складних ситуаціях вдаються до стратегії пошуку соціальної підтримки, 17,1% схильні уникати важких ситуацій і 9,1% готові до розв'язання проблем.

У третій групі респондентів за даними експертів опинилися 29% студентів, у яких зафіксовано унікаючу стратегію поведінки. Ці респонденти прагнуть уникати суперечливих когнітивних ситуацій. Їхня модель поведінки зумовлена ігноруванням складних завдань. Опинившись у ситуаціях когнітивного дисонансу, вони усю

активність і знання спрямовують не на розв'язання проблеми, а на пошук аргументованого виправдання неможливості розв'язання поставленого перед ними завдання. Результати методики Дж. Амірхана засвідчили, що 95,2% цих студентів також обрали модель унікаючої поведінки у складних ситуаціях.

Для виявлення зв'язків між окремими характеристиками та висунення гіпотези про причинно-наслідкові залежності між різними змінними було використано кореляційний аналіз, який дозволив визначити кореляційні плеяди за участю зазначених характеристик, які доводять статистично достовірні зв'язки між суб'єктивними характеристиками (самооцінка, локус контролю, тривожність) і моделями поведінки у ситуаціях когнітивного дисонансу (табл. 1).

Таблиця 1

Кореляції суб'єктивних предикторів і моделей поведінки у ситуаціях когнітивного дисонансу, викликаних негативним впливом медіаперцептивної комунікації (N=210)

Сукупність особистісних перемінних	Моделі поведінки		
	Конструктивна (N=105)	Деструктивна (N=47)	Унікаюча (N=65)
Низький рівень тривожності	0,35***	0,07	0,10
Адекватна самооцінка	0,29**	0,08	0,05
Інтернальний локус контролю	0,41***	0,12	0,04
Помірований рівень тривожності	0,09	0,31*	0,12
Неадекватна завищена самооцінка	0,11	0,41**	0,06
Екстернальний локус контролю	0,03	0,38**	0,28*
Високий рівень тривожності	0,04	0,48***	0,44***
Неадекватна занижена самооцінка	0,10	0,06	0,53***

Примітка: кореляційний аналіз; p - рівень значущості: * - $p > 0,05$; ** - $p > 0,01$; *** - $p > 0,001$. Жирним шрифтом виокремлено статистично значущі зв'язки.

Результати кореляційного аналізу дозволили встановити певні взаємозв'язки між моделями поведінки у ситуаціях когнітивного дисонансу й окремими особистісними характеристиками, що є предикторами вибору цих моделей поведінки. Конструктивна модель поведінки статистично значущо пов'язана із низьким рівнем тривожності (0,35***), адекватною самооцінкою (0,29**) та інтернальним локусом контролю (0,41***), ці зв'язки мають позитивну модальність і високу залежність (від $p < 0,01$ до $p < 0,001$). Деструктивна модель поведінки має прямі кореляційні залежності з такими особистісними перемінними, як помірний (0,31) і високий (0,48) рівні тривожності (від

$p < 0,05$ до $p < 0,001$), неадекватно завищена самооцінка (0,41**) та екстернальний локус контролю (0,38**). Стратегія уникнення поведінки у ситуаціях когнітивного дисонансу демонструє позитивні та стійкі зв'язки з екстернальним локусом контролю (0,28*), високим рівнем тривожності (0,44***) і неадекватно заниженою самооцінкою (0,53***). Представлені кореляції показують достатню вибірковість і тісноту зв'язків між вибором моделі поведінки у складній когнітивній ситуації та особистісними характеристиками.

На наступному етапі дослідження для підтвердження гіпотези щодо співвідношення особистісних характеристик (самооцінки, локусу контролю та

тривожності) і вибору моделі поведінки у ситуації когнітивного дисонансу, спричиненою негативним впливом медіаперцептивної комунікації, було здійснено факторний аналіз, результати якого переконують у тому, що у ситуації когнітивного дисонансу вибір конструктивної моделі поведінки, який забезпечує продуктивну пізнавальну діяльність студентів, обумовлюється інтернальною саморегуляцією, адекватною самооцінкою, самооцінкою. Респонденти з цим набором особистісних характеристик виявляють високу пізнавальну активність при розв'язанні складних і неоднозначних когнітивних завдань. Зберігають емоційний спокій, розважливості і виражений самоконтроль. Орієнтуються виключно на власні можливості та здібності. Складні завдання, на думку експертів, їм радше подобаються, вони відчують емоційне піднесення. Під час взаємодії з іншими студентами під час діяльності демонструють доброзичливість, охоче допомагають іншим, причому самі практично не звертаються про допомогу до інших і не вимагають від викладача якихось додаткових інструкцій або пояснень щодо виконання завдань. За неможливості розв'язання важкого, проблемного завдання не відчують напруження, тривоги та будь-яких негативних емоційних реакцій. Завжди залишаються доброзичливими щодо викладачів та однокурсників. У рідкісних ситуаціях, коли не справляються із проблемним завданням, звертаються про додатковий час до викладача. Під час розв'язання когнітивної задачі ретельно аналізують можливі способи та прийоми її розв'язання. Неодноразово перевіряють ще раз правильність розв'язання і лише після цього здають роботу в остаточному варіанті викладачеві.

Висновки. Представлені результати переконливо свідчать про те, що вибір деструктивної моделі поведінки студентами у ситуаціях когнітивного дисонансу, спричинених негативним впливом медіаперцептивної комунікації, детермінований завищеною самооцінкою, екстернальною саморегуляцією та високою тривожністю. Пізнавальна активність цих респондентів спрямована не на розв'язання проблеми, а на отримання інформації у готовому вигляді. Ці обстежувані частіше за

інших використовують усілякі девайси та звичайні шпаргалки, з яких можна витягти необхідну інформацію для виконання завдання. Увага концентрується не на способах розв'язання проблеми, а на можливості отримання відповіді у готовому вигляді. У ситуаціях, коли немає можливості отримати таку інформацію для розв'язання складної когнітивної задачі, у респондентів цієї групи внутрішнє емоційне напруження трансформується в агресію щодо ситуації або оточення чи аутоагресію. Якщо когнітивна ситуація не розв'язується, посилюється емоційне напруження і проявляються негативні емоційні реакції у вигляді роздратування, невдоволення, відчаю, злості. В окремих випадках може демонструватися неприхована вербальна агресія щодо однокурсників, які не змогли або не захотіли надати допомогу у розв'язанні завдання. У деяких випадках такі студенти демонстративно відмовляються виконувати завдання, посилаючись на те, що їм забракло часу або ресурсів для підготовки.

Звернімося до даних факторного аналізу вибору студентами моделі унікальної поведінки у ситуаціях когнітивного дисонансу. До першого фактора зі значущими вагами увійшли такі суб'єктні предиктори, як неадекватно занижена самооцінка, високий рівень тривожності та адекватна самооцінка. Другий фактор представлений екстернальним локусом контролю і до третього фактора зі значущими вагами увійшов показник неадекватно-завищена самооцінка. Цей факторний конструкт свідчить про те, що у ситуаціях когнітивного дисонансу модель унікальної поведінки обирають найчастіше студенти із заниженою самооцінкою і високою тривожністю. Сукупність прояву цих предикторів у ситуаціях когнітивного дисонансу різко знижує пізнавальну активність і навчально-пізнавальну діяльність респондентів. Вони виявляють нездатність до виконання аналітичної діяльності та прояву креативності. Оскільки у таких ситуаціях студенти не можуть виконати завдання, то, як правило, посилаються на стомлення, нездужання, нестачу часу на підготовку, а також наводять інші причини, що пояснюють неможливість розв'язання поставленого перед ними когнітивного завдання.

Під час проведення дослідження встановлено залежність вибору моделей поведінки студентів у ситуаціях когнітивного дисонансу від таких суб'єктних характеристик, як самооцінка, рівень тривожності та локус контролю. Специфічне співвідношення зазначених характеристик зумовлює вибір певної моделі поведінки студентів у ситуаціях невизначеності. Послідовне емпіричне дослідження із математико-статистичним аналізом результатів стало підтвердженням припущення про те, що конструктивна, деструктивна та уникаюча моделі поведінки у ситуаціях когнітивного дисонансу є залежними перемінними стосовно стійких сформованих суб'єктних характеристик, самооцінки, рівня тривожності та локус контролю.

Емпіричні дані, що доводять залежність певних патернів поведінки у ситуаціях

когнітивного дисонансу, викликаних негативним впливом медіаперцептивної комунікації, від особистісних характеристик, можуть бути взяті за основу під час розроблення корекційно-розвивальних програм, спрямованих на формування конструктивних моделей поведінки у ситуаціях когнітивної невизначеності, викликаних негативним впливом медіаперцептивної комунікації, а також знайдуть застосування у консультативній практиці та професійному доборі. У цій роботі ситуації когнітивного дисонансу було змодельовано у межах навчальної діяльності, то ж видається доцільним здійснити перенесення таких ситуацій у реальні, професійно-службові умови, а також розширити репертуар суб'єктних характеристик, доповнивши їх такими якостями, як соціальний інтелект і стресостійкість особистості.

Список використаних джерел

1. Aronson, Elliot (1999) Dissonance, hypocrisy, and the self-concept. In *Cognitive dissonance: Progress on a pivotal theory in social psychology*. Edited by Eddie Harmon-Jones and Judson Mills, 103–126. Washington, DC: American Psychological Association.
2. Amirkhan, J. H. (1990) A factor analytically derived measure of coping: The Coping Strategy Indicator. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 59(5). P. 1066–1074. doi:10.1037/0022-3514.59.5.1066
3. Brehm, J. W., Cohen, A. R. (1962) *Explorations in cognitive dissonance*. N.Y.
4. Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University Press.
5. Hovland, C., Janis, I., & Kelley, H. (1953). *Communication and persuasion*. New Haven, GT: Yale University Press.
6. Janis, I. L. (1985). Sources of error in strategic decision making. In J.M. Pennings (Ed.). *ORGANIZATIONAL STRATEGY AND CHANGE*. San Francisco: Jossey-Bass.
7. Zimbardo, P. G. (1969) The cognitive control of motivation. Glenview. P. 902–922. doi:10.1111/j.2164-0947.1966.tb02395.x

Summary

*Safin O. Doctor of Psychological Sciences,
Full Professor, Head of the Department of Psychology,
Pavlo Tychyna State Pedagogical University*

MODELS OF STUDENT'S BEHAVIOR IN SITUATIONS OF COGNITIVE DISSONANCE AS A CONSEQUENCE OF THE NEGATIVE IMPACT OF MEDIA PERCEPTUAL COMMUNICATION

Introduction. *An analysis of modern research that actualizes the role of environmental factors in human life shows that such parameters as performance, adaptability, socialization, self-realization, etc. are mostly discussed. The issues that highlight the behavior of an individual in situations of cognitive dissonance mediated by the negative impact of media perceptual communication remain insufficiently researched, despite the fact that everyone faces such situations in the course of study and professional activities. This problem is especially important today, when one has to find the only right solution in a limited time interval with a shortage of necessary or contradictory information. Preferring a certain pattern of behavior in a difficult cognitive situation either provides a favorable solution to a complex and uncertain task, which, in turn, increases self-esteem and ensures the success of activities, or prevents the achievement of effectiveness in solving a cognitive task, creating emotional discomfort, reducing the level of aspirations and self-esteem.*

Purpose - *to empirically substantiate the subjective conditionality of the choice of students' behavioral patterns in situations of cognitive dissonance as a consequence of the negative impact of media perceptual communication.*

Methods - testing, surveys, expert evaluation, mathematical and statistical analysis.

Originality. The presented results convincingly demonstrate that the choice of a destructive model of behavior by students in situations of cognitive dissonance caused by the negative impact of media perceptual communication is determined by overestimated self-esteem, external self-regulation, and high anxiety. The cognitive activity of these respondents is not aimed at solving a problem, but at obtaining information in a ready-made form. These subjects are more likely than others to use all sorts of devices and ordinary cheat sheets from which they can extract the necessary information to complete a task. Their attention is focused not on how to solve the problem, but on the possibility of getting the answer in a ready-made form. In situations where it is not possible to obtain such information to solve a complex cognitive task, the internal emotional stress of respondents in this group is transformed into aggression towards the situation or others or auto-aggression. If the cognitive situation is not resolved, emotional tension increases and negative emotional reactions in the form of irritation, dissatisfaction, despair, and anger are manifested. In some cases, overt verbal aggression may be demonstrated against fellow students who were unable or unwilling to help with the task. In some cases, such students demonstratively refuse to complete the assignment, claiming that they did not have enough time or resources to prepare.

Conclusion. The study revealed the dependence of the choice of students' behavioral models in situations of cognitive dissonance on such subjective characteristics as self-esteem, anxiety level and locus of control. The specific ratio of these characteristics determines the choice of a certain model of student behavior in situations of uncertainty. A consistent empirical study with mathematical and statistical analysis of the results confirmed the assumption that constructive, destructive and avoidant behavioral patterns in situations of cognitive dissonance are dependent variables in relation to stable formed subjective characteristics, self-esteem, anxiety level and locus of control.

Empirical data proving the dependence of certain patterns of behavior in situations of cognitive dissonance caused by the negative impact of media perceptual communication on personal characteristics can be used as a basis for the development of correctional and developmental programs aimed at forming constructive behavioral patterns in situations of cognitive uncertainty caused by the negative impact of media perceptual communication, as well as find application in counseling practice and professional selection.

Keywords: behavioral patterns; cognitive dissonance; negative influence; media perceptual communication; behavioral strategy.

Received/Поступила: 02.09.23.

Смірнова Т. М. слухачка інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України
<https://orcid.org/0000-0002-9562-8604>

Осьодло В. І. доктор психологічних наук, професор, Національного університету оборони України
<https://orcid.org/0000-0003-2893-4721>

Чижевський С. О. аспірант Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України
<https://orcid.org/0000-0002-1996-4892>

ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ БОЙОВОГО СТРЕСУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ШЛЯХОМ ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО ВІДНОВЛЕННЯ

У статті розглянуто особливості психосоціального відновлення військовослужбовців після їх відведення з району активних бойових дій. Проаналізовано можливості комплексного підходу до надання психологічних та інших видів послуг військовослужбовцям та членам їх сімей у рамках пілотного проекту Міністерства оборони України та Міністерства соціальної політики України. Розглянуто важливість психосоціального відновлення для успішної реадaptaції сімей військовослужбовців. Апробовано програму комплексної психосоціальної підтримки військовослужбовців та проаналізовано її результати.

Зміст статті покликаний спонукати до створення та надання якісного пакету послуг психосоціального супроводу військовослужбовців і ветеранів на етапі виходу з районів ведення бойових дій. У статті надано рекомендації щодо підвищення ефективності психосоціальної підтримки та психологічної допомоги зазначеної категорії осіб.

Ключові слова: психосоціальна підтримка; психосоціальне відновлення; психологічна реабілітація; психологічна допомога, бойова травма; бойовий стрес; посттравматичний стресовий розлад.

Вступ. На другому році широкомасштабного збройного вторгнення російської федерації на територію України для української держави все більшої актуальності набуває завдання збереження людського ресурсу. За даними Міністерства охорони здоров'я України після закінчення війни близько 15 мільйонів українців потребуватимуть психологічної допомоги [1]. Ключовими завданнями на цей час є відновлення та адаптація військовослужбовців, ветеранів в умовах затяжної війни та надання їм психологічної допомоги відповідно до потреб.

За час широкомасштабної війни значно розширилися можливості психологічної допомоги для усіх верств населення. Так, зросла поінформованість суспільства про проблеми воєнного стресу. Всеукраїнська програма збереження ментального здоров'я, започаткована за ініціативи першої леді у 2022 році, сприяла посиленню співпраці між активними громадськими організаціями та розширенню спектру психологічних ініціатив[2]. Зокрема, у рамках цієї програми в вересні 2023 року презентовано модель Центру відновлення психічного здоров'я для постраждалих від війни на основі досвіду державного закладу “Центр

психічного здоров'я та реабілітації “Лісова поляна” Міністерства охорони здоров'я України”, де представлено ефективну та діючу модель надання послуг з відновлення психічного здоров'я. У цій моделі наголошено на мультимодальному, біопсихосоціальному та людиноорієнтованому підході до надання реабілітаційних послуг військовикам і ветеранам. Саме створення та впровадження комплексних пакетів психосоціальних послуг, у тому числі у Збройних Силах України, могло б посприяти кращому відновленню психоемоційного стану військовослужбовців, подоланню наслідків воєнної травматизації та налагодженню стосунків у сім'ях.

В умовах широкомасштабної війни російської федерації проти України, заходи відновлення боєздатності військових частин (підрозділів) здійснюється в обмежених умовах (у скорочені терміни) через характерні особливості війни: значна протяжність фронту, інтенсивність бойових дій, великі обсяги залучених ресурсів.

У таких умовах потрібно шукати оптимальні підходи до регулювання психоемоційного стану діючих військовослужбовців і членів їх сімей.

У роботі ми будемо розглядати психосоціальне відновлення переважно як заходи психосоціальної підтримки, спрямовані на поновлення ресурсів особистості та налагодження внутрішньосімейної взаємодії.

Мета статті полягає в пошуку ефективних підходів до подолання наслідків бойового стресу у військовослужбовців у сучасних умовах та визначенні особливостей психосоціального відновлення на прикладі пілотного проекту.

Теоретичне підґрунтя. Згідно із законодавством психологічна реабілітація військовослужбовців під час відновлення боєздатності військових частин чи підрозділів – комплекс психологічних заходів, спрямованих на збереження, відновлення та корекцію психофізіологічних і психічних функцій, оптимального рівня боєздатності військовослужбовців, які зазнали впливу психотравмивних чинників та постраждали внаслідок цього, а також створення сприятливих умов для подальшого успішного виконання ними службових обов'язків [3].

У чинному Положенні про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України виокремлено превентивну реабілітацію як систему заходів, спрямованих на відновлення резервів здоров'я практично здорового військовослужбовця до “безпечного” рівня з використанням немедикаментозних засобів та його психологічної пружності [3]. На нашу думку, такий вид реабілітації потрібно широко застосовувати в умовах сьогодення, щоб запобігти розвитку посттравматичних станів, пов'язаних із порушенням психічного здоров'я.

Сучасні бойові дії супроводжуються високим рівнем стресогенного впливу на психіку військовослужбовців, що визначається силою та тривалістю стресорів, особливостями психіки військовослужбовця, його стійкістю до негативного впливу. Дослідники окремо виділяють перелік як негативних, так і позитивних наслідків впливу екстремального стресу та психотравми на психіку і поведінку військовослужбовців, які можуть зникати чи посилюватися [4]. На підставі положень про бойовий стрес відомо, що його значна тривалість і висока інтенсивність призводять до дистресу, після

чого виникають стани виснаження чи бойової втоми [5].

Російсько-українська війна не має аналогів за масштабами і специфікою бойових дій серед війн останніх десятиліть. Попри значний технологічний та цивілізаційний розвиток, розвиток міжнародного права у цій війні ми спостерігаємо найгірші прояви антигуманності ворога, порушення правових та моральних норм, гібридні, інформаційні впливи, терористичні атаки. За таких умов психіка військовослужбовця зазнає впливу політравматизації. Важливо надавати психологічну допомогу та підтримку на ранніх етапах впливу бойового травмування, таким чином попереджаючи розвиток посттравматичних наслідків.

Бойова психологічна травматизація є головним внутрішнім бар'єром в адаптації військовослужбовців до умов мирного життя. Після повернення в мирну обстановку, у відпустку комбатант переживає новий стрес, пов'язаний адаптацією до умов цивільного середовища. Слід зауважити, що адаптацію проходить і його родина. Травматичний досвід, накопичений у психіці комбатанта, тривалий час утримує його у стані внутрішньої війни. Як наслідок, на первинний стрес, отриманий під час виконання службових чи бойових завдань, накладається вторинний, який виник після повернення додому. Цей процес стає вихідною умовою для пошуку шляхів комплексного психосоціального відновлення військовослужбовців – учасників бойових дій [6].

Проблему бойової психотравми та її наслідків активно почали вивчати у ХХ сторіччі, епісі найбільш масштабних світових воїн. Зокрема, це стосується робіт іноземних дослідників С. Levy, P. S. Bourne, V. Frankl, Ch. Figley, M. Horowitz, L. Bartemeor, R. Bryant, R. Ursano, B. Van Der Kolk, J. German, R. Tedeschi та L. Calhoun (щодо посттравматичного зростання), J. Shay, Litz (щодо морального травмування) У контексті російсько-української війни, починаючи з 2014 року, цю проблему досліджують Т. Титаренко, В. Осьодло, О. Хміляр, О. Кокун, В. Стасюк, О. Тімченко, Ю. Широбоков та інші.

Психічна травма виникає внаслідок впливу на психіку людини життєвої події або ситуації, яка виходить за рамки звичайного досвіду, пов'язана із загрозою

життя, раптовістю, небезпекою і призводить до глибокого психологічного переживання. Її виникнення вважають наслідком незавершеності інстинктивної реакції організму на травматичну подію. Таким чином, психічну травму можна порівняти з фізичною раною, яка за відсутності лікування спричинить або загострення стану і відповідні наслідки, або природне чи спонтанне одужання [7].

Природа психотравми дуальна: спочатку її вплив може обмежувати здатність людини жити, радіти, мріяти, будувати плани. Також її могутня сила може спонукати до трансформацій та зміцнення особистості. Цей вплив дослідники описують як феномен посттравматичного зростання. Травма, руйнуючи старі, здатна створювати нові стратегії дій, цінності, особистісні конструкти. R. Tedeschi у своїх дослідженнях зазначав, що на шляху до посттравматичного зростання людина, яка пережила психотравматичну подію, витримує певну психологічну боротьбу через свою вразливість, і це посилює віру людини у себе, у свою здатність вижити, перемогти, змінює її погляди на світ, стосунки з оточенням.

З іншого боку, сприятливе соціальне середовище та підтримка посилюють позитивну адаптацію особистості, сприяють посттравматичному зростанню ветеранів, що дослідили іноземні та вітчизняні науковці [8]. У своїй роботі ми будемо спиратися на цей потужний орієнтир.

Вторинна травматизація стосується випадків, коли травма транслюється в міжособистісному спілкуванні, може передаватися через переповідання історій й відображатися на стосунках. В умовах затяжної війни, складнощів із наданням відпусток військовослужбовцям-комбатантам, можливе виникнення вторинної психотравматизації у самих підрозділах, що посилюватиме первинну. Таким чином, тривалий надмірний бойовий стрес може спричиняти посилення симптоматики стресових розладів.

У дослідженнях про вплив тривалого воєнного стресу на населення України зазначено, що затяжна війна, постійна небезпека можуть спричинити хроніфікацію значного інтенсивного воєнного стресу та викликати безперервний травматичний розлад (Maercker & Augsburger, 2019). Визначену симптоматику в умовах діючої загрози не варто розцінювати лише як

посттравматичну, а швидше як комплексну [9]. Вже нині можемо спостерігати негативні копінг-стратегії у поведінці, ускладнене горювання, зміни самооцінки серед військовиків, що загалом знижують загальні показники психологічної стійкості. Так, дослідник R. Pender Baum стверджує, що слід обов'язково відстежувати ознаки вторинної травматизації, адже це явище досить поширене та може глибоко впливати на інших військовослужбовців.

З іншого боку, деякі дослідники виокремлюють моральну травму як важкий досвід негативної моральної оцінки своєї поведінки або поведінки інших людей, що призводить до когнітивного дисонансу, знецінювання досвіду, втрати важливих соціальних зв'язків, появи почуття провини. Це нове явище описує зміну переконань та цінностей під впливом складних життєвих обставин, зокрема війни. У дослідженнях доведено, що моральна травма посилює симптоми посттравматичного стресового розладу, а також посткомунічну симптоматику у ветеранів [10].

Іншим концептуальним положенням нашої роботи є важливість психосоціальної підтримки військовослужбовців у сприятливому соціальному середовищі, що зберігає та посилює ідентичність військовослужбовця як чоловіка, батька, члена громади чи суспільства. Поряд з індивідуальною ідентичністю дослідники виділяють колективну ідентичність. Ідентичність поєднує Я-концепцію, вплив культурних елементів і те, як особистість сприймає соціум [11]. Для діючих військовослужбовців провідною і ресурсною є ідентичність воїна та захисника. Важливо посилювати також інші види ідентичності військовослужбовців: чоловіка, батька, громадського активіста тощо.

У багатьох країнах НАТО діють комплексні програми підтримки ветеранів та членів їх сімей, які активно протидіють зростанню психотравматизації у суспільстві та які можемо взяти за приклад (Хорватія, Великобританія). Такі програми, як Battle Mind, що проводиться у збройних силах США, засвідчили свою високу ефективність, участь у них приймають і сім'ї військовослужбовців. Також іноземний досвід визначає першість стосунків, сімейних тем серед психологічної проблематики військовослужбовців, які

перебувають у місіях (за даними місії “Тракська свобода”) [12].

Українська дослідниця Н. Дідик (2019) приділила увагу вивченню психологічної стійкості членів сімей військовослужбовців на етапах підготовки до проходження військової служби (призову, укладання контракту), у системі заходів бойового злагодження підрозділів та підготовки до циклу розгортання, а також на етапі відновлення боєздатності і повернення додому [13].

Ще одним прикладом для втілення мети проєктів також стали програми, які проводяться у збройних силах США, наприклад Army Soldier and Family Readiness Groups (SFRG), завданнями яких є формування сімейної готовності до викликів, пов'язаних з військовою службою та участю у бойових діях. Такі програми ґрунтуються на психосоціальній підтримці громад та середовища.

Командотворення армійської родини США (далі – Army Family Team Building – AFTB) спрямоване на формування армійської сім'ї, а також саморозвиток лідерських компетенцій, базових армійських знань і спеціалізовану підготовку, яка підвищує особистий і професійний потенціал як військовослужбовця, так і членів його сім'ї. Ця програма включає:

рівень I – військові знання (K) – навчальний модуль з базовою інформацією про військове формування (ознайомлення з армійським побутом, щоденними викликами, розшифровка загальновійськових абревіатур, використання ресурсів громади, удосконалення фінансової обізнаності, ознайомлення з наслідками впливу завдань служби на повсякденне життя);

рівень II – особистісний розвиток і стійкість (G) – навчальний модуль із тренування навичок особистісного зростання (ознайомлення з можливостями удосконалення особистих відносин, вдосконалення навичок спілкування та управління стресом, ознайомлення з порядком формування та розвитку команди, способами вирішення проблем і врегулювання особистих конфліктів, ознайомлення з армійськими традиціями, звичаями, нормами етики та ввічливості, протоколами);

рівень III – модуль розвитку лідерства (L) – навчальний модуль з формування компетенцій вибудовування кар'єри в армії

та цивільному житті, опанування лідерських навичок та ефективних методів спілкування і наставництва в разі переходу на керівні посади (ознайомлення з різними стилями лідерства, рекомендаціями щодо проведення ефективної службової наради, зустрічі, керування груповими конфліктами, правила тренування та наставництва інших).

Тренінги за прикладом AFTB дають змогу удосконалити особисту готовність і готовність сім'ї до викликів, підвищити загальну готовність армії та допомогти військовослужбовцям та членам їх сімей адаптуватися до змін [14].

Отже, однією з дієвих стратегій є надання вчасної психосоціальної підтримки та допомоги превентивного спрямування військовослужбовцям (перед їх поверненням до умов цивільного життя) та членам їхніх сімей, сприяння їх переключенню, сімейній інтеграції, запобігання вторинній травматизації та негативним посттравматичним наслідкам. Психосоціальне відновлення має за мету посилення внутрішнього ресурсу комбатанта, адже війна ще триває. Ці завдання потрібно поступово реалізовувати у системі послідовних заходів.

Із практичного досвіду роботи військових психологів під час широкомасштабної війни відомо, що психологічний супровід з метою відновлення ресурсів особистості є найефективнішим у місцях відведення, більш безпечних для досягнення ефекту переключення психіки військовослужбовців. У країнах-членах НАТО аналогом відповідних програм перезавантаження є програми з контролю бойовим (оперативним) стресом (COSC бригади збройних сил США), до прикладу програма “Cobra” тривалістю 5-7 днів [6].

Згідно з багатьма дослідженнями сприятливим є саме формат сімейного відновлення разом з відповідними заходами психосоціального супроводу, адже згуртована сім'я є одним з потужних чинників збереження психічного здоров'я особистості, формування досвіду прийняття в соціумі, повернення до безпечного середовища на протигагу небезпечному. І навпаки, негативне сприйняття оточенням, недооцінювання, відсутність розуміння в соціальному просторі є чинниками поглиблення психотравматизації [4].

Методи дослідження. Для пошуку нових дієвих підходів, спрямованих на

подолання наслідків бойового стресу у військовослужбовців застосовано аналіз, узагальнення наукових праць та підходів, психологічне тестування (методики Багаторівневий особистісний опитувальник “Адаптивність-200”, Міссісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій, опитувальник самооцінки стану), анкетування, усні опитування військовослужбовців та членів сімей, емпіричний опис та математичний обрахунок даних, отриманих в ході практичної реалізації пілотних проєктів психосоціальної підтримки.

Результати і обговорення. У березні та серпні 2023 року на базі лікувально-оздоровчих закладів було організовано та проведено комплекс заходів із психосоціального відновлення військовослужбовців та членів їхніх сімей. Всього було залучено 121 особу, із них: 50 військовослужбовців і 71 члена їхніх сімей (із них – 31 дитину). Комплекс заходів передбачав організацію комфортних побутових умов та харчування, надання психологічних та медичних послуг (24/7), інших реабілітаційних та відновних послуг, в ході чого було апробовано типову програму психосоціального відновлення військовослужбовців та членів їхніх сімей (на 7–10 днів).

Метою психосоціального відновлення учасників було забезпечення оптимального співвідношення відпочинкових та психосоціальних заходів. Деякі військовослужбовці прибули відразу із фронту, тому у разі потреби відреагування їх досвіду цивільні та військові психологи надавали індивідуальну психологічну допомогу.

Групову психологічну роботу як форму психологічної допомоги проводили щоденно до обіднього часу протягом 1,5–3 годин (заходи з арттерапії, тілесної терапії, майндфулнес та ресурсні техніки). Групові психологічні заходи мали на меті передусім налагодження стосунків та спілкування у парі, прояснення цінностей та посилення індивідуальних і сімейних ресурсів. Плавна та поступова реалізація заходів програми сприяла кращій інтеграції нового досвіду взаємодії у парі та в групі.

“Солідарність групи є найсильнішою протиотрутою для травм”, вважає Джудіт Герман, відома травмотерапевтка. Сигналом про успішне завершення заходів стали самостійно організовані групами спільні

сімейні вечері, творчі заходи. Загалом цей процес відображав важливість спільноти та комунікації, дружнього соціального зв'язку для успішного відновлення.

Надалі реалізовувати заходи психосоціального відновлення сімей військовослужбовців було запропоновано на етапі відведення військових підрозділів з зони активних бойових дій. На основі відгуків фахівців робочих груп надано пропозиції з подальшого удосконалення програми заходів: про важливість прибуття військовослужбовців до закладів відновлення після проведення з ними заходів декомпресії, оскільки деяким з них було складно переключитися з активного бойового стану, забезпечення участі у заходах військовослужбовців однієї військової частини, вирішення проблемного питання щодо відрядження чи відпустки дружин, які працюють, у короткі строки.

За нашими спостереженнями, краще процес відновлення відбувався у сім'ях, які прибули у повному складі, контакт батьків із своїми дітьми був теплим, близьким, посилював їх особисті цінності та сенси, тому важливо до участі в таких заходах долучати дітей, а також забезпечити дітям щоденні анімаційні послуги, заняття. Щоденний вечірній тренінг з біосугестивної терапії мали змогу відвідати діти, такий позитивний спільний досвід посилював ефект відновлення у парах. Важливо було дотриматися принципу залучення лише тих сімейних пар, які перебувають у стабільних відносинах (шлюб, цивільний шлюб, наявність дітей), виключити осіб з психопатологіями, залежностями, хворобами, які впливають на фізичний, психоемоційний стан. У цілому це завдання було виконано успішно.

Родини, які мали членів сім'ї з особливими потребами, отримували за їх запитом психологічні та соціальні послуги індивідуально. Учасники без пари були залучені разом з усіма і виконували за допомогою тренерів навчальні вправи. Таким чином, жоден учасник групи, який мав бажання долучитися до участі, не залишився поза увагою членів робочої групи, що посилювало загальний ефект відновлення у групах. Гарні відгуки отримав концерт, присвячений захисникам, та організований представниками робочої групи.

На успішність перебігу відновлення істотно впливало ставлення постійного

Питання психології

персоналу закладу до військовослужбовців та членів їхніх сімей. Комунікація в цілому була успішною, однак на майбутнє рекомендовано перед новими заїздами, проводити тренінгові заняття для цивільного персоналу баз відновлення щодо особливостей комунікації з військовослужбовцями і ветеранами.

За результатами зазначених заходів були проведені завершальні опитування учасників пілотних програм відновлення.

Середній показник відвідування серед дорослих учасників першого заїзду становив 73% [рис.1]. Під час наступного заїзду (серпень), показник відвідування групових заходів досягнув – 95-100%.

Рис 1. Активність учасників програми у заходах першого заїзду (%)

Військовослужбовці критичніше, ніж їхні дружини оцінили рівень наданих послуг (середня оцінка 4,1 проти 4,5 за базу 1 та 4,8 проти 4,7 за базу 2). Відгуки про роботу команди фахівців показали позитивне сприйняття учасниками, а серед недоліків названо термін проведення заходів (замалий), побутові умови, частково рівень

медичних послуг. Важливими для опитаних були саме комфортні умови перебування для їхніх родин, харчування, вчасне повідомлення військовослужбовців та членів їх сімей щодо відряджень. Під час наступного заїзду ці недоліки були втрачені та відкореговані [рис.2].

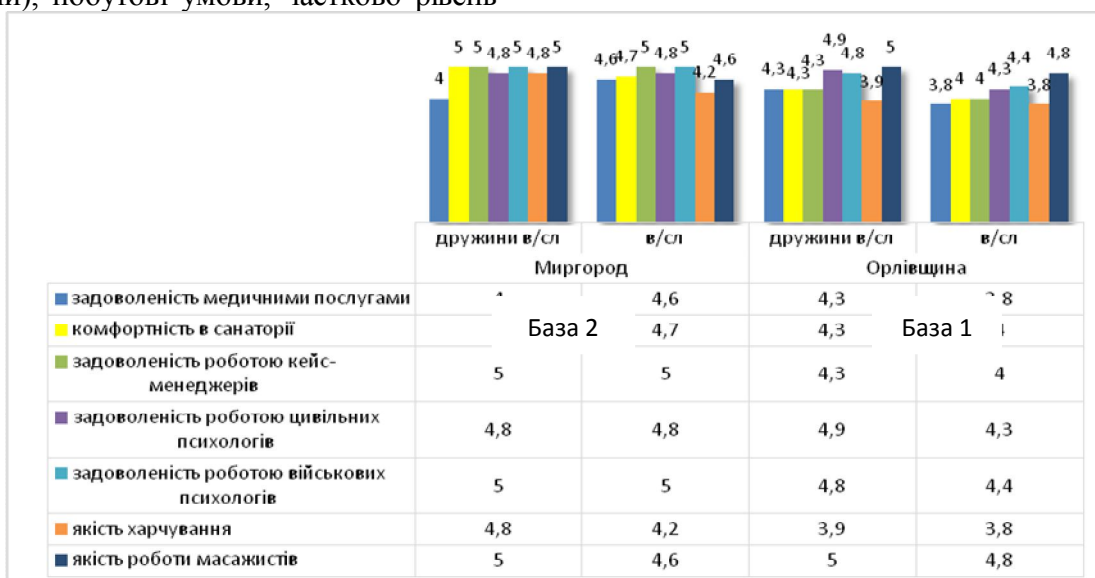

Рис 2. Оцінки від учасників програми (середній бал за 5-ти бальною шкалою)

Також, за результатами першого заїзду (березень), з військовослужбовцями в перший та останні дні заходів були проведені психологічні тестування та анкетування. За первинними даними. За первинними даними, у 2 з 32 військовослужбовців (першого заїзду) спостерігалися прояви дезадаптації, порушення поведінкової регуляції, втрата

комунікаційного потенціалу (методика Багаторівневий особистісний опитувальник “Адаптивність-200”), за результатами опитувальника “Міссісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій” у 10 з 32 військовослужбовців спостерігалися значні посттравматичні симптоми (показник вище 77), що становило 31 % вибірки. Зазначимо, що такий стан можна трактувати як стан

Питання психології

постійної бойової готовності та хронічного стресу через чинники тривалості та інтенсивності бойових дій. Незавершеність війни, різке виведення військовослужбовців з району ведення активних бойових дій, очікування швидкого повернення у бойові умови можуть посилювати виявлену симптоматику. Самооцінка психологічного стану, проведена в останній день заїзду, показала переважання в учасників програми позитивних емоцій над негативними, крім двох військовослужбовців з вибірки, що в

цілому вказує на успіх програми. З цими військовослужбовцями була проведена додаткова психологічна робота.

Загальну оцінку програми визначено за результатами анкетування. Можемо констатувати високий рівень задоволеності учасників програмою відновлення, рівнем надання психологічних послуг. Лише у 2 військовослужбовці вибірки середні оцінки були нижчі за 6,8 бали за 10-бальною шкалою [рис.3].

	Важливість та необхідність для учасників програма відновлення	Задоволеність учасниками заходами медичного відновлення	Задоволеність учасниками заходами психологічного відновлення	Оцінка насиченості програми відновлення	Послідовність та логічність заходів програми	Порекомендували б проходження заходів відновлення побратимам	Комфортність під час перебування на базі відновлення №1	Оцінка впливу проведених медичних на психологічних заходів на стан здоров'я	Задоволеність роботою медичних працівників	Задоволеність роботою психологів
Середнє значення (від 0 до 10)	8,16	7,96	8,48	7,76	7,56	8,16	7,96	7,88	7,96	8,69

Рис. 3. Середні результати оцінювання успішності програми учасниками першого заїзду

Позитивно відзначено роботу двох груп психологів (цивільних та військових), що дало змогу реалізувати комплексний підхід, а військовослужбовцям – обирати, до членів якої команди звернутися. Також мали попит послуги психіатра, який надавав індивідуальні та групові інформаційні послуги. Затребуваною виявилася робота соціальних працівників, фахівців Міністерства соціальної політики України, які всіляко сприяли вирішенню соціально-правових проблемних питань. Це створило певний синергетичний ефект взаємодії у команді і стало одним із ключових чинників позитивного оцінювання результатів.

До програми відновлення були включені додаткові заходи, схвалені учасниками, тому ми пропонуємо їх впроваджувати під час наступних заїздів:

інформаційна година з питань соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей (2 год) – проведена представниками Департаменту соціального забезпечення Міністерства оборони України для надання відповідей на запити щодо порядку отримання статусу учасника бойових дій, надання відпусток, виплат;

екскурсійна програма (2 год) – відвідування садиби та ферми родини Б., яка з 2014 року переселилася із тимчасово

окупованого Луганська і створила власне фермерське господарство. У ході оглядової екскурсії по господарству учасники програми мали змогу спілкуватися про можливості власного бізнесу. Встановлено, що сім'ї військовослужбовців не в повному обсязі обізнані із державними та громадськими ініціативами, спрямованими на розвиток ветеранського бізнесу, що потребує додаткових роз'яснень;

групові заходи із дітьми військовослужбовців (2–4 год щоденно) – проведені командою соціальних педагогів, дитячих психологів та отримали схвалені відгуки дітьми та батьками. Заходи відбувалися на спортивних майданчиках, анімаційних кімнатах, у басейні, приміщеннях для групової роботи в години групових заходів із батьками та отримання медичних послуг на території баз відновлення.

Висновки. У статті встановлено важливість подальших досліджень проявів психологічної травматизації у військовослужбовців – учасників бойових дій з огляду на особливості і труднощі сучасної війни. З'ясовано особливості проявів бойового стресу у військовослужбовців на етапі виходу з

району бойових дій, особливості від реагування та взаємодії у родинях.

Визначено важливість комплексної психосоціальної підтримки та програм відновлення військовослужбовців, у тому числі із залученням членів їх сімей. Під час проведення пілотних проєктів було апробовано та вдосконалено програму психосоціального відновлення, яка включала комплекс заходів та послуг, що враховували потреби військовослужбовців та членів їх сімей. Успіх програми серед учасників був забезпечений добром професійної команди фахівців, якісним наданням послуг та індивідуальним мультимодальним підходом у роботі.

За результатами опитувань виявлено високий рівень оцінювання якості наданих послуг, у тому числі і психологічних. Запропоновані психологічні послуги відповідали запитам, містили достатню кількість необхідної інформації, нормалізували реакції у парах при довготривалій розлуці, сприяли поновленню близькості та довіри у взаєминах. Визначено потребу у розширенні переліку надання соціально-інформаційних послуг.

Перевагою програми відновлення став реалізований комплексний людиноорієнтований підхід у наданні психосоціальних послуг, який ґрунтувався на залученні та розвитку сімейних ресурсів, плеканні стійкості та цінностей особистості в обмежених умовах.

Перспективи подальших досліджень.

За результатами проведеного аналізу доцільно продовжити пошуки дієвої моделі психологічного забезпечення, первинними

етапами реалізації якої запропонувати якісний професійно-психологічний відбір кандидатів на військову службу, проходження комплексу бойової та психологічної підготовки, безперервний моніторинг психоемоційного стану військовослужбовців та оцінювання психологічних потреб підрозділів (за прикладом країн-партнерів НАТО), що ймовірно знизить психотравмувальні ризики для військовослужбовців. Однак, у теперішніх умовах бойових дій заходи психологічної реабілітації, психосоціального відновлення мають велику затребуваність та ефективність щодо профілактики психотравмування.

З огляду на важливість соціального оточення, родини, цілощупу силу людських стосунків, спираючись на позитивний ефект проєкту, доречно продовжити дослідження ефективності та надалі реалізовувати подібні програми як варіант надання військовослужбовцям (у перспективі – ветеранам) та їхнім сім'ям комплексних психосоціальних послуг з відновлення.

В умовах широкомасштабної війни та значних втрат існує потреба в подальшому розвитку та поширенні проєктів психосоціального відновлення військовослужбовців і членів їхніх сімей, впровадженні програми відновлення на постійній основі, розробці чітких критеріїв відбору членів команд, учасників, вдосконаленні баз відновлення та підготовці їх персоналу, доповненні таких програм заходами соціального та інформаційного супроводу.

Список використаних джерел:

1. Після війни психологічна підтримка може знадобитися близько 15 млн. українців, В.Ляшко. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3679481-pisla-vijni-psihiologicna-pidtrimka-moze-znabitisa-blizko-15-miljonam-ukrainciv-lasko.html>
2. Всеукраїнська програма збереження ментального здоров'я за ініціативою Олени Зеленської. URL: <https://www.howareu.com/>
3. Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: наказ Міністерства оборони України від 09.12.2015 №702 (зі змінами).
4. Василенко С.В., Грилюк С.М., Грунтковський О.Л., Мозальов В.Є., Корольчук М.С., Стасюк В.В. та ін (2021) Психологічна допомога військовослужбовцям : навчально-методичний посібник. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського.
5. Осьодло В. І., Хміляр О. Ф., Корольчук М. С. та ін. (2015) Прикладні аспекти військової психології: навчальний посібник. Київ, НУОУ ім. Івана Черняхівського.
6. Чижевський С., Колесніченко О., Бондаренко О. (2022) Актуальні проблеми розвитку системи психологічної реабілітації військовослужбовців - учасників бойових дій. Честь і закон. 81(2). 139–149.

7. Hobfoll, S.E., P. Watson, C.C. Bell, R.A. Bryant, M.J. Brymer, M.J. Friedman, M. Friedman et al. (2007) Five Essential Elements of Immediate and Mid-Term Mass Trauma Intervention: Empirical Evidence. *Psychiatry* 70 (4). 283– 315.
8. Осодло В.І., Зубовський Д.С. (2017) Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій: сучасний стан та перспективи. *Український психологічний журнал*. 1. 63-79.
9. Levin, Y., Ben-Ezra, M., Hamama-Raz, Y., Maercker, A., Goodwin, R., Leshem, E., & Bachem, R. (2023). The Ukraine–Russia war: A symptoms network of complex posttraumatic stress disorder during continuous traumatic stress. *Psychological trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. URL: <https://doi.org/10.1037/tra0001522>
10. Kinney, Adam R., Gerber, Holly R., Hostetter, Trisha A., Brenner, Lisa A., Forster, Jeri E., Stephenson, Ryan O. (2023) *Morally injurious combat events as an indirect risk factor for postconcussive symptoms among veterans: The mediating role of posttraumatic stress*. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 15(1), p.144–152. URL: <https://doi.org/10.1037/tra0001213>
11. Артеменко А., Батаєва К. (2022) Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС: монографія. Харків, ХГУ “НУА”.
12. Агаєв Н.А., Дикун В.Г., Стасюк В.В. (2020) Особливості організації морально-психологічного супроводу в арміях зарубіжних країн: навчальний посібник. Київ, НДЦ ГП ЗС України.
13. Лідик Н. (2019). Система роботи із сім'ями військовослужбовців: порівняльний аналіз досвіду США, Канади, Великої Британії. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 44(47), с. 37-51.
14. Army Family Team Building. U.S. Army Family and Morale Welfare and Recreation URL: <https://www.armymwr.com/programs-and-services/personal-assistance/army-family-team-building/>

References

1. Pislia viiny psykholohichna pidtrymka mozhe znadobytysia blyzko 15 mln. ukraintsiiv, V.Liashko. [About 15 million Ukrainians may need psychological support after the war, V. Lyashko] URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3679481-pisla-vijni-psiologicna-pidtrimka-moze-znadobitisa-blizko-15-miljonam-ukrainciv-lasko.html> (in Ukrainian)
2. Vseukrainska prohrama zberezhenntia mentalnoho zdorovia za initsiatyvoiu Oleny Zelenskoï [All-Ukrainian mental health preservation program at the initiative of Olena Zelenska]. URL: <https://www.howareu.com/> (in Ukrainian)
3. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro psykholohichnu reabilitatsiiu viiskovosluzhbovtiv Zbroinykh Syl Ukrainy ta Derzhavnoi spetsialnoi sluzhby transportu, yaki braly uchast v antyterrorystychnii operatsii, zdiisniuvaly zakhody iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoï ahresii Rosiiskoi Federatsii u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh chy vykonuvaly sluzhbovi (boiovi) zavdannia v ekstremalnykh umovakh: nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 09.12.2015 №702 (zi zminamy). [On the approval of the Regulation on the psychological rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and the State Special Transport Service who participated in an anti-terrorist operation, carried out measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation in the Donetsk and Luhansk regions, or performed official (combat) tasks in extreme conditions: order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 09.12.2015 No. 702 (as amended)]. (in Ukrainian)
4. Vasylenko S.V., Hrylyuk S.M., Gruntkovskiy O.L., Mozalyov V.E., Korolchuk M.S., Stasyuk V.V. and others (2021) *Psykholohichna dopomoha viiskovosluzhbovtiam : navchalno-metodychnyi posibnyk* [Psychological assistance to military personnel: educational and methodological manual] Kyiv, NUOU named after Ivan Chernyakhovskiy. (in Ukrainian)
5. Osodlo V. I., Khmilyar O. F., Korolchuk M. S. and others. (2015) *Prykladni aspekty viiskovoi psykholohii: navchalnyi posibnyk* [Applied aspects of military psychology: a study guide] Kyiv, NUOU named after Ivan Chernyakhovskiy. (in Ukrainian)
6. Chyzhevsky S., Kolesnichenko O., Bondarenko O. (2022) Aktualni problemy rozvytku systemy psykholohichnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtiv – uchasnykiv boiovykh dii. [Actual problems of the development of the system of psychological rehabilitation of military personnel – participants in hostilities]. *Honor and law*. Vol.81, No.2. P.139–149.
7. Hobfoll, S.E., P. Watson, C.C. Bell, R.A. Bryant, M.J. Brymer, M.J. Friedman, M. Friedman et al. Five Essential Elements of Immediate and Mid-Term Mass Trauma Intervention: Empirical Evidence (2007). *Psychiatry*, 70 (4). P. 283– 315.
8. Osodlo V.I., Zubovskiy D.S. (2017) Posttravmatychnе zrostannia osobystosti uchasnykiv boiovykh dii: suchasnyi stan ta perspektyvy. [Post-traumatic personality growth of combatants: current state and prospects] / *Ukrainian Psychological Journal*. 1, p. 63-79.
9. Levin, Y., Ben-Ezra, M., Hamama-Raz, Y., Maercker, A., Goodwin, R., Leshem, E., & Bachem, R. (2023). The Ukraine–Russia war: A symptoms network of complex posttraumatic stress disorder during continuous traumatic stress. *Psychological trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. URL: <https://doi.org/10.1037/tra0001522>
10. Kinney, Adam R., Gerber, Holly R., Hostetter, Trisha A., Brenner, Lisa A., Forster, Jeri E., Stephenson, Ryan O. (2023) *Morally injurious combat events as an indirect risk factor for postconcussive*

symptoms among veterans: The mediating role of posttraumatic stress. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 15(1), p. 144–152. URL: <https://doi.org/10.1037/tra0001213>

11. Artemenko A., Bataeva K. (2022) *Militarna identychnist ta sotsialna adaptatsiia veteraniv ATO/OOS: monohrafiia* [Military identity and social adaptation of veterans of the ATO/OOS: monograph]. Kharkiv, KhSU NUA. (in Ukrainian)

12. Agaev N.A., Dykun V.G., Stasyuk V.V. (2020) *Osoblyvosti orhanizatsii moralno-psykholohichnoho suprovodu v armiakh zarubizhnykh krain: navchalnyi posibnyk*. [Features of the organization of moral and psychological support in the armies of foreign countries: educational manual]. Kyiv, NDC of the State Department of the Armed Forces of Ukraine. (in Ukrainian)

13. Didyk, N. (2019). *Systema roboty iz simiamy viiskovosluzhbovtziv: porivnialnyi analiz dosvidu SShA, Kanady, Velykoi Brytanii* [The system of working with families of military personnel: a comparative analysis of the experience of the USA, Canada, and Great Britain]. *Scientific studies in social and political psychology*, 44(47), p.37-51. (in Ukrainian)

14. *Army Family Team Building*. U.S. Army Family and Morale Welfare and Recreation URL: <https://www.armymwr.com/programs-and-services/personal-assistance/army-family-team-building>.

Summary

Smirnova T. M. student-officer of the Institute of Strategic Communications of the National Defense University of Ukraine

Osodlo V. I. Doctor of psychological sciences, professor National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi

Chyzhevskiy S. O. graduate student of the Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

OVERCOMING THE CONSEQUENCES OF COMBAT STRESS IN MILITARY - PARTICIPANTS IN COMBAT ACTIONS BY PSYCHOSOCIAL RECOVERY

Introduction. *In the second year of the large-scale armed invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the task of preserving human resources is becoming more and more urgent for the Ukrainian state. According to the Ministry of Health of Ukraine, after the end of the war, about 15 million Ukrainians will need psychological help. The main tasks at this time are the recovery and adaptation of military and veterans in the conditions of a protracted war and providing them with psychological assistance in accordance with their needs.*

Purpose. *Search for effective approaches to overcome the consequences of combat stress in military personnel in modern conditions and determine the features of psychosocial recovery.*

Methods. *In order to find new effective approaches aimed at overcoming the consequences of combat stress in servicemen, analysis, generalization of scientific works and approaches, psychological testing, questionnaires of servicemen and family members, empirical description and mathematical calculation of data obtained during psychosocial support projects were used.*

Originality. *In the conditions of the large-scale war of the Russian Federation against Ukraine, measures to restore the combat capability of military units (units) are implemented in limited conditions (in abbreviated terms) due to the characteristic features of the war: a significant length of the front, the intensity of hostilities, and a large amount of involved resources.*

In such conditions, it is necessary to look for optimal approaches to regulating the psycho-emotional state of military and their family members.

In the work, we will consider psychosocial recovery mainly as measures of psychosocial support aimed at renewing personal resources and establishing intra-family interaction.

Conclusion. *The article establishes the importance of further research on the manifestations of psychological traumatization in military personnel - participants in hostilities in view of the peculiarities and difficulties of modern war. The specifics of the manifestations of combat stress in military at the stage of leaving the combat zone, the specifics of interaction in families have been clarified. The importance of comprehensive psychosocial support and recovery programs for military, including involving their family members, was determined.*

Key words: *psychosocial support; psychosocial recovery; psychological rehabilitation; psychological help; combat trauma; combat stress; post-traumatic stress disorder.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 10.10.23.

Сорока О. М. кандидат психологічних наук, доцент,
Дунайський інститут Національного університету
«Одеська морська академія»
<https://orcid.org/0000-0003-1637-3437>

ПСИХОКОРЕКЦІЙНА СКЛАДОВА АВТОРСЬКОЇ ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ КОРАБЕЛЬНОГО ФАХІВЦЯ

У статті презентовано психокорекційну складову авторської психотехнології розвитку стресостійкості корабельного фахівця та результати її експериментальної верифікації. За результатами проведеної роботи стійкість до джерел стресу учасників експериментальної групи статистично значущо перевищила стійкість до стресу учасників контрольної групи. Також показники стресостійкості експериментальної групи статистично значущо зросли від першого до повторного тестування. Таким чином, у результаті проведеної роботи вдалося підвищити рівень стійкості до стресу та його джерел в учасників експериментальної групи. Також дослідження показало чутливість розробленої методики до вивчення динаміки досліджуваних перемінних під впливом психокорекційних заходів.

Ключові слова: психотехнологія; стресостійкість; корабельний фахівець; стрес; психокорекційні заходи.

Вступ. У різних наукових джерелах виокремлюються психічна та фізіологічна складові стресостійкості, що є похідним від умовного поділу самих стресорів на дві групи залежно від того, що є первинним чинником, який запускає стрес:

фізичні стресори (хвороба, травма, надмірні навантаження). Це чинники, що безпосередньо впливають на організм. Надмірні розумові навантаження теж належать до фізичних стресорів, оскільки спричиняють розвиток стану стомлення, зниження активності психомоторних процесів, в основі яких є біологічні зміни, а саме виснаження нервової системи;

психологічні, або інформаційні, стресори (конфлікти, неприємна інформація, переживання у зв'язку з чим-небудь). Під інформаційними стресорами розуміється певна інформація, що викликає при її сприйнятті розвиток стресу. Інформація як така не може спричинити стрес: тут відіграє роль той зміст, який вона має для конкретної людини, те, наскільки значущою вона є для людини. Механізм стресу запускається у двох випадках:

перший - якщо сприймана інформація розцінюється як загроза фізичній або психічній цілісності - загроза Я. Іншими словами, припущення про те, що є загроза цілісності організму, викликає активацію стресу. Крім інформації про загрозу до психологічних стрес-чинників належать: конфлікти (без застосування фізичного впливу) між людьми здатні ініціювати стрес, оскільки має місце протистояння амбівалентних точок зору. Між тим відмова

людини від власної точки на користь опонента може створити відчуття загрози її цілісності. У цьому випадку організм активує власні ресурси і ця людина активніше відстоює власну позицію; відсутність гармонійних стосунків у колективі є перманентним стрес-чинником, скільки зумовлює високу ймовірність розвитку конфліктів; нескоординованість дій у команді під час виникнення нестандартних ситуацій на роботі є джерелом стресу, оскільки призводить до неадекватних дій і погіршує ефективність роботи усієї команди;

другий - якщо виникає суперечність між двома несумісними думками: когнітивний дисонанс. Опиняючись між уявною та реальною дійсністю, в якій бажане нездійсненне або суперечить переконанням, людина починає відчувати внутрішній конфлікт. Для вирішення конфлікту вона має зробити вибір однієї зі сторін. Якщо ж вибір не робиться, то існування двох протидіючих когніцій запускає механізм стресу.

Мета статті – презентація психокорекційної складової авторської психотехнології розвитку стресостійкості корабельного фахівця та її експериментальної верифікації.

Теоретичне підґрунтя. Загальнометодологічні засади технології розвитку стресостійкості складають положення, викладені у наукових працях Г.Дубчак, В.Корольчук, М.Корольчука, Л.Мороз, Г.Рішко, О.Сафіна та ін. українських і зарубіжних науковців, згідно з

Питання психології

якими не будь-які потенційно стресогенні події спричиняють стрес, а лише ті з них, які суб'єктивно оцінюються як загрозові [1; 2; 3; 4; 5 та ін.].

Методи дослідження: тестування, експеримент.

Результати і обговорення. Вибір учасників до психокорекційної групи та оцінка динаміки розвитку стійкості до стресу під впливом коригувальних заходів здійснювалися за допомогою розробленої Є.Распоїним методики – «Шкали стійкості до джерел стресу». Її автор експериментально з'ясував, що психічна стійкість до внутрішніх джерел стресу (шкала «Я сам») доволі тісно пов'язана із задоволеністю стосунками у сім'ї, спілкуванням із друзями та з людьми, близькими за інтересами, коханням і сексуальними стосунками, становищем у суспільстві та життєвими перспективами. Психічна стійкість до зовнішніх джерел стресу пов'язана із задоволеністю роботою, матеріальним благополуччям і забезпеченістю, спілкуванням із друзями та з людьми, близькими за інтересами,

становищем у суспільстві. Загальний рівень психічної стійкості до стресу пов'язаний із задоволеністю стосунками у сім'ї, харчуванням, спілкуванням із друзями і з людьми, близькими за інтересами, любовними стосунками, становищем у суспільстві та життєвими перспективами. Тобто задоволеність цими сторонами життя позитивно корелює зі стійкістю до стресу і його джерел. Чим вищою є задоволеність цих потреб, тим вищою є стійкість до відповідних джерел стресу. При цьому найсуттєвішими «антистресовими» перемінними є задоволеність стосунками у сім'ї, спілкуванням із друзями, любовними стосунками, становищем у суспільстві та життєвими перспективами. Таким чином, психічна стійкість позитивно корелює із задоволеністю основними життєвими потребами.

На першому етапі роботи було сформовано дві групи обстежуваних зі зниженою стійкістю до стресу та його джерел. Перша група - експериментальна, друга група - контрольна. До кожної групи було включено по 15 осіб (табл. 1).

Таблиця 1

Показники за шкалами методики «Шкала стійкості до джерел стресу» Є.Распоїна в експериментальній і контрольній групах

№ обстеж. ж.	Експериментальна група						Контрольна група					
	Тест 1			Тест 2			Тест 1			Тест 2		
	Шкали						Шкали					
	1	2	0	1	2	0	1	2	0	1	2	0
1	38	28	66	48	49	97	42	32	74	43	34	77
2	42	33	75	53	49	102	43	33	76	43	33	76
3	43	39	82	52	52	104	45	28	73	42	30	72
4	45	38	83	55	51	106	38	41	79	38	39	77
5	39	32	71	50	52	102	44	42	86	48	40	88
6	47	33	80	52	50	102	35	43	78	39	42	81
7	44	39	83	48	48	96	40	30	70	42	32	74
8	44	39	83	48	48	96	40	30	70	42	32	74
9	43	41	84	52	53	105	45	33	78	45	37	82
10	35	43	78	50	49	99	39	40	79	41	41	82
11	40	33	73	48	47	95	43	42	85	41	40	81
12	43	40	83	52	50	102	42	29	71	42	30	72
13	45	40	85	54	48	102	38	43	81	38	42	80
14	45	44	89	49	49	98	42	43	85	39	43	82
15	39	30	69	44	51	95	43	40	83	43	44	87

Примітка: 1 - шкала «Я сам»; 2 - шкала «Світ навколо»; 0 - загальна шкала.

Далі результати за методикою, отримані у контрольній та експериментальній групах, порівнювали між собою за допомогою t-критерію Стюдента для незалежних вибірок. Після цього в експериментальній групі реалізовували заходи, спрямовані на психокорекцію зниженої стійкості до стресу і розвиток стресостійкості. У контрольній групі жодних впливів щодо обстежуваних не здійснювали. Після завершення роботи

обстежувані в експериментальній і контрольній групах знову тестувалися за допомогою шкали стійкості до стресу, і отримані результати порівнювалися між собою. Крім цього, оцінювали зсуви показників за шкалами у контрольній та експериментальній групах від першого до другого тестування. Зрушення оцінювали за допомогою t-критерію Стюдента для залежних вибірок. Таким чином, для

оцінювання ефективності психокорекції використовували план типу план «тест - вплив – ретест» з експериментальною і контрольною групами. Цей план містить такі аспекти:

Перше тестування в обох групах надає можливість переконатись у тому, що обидві групи перебувають у рівних умовах перед тим, як стосовно експериментальної групи буде застосовано певний вплив (у нашому випадку - психокорекція). Друге тестування показує, чи відбулося зростання показників в експериментальній групі порівняно із контрольною групою після застосування до експериментальної групи спеціального психологічного впливу.

Оцінка зрушень у контрольній та експериментальній групах показує, чи були ці зрушення зумовлені саме експериментальним впливом. Якщо у контрольній групі зрушення показників від першого до другого тестування не виявлено, а в експериментальній групі від першого до другого тестування показники збільшилися, це означає, що це збільшення відбулося через експериментальний вплив. Таким чином, про ефективність психокорекції можна судити за збільшенням показників експериментальної групи від першого до другого тестування та за їхнім зростанням порівняно із контрольною групою.

Програма психокорекції стресостійкості будувалася у межах раціонально-емоційної поведінкової терапії (РЕПТ). Згідно із цим підходом, джерелом нездорових негативних емоцій і стресу є ірраціональні оцінки та погляди щодо себе, оточуючих людей і навколишнього світу, тобто тут виокремлюють внутрішні (сама людина) і зовнішні (інші люди і навколишній світ загалом) джерела стресу. Відповідно, для того, щоб позбутися нездорових негативних емоцій і стресу, потрібно скоригувати ірраціональні судження і погляди та змінити їх на раціональні. При цьому людина не може повністю позбутися будь-яких негативних емоцій і стресу, але вона може зменшити їхню гостроту і стати більш стійкою і толерантною до джерел стресу у власному житті.

Основна формула РЕПТ:

АП – активуюча подія. Це деяка потенційно стресогенна ситуація взаємодії із самим собою, іншими людьми або навколишнім світом.

ІН - ірраціональні наслідки - нездорові негативні емоції та/або саморуйнівна поведінка з приводу А. Основними

нездоровими негативними емоціями є: тривога; депресія; вина; сором; гнів; ревнощі.

ІІ - ірраціональні погляди з приводу А, основними з яких є:

догматичні вимоги: повинен, зобов'язаний, абсолютно необхідно тощо. У цьому разі людина висуває стосовно себе, оточуючих або світу загалом невинувато високі вимоги;

драматизація або катастрофізація: це жахливо, кошмарно, страшно тощо. Тут людина сприймає й оцінює події, що відбуваються з нею, як жахливі на усі 100%;

низька толерантність до фрустрації: я таке чи навряд переживу, я з цим не впораюся тощо (тобто людина впевнена у тому, що не може бути самодостатньою, задоволеною, щасливою за будь-яких умов, якщо усе ж таки має місце подія, яка «не повинна» була статися;

засудження себе, інших або світу загалом: поганий, гірший, нікчемний тощо. Тут представлена схильність людини вважати себе та інших «негідними», які ведуть себе так, як не слід вести, або вони не можуть вести себе так, як слід.

Д - дискусія із приводу ІІ. Оскарження, послаблення ірраціональних поглядів і заміна їх на раціональні. Основними із раціональних поглядів є: недогматичні вподобання замість догматичних: бажання, вподобання тощо; оцінка негативних сторін на противагу катастрофізації: це неприємно, невдало тощо; висока толерантність до фрустрації: я можу це витримати, я можу це пережити тощо; прийняття себе та інших замість осуду.

НЕ - новий ефект, що проявляється у формі здорових негативних емоцій і конструктивної поведінки, нових за своїм модусом.

Основними негативними емоціями, здоровими за своїм модусом, можна вважати: заклопотаність (замість тривоги); смуток (замість депресії); жаль (замість провини); прикрість (замість сорому); роздратування (замість гніву); стурбованість із приводу взаємин (замість ревнощів).

Для проведення навчальних за характером занять (їх було десять) було обрано групову форму. Перед початком кожного із занять учасники групи навчалися їхнім керівником різним технікам діагностики, корекції та розв'язання проблем, потім учасники тренувалися між собою в їхньому застосуванні. Заняття проводилися п'ять тижнів два рази на тиждень. Процес психокорекції відбувався відповідно до

кожного з етапів, які мали свою мету, техніки та тривалість.

Етапи психокорекції.

1. Введення учасників групи до РЕПТ.

Цілі етапу: встановлення контакту, інформування учасників про процес консультування; первинна оцінка проблем учасників групи у формі діагностики зовнішніх і внутрішніх джерел стресу, що чинять негативний вплив на емоційний стан і поведінку учасників групи; навчання учасників групи основам РЕПТ.

Техніки (варіанти): прочитати учасникам групи вступну лекцію щодо природи та процесу РЕПТ; вдатися до вступних пояснень, використовуючи як приклад одну із проблем будь-кого з учасників групи і показуючи, як вона може бути опрацьована із застосуванням РЕПТ. Тривалість: 1 сеанс.

2. Аналіз проблем учасників групи.

Цілі етапу: визначити основні - зовнішні та/або внутрішні джерела стресу у житті учасників (А); визначити основні емоційні та поведінкові проблеми учасників групи, пов'язані із виявленими джерелами стресу (С); визначити основні ірраціональні погляди учасників групи щодо джерел стресу (В). Техніка: аналіз стресових ситуацій учасників у термінах А-В-С. Тривалість: 2 сеанси.

3. Робота над закріпленням раціональних і послабленням ірраціональних поглядів.

Цілі етапу: навчити учасників групи методам дискусії й оскарження ірраціональних поглядів; іншим когнітивним, емоційним і поведінковим технікам РЕПТ.

Техніки: когнітивні, емоційні та поведінкові техніки.

Основною метою когнітивних технік є ослаблення ірраціональних суджень про себе і навколишній світ, і заміна їх на раціональні погляди. Основною з когнітивних технік є дискусія з ірраціональними поглядами, їхнє спростування. Для цього використовуються емпіричний, логічний і прагматичний аргументи в оскарженні ірраціональних поглядів.

Емпіричний аргумент. Використовуються запитання на кшталт: «Чи є докази на користь моїх ірраціональних поглядів?», «Чи відповідають вони реальності?», «Наскільки вони є вірними?» тощо;

Логічний аргумент. Використовуються запитання на кшталт: «Чи логічною є моя точка зору?», «Чи є вона похідною із раціонального переконання?» тощо;

Прагматичний аргумент. Використовуються запитання на кшталт: «Чи корисна для мене у конкретній ситуації власна точка зору?», «Що вона мені надає?», «Допомагає вона чи заважає розв'язанню моєї проблеми?» тощо.

В процесі дискусії спростовуються ірраціональні, стресогенні думки і формуються нові, раціональні погляди і судження щодо себе та об'єктів та явищ навколишнього світу. Для тренування учасників групи у дискусії використовується матеріал, зібраний на попередньому етапі роботи.

Емоційні техніки: використання гумору; показ ведучим прикладів раціональної філософії через саморозкриття; використання розповідей, афоризмів, девізів, байок, дотепів, прислів'їв тощо на додаток до когнітивних технік заперечування; «атаки сорому» і прийняття виправданого ризику. Наприклад, учасники групи можуть свідомо йти на конфронтацію з об'єктами та явищами, що викликають у них стан стресу; проговорювання знову сформульованих раціональних поглядів із силою та енергією. У цьому разі учасники групи підсилюють ефект нової когніції за допомогою сили й інтонації голосу, міміки та жестикуляції, домагаючись виникнення почуття впевненості, самодостатності тощо;

Поведінкові техніки: практика у зовнішньому середовищі, зокрема техніка «залишайся там» (учасників групи спонукають не уникати стресогенної ситуації, а, навпаки, залишатися у ній настільки довго, наскільки необхідно для того, щоб природним чином знизити дискомфорт); використання нагород і покарань. Тривалість: 5 сеансів.

Завершення.

Цілі етапу: підготувати учасників групи до того, що у майбутньому, використовуючи РЕПТ, вони будуть здатні самостійно долати негативний вплив джерел стресу; оцінити результати роботи учасників групи над власними проблемами, отримані ними знання та практичні вміння; розглянути ті потенційні проблеми, з якими учасники групи можуть зіткнутися у доступному для огляду майбутньому і допомогти їм спланувати стратегії розв'язання цих проблем.

Техніки, які можуть використовуватися на завершальному етапі: запропонувати учасникам групи надати комусь зі своїх знайомих практичну допомогу у розв'язанні будь-якої з його проблем, використовуючи

Питання психології

РЕПТ; ведення щоденників і вивчення найбільш ефективних технік. Тривалість: 2 сеанси.

На першому етапі психокорекції в обстежуваних виявляли основні джерела стресу: власне «Я», або характеристики навколишнього світу загалом. Після цього визначалися основні ірраціональні судження щодо цих перемінних і здійснювалися

психокорекційні заходи, спрямовані на послаблення і зміну цих суджень на раціональні. Після цього оцінювали ефективність проведеної роботи за планом дослідження. Порівнювали зрушення показників за шкалами у групах і відмінності показників за шкалами між групами. Результати порівняння подано у табл. 2, 3 і 4.

Таблиця 2

Показники за шкалами методики в експериментальній і контрольній групах до психокорекції

	Шкали методики		
	Я сам	Світ навколо	Загальна
M1	42,13	37	79,13
$\sigma 1$	3,27	5,04	6,83
M2	41,47	36,73	78,2
$\sigma 2$	2,88	5,78	5,1
t	0,59	0,14	0,42
p	Не є значущими	Не є значущими	Не є значущими

Примітка: M1 - середні значення за шкалами методики; $\sigma 1$ - стандартні відхилення за шкалами в експериментальній групі; M2 - середні значення за шкалами у контрольній групі; $\sigma 2$ - стандартні відхилення за шкалами у контрольній групі; t - значення t-критерію Стьюдента; p - рівень значущості відмінностей.

Таблиця 3

Показники за шкалами методики в експериментальній і контрольній групах після психокорекції

	Шкали методики		
	Я сам	Світ навколо	Загальна
M1	50,47	49,93	100,4
O1	2,83	1,71	3,54
M2	41,53	37,27	78,8
$\sigma 2$	2,75	4,96	5,24
i	8,85	9,38	13,25

Примітка: M1 - середні значення за шкалами методики; $\sigma 1$ - стандартні відхилення за шкалами в експериментальній групі; M2 - середні значення за шкалами у контрольній групі; $\sigma 2$ - стандартні відхилення за шкалами у контрольній групі; t - значення t-критерію Стьюдента; p - рівень значущості відмінностей.

Таблиця 4

Оцінка зрушень значень за шкалами методики до повторного тестування у контрольній та експериментальній групах

Шкали методики	Експериментальна група		Контрольна група	
	t	p	t	p
Я сам	10,5	0,01	0,1	-
Світ навколо	9,6	0,01	1	-
Загальна	13,4	0,01	0,8	-

Примітка: t - значення t-критерію Стьюдента; p - рівень значущості зсуву.

Як видно із таблиць, на момент першого тестування результати за шкалами в обох групах перебували у діапазоні значень, нижчих за середні. На момент повторного тестування результати за шкалами у контрольній групі залишилися колишніми, а в експериментальній групі зросли.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеної роботи стійкість до джерел стресу учасників експериментальної групи статистично значущо перевищила стійкість до стресу учасників контрольної

групи. Також показники стресостійкості експериментальної групи статистично значущо зросли від першого до повторного тестування. Таким чином, у результаті проведеної роботи вдалося, по-перше, підвищити рівень стійкості до стресу та його джерел в учасників експериментальної групи; по-друге, дослідження показало чутливість розробленої методики до вивчення динаміки досліджуваних перемінних під впливом психокорекційних заходів.

Список використаних джерел

1. Дубчак, Г. М. (2018) Психологія становлення професійної стресостійкості майбутніх фахівців соціономічних професій: дис. ... д-ра психол. наук. К. 387 с.
2. Корольчук, М. С. (1996) Психофізіологія працездатності корабельних спеціалістів в екстремальних умовах: дис. ... д-ра психол. наук. К. 343 с.
3. Корольчук, В. М. (2009) Психологія стресостійкості особистості: дис. д-ра психол. наук. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К. 513 с.
4. Ришко, Г. М. (2014) Психологічні особливості розвитку стресостійкості у науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів: дис. канд. психол. наук. К. 255 с.
5. Мороз, Л. І., Сафін, О. Д. (2022) Модель розвитку стресостійкості здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 34 (73) №5. С. 48-53. DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.5/08>

References

1. Dubchak, G. M. (2018) *Psychologija stanovlennja profesijnoi' stresostijkosti majbutnih fahivciv socionomicnih profesij* [Psychology of Formation of Professional Stress Resistance of Future Specialists in Socio-Nomic Professions]: dys. ... d-ra psyhol. nauk. K. 387 s. (in Ukrainian)
2. Korol'chuk, M. S. (1996) *Psyhofiziologija pracezdatnosti korabel'nyh specialistiv v ekstremal'nyh umovah* [Psychophysiology of shipboard specialists' performance in extreme conditions]: dys. ... d-ra psyhol. nauk. K. 343 s. (in Ukrainian)
3. Korol'chuk, V. M. (2009) *Psychologija stresostijkosti osobystosti* [Psychology of personality stress resistance]: dys. d-ra psyhol. nauk. Instytut psihologii' im. G.S. Kostjuka APN Ukra'ny. K. 513 s. (in Ukrainian)
4. Ryshko, G. M. (2014) *Psychologichni osoblyvosti rozvytku stresostijkosti u naukovo-pedagogichnyh pracivnykiv vyshhyh navchal'nyh zakladiv* [Psychological Peculiarities of Stress Resilience Development in Higher Education Institutions' Academic Staff]: dys. kand. psyhol. nauk. K. 255 s. (in Ukrainian)
5. Moroz, L. I., Safin, O. D. (2022) *Model' rozvytku stresostijkosti zdobuvachiv vyshhoi' osvity v umovah vojennogo stanu* [A model for the development of stress resistance of higher education students under martial law]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'kogo. Serija: Psychologija*. Tom 34 (73) №5, 48-53. (in Ukrainian)

Summary

Soroka O. *Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Danube Institute National University «Odessa Maritime Academy»*

PSYCHO-CORRECTIONAL COMPONENT OF THE AUTHOR'S PSYCHOTECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF STRESS RESISTANCE OF A SHIP'S SPECIALIST

Introduction. *Various scientific sources distinguish between mental and physiological components of stress resistance, which is derived from the conditional division of stressors into two groups depending on the primary factor that triggers stress - physical and psychological.*

Purpose - *presentation of the psycho-correctional component of the author's psychotechnology for the development of stress resistance of a ship's specialist and its experimental verification.*

Methods – *testing, experiment.*

Originality. *Participants were selected for the psychocorrectional group and the dynamics of stress resistance development under the influence of corrective measures were assessed using the methodology developed by E. Raspopin - the "Scale of Resistance to Stress Sources". The program of psycho-correction of stress resistance was built within the framework of rational-emotional behavioral therapy. A group form was chosen for the training sessions (there were ten of them). Before each class, the group members were taught by their leader various techniques for diagnosing, correcting and solving problems, and then the participants practiced their application among themselves. Classes were held for five weeks twice a week. The process of psychocorrection was structured according to each stage, which had its own purpose, techniques and duration. At the time of the first test, the scores on the scales in both groups were in the range of values below average. At the time of the second test, the scores in the control group remained the same, while the scores in the experimental group increased.*

Conclusion. *According to the results of the study, the resistance to stress sources of the participants of the experimental group statistically significantly exceeded the resistance to stress of the participants of the control group. Also, the indicators of stress resistance of the experimental group statistically significantly increased from the first to the second test. Thus, as a result of the work carried out, it was possible, firstly, to increase the level of resistance to stress and its sources in the participants of the experimental group; secondly, the study showed the sensitivity of the developed methodology to study the dynamics of the studied variables under the influence of psychocorrectional measures.*

Keywords: *psychotechnology; stress resistance; ship's specialist; stress; psychocorrective measures.*

Received/Поступила: 24.08.23.

Гютюник Л. Л. доктор філософії
 Національний університет оборони України
<https://orcid.org/0000-0001-8480-0475>

ПРОПАГАНДА ЯК ЗАСІБ МАНІПУЛЯЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

*Істинно тотальна війна –
 це війна за допомогою інформації*
 Г. М. Маклуен

У статті розглянуто основні методи пропаганди, які застосовуються для психологічного тиску та маніпулювання населенням з боку ворога. Проаналізовано деструктивні наслідки інформаційного впливу. Акцентовано, що засоби масової інформації є невід'ємною складовою існування сучасного соціуму і суттєво впливають на формування світогляду та мотиваційно-ціннісну сферу особистості. Надано рекомендації щодо виявлення руйнівної інформації та розвитку психологічної стійкості щодо її впливу.

Ключові слова: пропаганда; інформаційний вплив; інформаційна війна; інформаційна безпека; стресор; психологічний вплив; ЗМІ; маніпуляція.

Вступ. Сьогодні Україна знаходиться у вирі глобальної інформаційної війни, де головною зброєю міждержавного та міжнаціонального протистояння є інформація і, насамперед, пропаганда. Активне застосування різних форм, методів та засобів пропаганди чинить прямий вплив на всі сфери життя країни, зокрема суспільно-політичного та економічного й відкриває потужні можливості ефективного маніпулювання людьми, їх цінностями, нормами та настановами, здатна розпалювати міжрелігійні та міжнаціональні конфлікти, викликаючи ненависть за мовною, етнічною, релігійною та іншими ознаками, спонукати до порушення територіальної цілісності держави та поширювати сепаратистські заклики. Це потужний інструмент дестабілізації українського суспільства з боку російської федерації.

В умовах воєнного часу особливо небезпечним є інформаційний вплив на особовий склад військових формувань, силових структур і мобілізаційного резерву з метою послаблення їх умотивованості та готовності до оборонних та наступальних дій спрямованих на звільнення тимчасово окупованих територій. Поширення спотвореної і недостовірної інформації, спрямованої на дискредитацію органів державної влади й Збройних Сил України, завдає шкоди національним інтересам та створює негативний імідж України.

Політична пропаганда передусім спрямована на створення “потрібної” реальності, де правдою стає не те, що відбувається у дійсності, а те, у що вірять люди, які згодом діють відповідно до своїх переконань. Нова картина світу стає буденною.

Інструментами таких трансформацій стають усі засоби масової інформації: телебачення, інтернет, радіо, кінематограф, звуко- та відеозаписи, телетексти, білборди, листівки тощо. Від того, як буде сформована політична свідомість аудиторії, залежатимуть внутрішньо та зовнішньо-політичні процеси.

Бурхливий потік ворожої пропаганди зумовлює необхідність аналізу її засобів та інструментів, що може послужити психоосвітнім заходом, який сприятиме нівелюванню впливу інформаційних деструктивів на особистість. Саме цим зумовлена актуальність обраної теми.

Мета статті – проаналізувати основні методи, засоби і форми сучасної російської пропаганди, як невід'ємного елемента інформаційної війни, розкрити їх негативний психологічний зміст та особливості впливу на психіку людини.

Теоретичне підґрунтя. Методи та засоби пропаганди не є новими і викликали інтерес з боку суспільства впродовж тривалого часу. Більше 100 років тому вчення про масову комунікацію було предметом самостійного вивчення, але в ході виникнення і популяризації нових форм передачі інформації горизонти досліджень розширювались. В ХХ столітті в Європі та країнах США почала активно розвиватись соціологія масових комунікацій, проте першою науковою школою, яка безпосередньо досліджувала проблему інформаційного впливу, вважається американська школа вивчення засобів масової інформації.

Американський соціолог та політолог Г. Лассуел (англ. Harold Lasswell) запропонував теорії пропаганди, які аналізують мас-медіа та їх вплив на суспільство, пояснюють, як завдяки

інформації можна переконувати і примушувати мільйонну аудиторію сприймати неординарну, надзвичайну і навіть безглузду інформацію. Науковець зазначав, що всі пропагандистські зусилля базуються на теорії масової комунікації на кшталт “стимул-реакція”, згідно якої засоби масової інформації доносять до аудиторії професійно створені стимули, які аналогічно будуть сприйматися усіма людьми і, відповідно, реакція у них буде подібною. [1, 138 – 139]. Ще у 1927 році він визначив пропаганду як “управління колективними установками”, яка здатна змінити світогляд людей за допомогою маніпулювання значимими символами і є “інструментом тотальної політики поряд з дипломатією, економічними заходами та збройними силами”. Модель комунікації Г. Лассуела передбачає вивчення цього процесу завдяки відповідям на запитання: “Хто говорить?”; “Що говорить?”; “Кому говорить?”; “З яким наміром?”; “У якій ситуації?”; “Застосовуючи яку стратегію?” та “З яким ефектом?” [1, 142 – 143].

У 1931 році Вільям Бідл (англ. William Beedle) виділив чотири правила пропаганди: не дискутувати, а впливати на емоції; формувати чіткий розподіл на “ми” і “вони”; працювати з групами та індивідами й максимально приховувати пропагандиста.

Інструменти пропаганди постійно вдосконалюються, трансформуються, набувають нових форм і з появою інтернету виходять на новий рівень. Рене Гоббс (англ. Renee Hobbs), засновниця та директорка американської організації Media Education Lab, професорка з комунікаційних досліджень виокремила чотири принципи пропаганди: активізація сильних емоцій; спрощення інформації до мінімуму; апелювання до страхів, надій, мрій та прагнень цільової аудиторії; атака на опонента.

У питанні дослідження пропагандистських технологій, механізмів їх реалізації та протидії інформаційним впливам досить глибокими є праці О. М. Литвиненко, яка досліджує роль інформації та інформаційно-комунікативних технологій у сучасному світі. Питання інформаційно-психологічних війн детально розкриті у публікаціях Г. Г. Почепцова, де зауважено, що масова свідомість зазвичай не спроможна відрізнити реальне від вигаданого. Нейролінгвістичне програмування у якості зброї інформаційно-пропагандистської війни досліджував

В. В. Зеленін. В. М. Богуш та О. К. Юдін. У своїх дослідженнях вони спрямували фокус уваги на вивчення інформаційно-безпекового простору держави. Грунтовними є напрацювання Є. О. Соломіна стосовно “масово-інформаційної” ситуації на Сході України, яка пов’язана з окупацією територій на Луганщині та Донеччині.

Серед зарубіжних науковців слід відзначити Р. Andrews Е. Herman, N. O. Jensen, R. Negrine та ін., дослідження яких вирізняються ґрунтовністю, вичерпністю та об’єктивністю.

Попри всебічного вивчення і осмислення засобів пропаганди в контексті інформаційно-психологічного впливу на особистість, ця проблематика набуває все більших масштабів, особливо після повномасштабного вторгнення російської федерації. При цьому засоби, які застосовує ворог, стають більш витонченими, підступними і завуальованими.

Така динаміка розвитку інформаційних загроз в ході російсько-української війни, зумовлює актуальність постійного моніторингу застосування пропагандистських технологій та вироблення нових механізмів ефективної протидії деструктивним наслідкам цих впливів на психіку людини з урахуванням особливостей сучасної війни.

Методи дослідження. Для вирішення порушеної проблеми використано загальнонаукові теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з досліджуваної проблематики, синтез, порівняння, узагальнення, а також систематизація наукових джерел.

Результати і обговорення. Розглянемо історичні аспекти. Значимість інформаційно-психологічного впливу на супротивника описана ще у VI – V ст. до н. е. видатним китайським стратегом та мислителем Сунь-цзи у трактаті “Мистецтво війни”, який і нині є настільною книгою для світових лідерів. Основні принципи, представлені автором, полягають у тому, щоб ширше застосовувати методи психологічної війни, у доповнення, а інколи на протигагу кінетичним діям. Ці стратегічні настанови і з часом не втратили своєї актуальності: не руйнувати, а захоплювати серця і помисли людей; розтлівати все хороше, що є в країні супротивника; втягувати провідних представників супротивника у злочинні справи; підривати їхній авторитет і виставляти у потрібний момент на осуд громадськості; залучати до співпраці самих

підлих та “брудних людей”; перешкоджати всіма способами діяльності уряду; перешкоджати всіма способами спорядженню, забезпеченню і наведенню порядку в збройних силах; знецінювати всі традиції ворога; бути щедрими на пропозиції й подарунки для покупки інформації й співників, не заощаджувати ні на грошах, ні на обіцянках, тому що вони приносять багаті дивіденди [2, 142].

Ще з часів Стародавнього Єгипту, Риму та Греції воєначальники і політичні діячі знали, що застосовуючи багатий арсенал пропагандистських маніпулятивних засобів, які безпосередньо впливають на свідомість, суспільну думку і поведінку цивільного населення та військових, можна було ослабити моральний дух та бойовий потенціал ворога, а також возвеличити могутність власної армії чи певних персон.

Свого часу Наполеон активно культивував власний імідж за допомогою пропаганди. Він заснував дві армійські газети і власноруч писав у них замітки на кшталт: “Бонапарт стрімкий, як блискавка і вражає, як грім!”, часто перебільшуючи свої успіхи і нівелюючи невдачі. Департаменти з Парижа подавали офіційну інформацію про події державного значення, яку мали поширювати органи державної адміністрації нижчого порядку. Щоб отримати підтримку суспільства і популяризувати бажаний ним героїчний образ успішного полководця, французький імператор використовував усі доступні на той час засоби, включаючи живопис, скульптуру (пам’ятники, обеліски, тріумфальні арки), театр. Заборонялись вистави, які містили антинаполеонівський зміст і підтримувались спектаклі, які возвеличували Бонапарта. Важливою складовою наполеонівської державної пропаганди та інституційним фундаментом його особистості було святкування державно-династичних урочистостей, на честь яких виготовлялись пам’ятні медалі.

На той час Наполеон створив засади новітньої системи пропаганди, яка формувала нову систему суспільства, впливаючи переважно на нижчі верстви населення. Для впливу на аудиторію він також активно залучав релігію та духовенство [3, 51 – 52].

Це тільки декілька прикладів, які свідчать, що сучасні методи пропаганди не є новими і мають тривалу історію. Вони використовувались в ході різних політичних кампаній та війн. Аналогічні заходи зараз застосовує росія. Це і переслідування

відомих особистостей (акторів, артистів, письменників журналістів, блогерів, політиків та ін.), які виступають проти війни з Україною, і активне залучення медійних особистостей та служителів церкви до нав’язування необхідних наративів, і показові нагородження героїв спецоперації, і “методички” з кремля для медіа тощо.

Окремої уваги заслуговує потужна російська пропагандистська кампанія поширення воєнної символіки. Російські медіа заповнили зображення георгіївських стрічок, літер “Z”, “V”, “O”. Їх використовують повсюдно на акціях, онлайн-флешмобах, у логотипах газет та корпорацій, на білбордах та плакатах, зображують на військовому та цивільному транспорті. Зокрема літера “Z” дуже швидко стала символом війни путіна в Україні. Наукова співробітниця департаменту досліджень міжнародної безпеки Королівського об’єднаного інституту оборонних досліджень (RUSI) Емілі Ферріс зазначила, що “Z” є легко впізнаваним і в естетичному аспекті потужним символом, адже у випадку пропаганди, найпростіші речі “схоплюються” найшвидше.

Правильне застосування певних символів спроможне викликати масштабні колективні дії необхідної спрямованості. На цьому акцентував увагу Г. Лассуел, називаючи їх еталонними або колективними. Він зазначав, що необхідно створювати символи та образи і привчати людей асоціювати їх з конкретними почуттями, емоціями та подіями [1, 142]. Політолог пов’язував пропаганду із застосуванням навіювання і називав “війною ідей проти ідей”. Її щупальця проникали у найглибші комірочки людської свідомості і змінювали траєкторії розвитку цілих країн, лобюючи політичні та економічні інтереси, зумовлюючи державні перевороти, перерозподіл світу та ін.

Водночас, інформаційна війна давно вийшла за межі воєнних конфліктів і, на відміну від збройної, ведеться як у воєнний, так і у мирний час. Британський історик чеського походження Збине́к Зе́ман (*чеш.* Zbyněk Zeman) виокремив три види пропаганди, впливу якої люди піддаються щоденно: біла, сіра та чорна.

Біла пропаганда відкрито декларує мету та інформаційні джерела і не допускає спотворення фактів заради досягнення цілей. Вона застосовується переважно у спокійний та безконфліктний період. Її метою є

нав'язування аудиторії певного бачення застосовуючи правдиву інформацію.

Сіра пропаганда загалом подає правдиву інформацію, проте навмисно спотворює її і фальсифікує факти. З метою змінити погляди людини на певну ситуацію застосовуються різноманітні методи введення в оману, аби ефективно нав'язувати свої ідеї, а джерела інформації можуть бути прихованими і неоднозначними.

Чорна пропаганда застосовується у воєнний період, не дотримується фактів і допускає будь-яке спотворення реальності заради реалізації пропагандистських задач. Цей вид впливу – надзвичайно потужна зброя і чим вона безсоромніша – тим сильніший її психологічний вплив. Тут можна згадати відому цитату з “Майн Кампф” Гітлера: “Чим жажливіша брехня, тим охочіше в неї вірять” [4].

Яскравим прикладом “чорних” успішних пропагандистських кампаній є діяльність рейхсміністра народної освіти та пропаганди Німеччини, ідеолога фашизму Й. Геббельса, які привели до влади фашизм і зумовили розв'язання Другої світової війни. Він керувався принципами, які підготував один з його референтів Вільфрід фон Овен, опираючись на праці А. Гітлера та Г. Лебона:

- пропаганда – це не мета, а засіб досягнення політичної мети;
- пропаганда має впливати більше на емоції, ніж на розум, оскільки маса загалом має жіночний характер, тому і почуття є дохідливішими за роздуми;
- чорна пропаганда застосовується, якщо біла неможлива або не має належного ефекту;
- у воєнний час пропаганда має відмовлятися від гуманізму та естетики, оскільки мова йде про буття народу;
- пропаганда має бути добре продуманою, влучною, зрозумілою, простою і викликати інтерес аудиторії;
- пропаганда має обмежуватись мінімумом і постійно та наполегливо це повторювати, тоді брехня стане правдою;
- характеризуючи події чи людей, потрібно використовувати відмітні фрази чи гасла [5].

Прийоми фашистської ідеології багато в чому наслідує і повторює російська федерація. Анексію Криму, окупацію східних територій, а в подальшому “спеціальну воєнну операцію” та повномасштабне вторгнення на територію України подавали як відновлення історичної справедливості, повернення вкраденого минулого та захист російськомовних громадян.

Приміром, на початку окупації в Донецькій та Луганських областях найпотужніші аналогові телевізійні передавачі та значна частина телерадіокомпаній опинилися під контролем сепаратистів. Це дозволило ворогу витіснити з медіапростору український контент і налагодити власне пропагандистське мовлення.

Інформаційний простір мережі інтернет наповнився великими об'ємами недостовірної інформації: фото; відео; “достовірні” статистичні дані; коментарі учасників, свідків та “експертів” тощо. І як ми багаторазово пересвідчувались, за українські видавались потужно емоційно заряджені одіозні та криваві фото, які насправді не мали жодного стосунку до подій у нашій державі.

Л. Фрезер писав, що пропаганда – це мистецтво змусити людей робити те, чого вони не робили б, якби мали повну інформацію, стосовно цієї ситуації. Тому в Україні пропагандисти застосовують увесь комплекс інформаційно-комунікаційних технологій. Причому, у нашому випадку ми ведемо мову не просто про ворожу пропаганду, а про те, що фахівці інформаційного простору називають “війною сенсів”. Основним структурним елементом такої війни стають образи того, чого в дійсності не існує (симулякри), метою застосування яких є заміна уявлень цільових груп про характер конфлікту такими “інформаційними фантомами”, які вигідні агресору [6]. Симулякрами, зокрема, є “фашисти у Києві”, “бандерівці вбивають та їдять дітей”, “розп'яті діти”, “неонацисти вживляють у качок навігатори для ударів по російській авіації”, “біолабораторії в Україні”, “бандерівці винищують російськомовне населення України”, “українські нацисти продовжують знищувати такі міста, як Маріуполь, Харків, та Чернігів”, “Європа замерзає” та ін.

Своєрідним доказом “війни сенсів”, як принципово інформаційної, є нагородження путіним понад 300 журналістів за “об'єктивне” висвітлення подій у Криму. Причому цей указ знаходиться не в публічному доступі. І якщо зазвичай мас-медіа супроводжують воєнні дії, то сенсова війна демонструє зворотне: військові завершують ті дії, які були “підготовлені” діяльністю ЗМІ [6]. Проте застосування навіть усіх разом взятих пропагандистських засобів не забезпечує довготривалого ефекту. Він короткотривалий і тому його необхідно

підтримувати новими “ін’єкціями” пропаганди. Один із постулатів Й. Геббельса так і звучить: “Брехня, яку повторили тисячу разів, стає правдою”. Тому сьогодні в Росії говорять уже навіть не про інформаційну чи психологічну війну, а все частіше вживають термін “консцієнтальні війни”, який запропонував російський фахівець з теорії свідомості, директор Інституту випереджаючих досліджень імені Е. Л. Шіфферса – Ю. Громико.

Політолог, професор, завідувач кафедри політичних наук і філософії Львівського регіонального інституту державного управління Академії державного управління при Президенті України Антоніна Колодій на своїй сторінці у Фейсбук зазначає, що “консцієнтальна війна” – це війна, яка спрямована на “ураження свідомості, руйнування ідентичності, а також самої здатності людини до самоідентифікації”. Особливостями такої війни є: руйнування духовних цінностей, уявлень про добро і зло та здатності особистості до вільної самоідентифікації; гнучкість, непередбачуваність та різноманітність засобів впливу; застосування насильницьких методів спотворення інформаційно-комунікативного середовища; стирання чіткого відмежування “друг-ворог” тощо [7].

Характеризуючи консцієнтальну зброю, Ю. Громико не зводить її до інформаційної складової, а виділяє 5 основних способів ураження та руйнування свідомості й спрямованих на зниження когнітивних спроможностей людини: ураження тканин мозку, зокрема з застосуванням хімічних речовин, що притуплює рівень функціонування свідомості (забруднене повітря і вода, підвищений радіаційний фон та ін.); примітивізація та дезінтеграція інформаційно-комунікативного простору з метою зниження рівня його організації (збільшення видовищного розважального контенту, емоційна візуалізація); цілеспрямоване застосування окультних впливів; цілеспрямована організація та поширення в медіа-просторі образів та текстів, які деструктивно впливають на свідомість (психотропна зброя); руйнування форм та способів ідентифікації особистості, що деперсоналізує і зумовлює зміну форм самовизначення [7].

Які ж пропагандистські технології найактивніше застосовуються російськими мас-медіа сьогодні? Цей аспект детально розкрив в інтерв’ю відомий журналіст та медіаменеджер В. Яковлев. Свого часу він, як

і всі студенти “журфаку МГУ”, в умовах суворої секретності вивчав техніки бойової спеціальної пропаганди. Це передбачало оволодіння мистецтвом сіяти ворожнечу у лавах супротивника, застосовуючи дезінформацію та маніпулюючи свідомістю людей. І якщо раніше журналістів вчили спрямовувати спецпропаганду безпосередньо проти армії ворога, то нині вона використовується і проти мирного населення країни, як супротивника, так і власної. Політехнолог Борис Тизенгаузен звертає увагу, що воєнна пропаганда містить три складові, які різняться між собою. Це пропаганда для свого народу, для народу супротивника і для нейтральної сторони (у нашому випадку – США, країни Європи, Азії та ін.) [8].

Активна мілітаризація свідомості російського населення яскраво прослідковувалась з приходом до влади путіна, що згодом переростає в культ перемоги над фашизмом, з усіма його складовими: військові паради та реконструкції; популяризація георгіївських стрічок; ідеалізація могутності і незламності російської армії та ін. Варто звернути увагу, що під час парадів Москва рясніла транспарантами та плакатами з написами на кшталт: “росія перемогла фашизм”; “російські солдати визволили Європу і світ від фашизму” тощо. Російські... росіяни... А де ж були українці, грузини, казахи...? Чи вони не воювали? Про участь у війні 1941 – 1945 рр. представників інших, на той час, союзних республік, не було ніякої згадки. Це тільки один з прикладів “промивання мозку”, хоч з техніками та методами пропаганди ми зіштовхуємося щодня, не завжди усвідомлюючи це. Пропаганда чинить на людину потужний вплив на рівні глибинних психологічних механізмів, який нівелювати надзвичайно важко. Щоб уміти розпізнавати інформаційні деструкти і не піддаватися маніпуляціям, потрібно їх знати.

Найбільш поширеними є методи: “гнилого оселедця”, “великої брехні”, “післяправди”, “абсолютної очевидності”, “40 на 60” та ін.

Приміром для методу “гнилого оселедця” потрібно створити абсолютно брехливе звинувачення і важливо, щоб воно було максимально скандальним і брудним. Це може бути дрібна крадіжка, розбещування неповнолітніх, одностатеві стосунки, фінансові оборудки та ін. І головне не в тому, щоб довести звинувачення, а в необхідності викликати масштабне публічне обговорення

конкретного інциденту. Як тільки інформація поширилась, з'являються “адвокати” та “прокурори”, “експерти”, “прихильники” та “противники”. Так влаштована людська психіка. Однак, незалежно від своїх позицій, аудиторія знову і знову промовляє ім'я “обвинуваченого” поряд з брудним звинуваченням, втираючи таким чином дедалі більше “гнилий оселедець” в його “одяг”. Зрештою цей “запах” скрізь починає слідувати за ним і те, що було інкриміновано цій людині, стає головною інформацією, яка виникає у свідомості при згадуванні її імені [8].

Один з класичних прикладів застосування “гнилого оселедця” російськими ЗМІ – звинувачення представників української влади у приналежності до нацистської або фашистської ідеології. путін неодноразово називав український уряд “наркоманами та неонацистами” і це звинувачення стало офіційним виправданням російського вторгнення на територію України перед населенням російської федерації. Починаючи з 2013 року пропагандистами активно “демонізувався” образ української армії. Достатньо було просто показати в ефірі фото будь-якої окультної книги, як це робили в російських сюжетах і сказати, що знайшли її на українських позиціях. Далі цей факт потрапляє в інформаційне середовище аудиторії і глядач вже не буде сумніватися чи це правда чи ні, а думатиме: “Які ритуали там проводились?”, “З якою метою?”, “Як це відбувалось?” тощо. З часом навіть забувається, яким був початковий меседж, але в пам'яті збережеться інформація, що в українській армії – сатаністи.

Пропагандисти застосовують схожий на “гнилий оселедець” метод “великої брехні”, але він працює дещо інакше. Його мета полягає у тому, щоб максимально упевнено донести до аудиторії настільки жахливу і безглузду нісенітницю, що практично неможливо повірити, начебто таке можна вигадати. Зрештою, абсолютно брехлива інформація, на зразок: “біолабораторії США в Україні – це фабрики смерті, де створюють штами бойових мікробів-убивць, бойових гусей” і т. д. викликає у слухача шок і страх. В результаті цього, перебуваючи у стані стресу, людина не може логічно мислити, адекватно сприймати інформацію, буде вірити “нав'язаним” наративам і діяти відповідно до задуму пропагандистів [8].

Для легітимізації “великої брехні” недавно з'явився ще один інструмент

“післяправда”, який спрямовується безпосередньо на емоції людини. Наприклад на фоні певного відеоряду за кадром озвучується запитання: “Чи довго буде страждати російськомовне населення від гніту українських нацистів?”, “Чи довго російськомовних дітей будуть принижувати в українських школах?”. Це у глядача викликає бурхливі емоції і з'являється думка: “Ні, не довго! Потрібно визволяти і рятувати!” І ні у кого не виникає думка, що насправді нацистів в Україні немає і ніхто не зневажає носіїв російської мови.

Медійники люблять застосовувати метод “абсолютної очевидності”, коли необхідна інформація подається, як сама по собі зрозуміла, а тому, безперечно підтримувана абсолютною більшістю населення. Незважаючи на простоту, цей метод дуже ефективний і забезпечує досить стійкий результат, оскільки психіка людини підсвідомо прагне приєднатися до думки переважної більшості [8]. За умов такої абсолютної та безумовної підтримки, когорта прихильників буде зростати в геометричній прогресії, переважно за рахунок представників з низькою медіаграмотністю, яким властива схильність до “ефекту приєднання”. Цей метод можна розпізнати за фразами: “... я думаю, всі глядачі зі мною згодні”, “я спілкувався з багатьма своїми знайомими і вони всі повністю підтримують мою точку зору”. Хоча насправді, ніхто такі опитування не проводив.

Класичним прикладом методу “абсолютної очевидності”, є висвітлення даних соціологічних опитувань, які доводять абсолютну суспільну солідарність з визначеного питання. Причому, методи “чорної” пропаганди не передбачають, що подібні звіти або результати опитувань будуть реальними.

Однією з ключових тактик російських пропагандистів є “багаторазове повторення”. Певна теза, ідея чи лозунг транслюється безліч разів на платформах різних інформаційних джерел, доки не буде сприйматися як правда. З 2014 року, після окупації Кримського півострова в росії та Криму активно поширювались лозунги: “Крим наш!”, “В Україні до влади прийшли нацисти!”, “Українців потрібно рятувати”. Росіянам у підсвідомість “вписували” ідеї, що тимчасово окупований Крим насправді належить росії, українці 8 років бомбили Донбас, а Україну у 1922 році створив Ленін. Причому подібні наративи були настільки щільно “імплантовані” в мозок російського

населення, що раціональні аргументи ним не сприймаються і залишаються не почутими.

Дієвим інструментом психологічного впливу є “думка значимих особистостей”. Ми могли пересвідчитись у цьому, коли відомі артисти, співаки, режисери: С. Безруков, М. Михалков, І. Охлобистін, М. Басков, О. Газманов та ін. з теренів телебачення та інтернет заявляли, що: мета спеціальної воєнної операції, це мирне життя на Донбасі, денацифікація і порятунок українського народу; “руській мір” рятує Україну; спецоперація спрямована на приборкання кровавих “нациків” в інтересах братського українського народу та ін.

У російській пропаганді набув поширення ще один елемент, так званий “новояз”. Його суть полягає у значній політизації російської мови, застосуванні провокаційних і емоційних термінів та підміні понять. До прикладу, російсько-українську війну медійники кремля називають – “спецоперацією”, армію окупантів – “армією визволителів”, вибухи – “хлопками”, втечу й відступ російської армії – “перегрупуванням військ” та “стратегічним планом”, успішні дії ЗСУ – “намаганням прориву”, демократичні процеси в Україні – “київською хунтою” тощо.

Серед методів “чорної” пропаганди можна виділити метод “40 на 60”, запропонований свого часу Геббельсом. У цьому випадку близько 60 відсотків інформації є правдивою. Це очевидно і тому їй довіряють. У 40 % міститься дезінформація, яка також викликає довіру на фоні правдивої.

Ми акцентували увагу лише на деяких методах ворожого пропаганди, покликаних “вкладати” потрібну думку у свідомість людей. Та основна проблема полягає в тому, що пересічній людині зазвичай неможливо відрізнити власні думки від нав'язаних пропагандою. Низька медіаграмотність робить населення надзвичайно вразливим до внутрішніх, зовнішніх та глобальних інформаційних загроз. Тому, заходи протистояння руйнівним інформаційним впливам мають проводитись на індивідуальному, суспільному та на державному рівнях.

Щоб захистити себе від маніпуляцій на індивідуальному рівні, передусім потрібно: стежити за офіційними джерелами інформації і порівнювати почуте з дійсністю; перевіряти першоджерела інформації, адже фейкові повідомлення не мають чіткого адресату, підвищують тривожність, сіють

паніку та викликають страх; обговорювати з іншими тільки перевірену інформацію, не поширюючи чутки та домисли; аналізувати та критично оцінювати зміст повідомлення, визначаючи з якою метою воно подається; помічати стереотипи, неточності, орфографічні та пунктуаційні помилки; бурхливо не реагувати на емоційно заряджені повідомлення, оскільки це не дозволяє адекватно сприймати та раціонально аналізувати інформацію; перевіряти інформацію на різних інформаційних каналах, яким довіряєте та порівнювати її тощо.

На рівні держави протидія ворожій пропаганді має забезпечуватись функціонуванням ефективної національної системи інформаційної безпеки, що відображено у Доктрині інформаційної безпеки України, затвердженій рішенням Ради національної безпеки та оборони України від 25.01.2017 р. та в Указі Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.10.2021 р. “Про стратегію інформаційної безпеки”[9].

Для досягнення зазначеної цілі передбачено: створення дієвої системи максимально швидкого виявлення, прогнозування й запобігання гібридним небезпекам, яка протидіятиме дезінформації та інформаційним операціям; розвиток спроможностей сил оборони щодо протидії інформаційним загрозам; впровадження ефективних механізмів виявлення, фіксації, обмеження доступу або видалення з українського інформаційного простору контенту, розміщення якого обмежено або заборонено законом; посилення відповідальності за поширення дезінформації; унеможливлення розповсюдження і демонстрації інформаційної продукції, що популяризує або пропагує країну-агресора, виправдовує або визнає правомірною окупацію території України, містить заклики пропаганди війни, порушення територіальної цілісності України тощо [9].

Стратегією інформаційної безпеки передбачено підвищення рівня медіаграмотності та медіакультури суспільства. В ідеалі інформаційний простір, як фундамент інформаційного суспільства, має бути гуманістичним, оскільки створюється людиною і для людини. ЗМІ формують певні ціннісно-сміслові моделі існування людини і суспільства, а отже мають збагачувати загальнодержавні і

національні цінності, поширювати історико-культурні традиції, утверджувати національну мову, культуру і формувати духовні основи нації. Тому змістове наповнення інформації має відповідати інтересам та морально-етичним нормам особистості, а не створювати деструктивний вплив на людину, що є прямою загрозою її психічному здоров'ю [9].

Українське суспільство має бути захищене від руйнівного впливу дезінформації та маніпуляцій, а медіасередовище – стабільно функціонувати і бути соціально відповідальним. За таких умов український народ зможе більш ефективно протистояти країні-агресору і залишатися стійким перед широким спектром інформаційних загроз.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Українське суспільство, особливо на тимчасово окупованих територіях, тривалий час перебувало і досі перебуває під впливом “чорної” пропаганди. Масове застосування ворогом різноманітних пропагандистських технологій має на меті спотворити реальність, викликати страх, посягати паніку, підірвати довіру до чинної влади всередині країни та дискредитувати

Український уряд перед світовою спільнотою. Під впливом інформаційних деструктивів людина не здатна адекватно сприймати інформацію і мислити критично та конструктивно.

Захист інформаційного простору України від деструктивного контенту на державному рівні та проведення просвітницьких заходів з медіаграмотності населення країни має пріоритетне значення для забезпечення стабільності функціонування нашої держави. Пропаганда постійно розвивається і вдосконалюється. В умовах війни ця проблема постає особливо гостро. Тому, протидія інформаційним впливам ворожої пропаганди буде ефективною лише за умови, якщо задіюються усі рівні – індивідуальний, суспільний та державний. Лише скоординована діяльність органів державної влади, громадських організацій та особиста відповідальність кожного громадянина у боротьбі з руйнівними впливами ворожої пропаганди забезпечать успішний результат.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні ефективного інструментарію, необхідного для виявлення ворожої пропаганди та її структуризації.

Список використаних джерел

1. Макух-Федоркова І. І. (2016). Наукове вивчення впливу ЗМІ в дослідженнях американського політолога Гарольда Лассуела. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент, 3–4, 135–146. http://nbuv.gov.ua/UJRN/mfapim_2016_3-4_14.
2. Заборовський В. В., Желтобородов О. М. (2009). Формування основ інформаційно-психологічного впливу на супротивника у війнах першого та другого поколінь. Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. 2 (20), 141–145. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2009_2_35.
3. Ковальчик Р. В. (2018). Наполеон і його бачення влади. Наполеонівська пропаганда у державі – сателіти на сході Європи, у Польській Державі – Варшавському Королівстві. Молодий вчений. 9.1 (61.1), 51–54.
4. Modern Political Propaganda: Definition, Examples & How To Spot It. (2021, 24 листопада). Liberties.eu. <https://www.liberties.eu/en/stories/political-propaganda/43850>.
5. С. Проккопенко. (2022, 21 червня). Геббельс – злий геній пропаганди. <https://was.media/2022-06-21-gebbels-zlij-genij-propagandi/>
6. Зозуля О. (2019, 14 травня). Фейк як інструмент інформаційної війни. Юридична газета. 19 (673). <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/feyk-yak-instrument-informaciynovi-vivni.html>
7. М. Остапенко. (2022). Консцієнтальна війна як елемент гібридної війни. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 32, 5–12. <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd/article/view/1285/1053>
8. Военна пропаганда рф. Інструменти та методи. Інтерв'ю з Тизенгаузенем. (2022, 19 липня). [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=urJ7E21u8A8>
9. Указ Президента України (2021, 28 грудня). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року “Про стратегію інформаційної безпеки”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

References

1. Makukh-Fedorkova I. I. (2016). Naukove vyvchennia vplyvu ZMI v doslidzhenniakh amerykanskooho politoloha Harolda Lassuela [Scientific study of the influence of mass media in the studies of the American political scientist Harold Lassuel]. Mediaforum: analityka, prohnozy, informatsiinyi menedzhment, 3–4, 135–146. http://nbuv.gov.ua/UJRN/mfapim_2016_3-4_14. (in Ukrainian).

2. Zaborovskyi V. V., Zheltoborodov O. M. (2009). Formuvannia osnov informatsiino-psykholohichnoho vplyvu na suprotivnyka u viinakh pershoho ta druhoho pokolin [Formation of the foundations of informational and psychological impact on the enemy in the wars of the first and second generations]. Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho universytetu Povitrianykh Syl. 2 (20), 141–145. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2009_2_35. (in Ukrainian).
3. Kovalchuk R. V. (2018). Napoleon i yoho bachennia vlady. Napoleonivska propahanda u derzhavi – satelity na skhodi Yevropy, u Polskii Derzhavi – Varshavskomu Korolivstvi [Napoleon and his vision of power. Napoleonic propaganda in the state - satellites in the east of Europe, in the Polish State - the Kingdom of Warsaw]. Molodyi vchenyi. 9.1 (61.1), 51–54. (in Ukrainian).
4. Modern Political Propaganda: Definition, Examples & How To Spot It. (2021, 24 lystopada). Liberties.eu. <https://www.liberties.eu/en/stories/political-propaganda/43850>. (in Germany).
5. S. Prokopenko. (2022, 21 chervnia). Hebbels – zlyi henii propahandy [Goebbels is an evil genius of propaganda]. <https://was.media/2022-06-21-gebbels-zlij-genij-propagandi/>. (in Ukrainian).
6. Zozulia O. (2019, 14 travnia). Feik yak instrument informatsiinoi viiny [Fake as a tool of information warfare]. Yurydychna hazeta. 19 (673). <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/feyk-yak-instrument-informaciynoyi-viyni.html>. (in Ukrainian).
7. M. Ostapenko. (2022). Konstiientalna viina yak element hibrydnoi viiny [Conscientious warfare as an element of hybrid warfare]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. 32, 5–12. <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd/article/view/1285/1053>. (in Ukrainian).
8. Voenna propahanda rf. Instrumenty ta metody. Interviu z Tyzenhauzenom [Military propaganda of the Russian Federation. Tools and methods. Interview with Tiesenhausen]. (2022, 19 lypnia). [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=urJ7E21u8A8>. (in Ukrainian).
9. Ukaz Prezydenta Ukrainy (2021, 28 hrudnia). Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku “Pro stratehiiu informatsiinoi bezpeky” [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 15, 2021 "On Information Security Strategy"]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>. (in Ukrainian).

Summary

*Tiutiunyk L. Philosophy Doctor,
National Defense University of Ukraine*

PROPAGANDA AS A MEANS OF MANIPULATION IN THE CONDITIONS OF WAR

Introduction. Today, Ukraine is in the world of a global information war, where the main weapon of interstate and international confrontation is information and, above all, propaganda. The active use of various forms, methods and means of propaganda has a direct impact on all spheres of the country's life and opens up powerful opportunities for effective manipulation of people, their values, norms and institutions. In wartime conditions, the influence of information on the personnel of military formations, power structures, and mobilization reserves to weaken their motivation and readiness to defend the borders of their state is particularly dangerous.

Purpose. To analyze the main methods and forms of modern Russian propaganda, as an integral element of the information war, to reveal their negative psychological content and the peculiarities of their impact on the human psyche.

Methods. To solve the raised problem, general scientific theoretical research methods were used: analysis of scientific sources on the investigated issues, comparison, as well as systematization and generalization of the obtained information.

Originality. The article discusses the main methods of propaganda used for psychological pressure and manipulation of the population. The destructive consequences of information influence are analyzed. It is emphasized that the mass media are an integral part of the existence of modern society and significantly influence the formation of the worldview and the motivational and value sphere of the individual. Recommendations are provided for identifying destructive information and developing psychological resilience to its impact.

Conclusion. Counteraction to informational influences of enemy propaganda will be effective only if all levels are involved - individual, social and state. Only the coordinated activity of state authorities, public organizations and the personal responsibility of every citizen in the fight against the destructive effects of enemy propaganda will ensure a successful outcome.

Key words: propaganda; information influence; information war; information security; stressor; psychological influence; mass media; manipulation.

Recelved/Поступила: 03.10.23.

Фомич М. В. кандидат психологічних наук, доцент,
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
<https://orcid.org/0000-0003-1253-2656>

Мохнар Л. І. кандидат педагогічних наук,
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
<https://orcid.org/0000-0001-7753-2345>

ЕКСТРЕНА ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ПОСТРАЖДАЛИМ ВНАСЛІДОК РАКЕТНОГО УДАРУ ПО ТЦ «АМСТОР» У МІСТІ КРЕМЕНЧУЦІ

У статті на основі узагальнення практичного досвіду розкрито специфічні особливості надання екстреної психологічної допомоги постраждалим внаслідок ракетного удару по ТЦ «Амстор» у місті Кременчуці. Описано сили та засоби, що залучались до ліквідації терористичної атаки, охарактеризовано етапи надання екстреної психологічної допомоги постраждалим психологами ДСНС України, до яких можна віднести: організаційний етап, етап створення атмосфери довіри, діагностичний етап, терапевтичний та рекомендаційний етапи. На підставі аналізу психологічних особливостей постраждалих виокремлено основні способи психічного реагування постраждалих на терористичний акт, що охоплюють порушення в афективній, когнітивній та поведінкових сферах. У науковій розвідці також розглянуто найбільш доцільні методи психологічного діагностування постраждалих в екстремальних умовах надзвичайної ситуації, принципи психологічного сортування та надання психологічної допомоги. Серед найбільш дієвих методів психологічних інтервенцій авторами виділено такі: індивідуальний дебрифінг, дихальні та комунікативні техніки, десенсибілізація почуттів за допомогою образів. Заслужує на увагу проведений у роботі аналіз факторів, що ускладнювали процес надання психологічної допомоги постраждалим на базі міської лікарні: значна кількість людей та побутова невпорядкованість місць для їхнього перебування; індукуванням постраждалих та їх рідних один на одного своїх емоцій; наявність великої кількості працівників засобів масової інформації.

Ключові слова: терористичний акт; постраждалий; екстрена психологічна допомога; психологи ДСНС; стрес-фактори.

Вступ. Военні дії на території нашої держави зумовили безпрецедентний рівень екстремальності життя кожного українця. Тимчасова окупація частини територій, бойові дії, терористичні ракетно-артилерійські обстріли міст та селищ країни, стали новою реальністю нашого буття.

За оцінкою Управління Верховного комісара ООН з прав людини в Україні жертвами військових злочинів, лише за період з 24 лютого 2022 року до 26 лютого 2023 року стали 21580 цивільних осіб: 8101 загиблих і 13479 поранених [10]. При цьому наголошується, що реальна кількість постраждалих є значно вищою, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, відбувається із затримкою, та багато повідомлень все ще потребують підтвердження.

У зв'язку із воєнними діями та постійним переживанням стресу, за підрахунками МОЗ України близько 60% українців потребують психологічної допомоги. Психологічні наслідки війни у вигляді посттравматичного стресового розладу позначатимуться на громадянах України як мінімум впродовж наступних 7-10 років [4].

У таких умовах набуває особливої актуальності діяльність фахівців психологічних підрозділів ДСНС України, одним з головних завдань яких є організація та надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в умовах надзвичайних ситуацій, що спрямована на попередження (запобігання) та профілактику гострих психічних розладів, нервово-психічних порушень як наслідків пережитої особистістю надзвичайної ситуації [2, 5, 6].

Теоретичне підґрунтя. Концептуалізація проблеми екстреної психологічної допомоги здійснювалась у працях А.Баума, Ф.Василюка, С.Гремлінга, Б.Дейтса, Дж.Каплана, М.Лім, Н.Оніщенко, Н.Потапчук, О.Тімченка, Ф.Шапіро, В.Христенка, С.Яковенка та ін. Водночас науковці не практично торкались проблеми організації та надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в умовах воєнних дій. Крім того на сьогодні в науці майже відсутні наукові дані про особливості психологічної роботи з постраждалими внаслідок терористичних атак, зокрема ракетних обстрілів.

Таким чином, аналіз та узагальнення досвіду надання екстреної психологічної допомоги постраждалим внаслідок ракетної терористичної атаки в умовах воєнних дій є однією з найактуальніших і не вирішених науково-практичних задач сучасної психології діяльності в особливих умовах.

Мета – на основі узагальнення практичного досвіду визначити специфічні особливості надання екстреної психологічної допомоги постраждалим внаслідок ракетного удару по ТЦ «Амстор» у місті Кременчуці.

Результати і обговорення. З активізацією нової хвилі повномасштабної збройної агресії росії проти України, психологи ДСНС, за приблизною оцінкою у 2022 році, залучались до роботи з надання екстреної психологічної допомоги постраждалим, внаслідок воєнних злочинів, понад 250 разів. Досить лише згадати евакуацію та масові розстріли цивільного населення у Бучі та Гостомелі, атаку дронів-камікадзе у Києві; влучання російських ракет в багатоквартирні будинки у Дніпрі, Запоріжжі, Умані, ТЦ «Амстор» у Кременчуці.

Терористичний акт у торговому центрі Кременчука відбувся 27 червня 2022 року, о 15 годині 50 хвилин. Внаслідок ракетної атаки загинули 21 особа, 66 осіб отримали травми різного ступеня тяжкості. На місці удару було виявлено 29 фрагментів тіл [1].

До роботи з ліквідації наслідків ракетної атаки було залучено зведені загони рятувальників з Полтавської, Черкаської та Кіровоградської областей, а також Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України (далі – ЧПБ). Всього від ДСНС було залучено 440 осіб особового складу та 70 одиниць техніки [3].

До складі загону рятувальників ЧПБ, за рішенням ДСНС України, була включена група психологів у складі 3 осіб, яка була направлена до місця трагедії для надання екстреної психологічної допомоги постраждалим.

Прибувши до місця події о 23 годині 50 хвилин 27 червня 2022 року, група доповіла про готовність до виконання поставлених завдань та разом із відповідальною особою за психологічний захист на місці трагедії, визначили графік чергування до ранку 28 червня з метою психологічного супроводження аварійно-рятувальних робіт.

На ранок 28 червня зведена група психологів ДСНС на місці надзвичайної ситуації вже налічувала 14 осіб (по 3 особи з

Черкаського та Кіровоградського гарнізонів ДСНС, ЧПБ та 5 осіб з ГУ ДСНС в Полтавській області).

За рішенням керівника ліквідації надзвичайної ситуації, психологів було розосереджено по 3 оперативних ділянках для забезпечення надання екстреної психологічної допомоги:

– групи Кіровоградського та Черкаського гарнізонів організували роботу пункту екстреної психологічної допомоги безпосередньо на місці події (працювали з родичами загиблих, які прибували на місце надзвичайної ситуації, разом з працівниками поліції складали списки загиблих та зниклих безвісти, організували місце скорботи);

– група з Полтавського гарнізону організувала роботу біля місцевого експертно-криміналістичного центру (здійснювали психологічний супровід процедури впізнання тіл загиблих родичами);

– психологи ЧПБ організували службу у Кременчуцькій лікарні інтенсивного лікування, яка здійснювала основний прийом постраждалих з місця лиха.

Організація надання екстреної психологічної допомоги на базі лікарні розпочалась о 9 годині ранку 28 червня та тривала до 18 години цього дня.

Об'єктами надання допомоги були особи з числа безпосередніх постраждалих, та родичі постраждалих, які прибували для відвідування поранених, чергували в надії на новини про врятоване життя рідних, здійснювали пошук безвісти зниклих близьких.

Для того щоб ефективно організувати роботу з психологічної допомоги психологам ДСНС необхідно мати чітке розуміння психічних станів та реакцій постраждалих. Для визначення та оцінки даних психічних явищ психологами було використано методи візуальної діагностики, спостереження та проведення бесід.

При візуальній психодіагностиці в поле сприйняття психолога спочатку потрапляють три головні ознаки: стать, вік, конституція тіла. Ці ознаки визначаються миттєво і несвідомо. Потім конфігурація голови, риси обличчя, хода, осанка, жести, пози, одяг та інше. Таким чином, сприйняття постраждалого здійснюється від загального до конкретного, від великого до дрібного, від цілого до часткового [7, 8]. Метод візуальної психодіагностики дозволив досить швидко зібрати первинну інформацію про постраждалих, скласти їх психологічний

портрет шляхом аналізу фізичного тіла людини і його зовнішніх проявів. Метод використовувався як на етапі сортування постраждалих, так і під час добору найбільш доцільних форм психологічного впливу.

Метою спостереження було збір інформації про постраждалих на основі поведінкових та особистісних особливостей. Наприклад, спостереження за емоційним станом людей у лікарні, дозволив психологам прогнозувати можливість виникнення нових сплесків емоційних реакцій.

Бесіда забезпечувала вербальну комунікацію з постраждалими. Основна перевага даного методу полягала у встановленні особистого контакту, що дозволило з'ясувати необхідні дані про постраждалих, зокрема особливості життєвої ситуації, базові потреби, що потребували задоволення та ін.

На основі використання даних методів психологами було виокремлено такі психологічні особливості постраждалих:

- порушення в афективній сфері: тривожність, ажитація, «емоційне отупіння», пригніченість, роздратованість, відчуття безпорадності, почуття провини. Описані афективні переживання часто викликали соматизацію у цієї категорії постраждалих і їх симптоми проявлялись у вигляді головного та серцевого болю, підвищеного тиску;

- порушення в когнітивній сфері. У постраждалих спостерігались погіршення концентрації уваги, виразна неуважність та забудькуватість. Були скарги на безсоння, або так звані «рвані сні»;

- зміни у поведінці. Звертали увагу на себе агресивна поведінка або ворожість до оточуючих окремих відвідувачів; непослідовність у вчинках та психомоторна гіперактивність.

У якості прикладів наведемо декілька розповідей психологів ДСНС про їх спілкування з постраждалими.

М.Ф. : «...скільки мені треба вбити цих терористів, щоб мені стало легше, – агресивно запитав чоловік, який втратив дружину на місці вибуху, підійшовши впритул до мене і буквально вкрикував ці слова мені в обличчя...».

О.Л. : «...мій чоловік був там у ТЦ. Він не спить цілу добу і постійно плаче. Він обіцяв допомогти дівчині вибратись із того пекла і не зміг цього зробити...».

Л.М. : «у момент вибуху, я була біля виходу, коли це сталось я сама змогла вибігти із ТЦ і отямилась лише дома, я пробігла понад

10 км і нічого не розуміла, вночі відчула себе зле: голова сильно болить, спати не можу, тому прийшла до лікарні...».

Вищезначені психічні стани та реакції для безпосередніх постраждалих стали наслідком комплексного впливу стресових чинників, серед яких можна виділити: вибух, пожежа, сильне задимлення, руйнування будівельних конструкцій та скляних вітрин, крики постраждалих, наявність загиблих та травмованих, неможливість допомогти іншим постраждалим. У свою чергу, для рідних постраждалих стресовими чинниками були наступні: раптовість настання самої події, зовнішній вигляд близьких, нестача інформації про стан рідних, звуковий сигнал «повітряна тривога», який неодноразово лунав цього дня.

Описані психологічні явища схожі з основними симптомами реакції на стрес та травму і можуть розвиватись у розлади різного ступеня тяжкості [9]:

- звичайні людські страждання – найпоширеніша відповідь людини на тяжкі страждання, що не завжди спричиняє патологічний стан і більшою мірою потребує звичайної людської психоемоційної підтримки;

- травматичні психологічні наслідки – афект, який потребує уваги спеціалістів, робота на ранніх етапах з проблемою дозволяє успішно її долати;

- психіатричні розлади, найпоширенішим серед яких є посттравматичний стресовий розлад. Потребує активного втручання не лише психологів, а насамперед лікарів-психотерапевтів та психіатрів.

Розуміючи можливі наслідки людських страждань, за активної позиції психологів ДСНС в холі лікарні було організовано надання екстреної психологічної допомоги з метою мінімізації наслідків травматичних переживань.

Доцільними методами надання психологічної допомоги стали: індивідуальний дебрифінг, дихальні та комунікативні техніки, десенсибілізація почуттів за допомогою образів.

Індивідуальний дебрифінг полягав у рефлексії постраждалого в безпечних і конфіденційних умовах. Давав можливість знизити відчуття ненормальності і унікальності реакцій, внутрішнього напруження постраждалого, мобілізувати внутрішні резерви на подолання стресової ситуації.

Дихальні вправи – один з найкращих і природних способів релаксації, дозволяли постраждалим знизити емоційну напругу та зменшити тривогу. Надати самопомогу під час виникнення панічної атаки.

Серед комунікативних технік варто виділити мовчання, емпатичне слухання та пояснення.

Основними прийоми реагування психолога в ситуації мовчання було: кивок, повторення останніх слів: перефразування останнього висловлювання, якщо постраждалий продовжував мовчати – допомога йому у вираженні свого стану: «Вам зараз складно говорити»; «Можливо, ви не знаєте, як на це відреагувати» тощо. Зміст мовчання постраждалих був різноманітним: ознака самоаналізу, вираз відчаю чи безвиході.

Емпатичне слухання проявлялось у вигляді уважного слухання постраждалого, вербальному слідуванні за думками та почуттями, заохочення до більш глибокого їх вираження. Головне правило емпатичного слухання – не співчувати, а співпереживати, створюючи емоційний резонанс переживанням постраждалого.

Техніка пояснення була спрямована на розкриття сутності переживань постраждалого, змісту і причин відповідного психічного реагування та можливих віддалених наслідків.

Десенсибілізація почуттів за допомогою образів – орієнтована на поступове зменшення чутливості постраждалих до травмуючих подій терористичного акту. Застосування методу супроводжувалося позитивними змінами в когнітивній сфері, емоціях і поведінці постраждалих, та ґрунтувалось на переробці і нейтралізації травмуючої інформації при роботі з образами.

Застосування будь-якого із методів починалась із представлення психолога та своєї місії. Деякі постраждали ніколи не чули про екстрену психологічну допомогу, тому в окремих випадках, з метою отримання «дозволу» на психологічну інтервенцію та налагодження психологічного контакту спочатку проводились короткі сесії «психологічної просвіти». Зміст сесії, що мала формат короткотривалої психотерапії визначався психологом інтуїтивно в залежності від вираженої психічної реакції постраждалого та його індивідуальних психологічних особливостей.

Процес надання психологічної допомоги у лікарні ускладнювався низкою факторів:

– значною кількістю людей, які одночасно знаходились у тісному просторі холу лікарні (рідні постраждалих, працівники ЗМІ, волонтери, працівники поліції тощо);

– побутовою непорядкованістю місць для перебування великої кількості людей з числа відвідувачів;

– індукуванням постраждалих та їх рідних один на одного своїх емоцій, посилюючи тим самим загальне напруження;

– наявністю великої кількості працівників засобів масової інформації, які часом нахабно випитували у рідних постраждалих будь-яку інформації про стан їхніх близьких, які перебували на лікуванні, тим самим актуалізуючи їхні страждання.

Висновки. Аналізуючи проведені заходи, що здійснювались психологами ДСНС на базі лікарні інтенсивного лікування їх можна об'єднати у декілька основних етапів роботи з надання екстреної психологічної допомоги постраждалим:

I етап (організаційний) полягав у налагодженні контакту з адміністрацією закладу, визначенні місця і графіку роботи психологів.

II етап (створення атмосфери довіри) полягав у компенсуванні переживань тривожного очікування, побутових незручностей перебування у лікарні рідних, створенням атмосфери довіри, підтримки та допомоги на імprovізованому пункті екстреної психологічної допомоги.

III етап (діагностичний) був спрямованих на оцінку актуального психоемоційного стану постраждалих, що здійснювалась шляхом візуального спостереження, проведення бесід, сортування постраждалих за психічними реакціями на травматичну ситуацію; давала можливість вчасного попередження виникнення нових сплесків емоційних реакцій.

IV етап (терапевтичний) був орієнтований на власне надання екстреної психологічної допомоги постраждалим, консультацій рідних про особливості травматичних переживань постраждалих, «нормальність» їх поведінки після перебування у ненормальній ситуації терористичного акту.

V етап (рекомендаційний) був направлений на профілактику відстрочених реакцій постраждалих; надання порад щодо проведення відновлювальних заходів, проведення поховань, участі дітей у відповідних церемоніях тощо.

Питання психології

Резюмуючи, зазначимо, що заходами екстреної психологічної допомоги у лікарні інтенсивного лікування було охоплено 35 постраждалих внаслідок ракетного удару по ТЦ «Амстор» у місті Кременчуці. Вживання

відповідних заходів дозволило стабілізувати психічний стан постраждалих, попередити сплески гострих афективних реакцій, забезпечити нормальне переживання травматичної ситуації.

Список використаних джерел

1. ДСНС України. Полтавська область [Електронний ресурс] / ДСНС України // Facebook. – Режим доступу : <http://surl.li/htcqu>.
2. Кодекс цивільного захисту України : закон України № 5403-VI від 02.10.2012 // Голос України. № 220 (5470). 4-20.
3. Кременчук: оперативна інформація щодо ліквідації наслідків обстрілу торговельного центру станом на 28.06.2022 [Електронний ресурс] / ДСНС України. – Режим доступу: <http://surl.li/fgiip>.
4. Не менше 60% українців потребують психологічної підтримки через війну [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство «Interfax-Україна». – Режим доступу: <http://surl.li/fgide>.
5. Оніщенко Н.В. (2014). Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Харків: Вид-во «Право».
6. Фомич М., Спіркіна О. (2020). Концептуальні основи психологічного захисту населення. *Вісник Національного університету оборони України*. № 51, (1). 130–134. DOI:<https://doi.org/10.33099/2617-6858-2019-51-1-130-134>.
7. Хміляр О. (2016). Психологія символічної регуляції дій і вчинків особистості : монографія. Київ: ТОВ «Контекст Україна».
8. Fomych M. V. (2023). Checking the effectiveness of modern technologies in the work of a psychologist with firefighters-rescuers. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*. № (9), 169-189. <https://doi.org/10.32999/KSU2663-970X/2023-9-10>.
9. Papadopoulos R.K. (2002). Refugees, home and trauma. In *Therapeutic Care for Refugees. No Place Like Home* / edited by R. K. Papadopoulos. – London: Karnac (Tavistock Clinic Series).
10. Ukraine: civilian casualty update 27 February 2023 [Електронний ресурс] / United Nations High Commissioner for Human Rights. – Режим доступу: <http://surl.li/fgire>.

References

1. DSNS Ukrainy. Poltavskja oblastj [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu : <http://surl.li/htcqu> (in Ukrainian).
2. Kodeksy cyviljnogho zakhystu Ukrainy (2012), Zakon Ukrainy 5403-VI. Gholos Ukrainy, no. 220 (5470), pp. 4-20 (in Ukrainian).
3. DSNS Ukrainy. Kremenchuk: operatyvna informacija shhodo likvidaciji naslidkiv obstrilu torghoveljnogho centru stanom na 28.06.2022 [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://surl.li/fgiip> (in Ukrainian).
4. Informacijne aghentstva «Interfax-Ukrajina». Ne menshe 60% ukrajinciv potrebujutj psykhologichnoji pidtrymky cherez vijnu [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://surl.li/fgide> (in Ukrainian).
5. Onishhenko N.V. (2014). Ekstrena psykhologichna dopomogha postrazhdalym v umovakh nadzvychajnoji situaciji: teoretychni ta prykladni aspekty [Emergency psychological assistance to victims in emergency situations: theoretical and applied aspects]. Kharkiv: Vyd-vo «Pravo» (in Ukrainian).
6. Fomych M. and Spirkina O. (2020). Konceptualjni osnovy psykhologichnogho zakhystu naseleennja [Conceptual foundations of psychological protection of the population]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu oborony Ukrainy*, no. 51, pp.130–134 (in Ukrainian).
7. Khmiljar O. (2016). Psykhologhija symvolichnoji rehuljaciji dij i vchynkiv osobystosti [Psychology of symbolic regulation of actions and actions of the individual]. K.: TOV «Kontekst Ukrainajina» (in Ukrainian).
8. Fomych M. V. (2023). Checking the effectiveness of modern technologies in the work of a psychologist with firefighters-rescuers. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*, no. 9, pp.169-189 p. <https://doi.org/10.32999/KSU2663-970X/2023-9-10> (in English).
9. Papadopoulos R.K. (2002). Refugees, home and trauma. In *Therapeutic Care for Refugees. No Place Like Home* / edited by R. K. Papadopoulos. London, Karnac, Tavistock Clinic Series, 356 p. (in English).
10. United Nations High Commissioner for Human Rights (2023). Ukraine: civilian casualty update 27 February 2023 [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu : <http://surl.li/fgire> (in English).

Summary

Fomych M. V. PhD in Psychology, associate professor, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine
Mokhnar L. PhD in Pedagogy, assistant professor of Department of Psychological Activity in Special Conditions, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of the National University of Civil Defence of Ukraine

EMERGENCY PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE FOR THE INJURED THE AFTERMATH OF THE ROCKET STRIKE ON AMSTOR SHOPPING CENTER IN THE CITY OF KREMENCHUK

Introduction. Military actions on the territory of our country caused an unprecedented level of extremity in the lives of every Ukrainian. The temporary occupation of part of the territories, hostilities, and terrorist rocket and artillery shelling of the country's cities and towns have become a new reality of our existence.

According to the Office of the UN High Commissioner for Human Rights, 21,580 civilians became victims of war crimes in Ukraine only during the period from February 24, 2022, to February 26, 2023: 8,101 dead and 13,479 wounded. However, it is stressed that the actual death toll is significantly greater because there are informational delays from some areas where combat is still going on and because many reports still need to be verified.

Approximately 60% of Ukrainians need psychological assistance due to ongoing military operations and high levels of stress, according to estimates from the Ukrainian Ministry of Health. Post-traumatic stress disorder is one of the psychological effects of the war that will have an impact on Ukrainians for at least the next 7 to 10 years.

In such circumstances, the work of the psychological divisions of the State Emergency Service of Ukraine's specialists assumes particular significance. One of their primary responsibilities is organizing and providing emergency psychological assistance to victims in emergency situations, with the goal of preventing acute mental disorders and neuropsychological disorders as a result of the emergency situation that the individual has experienced.

Purpose. Determine the specifics of providing emergency psychological assistance to victims of a rocket strike on the "Amstor" shopping center in the city of Kremenchuk based on the generalization of practical experience.

Methods. Method of analysis of scientific literature on the problem of research, visual diagnostics, observation, and conducting conversations.

Originality. The article, based on the generalization of practical experience, reveals the specific features of providing emergency psychological assistance to victims of a rocket attack on the "Amstor" shopping center in the city of Kremenchuk. The forces and means involved in the liquidation of the terrorist attack are described, and the stages of providing emergency psychological assistance to victims by psychologists of the State Emergency Service of Ukraine are clarified. On the basis of the analysis of the psychological features of the victims, the main ways of their mental reaction to the terrorist act, covering violations in the affective, cognitive, and behavioral spheres, are singled out. The most appropriate methods of psychological diagnosis of victims in extreme conditions of an emergency situation, the principles of psychological sorting, and the provision of psychological assistance were also considered in the scientific investigation. The analysis of factors that complicated the process of providing psychological assistance to victims at the city hospital deserves attention.

Conclusion. Analyzing the measures carried out by psychologists of the State Emergency Service on the basis of an intensive care hospital, they can be combined into several key stages of work on providing emergency psychological assistance to victims:

The first stage (organizational) consisted of establishing contact with the administration of the institution and determining the location and work schedule of psychologists.

The second stage (creating an atmosphere of trust) consisted of compensating for the experiences of anxious waiting, everyday inconveniences of relatives staying in the hospital by fostering an atmosphere of trust, support, and help at an improvised emergency psychological aid point.

The third stage (diagnostic) was aimed at assessing the current psycho-emotional state of the victims, which was carried out through visual observation, conducting conversations, and sorting the victims according to mental reactions to the traumatic event. This made it possible to prevent the emergence of new outbursts of emotional reactions over time.

The fourth stage (therapeutic) was focused on the actual provision of emergency psychological assistance to the victims and consultations with relatives about the peculiarities of the traumatic experiences of the victims and the "normality" of their behavior after being in the abnormal situation of a terrorist act.

The fifth stage (recommendatory) focused on the avoidance of delayed reactions by offering guidance on activities for healing, funerals, children's involvement in pertinent ceremonies, etc.

Summarizing, we note that emergency psychological care measures were taken at the intensive care hospital for 35 victims of a rocket attack on the "Amstor" shopping center in the city of Kremenchuk. Taking appropriate measures made it possible to maintain the victims' mental stability, prevent surges of acute affective reactions, and ensure a normal experience of the traumatic situation.

Key words: terrorist act; victims; emergency psychological assistance; psychologists of the State Emergency Service; stress factors.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Received/Поступила: 23.07.23.

*Харитинський А. А. ад'юнкт кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України
<https://orcid.org/0000-0003-1224-9295>*

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Психологічні чинники суб'єктивного благополуччя детермінують задоволення військово-професійною діяльністю та життям в цілому. Метою статті є визначення психологічних чинників суб'єктивного благополуччя військовослужбовців. Встановлено, що суб'єктивне благополуччя відображено відчуттям цінності, осмисленості, змістовної наповненості життя, безумовним прийняттям себе та розкриттям свого потенціалу, суб'єктивним визнанням значущості досягнень у різних сферах.

Ключові слова: суб'єктивне благополуччя; психологічні чинники; задоволення військово-професійною діяльністю; задоволення життям; екстремальні умови; особистість військовослужбовця.

Вступ. Одним із перспективних напрямків у сучасних психологічних дослідженнях є проблема особистісного та професійного життєздійснення, розуміння якої наближає дослідників до відповіді на питання про забезпечення комфортного, гармонійного, благополучного існування людини.

Вченими достатньо широко досліджена проблематика детермінант і чинників різноманітних аспектів благополуччя особистості. Зважаючи на те, що провідними підходами розгляду благополуччя особистості є гедоністичний, евдемоністичний, концепції якості життя, оздоровчий, аксіологічний, суб'єктно-діяльнісний, серед найбільш часто згадуваних вченими різнорівневих індивідуально-психологічних, особистісних корелятивів суб'єктивного благополуччя вважають: безпосередньо саме задоволення (як емоційний стан у певний проміжок часу), пов'язане з життєвими подіями, соціальну підтримку, оцінювані крізь призму еталонних стандартів життєві події (прагнення, почуття, очікування) (E. Diener); позитивні стосунки, компетентність, автономність (E.L. Deci, R.M. Ryan); різноманітні особистісні характеристики: доброзичливість у контекстах соціальної взаємодії та сумлінність у індивідуальних досягненнях, а також роль відкритості новому досвіду в сенситивності до позитивних, так і до негативних емоцій, позитивний вплив на рівень суб'єктивного благополуччя екстраверсії та негативний вплив нейротизму (P.T. Costa, R.R. McCrae, K.M. De Neve and H. Cooper); показники загального інтелекту як рівня когнітивного функціонування (K.L. Siedlecki, E.M. Tucker-Drob, S. Oishi and A. Salthouse); загальну

оцінку якості життя й показники задоволення зовнішніми оцінками за наявності високого рівня мотивації досягнень (E. Diener, E.M. Suh, R.E. Lucas, H.E. Smith); задоволення різними сферами життя (A.L.D. Lau, R.A. Cummins, W. McPherson); особистісні почуття, індивідуальні вміння, пов'язані з міжособистісною взаємодією (F.A. Huppert, N. Marks, A. Clark та ін.).

В даному контексті на тлі активної фази агресивно-терористичної війни росіян проти України важливим аспектом виступає проблема дослідження психологічних чинників суб'єктивного благополуччя військовослужбовців сил безпеки та оборони України, які гідно виконують завдання за призначенням. Адже інтенсивний вплив цілого комплексу психотравмуючих чинників бойового середовища детермінує різноманітні розлади психіки різної ступені важкості, що зазвичай призводить до часткової або повної втрати боєздатності [1; 2]. Ці знання дозволять більш якісно здійснювати психологічне забезпечення їх службово-бойової діяльності, предметно відслідковувати негативний вплив стресогенних чинників та цілеспрямовано надавати адресну психологічну допомогу.

Мета дослідження – визначити психологічні чинники суб'єктивного благополуччя особистості військовослужбовців сил безпеки та оборони України. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення завдань: 1) аналіз та систематизація наукових підходів дослідження психологічних чинників суб'єктивного благополуччя особистості в дослідженнях українських та зарубіжних вчених; 2) аналіз моделей впливу

психологічних чинників суб'єктивного благополуччя на особистість військовослужбовця; 3) визначення на цій основі психологічних чинників суб'єктивного благополуччя військовослужбовців сил безпеки та оборони України.

Теоретичне підґрунтя. Зазначимо, що професійна діяльність військовослужбовців сил безпеки та оборони України, яка сьогодні полягає у безпосередньому виконанні бойових завдань за призначенням, відрізняється впливом на особистість багатьох чинників, які характеризують особливі умови, у тому числі екстремальні. На цьому наголошують і провідні українські вчені, які ґрунтовно досліджували дану проблему (О.А. Блінов, М.С. Корольчук, В.О. Лефтеров, Г.В. Ложкін, С.Д. Максименко, С.М. Миронець, В.І. Осьодло, І.І. Приходько, Є.М. Потапчук, О.Д. Сафін, В.В. Стасюк, В.В. Ягупов та ін.). Разом з тим, одним з ключових аспектів їх суб'єктивного благополуччя є різноманітні елементи задоволеності безпосередньою військово-професійною діяльністю.

Військова служба характеризується суттєвим негативним впливом на особистість військовослужбовця системи екстремальних чинників (високої нормативності, жорсткої ієрархічності у взаємодії, бюрократизації діяльності, переважання корпоративної етики над суспільною, нестабільності, ненормованої організації праці, непрогнозованих професійних ситуацій та управлінських чинників, загрози життю і здоров'ю, обмеження наявних ресурсів тощо). Комплексний вплив зазначених чинників у бойових умовах призводить до дисбалансу базових характеристик особистості, переоцінювання ставлення до себе, детермінує переживання власної непотрібності, знецінення, втрати своєї цінності, труднощів у професійній самореалізації [2, 344].

В науковій літературі широко представлені дослідження впливу внутрішньо-особистісних чинників на задоволеність професійною діяльністю, як задоволення організацією роботодавця так і безпосередньо умовами праці. Водночас для предмету нашого наукового аналізу цінними є ті з них, що стосуються безпосередньо специфіки військово-професійної діяльності військовослужбовців сектору безпеки та оборони України.

Л.З. Сердюк [3] аналізуючи роботи зарубіжних вчених зазначає, що чинники психологічного благополуччя пов'язані з різноманітними характеристиками суб'єкта, серед яких: екстраверсія, емоційна стійкість, оптимістичний стиль атрибуції (В.Т. Rigby, Е.Т. Huebner), академічна успішність (L. Chang, С. McBride-Chang, S.M. Stewart, E. Au), досягнення (S.M. Suldo, E.S. Shaffer, K. Riley), а також рівень соціальної підтримки в залежності від життєвих обставин (тобто аспектів соціального середовища взаємодії, зокрема у професійній сфері) (R. Gilman, E.S. Huebner, L. Chang, С. McBride-Chang, S.M. Stewart, E. Au). Також, вчена вказує, що основними чинниками психологічного благополуччя є: відчуття комфорту й безпеки домашнього середовища; атмосфери любові (сімейні радощі, близькість і гармонія); відкритості й довіри в міжособистісних взаєминах; батьківського контролю та включення в життя дітей; відчуття власної значущості в сім'ї; сімейної підтримки відносин з іншими та видів діяльності дітей за межами сім'ї (K. Joronen, P. Astedt-Kurki).

І.Ф. Аршава та Д.В. Носенко [4] емпірично підтвердили, що усвідомлені психічні феномени, зокрема, цінності справляють більш суттєвий вплив на формування суб'єктивного благополуччя. Тобто більш високий рівень сенситивності психічних явищ, усвідомлюваних суб'єктом, зумовлюють як суб'єктивне благополуччя, так і позитивну самооцінку психологічного благополуччя.

Також слід зазначити про віддзеркалення психологічного здоров'я у повному психологічному благополуччі, про що свідчать дослідження А.В. Кічук [5]. Вчена визначає про непряму залежність суб'єктивного благополуччя від благополуччя зовнішнього середовища, а що воно зумовлено нормативно-ціннісними та смисловими уявленнями людини [5, 45]. Разом з тим науковцями встановлено позитивний кореляційний зв'язок суб'єктивного благополуччя з потенціалом (ресурсністю) особистості [5, 125].

Дослідження М.А. Cohn, В.Л. Fredrickson, S.L. Brown et al. показали наявність відносного зв'язку емоційного та когнітивного компонентів суб'єктивного благополуччя, оскільки позитивні емоції впливають на психологічну стійкість, яка позитивно позначається на задоволенні життям [6]. У цьому контексті доцільно згадати роботи І.Ф. Аршави та Д.В. Носенко

[4], які пишуть, що в сучасній позитивній психології запропоновано критеріально оцінювати ступінь переважання позитивних емоцій над негативними, що перевищує 2,9, тоді вважається, що людина досягла рівня автентичного щастя.

Т.Е. Taylor у якості маркерів вимірювання благополуччя пропонує розглядати такі характеристики, що є індикаторами, тобто дозволяють його створювати та зберігати, серед них зокрема: щастя, здоров'я, задоволення життям, успіх в реалізації важливих життєвих цілей і цінностей, особистісний розвиток, підтримуючі стосунки з близькими людьми, а також наявність адекватних потребам людини ресурси, задоволення від роботи, повноцінний відпочинок, що забезпечує розслаблення, якісне дозвілля [7].

У контексті розроблення різноманітних моделей професійного благополуччя задоволення роботою є одним з ключових компонентів. У дослідженні L.M. Moynihan, W.R. Boswell & J.W. Boudreau йдеться про зв'язок задоволеності роботою, емоційних, когнітивних та поведінкових аспектів організаційної прихильності суб'єкта з такими чинниками, як активність пошуку роботи, намір звільнитися, продуктивність праці, ефективність керівництва. На думку вчених існує сильний прямий зв'язок задоволеності працею з продуктивністю та лідерством [8].

Н.В. Волинець зазначає про детермінанти особистісного благополуччя в професійному середовищі описані окремими зарубіжними дослідниками (D.R. Anaby, G.P. Latham, M.H. Budworth, R.A. Karasek, P.P.M. Janssen, A.V. Bakker, A. Jong, J.R. Hackman, G.R. Oldham, E.T. Higgins) [9].

Теза про те, що професійні характеристики є посередниками між особистісними рисами і суб'єктивним благополуччям в професійному середовищі підтверджена D.R. Anaby в дослідженні таких його компонентів, як: особистісні риси, професійні характеристики і професійний баланс [9].

G.P. Latham, M.H. Budworth зазначають, що ступінь прикладених особистістю для професійного зростання зусиль обернено залежить від усвідомлення нею своєї ефективності. Чим більше людина вважає себе ефективною, тим менше зусиль вона прикладатиме для забезпечення власного розвитку. Мотивація співробітника бути ефективним повною мірою залежить від

відчуття, що його оточення гармонійно сформоване щодо важливих характеристик роботи, що підвищуватиме вірогідність успіху та задоволеності професійною діяльністю [9].

Дослідження вимог і контролю R.A. Karasek звертає увагу на проблему вимог і контролю, розглядаючи професійний стрес детермінантою професійного неблагополуччя. Аналізуючи співвідношення таких вимірів, як робочі вимоги, свобода в прийнятті рішень і соціальну підтримку на роботі, визначає, що для професій з високими вимогами, низькою свободою в рішеннях і низькою соціальною підтримкою, характерний більш високий ризик психологічного неблагополуччя [9].

Цінними в рамках нашого дослідження є положення P.P.M. Janssen, A.V. Bakker, A. Jong про особливості впливу на професійний стрес та мотивацію співробітників через поєднання вимог з боку організації і контролю своєї діяльності співробітником. Під вимогами вчені розуміють обсяг роботи, швидкість виконання, терміни виконання, розумове навантаження та його координацію, наявність конфліктуючих (неузгоджених) вимог тощо. Рівень контролю ж передбачає можливість діяти самостійно, наявність свободи в прийнятті рішень, контролювати ситуацію, мати підтримку з боку колег тощо. Тому дослідники зазначають, що більш сильні стресові реакції або напругу (фізичне або психічне виснаження) викликають ті професії, що характеризуються високими вимогами (перевантаженням) і невеликою кількістю контролю (тобто обмежена автономія). Водночас саме для професій з високими вимогами і контролем будуть найвищими мотивація навчання і особистого зростання у співробітників [9].

У дослідженні J.R. Hackman, G.R. Oldham виявлено «критичні психологічні стани» (серед них: 1) переживання осмисленості роботи, 2) переживання відповідальності за її результати, 3) знання про результати трудової діяльності), які обумовлюють якість професійної діяльності, відображену в позитивному настрої та значних результатах праці (високий внутрішній мотивації, задоволеності роботою, якості виконання завдань, низькому рівні прогулів) [9].

А от джерело тривоги та пригніченості суб'єкта діяльності розкриває теорія неспівпадіння E.T. Higgins. У ній йдеться

про те, що пригнічення через відчуття тривоги й провини притаманне тим співробітникам, які не виконують своїх зобов'язань, вони не в змозі досягти своїх професійних прагнень. За умови ж належного виконання своїх обов'язків, винагорода може стати емоційною (похвала, визнання), відсутність якої навпаки призводить до виникнення переживань зневіри, розчарування, або навіть депресії [9].

Методи дослідження. Застосовано теоретичні методи дослідження: аналізу, систематизації, зіставлення й узагальнення, інтерпретації сучасних теоретико-емпіричних досліджень в українській і зарубіжній психології щодо визначення психологічних чинників суб'єктивного благополуччя військовослужбовців.

Результати дослідження і обговорення. Проблематика детермінації суб'єктивного благополуччя особистості у професійній сфері розкривається українськими та зарубіжними вченими через структурні компоненти різноманітних моделей суб'єктивного благополуччя. Зокрема, Б.Е. Пахоль [10, 63] звертає увагу, що пошук евдемоністичних моделей суб'єктивного благополуччя в професійній сфері окремими дослідниками (P. Wang; J.E. Van Horn, T.W. Taris, W.B. Schaufeli, P.J.G. Schreurs; M.L. Schultz; К. Рут) було спрямовано на визначення професійного контексту модернізованої структури психологічного благополуччя за С.Д. Ryff.

Найбільш відомою з них є модель професійного благополуччя P. Wang, яке розглядається на основі чинників умов та змісту діяльності та включає компоненти: емоційний (афективний), автономія і прагнення, компетентність, інтегроване функціонування (загальна оцінка). При цьому вчений емоційний компонент відображає через трикомпонентну структуру: задоволення – не задоволення, комфорту – тривожності та ентузіазму – депресії. Також слід відмітити бачення автора про нелінійний зв'язок між рівнем емоційного благополуччя і характеристиками професійного середовища [10].

У багатовимірній моделі професійного благополуччя J.E. Van Horn, T.W. Taris, W.B. Schaufeli, P.J.G. Schreurs структурними компонентами визначені: емоційний (афективна складова (тривога, депресія), когнітивний (усвідомлення благополуччя), професійний (мотивація: прагнення,

компетентність, автономія), соціальний (поведінка) та психосоматичний (психофізичне здоров'я) [10].

M.L. Schultz розглядає структуру професійного суб'єктивного благополуччя через такі показники: позитивні організаційні стосунки, професійне самоприйняття, професійну автономію в роботі та контролі, компетентність у спілкуванні з оточенням, професійну компетентність та можливості для особистісного та професійного зростання [10].

Чотирикомпонентна структура моделі професійного благополуччя К. Рут містить: 1) професійний розвиток, який включає професійні цілі та професійне зростання; 2) позитивні стосунки з колегами; 3) професійне самоприйняття з компонентами задоволення рівнем власної компетентності й професійними досягненнями; 4) автономність у професійній діяльності [10, 65].

На нашу думку, модель К. Page та D. Vella-Brodrick суттєво доповнює описані вище, оскільки поряд з суб'єктивним благополуччям (що включає задоволення життям та диспозиційний афект) та благополуччям на робочому місці (що включає задоволення роботою через баланс позитивного та негативного в ній) містить також психологічне благополуччя (яке включає самоприйняття, автономію, компетентність, життєві цілі, особистісне зростання, позитивні стосунки з оточенням) [9]. У цій моделі розкрито ширший комплекс чинників, що стосуються професійної діяльності, феномен якої через поняття «хороша робота» описали Н. Gardner, М. Csikszentmihaly, W. Damon у складових: 1) те, що добре виходить, 2) те, що приносить задоволення й 3) система цінностей. За даними цих вчених вказані компоненти свідчать про покликання до цього виду діяльності, коли робота справді подобається і професійні завдання виконуються із задоволенням зануренням в неї, приносить людині радість, як емоційні показники стану «поток» [9].

Універсальною можемо вважати модель вимог-ресурсів А.В. Bakker, Е. Demerouti для оцінки психологічного благополуччя різноманітних працівників, зважаючи на специфічні чинники ризику для кожної професії, що призводять до стресу. Автори описали їх у генеральних категоріях: робочих вимогах (містять фізичні, психологічні, соціальні /

організаційні аспекти, що вимагають психофізичних витрат від працівника) й робочих ресурсах (ті аспекти, що навпаки ці витрати здатні знизити, у разі їх наявності) сприяючи досягненню цілей роботи, а також стимулюючи особистісне зростання, навчання та розвиток фахівця [9].

Ґрунтовне дослідження соціально-психологічних детермінант, які впливають на психічне здоров'я військовослужбовців, проведене Є.М. Потапчуком [11] на нашу думку, комплексно відображає спектр чинників суб'єктивного благополуччя їх особистості. Зокрема, вчений до факторів суб'єктивного характеру відносить: а) внутрішню (розумову) поведінку військовослужбовця (що включає його уявлення про своє здоров'я; сприйняття та оцінку життєвих ситуацій і пов'язаного з ними ризику; внутрішньоособистісні конфлікти; психологічне самоуправління; ставлення до власного способу життя; самооцінку душевного благополуччя; б) зовнішню (соціальну) поведінку військовослужбовця: активний спосіб життя; здорове харчування; стосунки з оточенням; ведення здорового способу життя; можливі шкідливі звички. До факторів об'єктивного характеру дослідник відносить: а) соціальне середовища: родину військовослужбовця (сімейне оточення); друзів та знайомих; військовий колектив та керівника (начальника, командира); професійну діяльність (загрози життю та здоров'ю; нераціональний режим дня, служби і відпочинку; стресові ситуації тощо); вплив природного середовища; б) демографічні чинники: вікові особливості та соціальну приналежність; в) стан фізичного здоров'я: рівень фізичного розвитку, фізичної та функціональної підготовленості до навантажень; рівень і здатність до мобілізації адаптаційних резервів організму.

Значним за рівнем негативного впливу на суб'єктивне благополуччя особистості військовослужбовця є стрес, особливо в бойових умовах. Український вчений О.А. Блінов, аналізуючи вплив бойового стресу на психіку військовослужбовця зазначає, що фактори реального бою викликають психологічні труднощі, пригнічують психіку, приводять до її перезбудження та зриву самої діяльності [1, 89]; бойовий стрес, бойові психічні травми призводять і до деформації їх особистості [1, 104].

Серед основних стрес-факторів науковець виділяє групу «Х» (що безпосередньо емоційно впливають на особистість) і група «У» (що опосередковано емоційно впливають на особистість військовослужбовця залежно від його професійних можливостей). В групі «Х» вчений описує небезпеку (загрозу), зненацькість (несподіванку), новизну (нестандартність) обстановки, невизначеність, відповідальність, негативні емоційні реакції, монотонність, групову ізоляцію, клаустрофобію, втомлюваність, дискомфорт. А в групі «У» – дефіцит часу, підвищення темпу дій, крайню інтелектуальну складність рішень, надлишок інформації, одночасне поєднання кількох видів діяльності, ступінь злагодженості дій [1, 91].

Наслідками впливу бойового травматичного стресу на особистість військовослужбовця О.А. Блінов визначає: емоційні порушення (високий рівень тривожності, емоційну нестійкість, пригніченість); когнітивні зміни (сплутаність причинно-наслідкових зв'язків, ірраціональність установок, складнощі з осмисленням обстановки та ін.); зміни в особистісній сфері (невмотивовану агресивність, деструктивну поведінку, нестійку самооцінку, алкоголізацію тощо) [1, 110–111].

Важливим чинником суб'єктивного благополуччя військовослужбовців варто також вважати специфічний вплив моральних чеснот, які завжди мали місце у свідомості офіцерів. На це вказують і дослідження Т.М. Титаренко [12, 112–113], яка пише про відображення психологічного благополуччя через поєднання у свідомості переживань радості, спокою і прихильності з урахуванням моральних чеснот, навіть якщо вони не гарантують людині ані стану миттєвого задоволення, ані іншої прямої користі. Цим пояснюється відчуття благополуччя воїнів, які захищаючи власну країну на своїй території знають, заради чого воюють.

Доречно в межах нашого дослідження є також позиція вченої про важливість високого рівня особистісної зрілості як чинника психологічного благополуччя в контексті особистісного життєтворення. На думку Т.М. Титаренко, для задоволеної власним життям особистості характерні уміння адекватно і вчасно імпровізувати на тему, яку задає їй життєва подія з усією її раптовістю. Тобто йдеться про готовність

змінюватися, імпровізувати з власним життям у такий спосіб, щоб це мало виправданий ризик, не призвело до деструктивних наслідків, що є неабияким мистецтвом [12, 115].

Саме тому J.M. Sirgy, J. Wu звертають увагу на необхідності бути різнобічною особистістю, збалансовано проявляючи себе у різних сферах життя, що дозволить задовольнити широкий спектр потреб, забезпечуючи цим власне суб'єктивне благополуччя [12, 113].

Цінними у даному контексті є також дослідження Н.В. Волинець, у якому вчена приходить до висновку, що у професійній сфері особистісне благополуччя особистість переживає через поєднання комплексу відчуттів та усвідомлення себе: відчуття позитивних емоцій, задоволення роботою, позитивні відносини з іншими, усвідомлення свого сенсу та цілей, особистісне зростання й розвиток, самоприйняття, автономію, набуття життєвого та професійного досвіду в цілому. Тому благополуччя суб'єкта діяльності детерміноване його включенням (залученням) в роботу, відданістю цій справі, рівнем кваліфікації та професійної майстерності, а також впливає на якість виконання професійних обов'язків його професійну продуктивність і ефективність, загальну професійну успішність в цілому [9, 110].

Серед чинників, що детермінують особистісне благополуччя особистості, вчена виділяє: соціально-психологічні (сміслові та ціннісні життєві орієнтації, емоції, оцінки та судження про результати своєї позитивної активності, прагнення до самоствердження, позитивну соціально-психологічну взаємодію з оточенням), професійні (професійну ідентичність, психологічну готовність до професійної діяльності, мотивацію професійного зростання, професійне самоставлення, результати професійної діяльності), організаційні (управлінсько-організаційні та професійно-організаційні умови праці) [9, 139].

На думку Б.Е. Пахоля [10, 66], все різноманіття професійно-особистісних чинників професійного суб'єктивного благополуччя узагальнено поєднується у конструкті «професійна ідентичність» та сприяють його досягненню разом з індивідуально-особистісними аспектами та задовільними характеристиками роботи (організаційно-контекстними чинниками).

У пошуках методологічних орієнтирів А.В. Кічук визначає суб'єктивне благополуччя виразним проявом «внутрішньої узгодженості» особистості, яке залежить у більшій мірі від соціуму та від культурних аспектів, детерміноване нормативно-ціннісними і смисловими уявленнями особистості а не об'єктивними чинниками середовища [5, 56, 99].

Згідно з позицією V. Huta про те, що для психологічно благополучної особистості характерно не просто відчувати позитивно забарвлені емоції, а задоволення у різних сферах життя. Водночас така особа здатна і періодично переживає негативні емоції, афекти, втім не генералізує їх на всю лінію часу свого життя, усвідомлюючи ситуативність їх впливу [13]. Вважаємо описані патерни характерними і для суб'єктивного благополуччя військовослужбовців.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного аналізу досліджень українських та зарубіжних вчених та авторського розуміння структури суб'єктивного благополуччя особистості доречно визначити наступні психологічні чинники суб'єктивного благополуччя військовослужбовців: 1) відчуття широкого спектру емоцій в контексті ставлення до себе й світу, оточення, емоційної близькості з іншими, сприйняття та розуміння цих емоцій; 2) відчуття задоволення (незадоволення) взаємовідносинами з іншими (близькими у сімейному колі, друзями, знайомими, колегами, начальниками (командирами); 3) особливостей сприйняття якісних характеристик власної поведінки у різних сферах життєдіяльності (гнучкості, адаптивності, автономності, успішності), задоволення військово-професійною діяльністю (службою), емоційних, когнітивних та поведінкових аспектів прихильності (лояльності) до організаційних умов цієї діяльності (служби); 4) усвідомлення своєї професійної кваліфікації та майстерності, їх змісту, детермінант; оцінювання та судження про результати своєї активності (через порівняння себе з референтними іншими) крізь призму актуальних цінностей у часовій перспективі з орієнтацією на майбутнє; 5) усвідомлення й осмислення сенсу свого існування, цілей військово-професійної діяльності (включення (залучення) в роботу, покликання й відданість справі) й життя в цілому, мотивації та змісту особистісного

зростання та військово-професійного розвитку, рівня особистісної зрілості, професійної ідентичності, самоприйняття й самоставлення, комплексного процесу набуття військово-професійного та життєвого досвіду в цілому.

Суб'єктивне благополуччя військовослужбовців сил безпеки та оборони України відобразатиметься відчуттям цінності, осмисленості, змістовної наповненості військово-професійного й особистого життя, безумовним прийняттям себе та розкриттям свого потенціалу, суб'єктивним визнанням значущості власних досягнень у різних сферах, безперервності саморозвитку,

самовираження, наявністю сенсу, можливості, волі вибору, спрямованості, значущими позитивними, конструктивними взаємозв'язками з референтним оточенням, доступністю широкого спектра необхідних ресурсів, у тому числі для подолання складних професійних та життєвих ситуацій.

Перспективу подальших досліджень становить проблема визначення методологічно вивіреної моделі критеріїв та показників для аналізу емпіричних індикаторів впливу психологічних чинників на суб'єктивне благополуччя військовослужбовців сил безпеки та оборони України.

Список використаних джерел

1. Блінов, О. А. (2020). Психологія бойового стресу. *Дис. докт. психол. наук*. Київ.
2. Осодло, В. І. (2012). *Психологія професійного становлення офіцера: монографія*. Київ : Золоті Ворота.
3. Сердюк, Л. З. (2017). Структура та функція психологічного благополуччя особистості. *Актуальні проблеми психології*, 5 (17), 124–133.
4. Аршава, І. Ф., Носенко, Д. В. (2012). Суб'єктивне благополуччя і його індивідуально-психологічні та особистісні кореляти. *Вісник ДНУ: Серія: Педагогіка і психологія*. Вип. 18. Т. 20. 9/1. С. 3–10.
5. Кічук, А. В. (2020). *Особистісні особливості психоемоційного здоров'я студентів: монографія*. Ізмаїл : ІДГУ.
6. Cohn, M. A., Fredrickson, B. L., Brown, S. L., Mikels, J. A., & Conway, A. M. (2009). Happiness Unpacked. Positive Emotions Increase Life Satisfaction by Building Resilience. *Emotion*. 9 (3). P. 361–368.
7. Taylor, T. E. (2015). The markers of wellbeing: A basis for a theory-neutral approach. *International Journal of Wellbeing*. 5 (2). P. 75–90.
8. Moynihan, L. M., Boswell, W. R., & Boudreau, J. W. (2000) The Influence of Job Satisfaction and Organizational Commitment on Executive Withdrawal and Performance. *Center for Advanced Human Resource Studies*. 80
9. Волинець, Н. В. (2020). Психологія особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України. *Дис. докт. психол. наук*. Київ.
10. Пахоль, Б. Є. (2020). Соціально-психологічні чинники професійного суб'єктивного благополуччя особистості. *Дис. д-ра філософії*. Київ.
11. Потапчук, Є. М. (2004). *Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців: монографія*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ.
12. Титаренко, Т. М. (2020). *Посттравматичне життєтворення : способи досягнення психологічного благополуччя*. Кропивницький : Імекс-ЛІТД.
13. Huta, V. (2007). Pursuing pleasure versus growth and excellence: Links with different aspects of well-being. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering*. Vol. 68 (1-B). P. 649.

References

1. Blinov, O. A. (2020). *Psykhohohiia boiovoho stresu*. [Psychology of combat stress]. *Dys. dokt. psykhohol. nauk*. Kyiv. (In Ukrainian)
2. Osodlo, V. I. (2012). *Psykhohohiia profesiiinogo stanovlennya ofitsera: monografia* [Psychology of the professional development of an officer]. Zoloti Vorota. (In Ukrainian)
3. Serdiuk, L. Z. (2017). *Struktura ta funktsiia psykhohohichnoho blahopoluchchia osobystosti*. [The structure and function of the psychological well-being of the personnel]. *Aktualni problemy psykhohohii*, 5 (17), 124–133. (In Ukrainian)
4. Arshava, I. F., & Nosenko, D. V. (2012). *Subiektyvne blahopoluchchia i yoho indyvidualno-psykhohohichni ta osobystisni koreliaty*. [Subjective well-being and its individual psychological and personal correlates]. *Visnyk DNU: Seria: Pedahohika i psykhohohiia*. Vyp. 18. T. 20. 9/1. S. 3–10. (In Ukrainian)
5. Kichuk, A. V. (2020). *Osobystisni osoblyvosti psykhoemotsiinoho zdorovia studentiv: monohrafiia*. [Personal features of psycho-emotional health of students]. Izmail : IDHU. (In Ukrainian)
6. Cohn, M. A., Fredrickson, B. L., Brown, S. L., Mikels, J. A., & Conway, A. M. (2009). Happiness Unpacked. Positive Emotions Increase Life Satisfaction by Building Resilience. *Emotion*. 9 (3). P. 361–368.
7. Taylor, T. E. (2015). The markers of wellbeing: A basis for a theory-neutral approach. *International Journal of Wellbeing*. 5 (2). P. 75–90.

8. Moynihan, L. M., Boswell, W. R., & Boudreau, J. W. (2000) The Influence of Job Satisfaction and Organizational Commitment on Executive Withdrawal and Performance. *Center for Advanced Human Resource Studies*. 80
9. Volynets, N. V. (2020). Psykhologia osobystisnogo blagopoluchchya personalu Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Psychology of personal well-being of the personnel of the State Border Service of Ukraine]. *Dys. dokt. psykhol. nauk*. Kyiv. (In Ukrainian)
10. Pakhol, B. Ye. (2020). Sotsialno-psykhologichni chynnyky profesiinogo subyektivnogo blagopoluchchya osobystosti [Socio-psychological factors in professional well-being of an individual]. *Dys. d-ra filosofii*. Kyiv. (In Ukrainian)
11. Potapchuk, Ye. M. (2004). *Teoriia ta praktyka zberezhenia psykhychnoho zdorovia viiskovosluzhbovtiv: monohrafiia*. [Theory and practice of maintaining the mental health of military personnel]. Khmelnytskyi : Vyd-vo NADPSU. (In Ukrainian)
12. Tytarenko, T. M. (2020). *Posttravmatychni zhyttietvorennia : sposoby dosiahnennia psykholohichnogo blagopoluchchia* [Post-traumatic life creation: ways to achieve psychological well-being]. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD. (In Ukrainian)
13. Huta, V. (2007). Pursuing pleasure versus growth and excellence: Links with different aspects of well-being. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering*. Vol. 68 (1-B). P. 649.

Summary

Kharytynskyi A. A. Postgraduate Student of the National Defense University of Ukraine

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE SUBJECTIVE WELL-BEING OF MILITARY SERVICEMEN

Introduction. One of the promising directions in modern psychological research is the problem of personal and professional fulfillment of life, the understanding of which brings researchers closer to the answer to the question of ensuring a comfortable, harmonious, prosperous human existence. An important aspect is the problem of researching the psychological factors of the subjective well-being of military servicemen of the security and defense forces of Ukraine who adequately perform their assigned tasks.

Purpose. The purpose of the article is to determine the psychological factors of the subjective well-being of the military servicemen of the security and defense forces of Ukraine. The realization of the set goal involves solving the tasks: 1) analysis and systematization of scientific approaches to the study of psychological factors of the subjective well-being of the person in the studies of Ukrainian and foreign scientists; 2) analysis of models of influence of psychological factors of subjective well-being on the military serviceman personality; 3) determination on this basis of psychological factors of the subjective well-being of servicemen of the security and defense forces of Ukraine.

Methods. Theoretical research methods are applied: analysis, systematization, comparison and generalization, interpretation of modern theoretical and empirical research in Ukrainian and foreign psychology regarding the determination of psychological factors of the subjective well-being of military servicemen.

Originality. The article analyzes the problems of researching the determination of psychological factors of the subjective well-being of military servicemen, which expands the understanding of features of influence of psychological factors of subjective well-being on the military serviceman personality. The author's contribution consists in the generalization and systematization of modern concepts of psychological factors of the subjective well-being of servicemen of the security and defense forces of Ukraine.

Conclusion. In our opinion, it is appropriate to determine the following psychological factors of the subjective well-being of military servicemen: 1) feeling a wide range of emotions in the context of attitudes towards oneself and the world, environment, emotional intimacy with others, perception and understanding of these emotions; 2) a sense of satisfaction (dissatisfaction) with relationships with others (relatives in the family circle, friends, acquaintances, colleagues, superiors (commanders)); 3) peculiarities of perception of qualitative characteristics of one's own behavior in various spheres of life (flexibility, adaptability, autonomy, success), satisfaction with military professional activity (service); 4) awareness of one's professional qualifications and skills, their content, determinant; evaluation and judgment about the results of one's activity through the prism of current values in the temporal perspective with an orientation to the future; 5) awareness and understanding of the meaning of one's existence, goals of military-professional activity and life in general, the motivation and content of personal growth and military-professional development, the level of personal maturity, professional identity, self-acceptance and self-attitude, the complex process of acquiring military-professional and life experience in general.

Keywords: subjective well-being; psychological factors; satisfaction with military and professional activity; life satisfaction; extreme conditions; serviceman personality.

Received/Поступила: 03.11.23.

**Порядок оформлення та подання статей до збірника наукових праць
"Вісник Національного університету оборони України"
Національного університету оборони України**

Призначення збірника:

опублікування результатів наукової діяльності наукових працівників;
опублікування результатів теоретико-методологічних та експериментально-пошукових досліджень у різних галузях психологічної науки і психологічної практики
опублікування основних наукових результатів дисертацій здобувачами наукових ступенів;
опублікування наукових результатів досліджень претендентів на присвоєння вчених звань;
оцінювання результатів наукової діяльності наукових, науково-педагогічних працівників за опублікованими статтями.

Критерії відбору статей редакційною колегією

До друку приймаються наукові статті, які містять такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вимоги до структури основного тексту статті

Основний текст статті повинен мати цілком визначену структуру. Підрозділи статті, які наведено нижче, повинні бути пронумеровані, виділені у тексті жирним шрифтом і розташовані на окремому рядку як підзаголовки.

Вступ (актуальність теми, мета і завдання статті).

Теоретичне підґрунтя (огляд літератури і попередніх досліджень з цієї чи суміжної проблематики).

Методи дослідження (не загальними фразами, а чітко розписати, які методи і як саме використовувалися для даного дослідження; тобто розкрити сам механізм проведення дослідження – яким чином було отримано його результати).

Результати і обговорення (навести основні результати дослідження).

Висновки.

Подяки (за потреби).

Додатки і Таблиці (якщо є Додатки і Таблиці, то вони обов'язково повинні мати заголовки і порядкові номери; примітки слід розміщувати безпосередньо під таблицями. В тексті статті обов'язково мають бути посилання на ці додатки чи таблиці).

Список літератури подавати у порядку цитування в тексті.

У статтях, що написані англійською мовою, необхідно виділити такі елементи: **Introduction, Purpose, Methods, Originality, Conclusion.**

В одній науковій статті допускається не більше трьох співавторів.

Автори заявляють об відсутності конфлікту інтересів.

Загальний об'єм статті до 30 т. друківаних знаків

Вимоги до технічного оформлення статей

Оформлення статей здійснюється з дотриманням таких основних правил:

відповідність Держстандарту ДСТУ 3008-95;

мова статті – українська, англійська;

формат сторінки – А 4.

на першій сторінці тексту у лівому верхньому куті без абзацного відступу – УДК (шрифт 12); після пропуску в один інтервал у правому верхньому куті друкуються (шрифтом 12, вирівнювання справа): прізвище та ініціали автора; науковий ступінь; вчене звання; назва організації, в якій працює автор; ID ORCID;

заголовок статті (після пропуску в один інтервал друкуються великими літерами (шрифт 12, жирно, вирівнювання посередині);

під заголовком статті подаються: анотація українською мовою (до 400 др. знаків). ключові слова (5-8); для статей англійською мовою – відповідна анотація та ключові слова – англійською мовою (шрифт 12, курсив, вирівнювання по ширині);

Ключові слова потрібно подавати у називному відмінку через крапку з комою(слово1; слово2; слово3).

текст статті оформляється в текстовому редакторі **Microsoft Word 2003**, у форматі *.doc або *.rtf, шрифтом Times New Roman, (кегель 12), міжстроковий інтервал – 1, відступи зверху та знизу – 2 см, зліва – 2,5 см, справа – 2 см (Графіки, малюнки, які супроводжують текст, повинні бути у форматі JPG, EPS; складні формули повинні бути виконані у Microsoft Equation), сторінки не нумеруються, колонтитули не використовуються; обсяг статті не повинен перевищувати 0,5 др. ар. (28 тис. друківаних знаків з пробілами); кількість знаків можна подивитися у програмі WORD: Сервіс - Статистика.

після тексту статті шрифтом 12 подається список літератури (Список використаних джерел) в алфавітному порядку; у списку літератури наводяться лише ті першоджерела, на які у тексті статті є посилання; посилання на наукову літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, 87], де 5 – номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка; посилання на декілька наукових видань одночасно подаються таким чином: [3, 156; 4, 8, 22–23]; бібліографічний опис списку використаних джерел у роботі оформлюється за **вимогами стандарту APA** (<http://www.apastyle.org>);

Переважає більшість посилань має бути на матеріали, опубліковані за останні 10 років та з посиланням на електронні ресурси.

Посилання на власні публікації (самоцититування) є небажаними і допускаються лише в разі крайньої потреби та у кількості не більше двох джерел в списку.

При посиланні на електронні ресурси має вказуватися активне діюче URL; посиланням має бути точним; адреси, що ведуть не на конкретну статтю, статистичну збірку тощо, а на сайти є неприйнятними.

після списку використаних джерел наводиться (відповідно) References, який оформляється згідно з **вимогами стандарту APA** (<http://www.apastyle.org>), де всі кириличні **назви статей та книг** транслітеруються латинськими літерами та **перекладаються англійською мовою** (формується наступним чином: *прізвище, ініціали автора (-ів). (Рік). Транслітерована назва книги [Назва книги англійською мовою]. Місто: Видавництво (мова тексту).* Транслітерований список літератури, відповідно до вимог наукометричної бази SCOPUS та Web of Science, є повним аналогом списку літератури, при цьому порядок і кількість джерел у списку літератури мають залишатися незмінними. Посилання на англійські джерела не транслітеруються. Для транслітерації українського тексту слід дотримуватися вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. №55, сайт он-лайн транслітерації - <http://ukrlit.org/transliteratsiia> Для транслітерації російського тексту - системи Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html);

У списку "References" необхідно до джерел обов'язково додавати DOI (*digital object identifier*) – цифровий ідентифікатор об'єкта, якщо він присвоєний цитованому джерелу.

після REFERENCES наводиться SUMMARY. У правому верхньому куті (вирівнювання справа, шрифт 12) англійською мовою: прізвище та ініціали автора; науковий ступінь, вчене звання; назва організації, в якій працює автор; назва статті (прописними літерами); анотація (курсив) – 2500-5000 др. знаків; ключові слова (5-8).

У анотаціях (Summary) згідно з вимогами міжнародних наукометричних баз необхідно відобразити такі елементи: **мета статті, методи дослідження, результати дослідження, наукова новизна, практичне значення дослідження, висновки та перспективи подальших наукових досліджень.**

До статті обов'язково потрібно додавати:

а) для здобувачів і ад'юнктів (аспірантів) обов'язково рекомендація наукового керівника (витяг з протоколу засідання кафедри (відділу, управління, навчального закладу), що рекомендує статтю до публікації);

б) експертний висновок про можливість відкритого публікування статті, завірений печаткою;

в) довідка про авторів (для авторів з інших установ) на окремій сторінці.

Стаття подається українською, (англійською мовою) з підписом автора на останній сторінці та в електронній версії на адресу редакції.

Відповідальність за оригінальність, науковий рівень, відкритість інформації, формальну сторону статті, за правильність, точність і коректність цитування, посилань та перекладу покладається на автора.

Редакція здійснює власне рецензування статей та перевірку на академічну доброчесність.

Матеріали рецензуються членами редакційної колегії збірника або сторонніми незалежними експертами, виходячи з принципу об'єктивності і з позицій вищих міжнародних академічних стандартів якості та редагуються. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити неякісні матеріали без пояснення причин *за таких умов:*

не відповідає вимогам до оформлення та до наукового стилю викладу матеріалу;

не має наукової новизни та практичної значущості;

не відповідає тематиці збірника;

виконана з використанням автоматичного комп'ютерного перекладача;

не відредагована (містить граматичні та стилістичні помилки);

порушено етику наукових досліджень, зокрема, якщо у статті виявлено плагіат.

Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 371.315.6:51

*Петренко Б. В. доктор психологічних наук, професор,
Національний університет оборони України
<https://orcid.org/0000-0002-5318-9172>*

УПРАВЛІНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОФІЦЕРІВ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація українською мовою (до 400 др. знаків).

Ключові слова (5-8). Вкажіть ключові слова відокремлюючи їх одне від одного крапкою з комою (слово1; слово2; слово3).

Текст статті (структура з абзацними відступами):

Вступ.

Теоретичне підґрунтя (огляд літератури і попередніх досліджень з цієї чи суміжної проблематики).

Методи дослідження.

Результати і обговорення.

Висновки.

Подяки (за потреби).

Список використаних джерел

1. Круш, П. В. (2009). Макроекономіка та її регулювання. Каравела.
2. Воробйова, О. М., & Іванченко, В. Д. (2009). Основи схемотехніки (2-ге вид.). Фенікс.
3. Жовтобрюх, М. А., Волох, О. Т., Самійленко, С. П., & Слинко, І. І. (1979). Історична грамати́ка української мови. Вища школа.
4. Головацький, А. С., Черкасов, В. Г., Сапін, М. Р., Парахін, А. І., & Ковальчук, О. І. (2013). Анатомія людини (3-те вид., Т. 1). Нова Книга.
5. Collins. (n.d.). Museum. In Collins online dictionary. Retrieved November 18, 2022, from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/museum>
6. Шевченко, Т. М. (2019). Письменницька есеїстика: Осмислення феномену. Вісник Одеського національного університету. Серія: Філологія, 24(2), 113–121. [http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2\(2019\).pdf](http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2(2019).pdf)
7. Kyiv Dictionary. (2020, 12 травня). Чому в діалектному слові «без» («бузою») замість літери «у» вживають «є»? <https://www.kyivdictionary.com/uk/grammar/uk/consulenza-linguistica/vypusk5/bez-buzok/>
8. Кандиба, М. О. (2015). Емоційна зрілість як умова розвитку професійної толерантності особистості [Неопубл. дис. канд. психол. наук]. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
9. Буц, Ю. В. (2020). Науково-методологічні основи релаксії екогеосистем при техногенному навантаженні пірогенного походження [Автореф. дис. д-ра техн. наук, Сумський державний університет]. eSSUIR. <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/76266>

References

1. Krush, P. V. (2009). Makroekonomika ta yii rehuliuвання [Macroeconomics and its regulation]. Karavela. (in Ukrainian)
2. Vorobiova, O. M., & Ivanchenko, V. D. (2009). Osnovy skhemotekhniky (2-he vyd.) [Fundamentals of circuitry (2nd type)]. Feniks. (in Ukrainian)
3. Zhovtobriukh, M. A., Volokh, O. T., Samiilenko, S. P., & Slynko, I. I. (1979). Istorychna hramatyka ukrainskoi movy [Historical grammar of the Ukrainian language]. Vyshcha shkola. (in Ukrainian)
4. Holovatskyi, A. S., Cherkasov, V. H., Sapin, M. R., Parakhin, A. I., & Kovalchuk, O. I. (2013). Anatomiiia liudyny (3-tie vyd., T. 1) [Human anatomy (3rd ed., Vol. 1)]. Nova Knyha. (in Ukrainian)
5. Collins. (n.d.). Museum. In Collins online dictionary. Retrieved November 18, 2022, from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/museum>
6. Shevchenko, T. M. (2019). Pysmennytska eseistyka: Osmyslennia fenomenu [Essay writing: Understanding the phenomenon]. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Filolohiia, 24(2), 113–121. [http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2\(2019\).pdf](http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2(2019).pdf) (in Ukrainian)
7. Kyiv Dictionary. (2020, 12 travnia). Chomu v dialektnomu slovi «bez» («buzok») zamist lityry «u» vzhывaiut «e»? [Why is "e" used instead of the letter "y" in the dialect word "bez" ("lilac")?] <https://www.kyivdictionary.com/uk/grammar/uk/consulenza-linguistica/vypusk5/bez-buzok/> (in Ukrainian)
8. Kandyba, M. O. (2015). Emotsiina zrilist yak umova rozvytku profesiinoi tolerantnosti osobystosti [Neopubl. dys. kand. psychol. nauk] [Emotional maturity as a condition for the development of professional tolerance of the individual [Unpublished. thesis Ph.D. psychol. sciences]]. Skhidnoievopeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. (in Ukrainian)
9. Buts, Yu. V. (2020). Naukovo-metodolohichni osnovy relaksii ekoheosystem pry tekhnohennomu navantazhenni pirohennoho pokhodzhennia [Avtooref. dys. d-ra tekhn. nauk, Sumskiy derzhavnyi universytet] [Scientific and methodological bases of relaxation of eco-geosystems under man-made load of pyrogenic origin [Author's Ref. thesis Dr. Tech. Sciences, Sumy State University]]. eSSUIR. <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/76266> (in Ukrainian)

Summary

Petrenko B. doctor of psychological sciences,
Professor National Defence University of Ukraine

ADMINISTRATIVE COMPETENCE OFFICERS OF MILITARY-SOCIAL MANAGEMENT

Summary (2500-5000 др. знаків).

Структура Summary з абзацними відступами:

Introduction (проблема)

Purpose (мета статті)

Methods (методи дослідження)

Originality (наукова новизна та практичне значення результатів дослідження)

Conclusion (висновки та перспективи подальших досліджень)

Key words (5-8). Вкажіть ключові слова відокремлюючи їх одне від одного крапкою з комою (слово1; слово2; слово3).

Збірник наукових праць

**В І С Н И К
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ОБОРОНИ
УКРАЇНИ**

6 (76) / 2023

Міністерство оборони України

Відповідальність за достовірність фактів, цитат,
власних імен, інших відомостей,
за порушення авторських прав будь-яких юридичних і фізичних осіб
несуть автори.

Розповсюдження та тиражування матеріалів
збірника без офіційного дозволу редакції заборонено.

Редактор
Комп'ютерна верстка

В. Осьодло
В. Богайчук

Підписано до друку 27. 11. 2023. Здано до набору 29. 11. 2023. Формат 30x42
Обл. вид. арк. 17. Наклад 100 прим.
Україна, 03049, м. Київ, Повітрофлотський проспект, 28

Віддруковано Поліграфічним центром Осадчого В. В.
тел. (044) – 587-78-35